

HORIZON

139 022

Ca. 121338411
41

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU

20. SIE. 2003

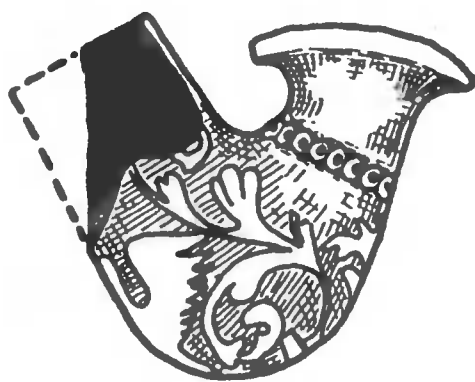
Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne

Tom III

1995

Redakcja

Zofia Kurnatowska (redaktor), Tadeusz Makiewicz (z-ca redaktora),
Michał Kara, Piotr Pawlak (sekretarze)

POZNAŃ 1995

Komitet redakcyjny

Zofia Kurnatowska, Michał Kara, Tadeusz Łaszkiewicz, Tadeusz Makiewicz, Piotr Pawlak

Adres redakcji:

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Oddział w Poznaniu

ul. Zwierzyniecka 20

60-814 Poznań

tel./fax: 47-43-54 w. 7

Pozycja dofinansowana z funduszy
Wydziału Kultury i Sztuki UM w Poznaniu,
Wojewody Leszczyńskiego, Wojewody Pilskiego,
Wójta Gminy Jemielno oraz Wójta Gminy Września

1213387 II / 3:
1395

Tłumaczenia: *Małgorzata Zdzienicka*

Projekt okładki: *Barbara Bednarczyk*

Skład i łamanie tekstów: PPH „Manus”, os. Rusa 98/8, Poznań

ISBN 83-901011-2-2

Rycina na stronie tytułowej: fragment glinianej fajki
znaleziony podczas badań wykopaliskowych
Bramy Wielkiej w Poznaniu (rys. Bogdan Walkiewicz)

Druk i oprawa:

Zakład Poligraficzny Stanisław Adamczak

ul. Winiarska 1, Poznań

tel. 22-40-81, w. 243

Nakład 500 egz. Arkuszy drukarskich 16,6 + 3 wkładki. Papier klasy III 80 g.

Oddano do składu w grudniu 1995 r., druk ukończono w styczniu 1996 r.

Bibl. UAM

EO

2003 1417

SPIS TREŚCI

I. Sprawozdania z badań terenowych	7
Ewa Przechrzta, Materiał krzemienisty z badań powierzchniowych na stanowisku 1c w Strumiennie, gm. Krosno Odrzańskie, woj. zielonogórskie	7
Kieselbefunde aus der archäologischen Landesaufnahme Polens in Strumiennie, Gem. Krosno Odrzańskie, Woi. Zielona Góra, Fst. 1c (Zusammenfassung)	
Agnieszka Stępnin, Osada ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku Kiełczewo 45, gm. Kościan, woj. leszczyńskie - analiza źródeł nieruchomych i materiału ceramicznego	13
Siedlung der Bevölkerung aus der Trichterbecherkultur in Kiełczewo, Gem. Kościan, Woi. Leszno, Fundstelle 45 - Analyse der inmobilen und keramischen Befunde (Zusammenfassung)	
Andrzej Krzyszowski, Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w miejscowości Pęczniew, gm. loco, woj. sieradzkie, stan. 3A	31
Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur in Pęczniew, Gem. loco, Woi. Sieradz, Fst. 3A (Zusammenfassung)	
Tadeusz Makiewicz, Badania cmentarzyska kurhanowego kultury przeworskiej w Psarach, gm. Jemielno, woj. leszczyńskie, stan. 40	45
Untersuchungen des hügelgräberfeldes der Przeworsk Kultur in Psary, Gem. Jemielno, Woi. Leszno (Fst. 40) (Zusammenfassung)	
Marek Wróbel, Ratownicze badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 11 w Koszanowie, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie	55
Rettungsausgrabungen auf der Mehrkulturfundstelle Nr. 11 in Koszanowo, Gem. Śmigiel, Woi. Leszno (Zusammenfassung)	
Michał Brzostowicz, Rekonstrukcja przebiegu badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1911 r. na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Bruszczewie, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie	67
Rekonstruktion des Verlaufes von Ausgrabungen, die in einem frühmittelalterlichen Siedlungskomplex in Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel, Woi. Leszno im Jahre 1911 durchgeführt sind (Zusammenfassung)	
Mateusz Łastowiecki, Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowisku 3 w Moraczewie, gm. Łubowo, woj. poznańskie	83
Bericht über die Rettungsausgrabungen in Moraczewo Gem. Łubowo, Woi. Poznań, Fst. 3 (Zusammenfassung)	
Hanna Kóčka-Krenz, Andrzej Sikorski, Wyniki badań średniowiecznego zespołu osadniczego w Górze, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie w 1993 i 1994 r., stan. 1	93
Ergebnisse der Ausgrabungen in einem mittelalterlichen Siedlungskomplex in Góra, Gem. Pobiedziska, Woi. Poznań (Fst. 1) im Jahre 1993 und 1994 (Zusammenfassung)	
Paweł Pawlak, Wstępne wyniki ratowniczych badań archeologicznych na Śródce w Poznaniu w 1994 r.	107
Vorläufige Ergebnisse von archäologischen Untersuchungen in Poznań-Śródka im Jahre 1994 (Zusammenfassung)	
Paweł Pawlak, Andrzej Sikorski, Tekstylnia z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Poznaniu-Śródka (Aneks)	128
Textilien aus dem frühmittelalterlichen Skelletgräberfeld in Poznań-Śródka (Zusammenfassung)	
Elżbieta Wyrwińska, Wczesnośredniowieczna osada odkryta na wielokulturowym stanowisku nr 6 w Grotnikach, gm. Włoszakowice, woj. leszczyńskie	139
Frühmittelalterliche Siedlung in der Mehrkulturfundstelle Nr. 6 in Grotniki, Gem. Włoszakowice, Woi. Leszno (Zusammenfassung)	

II. Znaleziska	153
Jerzy Tomasz Nowiński, Naczynie gliniane z II okresu epoki brązu z Białogóry, gm. Krosno Odrzańskie, woj. zielonogórskie, stan. 10	153
Tongefäß aus der II. Periode der Bronzezeit aus Białogóra, Gem. Krosno Odrzańskie, Woi. Zielona Góra, Fst. 10 (Zusammenfassung)	
Marek Wróbel, Znalezisko żelaznej zapinki o konstrukcji starolateńskiej z miejscowości Ziemnice, gm. Osieczna, woj. leszczyńskie	159
Eisenfibel mit altlatener Konstruktion aus Ziemnice, Gem. Osieczna, Woi. Leszno (Zusammenfassung)	
Elżbieta Świerkowska-Barańska, Narzędzie dźwiękowe typu tarło ze stanowiska wielokulturowego w Kijewie, gm. Środa Wlkp., woj. poznańskie	163
Tonwerkzeug vom Typ Schrapper aus der Mehrkulturfundstelle in Kijewo, Gem. Środa Wlkp., Woi. Poznań (Zusammenfassung)	
Alicja Gałęzowska, Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Lwówku, woj. poznańskie, w świetle nowych ustaleń	175
Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit in Lwówek, Woi. Poznań, im Lichte neuer Feststellungen (Zusammenfassung)	
Tomasz Kasprowicz, Grób z późnego okresu wpływów rzymskich z Borowa, gm. Czempień, woj. poznańskie, stan. 28	189
Grab aus spätrömischer Kaiserzeit, von Borowo, Gem. Czempień, Woi. Poznań, Fst. 28 (Zusammenfassung)	
Mirosława Dernoga, Grażyna Soroka, Dziobowate okucie końca pasa z okresu wędrówek ludów z Siedlecza, gm. Wągrowiec, woj. pilskie, stan. 4	195
Schnabelförmige Riemenzunge aus Siedleczo, Gem. Wągrowiec, Woi. Piła, Fst. 4 (Zusammenfassung)	
Mariusz Tuszyński, Grodzisko w Grzybowie, stan. 1, gm. Września, woj. poznańskie.	201
Burgwall in Grzybowo, Gem. Września, Woi. Poznań, Fst. 1. (Zusammenfassung)	
Barbara Iwanicka-Pinkosz, Znalezisko wczesnośredniowiecznej grzechotki glinianej z Łoniewa, gm. Osieczna, woj. leszczyńskie	205
Frühmittelalterliche Tonschnarre aus Łoniewo, Gem. Osieczna, Woi. Leszno (Zusammenfassung)	
Anna i Jacek Wrzesińscy, Dwa interesujące groby z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22	207
Zwei interessante Gräber von dem frühmittelalterlichen Skelletgräberfeld in Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo, Woi. Poznań (Zusammenfassung)	
Jacek Wrzesiński, Znalezisko wczesnośredniowiecznej ostrogi żelaznej z Pobiedzisk, gm. loco, woj. poznańskie	219
Frühmittelalterlicher Eisensporn aus Pobiedziska, Gem. loco, Woi. Poznań (Zusammenfassung)	
Marlena Magda-Nawrocka, Średniowieczny miecz ze Zbąszynia, gm. loco, woj. zielonogórskie	223
Mittelalterlicher Schwert aus Zbąszyń, Gem. loco, Woi. Zielona Góra (Zusammenfassung)	
Sławomir Kałagate, Średniowieczny materiał zabytkowy z przypadkowego odkrycia na Stacji Meteorologicznej w Radzynie, gm. Sława, woj. zielonogórskie, stan. 10 (AZP 63-19/74)	229
Mittelalterliches Fundgut von einer zufälligen Entdeckung in der meteorologischen Station in Radzyń, Gem. Sława, Woi. Zielona Góra, Fst. 10 (AZP 63-19/74) (Zusammenfassung)	
Ewa Masełkowska-Stępnik, Tomasz Stępnik, Późnośredniowieczne i nowożytne kafle z Grodziska Wlkp., gm. loco, woj. poznańskie – przyczynek do badań nad historycznym kaflarstwem wielkopolskim	239
Spätmittelalterliche und neuzeitige Kacheln aus Grodzisk Wlkp., Gem. loco, Woi. Poznań – Beitrag zu den Forschungen über die historische Kachelkunst in Großpolen (Zusammenfassung)	

Bogdan Walkiewicz, Fajki gliniane z XVIII w. z badań archeologicznych Bramy Wielkiej w Poznaniu	245
Tonpfeifen aus dem 18. Jh. von den archäologischen Untersuchungen des Großtores in Poznań (Zusammenfassung)	
III. Kronika	253
Jacek Wrzesiński, Warsztaty archeologiczne – Dziekanowice 22	253
Andrzej Biernacki, Piotr Pawlak, Dwadzieścia pięć lat badań Ekspedycji Archeologicznej UAM w Novae (1970-1994)	257
Wykaz skrótów cytowanych czasopism	267

I. SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH

EWA PRZECHRZTA

MATERIAŁ KRZEMIENNY

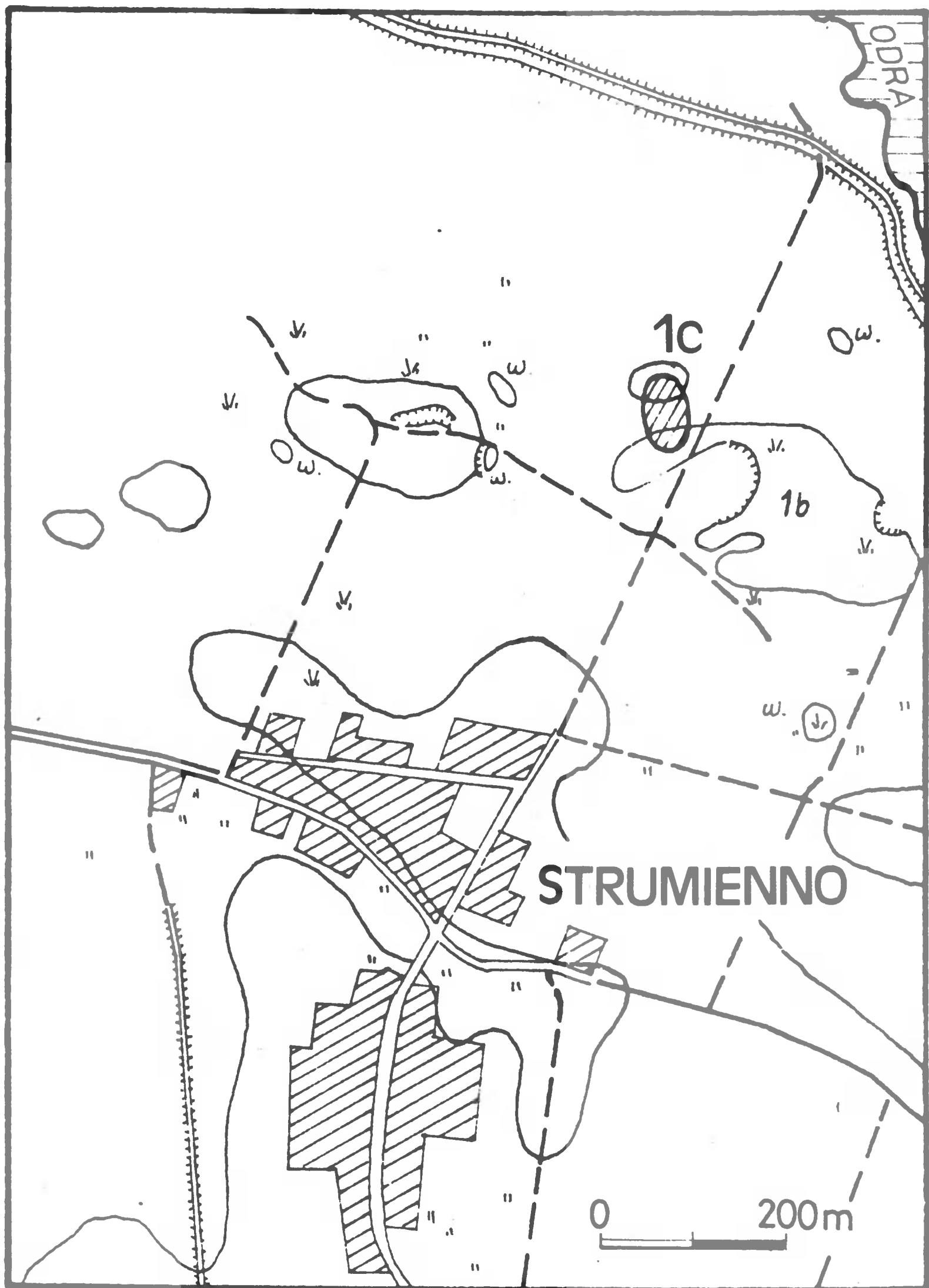
Z BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH NA STANOWISKU 1c W STRUMIENNIE, GM. KROSNO ODRZAŃSKIE, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE

W maju 1993 r. z ramienia Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy k. Zielonej Góry przeprowadzono badania powierzchniowe na stanowisku 1c w Strumiennie (AZP 59-10/5c). Położone jest ono na wydmie oddalonej ok. 400 m na północ od ostatnich zabudowań wsi, przy polnej drodze prowadzącej nad Odrę (ryc. 1). Stanowisko 1b w tej miejscowości (po drugiej stronie drogi – ryc. 1) było badane wykopaliskowo przez L. Koconia (L. Kocoń 1983; 1985) i J. M. Burdukiewicza (J. M. Burdukiewicz 1988a; 1988b; 1989).

Zachodziło podejrzenie, że stanowisko 1c niszczone jest przez głęboką orkę, składowanie śmieci i pobór piasku. W trakcie penetracji zebrano 154 artefakty krzemienne, które występowały na powierzchni w największym nasyceniu na południowo-wschodnim stoku wydmy.

Większość z nich to półsurowiec i odpady produkcyjne, ale były również rdzenie i narzędzia. Rdzenie reprezentowane są przez 3 egzemplarze. Dwa z nich to rdzenie dwupiętowe, współnoodłupniowe, wiórowo-odłupkowe. Okaz bardziej krępy, barwy ciemnoszarej, posiada pięć zaprawioną i uformowaną oraz naturalny tył (ryc. 2:1). Natomiast drugi rdzeń, smuklejszy, o barwie jasnoszarej, ma jedną pięć uformowaną, drugą natomiast naturalną i zaprawioną tył (ryc. 2:3). Trzeci rdzeń o barwie białej jest maksymalnie wykorzystany – szczątkowy, ze zmienioną orientacją. Sądząc po zachowanych negatywach, w końcowej fazie eksploatacji, pozyskiwano z niego dość regularne i niewielkie wiórki oraz odłupki.

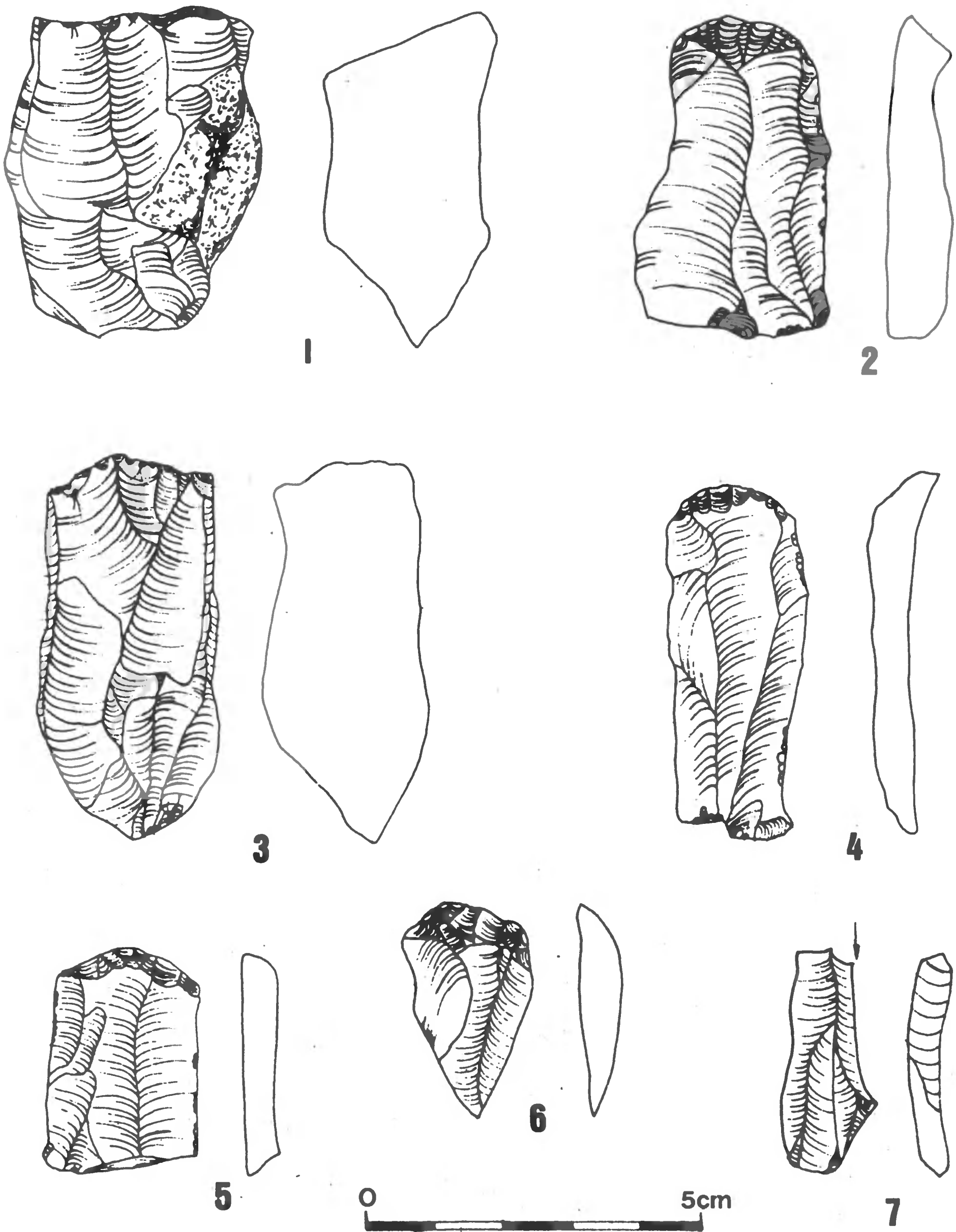
Okolo 20% całego materiału stanowią narzędzia. Najliczniejsze są wśród nich drapacze. Przeważają okazy odłupkowe, krótkie i dość krępe (ryc. 3:3-7). Drapiska wykonywa-

Ryc. 1. Strumienno, stan. 1c, gm. Krosno Odrzańskie. Położenie stanowiska. Rys. H. Bajor

ne są najczęściej drobnym retuszem półstromym lub stromym, są lekko zakolone. Formy bardziej regularne posiadają drapiska łukowe (ryc. 2:2, 5). Jeden okaz ma drapisko skośne (ryc. 3:4). Jedyne drapacz wiórowy wykonany jest na regularnym wiórze, posiada łukowe drapisko oraz drobny, częściowy retusz obu boków (ryc. 2:4). W przypadku form odłupkowych retusz boków występuje zwykle tylko na jednej krawędzi (ryc. 2:2, 5).

Następną grupę narzędzi stanowią rylce. Wśród okazów dobrze zachowanych występują dwa typy: rylce-łamańce z jednym negatywnym odbiciem rylcowego (ryc. 2:7; 3:1)

Ryc. 2. Strumiennie, stan. 1c, gm. Krosno Odrzańskie. Rdzenie i narzędzia krzemienne.
Rys. E. Przechrta

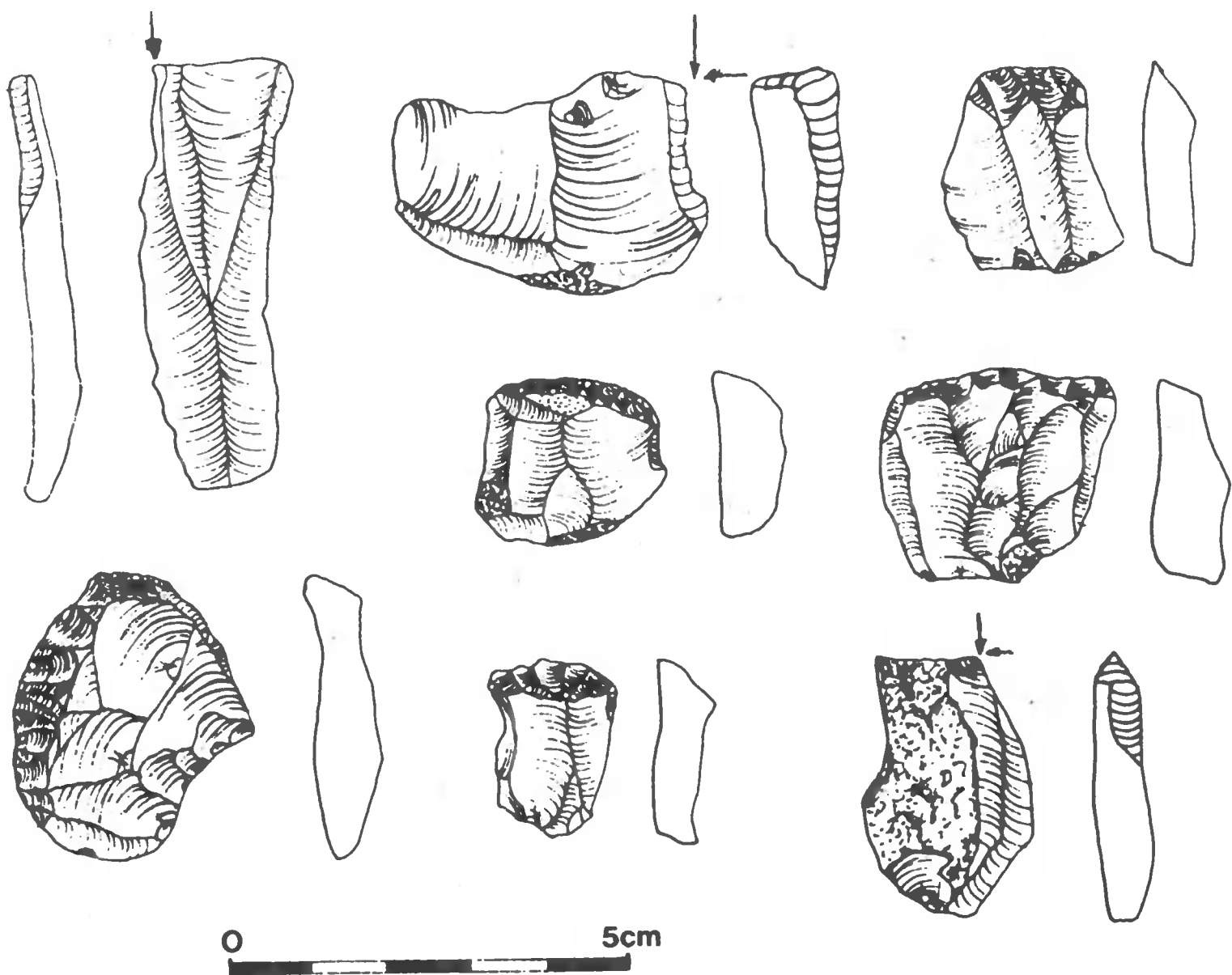
oraz rylce klinowe boczne (ryc. 3:2, 8). Wykonane są na bardzo zróżnicowanym półsurowcu: od regularnych wiórów (ryc. 2:7; 3:1) poprzez odłupki korowe (ryc. 3:8), aż po formy techniczne (ryc. 3:2). Pozostałe rylce są silnie uszkodzone, co uniemożliwia ich dokładne określenie.

Dość liczebną grupą są też wióry i odłupki retuszowane. Inne narzędzia występują pojedynczo. Jest to tylczak łukowy wykonany na odłupku. Ponadto wystąpiły: skrobacz na odłupku, przekłuwacz wiórowy, narzędzie zębate na odłupku oraz narzędzie wnekowe (oblęcznik?) na wiórze.

Półsurowiec reprezentowany jest głównie przez odłupki różnej wielkości, w tym kilka korowych, oraz wióry. Te ostatnie można podzielić na grupy. Obok nielicznych, bardzo regularnych i dość dużych, występuje sporo bardzo drobnych i średnich – nieregularnych.

Surowcowo materiał jest jednolity – krzemień narzutowy, bałtycki. 95% wyrobów posiada barwę jasnoszarą, kilkanaście białą i dwa ciemnoszarą, w tym rdzeń (ryc. 2:1).

Ze względu na cechy metryczne i typologiczne (R. Schild 1975) materiał ten można datować na schyłkowy paleolit. Analogiczny materiał, pozyskany na tym stanowisku w trakcie wykopalisk w lipcu i sierpniu 1993 r., określony został jako zespół z liściakami (wg autorki). Odniesić go można do metariału zebranego powierzchniowo.

Ryc. 3. Strumiennie, stan. 1c, gm. Krosno Odrzańskie. Narzędzia krzemienne. Rys. E. Przechrzta

Bibliografia

Burdukiewicz J. M.

1988a *Stanowisko paleolityczne w Strumiенnie, gm. Krosno Odrzańskie*, ŚSA, t. 27, s. 5-15.

1988b *Stanowisko paleolityczne w Strumiенnie, gm. Krosno Odrzańskie. Wyniki badań w sezonie 1987*, ŚSA, t. 30, s. 7-14.

1989 *Wyniki badań stanowiska paleolitycznego w Strumiенnie, gm. Krosno Odrzańskie (sezon 1986)*, ŚSA, t. 29, s. 5-14.

Kocoń L.

1983 *Strumiенno, woj. Zielona Góra*, SAn, t. 25, s. 190- 193.

1985 *Stanowisko kultury ahrensburgskiej Strumiенno 1, gm. Krosno Odrzańskie*, ŚSA, t. 26, s. 19-21.

Przechrzta E.

w druku *Wstępne wyniki badań na stanowisku 1a i 1c w Strumiенnie*, ŚSA, t. 36.

Schild R.

1975 *Późny paleolit*, [w:] W. Hensel (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 1, Wrocław, s. 159-336.

KIESELBEFUNDE

AUS DER ARCHÄOLOGISCHEN LANDESAUFNAHME POLENS
IN STRUMIENNO, GEM. KROSNO ODRZAŃSKIE, WOJ. ZIELONA GÓRA, FST. 1c

ZUSAMMENFASSUNG

Im Mai 1993 wurde im Namen des Archäologischen Museums des Mittleren Odergebietes in Świdnica bei Zielona Góra die archäologische Aufnahme in der Fst. 1c in Strumiенno, Gem. Krosno Odrzańskie (AZP Nr. 59-10/5c) durchgeführt. Es ist eine Dünenfundstelle, die sich nördlich vom Dorf, unweit von Oder befindet.

Im Ergebnis der Untersuchungen wurden 154 Feuersteinartefakte erhalten. Am häufigsten waren es die Abschläge und Klingen. Diese letzteren waren wesentlich verschieden. In dem Material wurden 3 Kerne und mehrere Werkzeuge abgesondert. Das dritte Exemplar ist ein fragmentarischer Kern mit geänderter Orientierung.

Unter den Werkzeugen überwiegen die Schaber. Meistens sind es Abschlagschaber, kurz und gedrungen, mit leicht abgerundeten Schaberkanten. Nur einige von ihnen sind an einer Seite retuschiert.

Der einzige Klingenschaber wurde auf der regelmäßigen Klinge ausgeführt, hat eine gebogene Schaberkante und ist an beiden Seiten teilweise retuschiert. Unter den Stacheln findet man zwei Formen. Sie wurden auf regelmäßigen Klingen, Rindenabschlägen und technischen Formen ausgeführt. Es gibt auch mehrere retuschierte Klingen und Abschläge. Einzelnen kamen vor: Zahnwerkzeug, Abstreifer.

Die Artefakte wurden aus erraticem baltischem Feuerstein ausgeführt. Der Farbumfang schwankt von weiß, über hellgrau bis zu dunkelgrau.

In Hinsicht auf die metrischen Merkmale kann das Fundgut auf das Spätpaläolithikum datiert werden.

Abbildungen

1. Strumiенno, Fst. 1c, Gem. Krosno Odrzańskie. Lage der Fundstelle. Gez. H. Bajor
2. Strumiенno, Fst. 1c, Gem. Krosno Odrzańskie. Kerne und Feuersteinwerkzeuge. Gez. E. Przechrzta
3. Strumiенno, Fst. 1c, Gem. Krosno Odrzańskie. Feuersteinwerkzeuge. Gez. E. Przechrzta

Adres autora:

mgr Ewa Przechrzta
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

III, Poznań 1995
13-29

AGNIESZKA STEMPIN

OSADA LUDNOŚCI KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH
NA STANOWISKU KIEŁCZEWO 45, GM. KOŚCIAN, WOJ. LESZCZYŃSKIE
– ANALIZA ŹRÓDEŁ NIERUCHOMYCH I MATERIAŁU CERAMICZNEGO

WSTĘP

Stanowisko Kiełczewo 45, gm. Kościan, woj. leszczyńskie, obszar AZP 59-25/126, położone jest na pn. skraju wsi Kiełczewo, w odległości około 3 km na pn. zach. od Kościana (ryc. 1). Mieści się ono na terenie odkrywki przygotowanej pod budowę oczyszczalni ścieków dla tego miasta. W układzie stratygraficznym stwierdzono wyraźną dominację dwóch warstw kulturowych wiązanych chronologicznie z okresem neolitu, reprezentowanym przez kulturę pucharów lejkowatych (KPL), oraz z okresem wpływów rzymskich. Prowadzone w tym miejscu prace miały charakter ratowniczy, a prezentowany materiał archeologiczny – związany wyłącznie z KPL – został zgromadzony w trakcie dwóch sezonów badawczych 1991 i 1992 r. Wykopaliskami kierował mgr Tadeusz Łaszkiewicz z Pracowni Konserwacji Zabytków Spółka z o. o. w Poznaniu.

Położenie stanowiska

Zasadniczym elementem morfologicznym omawianego wycinka Niziny Wielkopolskiej jest wysoczyzna moreny dennej Pojezierza Leszczyńskiego, oddzielona od środkowopolskiego pasa wysoczyznowego szeroką Pradolina Warszawsko-Berlińską (J. Kondracki 1980, s. 300). Należy jednak zaznaczyć, iż obszar ten uległ poważnym zniekształceniom spowodowanym znaczną niwelacją terenu, jak również wcześniej licznymi pracami melioracyjnymi na głównym cieku tego terenu – rzece Obrze (przekopanie kanału Obry). Tak więc jednoznaczne wyjaśnienie kwestii związanych z geomorfologią tego obszaru będzie możliwe jedynie po przeprowadzeniu specjalistycznych badań w mikroregionie. Stanowisko najprawdopodobniej usytuowane jest na obszarze granicznym mezoregionów geomorfologicznych Doliny Środkowej Obry i Równiny Kościańskiej (J. Kondracki 1980, s. 300).

Obszar całego stanowiska podzielono na sześć hektarów (ryc. 1), a podstawową jednostką eksploracji była ćwiartka ara. Badania wykopaliskowe prowadzono metodą warstw

mechanicznych (co 10, a w warstwach związanych z KPL co 5 cm). Nie jest znany dotychczas zasięg omawianej osady, trudno też (nawet hipotetycznie) zakładać przebieg jej granic, gdyż materiał archeologiczny występuje na całym odkrytym terenie z równomierną intensywnością.

Prezentowany tu materiał ceramiczny oraz źródła nieruchome KPL zarejestrowane zostały na powierzchni niecałych trzech arów (2,75 ara), w obrębie hektara nr V (ryc. 1-2). Jest to rejon, w którym relikty związane z osadnictwem ludności KPL były stosunkowo najlepiej czytelne.

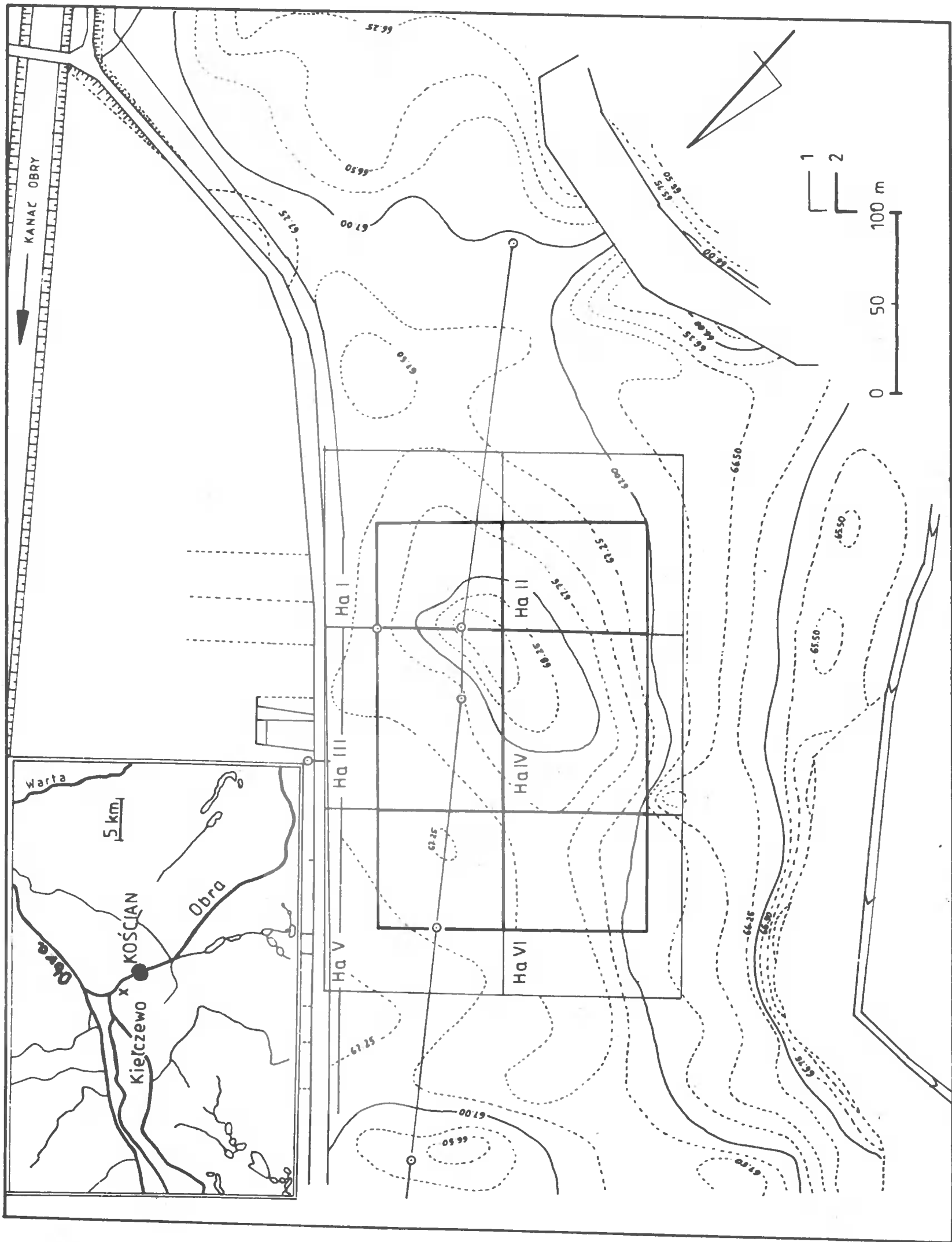
ANALIZA ŹRÓDEŁ NIERUCHOMYCH

Na stanowisku w Kiełczewie wyróżniono kilka poziomów stratygraficznych. Najstarsza warstwa kulturowa wiązana jest z KPL, następnie wystąpił poziom piasku eolicznego na którym zalegała warstwa użytkowana przez kulturę przeworską. Ze względu na znaczną niwelację przeprowadzoną na tym terenie w celach budowlanych (średnio o 1 do 1,5 m), często rejestrowano jedynie spąg tej najmłodszej warstwy kulturowej lub też była ona już zupełnie nieczytelna. Można natomiast przypuszczać, że prawdopodobnie obszar ten był zasiedlony również w innych okresach chronologicznych, o czym świadczą mogą nieliczne fragmenty ceramiki znajdujące się na stanowisku i pochodzące z wczesnego brązu oraz średniowiecza. Strop warstwy KPL (rysującej się na tym stanowisku bardzo wyraźnie) znajdował się de facto średnio około 1,2-1,5 m poniżej poziomu gruntu (przed niwelacją). Tak niekorzystny układ stratygraficzny (z punktu widzenia badania pozostałości osadniczych KPL) spowodował, iż w obrębie interesującej nas warstwy znajdują się liczne przegłębione obiekty związane z młodszymi okresami chronologicznymi.

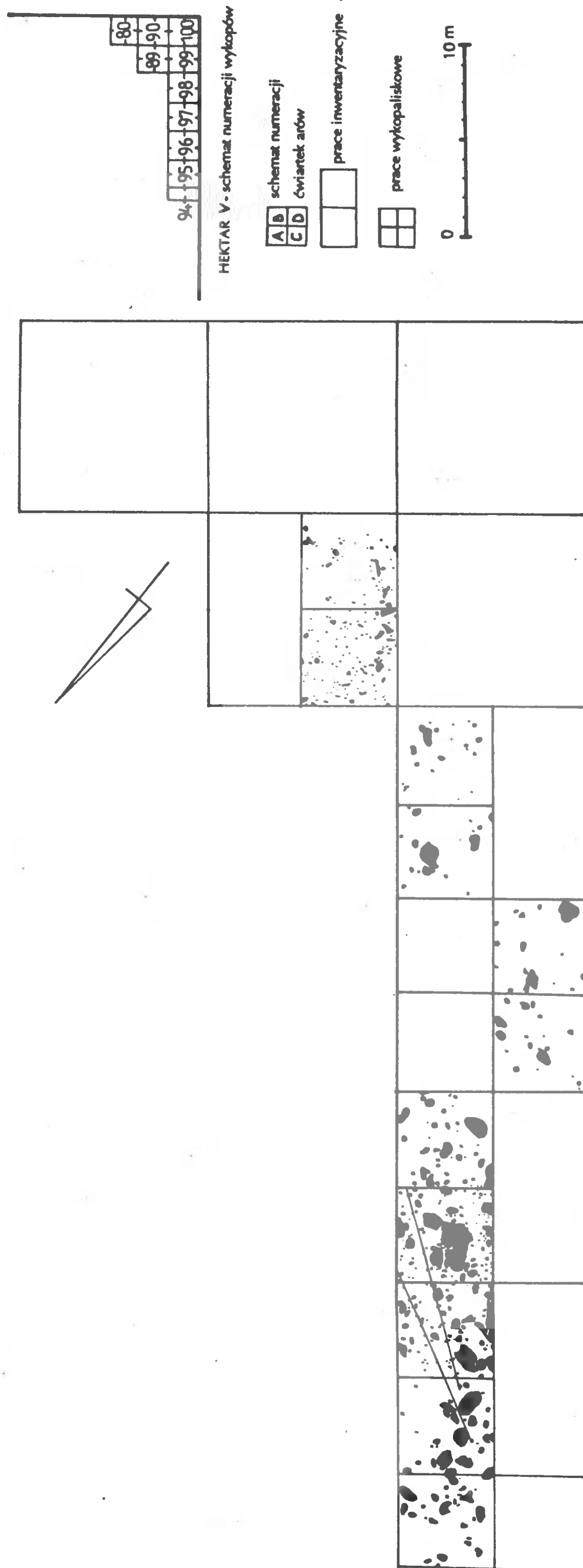
Obserwuje się bardzo silne nasycenie terenu obiektami nieruchomymi, co najlepiej widoczne jest na przykładzie wykopów 95B i 96A (ryc. 2). Nieco mniej obiektów zawierają wykopy pozostałe. Ogółem zarejestrowano 684 obiekty nieruchome użytkowane przez KPL. We wszystkich wykopach dominującą formą obiektu były dołki posłupowe (stanowią ponad 60% wszystkich obiektów), co sugeruje, iż są to pozostałości po skomplikowanych konstrukcjach mieszkalnych. Niestety, fakt nagromadzenia tak dużej ilości jam posłupowych wpłynął równocześnie na nieczytelność ewentualnych form budowli. Nie udało się bowiem ustalić, z absolutną pewnością, jednoznacznego kształtu domostw na badanym stanowisku. Wielość jam posłupowych świadczy o częstych przebudowach zlokalizowanych tu konstrukcji; nie należy jednak tego faktu wiązać ze zróżnicowaniem faz chronologicznych. Materiał ceramiczny nie wykazuje bowiem takich zmian.

Ponadto dość często występowały jamy gospodarcze o nieokreślonej funkcji (9%), jamy zasobowe (3%) oraz nieliczne domniemane fragmenty rowów fundamentowych, a także kilka przypuszczalnych palenisk. Wypełniska obiektów najczęściej były jednolite bądź też posiadały konsystencję plamistą.

Do najciekawszych reliktyw chaty należy ściana złożona z rzędu parami wbijanych obok siebie słupków (ryc. 3). W terenie była ona wyraźnie czytelna jako jednolite, szarawe zaciemnienia podwójnych, kolistych plam o średnicach od 4 cm do 30 cm. Miąższość tych obiektów była niejednolita i mieściła się w granicach 15-40 cm. Pary słupków były wbija-

Ryc. 1. Kiełczewo stan. 45, gm. Kościan. Lokalizacja stanowiska oraz plan sytuacyjno-wysokościowy z rozmieszczeniem siatki hektarowej (1 – siatka hektarowa, 2 – odkrywka budowlana, obszar I etapu ratowniczych badań archeologicznych.) Rys. A. Stempin

Ryc. 2. Kielczewo, stan. 45, gm. Kościan. Rozmieszczenie siatki arowej w ramach hektara nr V. Rys. A. Stempin

ne równomiernie w odległości 80-85 cm od siebie. Linia dołków posłupowych była usytuowana na osi wschód-zachód, do tej pory jednak, niestety, nie udało się ustalić jej zasięgu. Dotychczas zarejestrowano 25 dołków posłupowych rozciągniętych na długości 11 m.

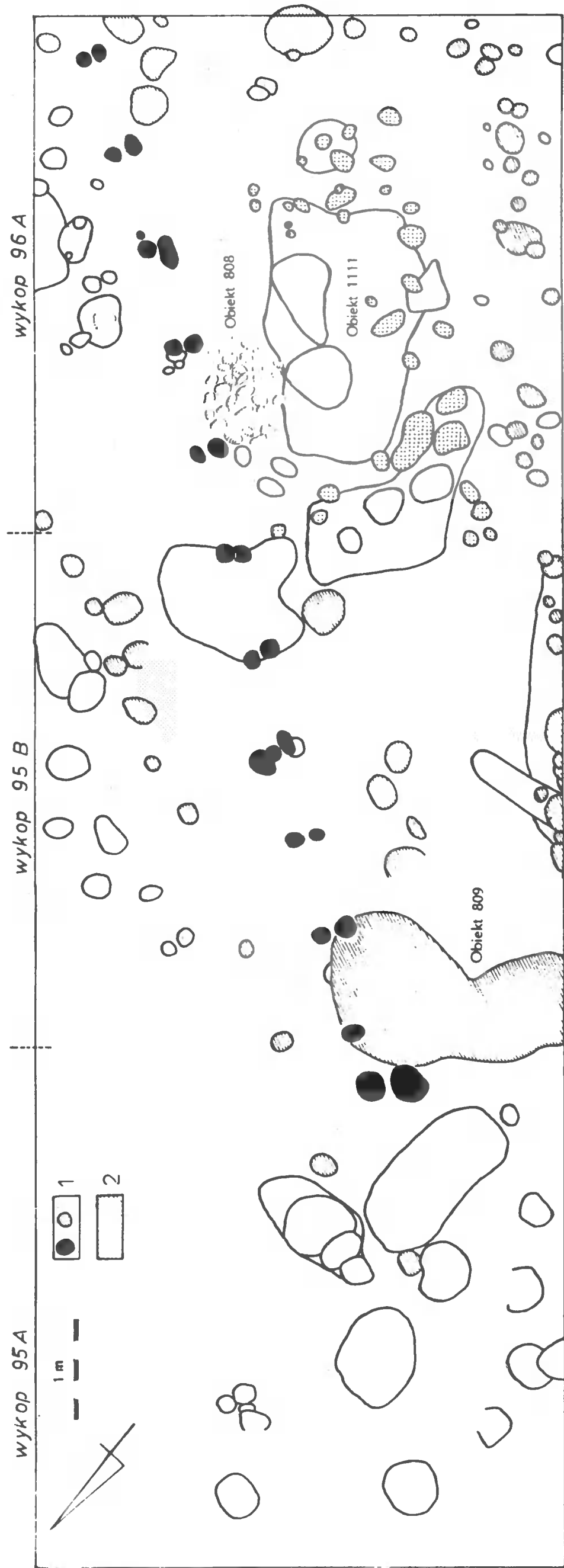
Budowle, posiadające ściany złożone z podwójnych rzędów słupów, spotykane są na różnych stanowiskach neolitycznych (grupa łupawska KPL – W. Świdorski, J. Wierzbicki 1991, s. 10; kultura rzucewska – J. Machnik 1979, s. 368). Omawiany fragment konstrukcji złożonej z dołków posłupowych różni się jednak od cytowanych tu przykładów budowli słupowych przede wszystkim dużym oddaleniem par słupków od siebie oraz niezwykłą konsekwencją w rozplanowaniu ściany. Najbardziej zbliżone formy rzędów podwójnych słupów tworzących ściany budynków spotykane są na stanowiskach kultury ceramiki wstęgowej kłutej (J. Romanow 1977, s. 27-53), choć i te są zdecydowanie odmienne od prezentowanego tu przykładu zespołu obiektów z Kiełczewa. Zarejestrowany odcinek pozostałości ściany nie posiada rowu fundamentowego, a obiekty w parach nie różnią się wielkością, poza tym wbijane są w bardzo bliskich odległościach, czasami wręcz nakładając się na siebie (ryc. 3).

W sąsiedztwie omawianego powyżej rzędu słupów znajduje się duży kompleks obiektów pozostający prawdopodobnie z nimi w funkcjonalnym związku (ryc. 3). Zarejestrowano tu bruk kamienny (obiekt nr 808), którego z pewnością nie można interpretować jako paleniska, gdyż nie wystąpiły tu liczne w innych obiektach węgle drzewne, a część kamieni nosiła ślady obróbki (rozcieracze, fragmenty płyt szlifierskich). Od południowej strony obiekt ten łączył się z obiektem nr 1111. Zawierał on dużą ilość materiału ruchomego, szczególnie kości, które, podobnie jak w przypadku obiektu nr 808, wszystkie były przepalone (część z nich udało się rozpoznać jako kości bydła i małych przeżuwaczy)¹. W obiekcie tym nie było śladów spalenizny. W jego obrębie znaleziono ceramikę (82 fragmenty), polepę oraz 25 krzemieni. Na uwagę zasługuje fakt zarejestrowania w ramach tego obiektu kilku fragmentów ochry (?).

Drugi zespół obiektów, który prawdopodobnie można traktować jako pozostałość po konstrukcji mieszkalnej (ryc. 3), składał się z dołków po pojedynczych słupkach, wbijanych dość regularnie (choć z mniejszą konsekwencją niż w omawianym wcześniej obiekcie), tworzących zarysy ścian w kształcie trapezu. W okolicy krótszej podstawy wystąpił obiekt nr 809 (ryc. 3), który prawdopodobnie spełniał funkcję piwniczki bądź też dużej jamy zasobowej. Znaleziono w niej największy na tym stanowisku (wśród obiektów KPL) zbiór ceramiki (698 fragmentów). Na uwagę zasługuje fakt zarejestrowania w obrębie tego obiektu 3 fragmentów różnych talerzy glinianych. Na całym stanowisku zarejestrowano dotąd 5 talerzy (fragmenty pochodzące z różnych okazów).

W obecnym stanie rozpoznania osady kiełczewskiej można jedynie stwierdzić, iż ilość obiektów związanych z konstrukcjami mieszkalnymi (jamy posłupowe) pozwala wysnuć wniosek o dłuższym zamieszkiwaniu tego terenu przez ludność KPL. Można również przypuszczać, że zabudowa omawianego fragmentu osady zmieniała się kilkakrotnie.

¹ Analiza archeozoologiczna wykonana została przez mgr inż. Daniela Makowieckiego z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański.

Ryc. 3. Kiełczewo, stan. 45, gm. Kościan. Rozplanowanie obiektów postupowych tworzących konstrukcje mieszkalne (1 – obiekty należące do budynku nr 1; 2 – obiekty należące do budynku nr 2). Rys. A. Stempin

ANALIZA CERAMIKI

Podczas badań prowadzonych na stanowisku w Kiełczewie zgromadzono zbiór 11468 fragmentów ceramiki. Poddano go szczegółowej analizie, uwzględniając ilość, granulację oraz rodzaj stosowanej w trakcie produkcji ceramiki domieszki, a ponadto sposób wypału naczyń oraz grubości ich ścianek. Poza tym, o ile było to możliwe, ustalano makro- i mikromorfologię fragmentów ceramiki oraz cechy ornamentyki.

Masa ceramiczna

W badanym zbiorze ceramiki przeważającą domieszkę schudzającą glinę stanowiły tłuczone skorupy (tabela 1). Mamy do czynienia w omawianym materiale z typową ceramiką szamotową KPL, powszechnie spotykaną zarówno w Wielkopolsce, jak i na Kujawach (A. Koško 1981; K. Sobolewski 1986; L. Czerniak 1989).

Tabela 1

Kiełczewo, stan. 45, gm. Kościan.

Ilościowe i procentowe zestawienie kategorii domieszki wyróżnionej w ceramice

Domieszka	szamot	piasek	biały tłuczeń	mika	dom. organiczna	kolorowy tłuczeń	kości i muszle
Ilość	10832	8008	3622	2037	1773	382	61
%	94,4	69,8	31,6	17,8	15,5	3,3	0,5

Badanie granulacji szamotu pozwoliło na ustalenie, iż ludność KPL dbała o silne rozdrabnianie tej domieszki w trakcie dodawania jej do masy ceramicznej nowo wytwarzanych naczyń (im większa granulacja szamotu, tym rzadsze jego występowanie). Ogólnie w 94,4% fragmentów naczyń zarejestrowano wystąpienie szamotu.

Drugim pod względem częstości występowania w badanej ceramice typem domieszki był piasek. Wystąpił on w prawie 70% fragmentów ceramiki analizowanego zbioru. Trudno powiedzieć w jakim stopniu jest on domieszką intencjonalną, być może, jego obecność należy tłumaczyć naturalnym zanieczyszczeniem gliny.

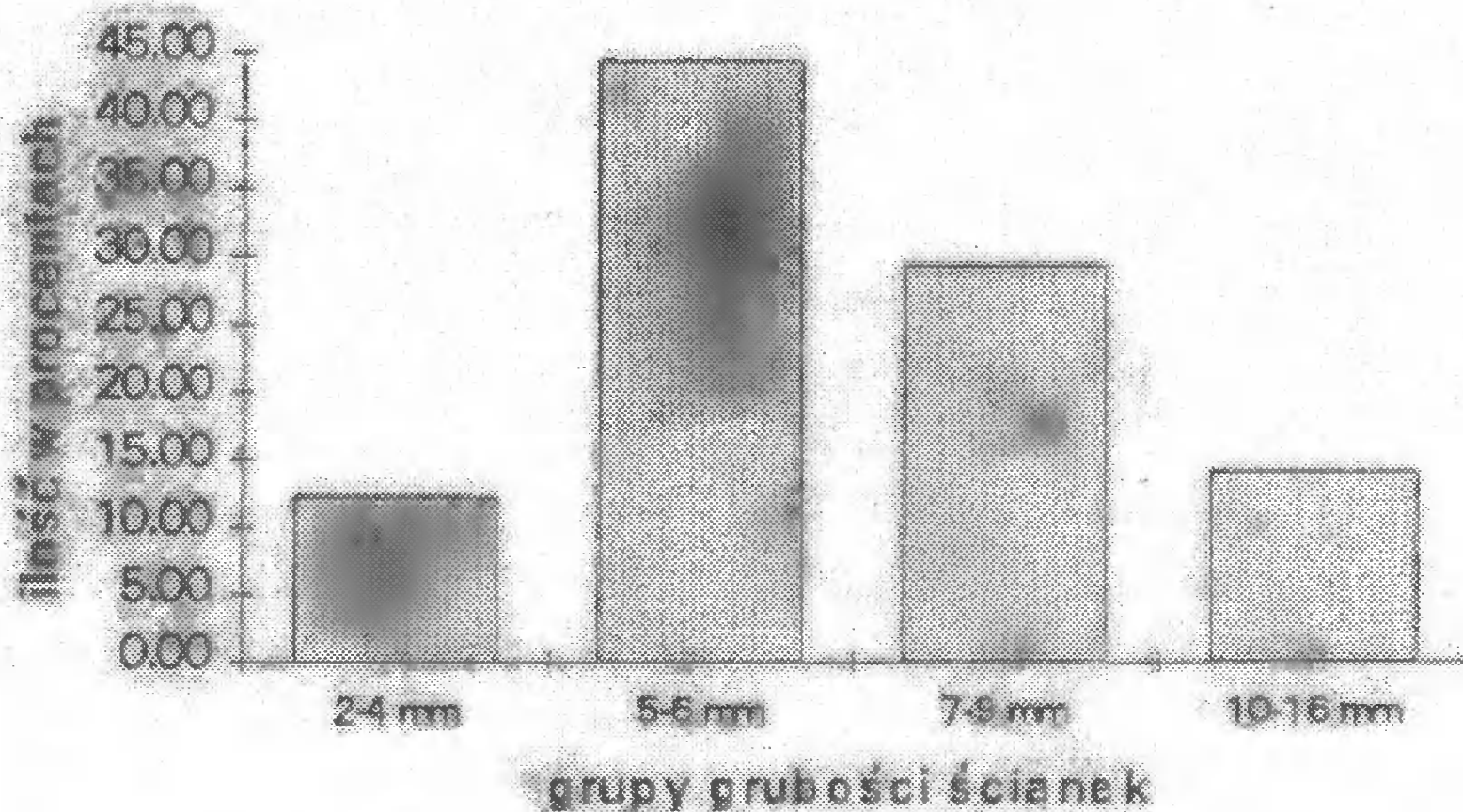
Inne rodzaje domieszek spotykane na omawianym stanowisku nie są już tak licznie reprezentowane. Biały tłuczeń wystąpił u nieco powyżej 30% fragmentów.

Na uwagę zasługuje domieszka kości i zarejestrowanych w jednym przypadku muszli (?), których występowanie na omawianym stanowisku nie jest liczne – zaledwie 0,5%. Intencjonalność tego rodzaju domieszki dowiedziono głównie na terenie Ziemi Chełmińskiej (S. Kukawka 1990, s. 150; tenże 1991, s. 37-39, 77-87) oraz na Kujawach (A. Koško 1981, s. 159). Na terenach tych wspomniane domieszki łączy się ze specyficznym zdobieniem naczyń, którego przykład odnotowano także na stanowisku w Kiełczewie (ryc. 6i). Dodawanie muszli do masy ceramicznej naczyń KPL stwierdzono także na innych stanowiskach w Wielkopolsce (W. Tetzlaffówna 1966, s. 71; K. Sobolewski 1986, s. 25).

Grubości ścianek ceramiki

Na podstawie badania grubości ścianek ceramiki z osady w Kiełczewie można wnioskować, iż zdecydowanie dominującą grupą (56,5%) jest ceramika cienkościenna w granicach 2-6 mm. Zbliżony wskaźnik procentowy (wysoki udział naczyń cienkościennych) wykazują stanowiska kujawskie: Podgaj, stan. 7A, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. włocławskie oraz Przybranówek, stan. 4, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. włocławskie (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 106). Wyraźnie niski na stanowisku w Kiełczewie jest udział ceramiki średniościennej (29, 2%), a procent naczyń grubościennych (14,1%), w stosunku do stanowisk kujawskich z tych samych faz rozwojowych, jest nieco zawyżony.

Z zestawienia przedstawionego na ryc. 4 (ilościowy rozkład poszczególnych kategorii grubości ścianek ceramiki z osady w Kiełczewie) można odczytać zróżnicowanie wśród ceramiki cienkościennej. W jej obrębie zarysowują się dwie wyraźne grupy: ceramika o bardzo cienkich ściankach (2-4 mm) oraz zdecydowanie preferowana przez ludność KPL zamieszkującą prezentowaną osadę ceramika o grubościach 5-6 mm (ceramika tej grubości stanowi prawie połowę wszystkich badanych fragmentów – 44,4%).

Ryc. 4 Kiełczewo, stan. 45, gm. Kościan. Procentowy rozkład grubości ścianek ceramiki

Pierwsza grupa, biorąc pod uwagę trudności techniczne na jakie napotykali twórcy tak cienkich naczyń, stanowi dość znaczną część zbioru.

Barwy przełamów

W całym badanym zbiorze zdecydowanie dominuje ceramika o przełamie jednobarwnym (60%) – czarnym lub szarym (związanym z procesem wypalania naczyń w atmosferze obojętnej lub redukcyjnej), bądź dwubarwnym – jaśniejszym od zewnątrz (atmosfera wypału utleniająca lub zmienna, której zanik obserwujemy w młodszym horyzoncie starszej fazy wióreckiej – L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 109).

Powierzchnia ceramiki

W prezentowanym zbiorze ceramiki 45% fragmentów miało powierzchnię miękką, mączystą, łatwo ścierającą się. Jak już wspomniano sytuację taką często spotyka się na niżowych stanowiskach KPL. Część naczyń posiadała powierzchnię porowatą, co wynika prawdopodobnie z faktu dodawania do masy ceramicznej piasku (np. Psary, stan. 1, gm. Jemielno, woj. leszczyńskie – K. Sobolewski 1986; Bruszczewo, stan. 12, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie – materiały nie publikowane, nr inw. MAP 1975:123, nr kat. MAP 1975:942-943 oraz nr inw. MAP 1960:57, nr kat. MAP 1960:95; Szlachcin, stan. 3-3a, gm. Środa Wielkopolska, woj. poznańskie – W. Tetzlaffówna 1966, s. 71, 79). Mniej liczne procentowo grupy powierzchni to ścianki o zewnętrznym chropowaceniu (6,4%) oraz powierzchnie twarde, matowe względnie lekko błyszczące (7%), oraz sporadycznie spotykane ścianki o bardzo silnym wyblyszczeniu (zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym). Chropowacenie odbywało się poprzez nanoszenie na właściwą powierzchnię naczynia bardzo dużych ilości masy ceramicznej.

Zdobnictwo ceramiki

W analizowanym zbiorze ceramiki ornamentowane fragmenty stanowią zaledwie 1,7% całości. Zjawisko bardzo niskiego udziału form zdobionych rejestrowane jest na większości stanowisk KPL, na których występują wczesne fazy rozwojowe tej kultury (L. Czerniak, A. Kośko 1993, s. 111). Sygnalizowane już wcześniej silne rozdrobnienie materiału ceramicznego utrudniało obserwacje wątków ornamentacyjnych. Na uwagę zasługuje duża frekwencja w omawianym materiale ornamentów, w których stwierdzono ślady inkrustacji (18% wszystkich zdobionych fragmentów).

Tabela 2

Kielczewo, stan. 45, gm. Kościan.
Ilościowy i procentowy rozkład zdobnictwa naczyń glinianych
w poszczególnych strefach ornamentacyjnych

Strefy zdobnicze	podkrawędna zewnętrzna	brzuścowa	uszna	denna	nieznana
Ilość	64	47	6	1	78
%	32,6	24	3,1	0,5	39,8

W obrębie analizowanej ceramiki stwierdzono występowanie czterech stref zdobnictwa (tabela 2). Wśród fragmentów, w przypadku których możliwe było ustalenie w jakiej partii naczynia wykonano zdobienie, wyraźnie dominuje ornamentowanie podkrawędnych, zewnętrznych części naczyń. Na uwagę zasługuje zupełny brak zdobnictwa wewnętrznego oraz nakrawędnego.

Wśród technik używanych przez omawianą ludność w celach zdobienia ceramiki dominuje odciskanie/nacinanie (często ustalenie, w której z technik wykonano zdobienie było bardzo trudne). Stanowią one 78,6% „faktów” zdobniczych. Rzadziej stosowano rycie (27,6%). Osobną grupę stanowią drabinki jednoprętowe proste i złożone, w przypadku których część ornamentu wykonywano w technice odciskania, pozostałą natomiast ryto. Zarejestrowano 14,3% takich wątków zdobniczych. Na uwagę zasługuje fakt nie używania w celach ornamentacyjnych sznura przez ludność KPL.

Na omawianej osadzie najczęściej stosowano zdobienie naczyń punktami o zróżnicowanej wielkości i kształcie. Stanowią one 36,2% wszystkich elementów zdobniczych (ryc. 5h; 6i, k). Drabinki należą na omawianym stanowisku do ornamentów bardzo popularnych (ryc. 5k; 6e, j); zarejestrowano je na prawie 20% zdobionych fragmentach. Najczęściej stosowano najmniej skomplikowaną formę drabinki, a mianowicie szczebelkową. Ta forma ornamentacyjna używana była przez omawianą ludność najchętniej w wątkach rozwiniętych dwuelementowych, z linią pionową rytą, nieco rzadziej ze słupkiem wertykalnym odciskany, z punktami oraz incydentalnie z karbem i łuczkiem plastycznym. Natomiast w wątkach trójelementowych drabinka szczebelkowa występuje z ornamentami odciskany: słupkiem i punktami, nacinanym słupkiem, oraz z liniami rytymi: pionową i poziomą.

Dużą ilościowo grupę (21,4%) stanowią w omawianym zbiorze ornamenty plastyczne (ryc. 5b). Wyróżniono wśród nich listwy poziome oraz trzy rodzaje łuczków, z których zdecydowanie dominującą formą jest łuczek z wygięciem ku górze.

Do incydentalnych form zdobnictwa, występujących jako wątek jednoelementowy w obrębie badanego materiału, należą linie pionowe ryte, usytuowane prawdopodobnie na brzuścach naczyń (ryc. 5i; 6h). Zarejestrowano 8 takich fragmentów, nawiązujących do typowych w strefie grupy północnej KPL (D. Jankowska 1990, s. 254) pionowych żłobień brzuśców². Podobne ornamenty na terenie Polski najpowszechniej występują na Pomorzu w grupie łupawskiej, jednak ta cecha stylistyki „północnej” była najprawdopodobniej bardzo łatwo przyswajalna i omawiany ornament spotykany jest także na terenie północnej Wielkopolski (D. Jankowska 1990, s. 254 n.).

Specyficznym rodzajem zdobnictwa – niespotykanym na innych stanowiskach, szczególnie w fazach wczesnych – są rozbudowane wątki podkrawędne zewnętrzne na szyjkach pucharów, składające się z układów słupków dookolnych, poniżej natomiast z drabinki szczebelkowej w powiązaniu z kilkoma pionowymi liniami rytymi (ryc. 5k; 6e). Analogiczne wątki (zaliczane do stylistyki tzw. wiórecko-jezuickiej) spotykane są także na innych stanowiskach (Jezuicka Struga, stan. 17, gm. Rojewo, woj. bydgoskie; Dąbrowa Biskupia, stan. 14, gm. Dąbrowa Biskupia, woj. bydgoskie; Bruszczevo, stan. 12, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie); występują tam w strefie brzuścowej, usznej bądź sporadycznie podkrawędnej zewnętrznej (D. Prinke 1988, s. 96). Na stanowisku w Kiełczewie wątki te spotykane są także w strefie brzuścowej.

Na uwagę zasługuje fakt wyraźnych wpływów późnych faz kultury lendzielskiej na zdobnictwo ceramiki w Kiełczewie. Zależności pomiędzy wczesnowiórecką ceramiką KPL, a zespołami późnowstęgowymi przedstawione zostały w stosunku do kujawskich stano-

² Na uwagę zasługuje występowanie w ceramice o tym zdobnictwie dużej ilości domieszki w postaci tłuczni we wszystkich rodzajach granulacji.

wisk: Podgaj, stan. 7A, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. włocławskie i Przybranówek, stan. 43, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. włocławskie (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 114 n. oraz ryc. 70). Ceramika z Kiełczewa wykazuje dużą zbieżność stylistyczną z cytowanymi materiałami, a także z zespołami kultury jordanowskiej (ryc. 5a, f, j; 6a-d) (E. Noworyta 1986, s. 27-63). Można więc stwierdzić, iż omawiany materiał należy do ceramiki KPL o cechach lendzielskich (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 115).

Makromorfologia ceramiki

Silne rozdrobnienie materiału ceramicznego spowodowało, iż bardzo nieliczną grupę w zbiorze ceramiki z Kiełczewa stanowią fragmenty, w przypadku których możliwe było ustalenie rodzaju naczynia z którego pochodzą. Pod względem przynależności do konkretnego typu morfologicznego określono 809 fragmentów, co stanowi 7% całego zbioru.

Tabela 3

Kiełczewo, stan. 45, gm. Kościan.
Ilościowe i procentowe zestawienie wyróżnionych form naczyń glinianych

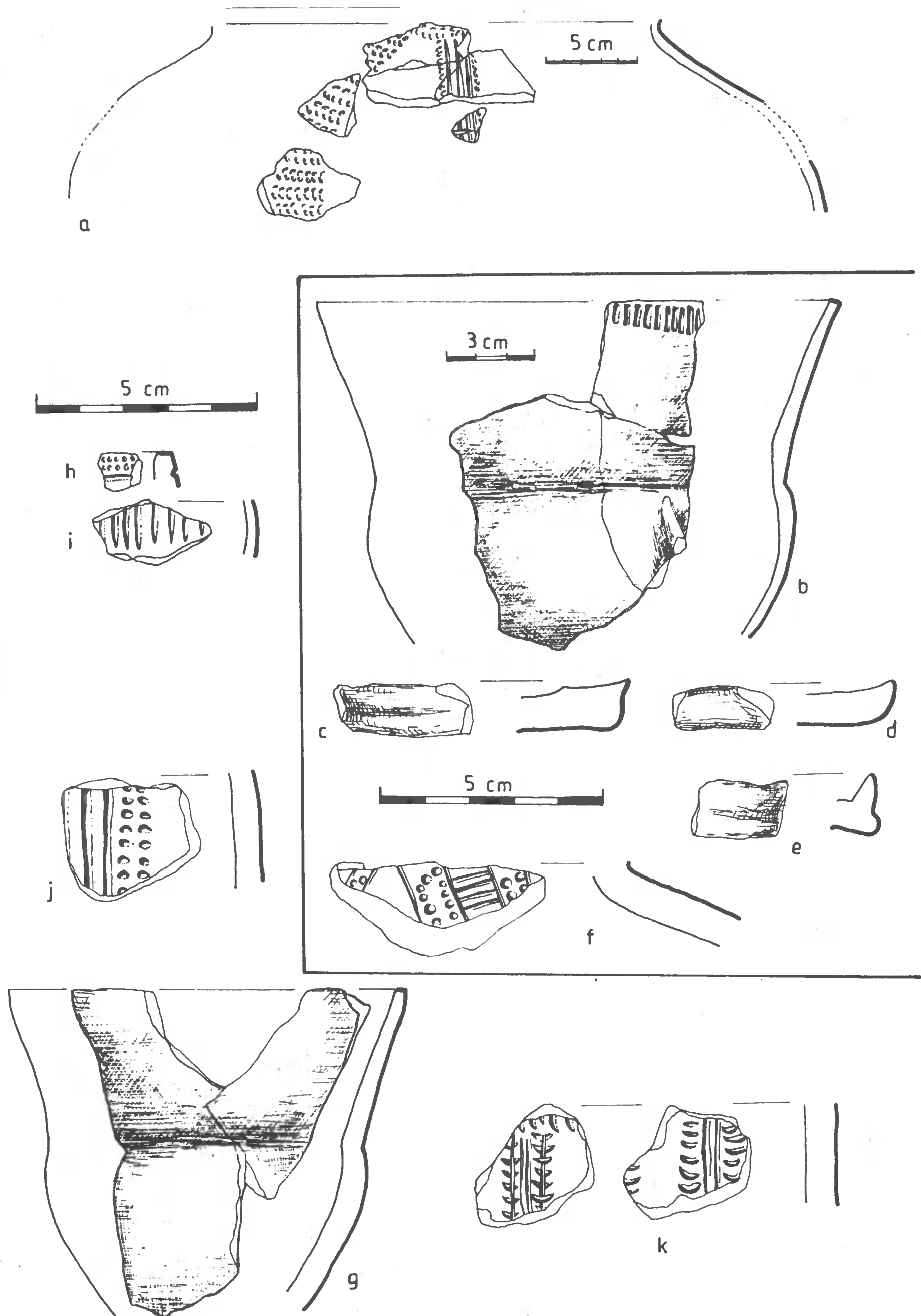
Typ	puchar	puchar zasobowy	naczynka miniaturowe			misy	flasza z kryzą	amfora	talerz	czerpak
			puchar	inne	misy					
Ilość	508	180	10	3	14	2	55	31	5	1
%	62,8	22,3	1,2	0,4	1,7	0,2	6,8	3,8	0,6	0,1
Razem	86,3		—		1,9	—				

Przedstawione tu szacunki liczebności typów makromorfologicznych nie odbiegają w zasadzie od sytuacji spotykanych na stanowiskach KPL z analogicznych faz rozwojowych. Powszechnie rejestruje się znaczną przewagę ilościową pucharów, liczne fragmenty flasz z kryzą, dość duży zbiór naczyń miniaturowych (ryc. 5g; 6f). Na uwagę zasługują 2 fragmenty zdobionych amfor, przy czym w obu przypadkach zdobienie to sugeruje związki z kręgiem lendzielskim (ryc. 5a, f), na co wskazuje także typ morfologiczny (E. Noworyta 1986, s. 30 n.).

Zarejestrowano 5 fragmentów talerzy, wszystkie pochodzą z niewielkich okazów (około 10 cm średnicy – ryc. 5c-e). Obecność tej formy makromorfologicznej jest bardzo istotna dla datowania stanowiska, gdyż talerze są ważnym wyznacznikiem chronologicznym. Ich zanik jest ściśle związany z fazą IIIa KPL i stąd ich występowanie w Kiełczewie stwarza możliwość uściślenia datowania tego stanowiska (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 104, 114).

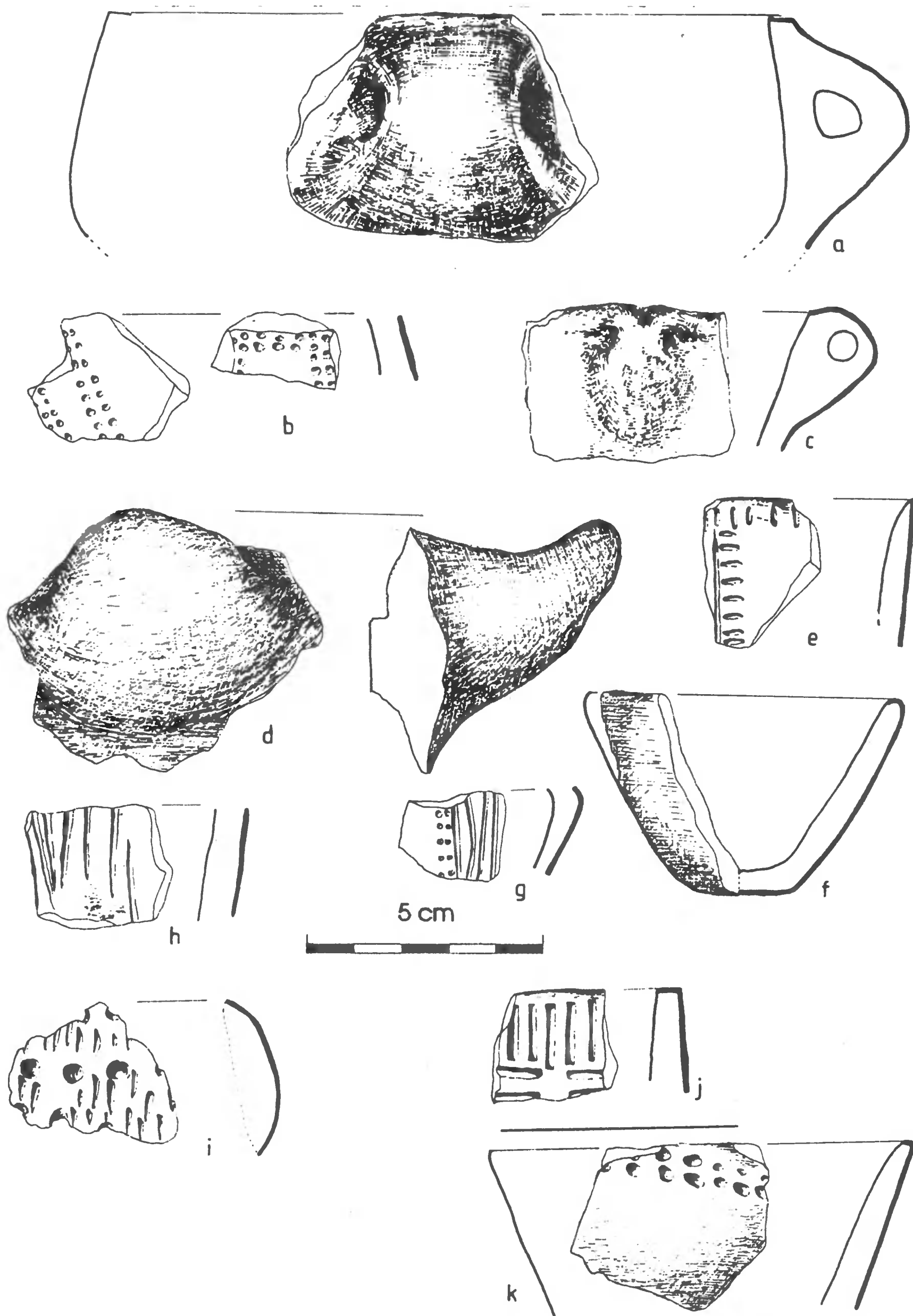
Mikromorfologia ceramiki

W całym zbiorze ceramiki z Kiełczewa wyróżniono 1166 fragmentów (10,17%), w przypadku których można było określić mikromorfologię. Wśród nich najliczniej spotykane były krawędzie naczyń, a wśród nich wylewy o ściankach zarówno wewnętrznych,

Ryc. 5. Kiełczewo, stan. 45, gm. Kościan. Ceramika z hektara nr V (a, g, k – ceramika z wykopu 95 B, warstwa 6 mechaniczna; b-f – wydzielony zespół ceramiki z obiektu 809, wykop 96 A; h, i – ceramika z wykopu 94 B, warstwa 6 mechaniczna; j – fragment ceramiki z wykopu 98 B, warstwa 7 mechaniczna).

Rys. A. Stempin

Ryc. 6. Kielczewo, stan. 45, gm. Kościan. Ceramika z hektara nr V (a, g – ceramika z wykopu 96 A, warstwa 7 mechaniczna; b, c – ceramika z wykopu 96 B, warstwa 6 mechaniczna; d, e, h – ceramika z wykopu 97 AB, warstwa 7 mechaniczna; f – fragment ceramiki z obiektu 343/344, wykop 96 A, warstwa 6 mechaniczna). Rys. A. Stempin

jak i zewnętrznych zakończonych łukowato do rdzenia (ryc. 6f), posiadające zwieńczenia delikatnie zaokrąglone. Ponadto zarejestrowano wylewy o ściankach uformowanych prosto i zwieńczeniu ściętym prostopadle do ścianek naczynia (ryc. 5g; 6j). Kolejną grupę stanowią wylewy o jednej ze ścianek zakończonej łukowato do rdzenia, natomiast drugiej prostej (ryc. 5h; 6e) oraz zwieńczenia z okapami.

W badanym zbiorze dna stanowią 1,5% całości pozyskanego materiału ceramicznego. Najliczniej reprezentowany na omawianym stanowisku typ den charakteryzuje się prostą ścianką zewnętrzną naczynia i słabo wyodrębnioną częścią wewnętrzną, bez formowania „stopki”. Nie posiada „stopki” również druga pod względem liczebności kategoria den, w której obie powierzchnie są proste, a ścianki naczynia przyklepiane bezpośrednio do obwodu dna.

Silne rozdrobnienie materiału spowodowało, iż w większości przypadków były trudności w ustaleniu lokalizacji oraz mocowania konkretnych fragmentów uch. Najczęściej występowały ucha przekłute poziomo, taśmowate, lokowane na przejściu szyjki w brzusiec, na brzuku oraz w dwóch przypadkach tuż pod krawędzią wylewu (ryc. 6a, c). Mocowanie uch najczęściej odbywało się poprzez nalepianie oraz na czop. Wyróżniono również jeden przypadek guzka (ryc. 6d), który dowodzi związków omawianego materiału z ceramiką KPL o cechach lendzielskich.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

Podsumowując analizę ceramiki ze stanowiska w Kiełczewie, należy zwrócić uwagę na wystąpienie w niej dużej ilości elementów sugerujących wczesne datowanie prezentowanego zbioru. Datowanie stylistyczne oparto na wzorcu chronologii fazy wióreckiej KPL, zaproponowanym przez L. Czerniaka i A. Kośko (1993, s. 104, 114-115).

W trakcie zdobienia ceramiki nie ornamentowano wewnętrznych partii naczyń. Większość zdobnictwa skupiona jest w strefie podkrawędnej zewnętrznej, gdzie dominują wątki jednoelementowe w postaci słupków nacinanych, o nieregularnych negatywach (semi-gonalnych), wykonanych często niestarannie (ryc. 6e), które zdają się jednak być elementami zanikającymi na rzecz słupków odciskanych o negatywach regularnych, starannie wykonanych (ortogonalnych) (ryc. 6j). W strefie podkrawędnej zdarzają się wątki rozbudowane: dwu- i trójelementowe zbudowane ze słupków, drabinek szczebelkowych, linii rytych bądź różnych kombinacji punktów. Obserwuje się coraz częstsze obejmowanie ornamentyką strefy brzuścowej naczyń, a także incydentalnie uch. W całym zbiorze nie zarejestrowano formy zdobniczej zygzaka, nie stwierdzono również używania przez omawianą ludność sznura w celach zdobniczych.

Generalnie można uznać, iż materiały ze stanowiska Kiełczewo 45 prezentują duże podobieństwo do ceramiki KPL (o wyraźnej obecności cech późnolendzielskich) ze stanowisk kujawskich: Podgaj, stan. 7A, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. włocławskie; Przybranówek stan. 43, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. włocławskie i Sierakowo, stan. 8, gm. Jeziora Wielkie, woj. bydgoskie, które to zespoły datowane są na fazę IIb KPL, czyli rozwinięty odcinek fazy wczesnowióreckiej. Takie datowanie analizowanego zespołu potwierdzałby sporadyczny (zaledwie 5 fragmentów) udział talerzy, które występują w fazie

IIa, pojedynczo spotykane są w fazie IIb, natomiast zupełnie zanikają w fazie III KPL (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 104, 115). Dodatkowo należy zwrócić uwagę na duże podobieństwa w wątkach zdobniczych ceramiki z Kielczewa do stylistyki tzw. wiórecko-jezuickiej datowanej na fazę IIIa (D. Prinke 1988, s. 95 n.). Zdecydowana przewaga na stanowisku Kielczewo 45 ceramiki cienkościennej, charakteryzującej wczesne fazy rozwojowe KPL i niski udział form grubościennych, sytuują badany zbiór w obrębie zespołów o stosunkowo wczesnej chronologii (A. Koško 1981, s. 44). Wczesne datowanie analizowanego zbioru sugeruje także duży udział zdobień plastycznych, analogicznych do ornamentyki baalberskiej.

Kończąc omawianie zespołów ceramicznych z Kielczewa, należy stwierdzić ich pozycję chronologiczną pomiędzy fazami IIb i IIIa KPL, co, posiłkując się datami bezwzględnymi ustalonymi dla terenów Kujaw, przypadałoby na lata 3300-3000 b. c. (faza IIb) oraz 3200-2900 b. c. (faza IIIa) (por. L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 118).

Bibliografia

Czerniak L.

1989 *Teoretyczne problemy archeologicznej systematyki kulturowej. Przykład badań nad zróżnicowaniem cech technologicznych ceramiki kultur z kręgu naddunajskich*, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), *Kujawskie przyczynki do badań nad neolitem Europy*, Inowrocław, s. 33-76.

Czerniak L. , Koško A.

1993 *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.

Jankowska D.

1990 *Spoleczności strefy południowo-zachodniobałtyckiej w dobie neolityzacji*, Poznań.

Kondracki J.

1980 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.

Koško A.

1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*, Poznań.

Kukawka S.

1990 *Udział komponentu północno-wschodniego w wytwórczości ceramicznej kultury pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej (Na marginesie pracy A. Koško: Osady kultury pucharów lejkowatych w Inowrocławiu-Mątwach, woj. Bydgoszcz, st. 1, Inowrocław 1988)*, AP, t. 35, z. 1, s. 139-161.

1991 *Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej w świetle źródeł ceramicznych*, Prace Archeologiczne, nr 9, Toruń.

Machnik J.

1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] W. Hensel (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 2, Wrocław, s. 337-411.

Noworyta E.

1986 *Osada grupy jordanowskiej kultury lendzielskiej w Tyńcu Małym, gm. Kobierzyce, SAn, t. 28, s. 7-73.*

Prinke D.

1988 *Środkowoneolityczne załączki procesów synkretyzacji kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy, Inowrocław, s. 93-105.*

Romanow J.

1977 *Trapezowate budowle naziemne ludności kultury ceramiki wstępowej klutej na Dolnym Śląsku, SAn, t. 19, s. 27-55.*

Sobolewski K.

1986 *Materiały neolityczne z Psar, gmina Jemielno, woj. Leszno, stanowisko 1, Poznań (mps pracy magisterskiej w Bibliotece Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu).*

Świdorski W., Wierzbicki J.

1990 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych w Poganicach, woj. Słupsk, stanowisko 4 (strefa 2), Poznań.*

Tetzlaffówna W.

1966 *Stanowisko bagienne kultury pucharów lejkowatych w Szlachcinie w pow. średzkim, PA, t. 17, s. 59-80.*

SIEDLUNG DER BEVÖLKERUNG AUS DER TRICHTERBECHERKULTUR IN KIEŁCZEWO, GEM. KOŚCIAN, WOJ. LESZNO, FUNDSTELLE 45 – ANALYSE DER IMMOBILEN UND KERAMISCHEN BEFUNDE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle 45 in Kiełczewo, Gem. Kościan, Woj. Leszno liegt am nördlichen Rand des Dorfes Kiełczewo, ca. 3 km nordwestlich weit von Kościan (Abb. 1). Diese Siedlung liegt in der Nähe eines Grenzgebietes von Besiedlungsmesoregionen des Mittelobragebietes und des Kościanflachlandes.

Während der Untersuchungen wurden 684 immobile Befunde (verbunden mit der Trichterbecherkultur) und 11 468 Tongefäßscherben registriert.

Unter den immobilien Objekten traten am häufigsten die Pfostengruben (60% aller Befunde), wirtschaftlichen Gruben mit unbestimmter Funktion, Vorratsgruben, wenige Fragmente von Fundamentgraben und Herdstellen auf. Bemerkenswert ist die Freilegung in dieser Fundstelle von Überresten der Pfostenkonstruktionen, wahrscheinlich mit Wohncharakter. Zu den Objekten diesen Typs gehörte eine Reihe von den paarweise hineingeschlagenen Pfosten, die als gleichartige, grauliche Verdunklungen von kreisförmigen Doppelverfärbungen mit Durchmessern von 4 bis 30 cm sichtbar waren (Abb. 3). Die Pfostengrubenlinie lag auf der Ost-West-Linie, ihr Bereich wurde jedoch bis heute nicht festgelegt. Der zweite Komplex von wahrscheinlich Wohnobjekten war eine Konstruktion, die aus Reihen von einzelnen Pfostengruben bestand, die den Umriß eines trapezförmigen Gebäude bildeten (Abb. 3). Im Rahmen dieses Befundkomplexes trat das Objekt Nr. 809 auf, das als eine große Vorratsgrube interpretiert ist, die wahrscheinlich die Funktion eines Kellers spielte. Der Keramikkomplex aus diesem Objekt ist in Abb. 5 dargestellt.

Die Analyse der Tongefäßbefunde ließ festzustellen, daß in der technologischen Hinsicht die Keramik von der Fundstelle in Kiełczewo den Typ der Schamottenkeramik (mit Sand, Schotter, Glimmer, organischen Stoffen und spurenweise Knochen und Muscheln als Beimischung) ist. Es wurden deutlich

mehr dünnwändige Tongefäße mit dunklen einfarbigen Umbrüchen registriert. Morphometrische Gefäßformen unterscheiden sich von den üblich in Fundstellen dieser Kultur zu treffenden Typen nicht wesentlich. Es überwiegen die Trichterbecher, Flaschen mit Krausen, Amphorenscherben, Kleingefäße und selten die Teller (5 Scherben) (Abb. 5-6). Bemerkenswert ist die Ornamentik der Gefäße, bei den sehr viele Elemente freigelegt sind, die eine Feststellung zulassen, daß der besprochenen Komplex in Hinsicht auf die Ornamentik zu der Keramik der Trichterbecherkultur mit Lengyel Merkmalen gehört (L. Czerniak, A. Koško 1993). Die Beispiele von diesartigen Befunden sind in Abb. 5a, f, j und in Abb. 6a, b, c, d, g dargestellt. Die ähnlichste Keramik diesen Typs tritt in Fundstellen in Kujawen: Podgaj, Fst. 7A, Gem. Aleksandrow Kujawski, Woi. Włocławek; Przybranówek, Fst. 43, Gem. Aleksandrów Kujawski, Woi. Włocławek und Sierakowo, Fst. 8, Gem. Jeziora Wielkie, Woi. Bydgoszcz (L. Czerniak, A. Koško 1993) auf. Unter Berücksichtigung der Tongefäßbefunde aus der Siedlung in Kielczewo wurde die chronologische Lage der Fundstelle zwischen den Phasen IIb und IIIa der Trichterbecherkultur bestimmt, was, unter Anwendung der für Kujawy festgelegten C-14 Daten, auf Jahre 3300-3000 b. c. (Phase IIb) und 3200-2900 b. c. (Phase IIIa) (s. L. Czerniak, A. Koško 1993, S. 118) fallen würde.

Abbildungen

1. Kielczewo, Fst. 45, Gem. Kościan. Lage der Fundstelle und der Lage- und Höhenschichtenplan mit dem Hektarnetz (1 – Hektarnetz; 2 – Baufläche, Gebiet der I. Etappe von Rettungsgrabungen). Gez. A. Stempin

2. Kielczewo, Fst. 45, Gem. Kościan. Lageplan des Arnetzes im Rahmen des Hektars Nr. V. Gez. A. Stempin

3. Kielczewo, Fst. 45, Gem. Kościan. Lageplan der Pfostenobjekte, die die Wohnkonstruktionen bilden (1 – die dem Gebäude Nr. 1 gehörigen Objekte; 2 – die dem Gebäude Nr. 2 gehörigen Objekte). Gez. A. Stempin

4. Kielczewo, Fst. 45, Gem. Kościan. Prozentueller Anteil von Gefäßwändedicken

5. Kielczewo, Fst. 45, Gem. Kościan. Keramik aus dem Hektar Nr. V (a, g, k – Gefäße von der Grabungsfläche 95B, mechanische Schicht 6; b-f – abgesonderter Keramikkomplex von dem Objekt 809, Grabungsfläche 96A; h, i – Gefäße von der Grabungsfläche 94B, mechanische Schicht 6; j – Gefäßscherbe von der Grabungsfläche 98B, mechanische Schicht 7). Gez. A. Stempin

6. Kielczewo, Fst. 45, Gem. Kościan. Keramik aus dem Hektar Nr. V (a, g, – Gefäße von der Grabungsfläche 96A, mechanische Schicht 7; b, c – Gefäße von der Grabungsfläche 96B, mechanische Schicht 6; d, e, h – Gefäße von der Grabungsfläche 97AB, mechanische Schicht 7; f – Gefäßscherbe von dem Objekt 343/344, Grabungsfläche 96A, mechanische Schicht 6). Gez. A. Stempin

Adres autora:

mgr Agnieszka Stempin
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI

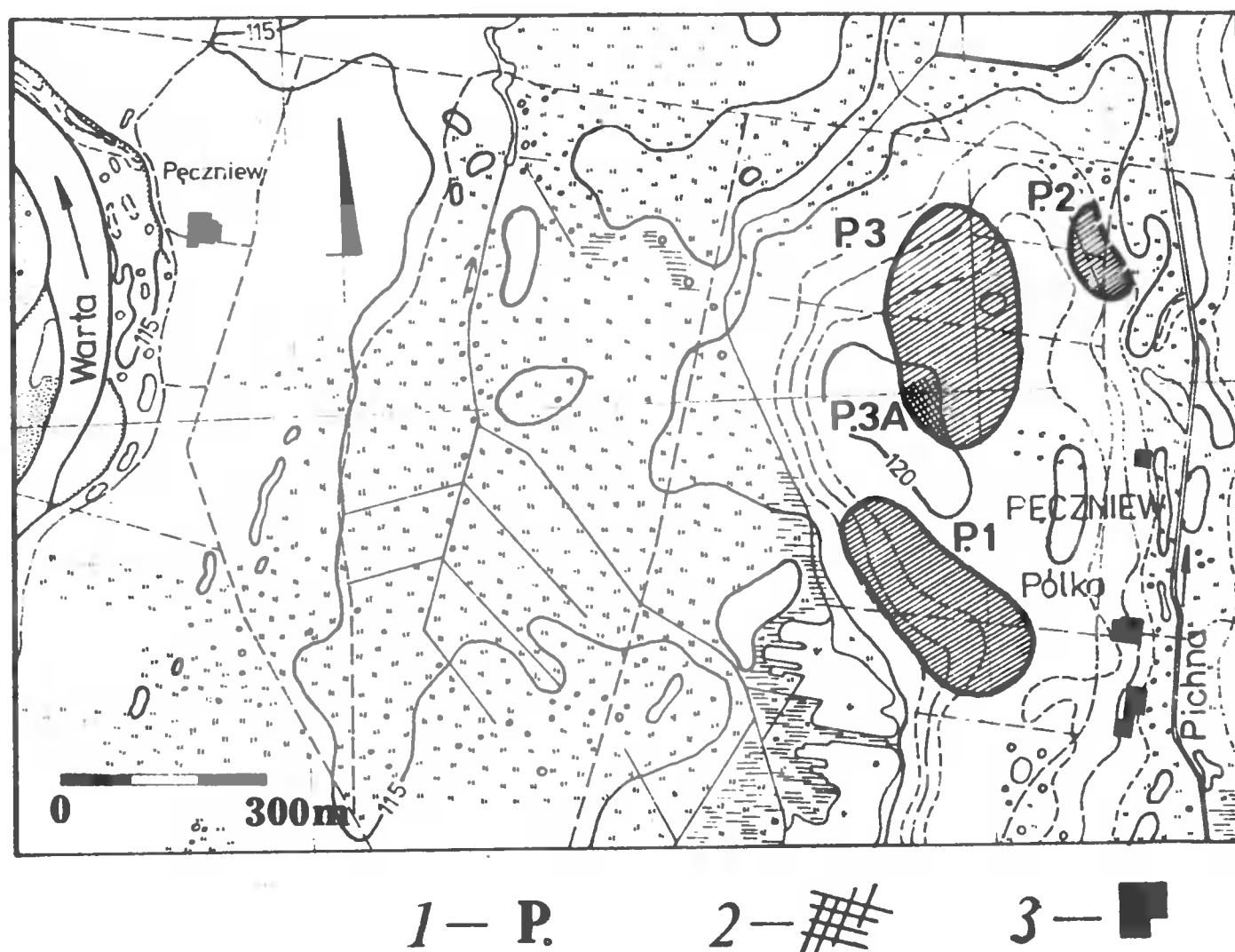
CMENTARZYSKO LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ W MIEJSCOWOŚCI PĘCZNIEW, GM. LOCO, WOJ. SIERADZKIE, STAN. 3A

Badania archeologiczne przeprowadziła w latach 1975-1977 Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków w Poznaniu, realizując program badań ratowniczych na obszarze projektowanego zbiornika wodnego „Jeziorsko”. W 1986 r. stanowisko uległo likwidacji w trakcie budowy w tym miejscu tzw. zapory bocznej. W ramach badań archeologicznych przeprowadzono powierzchniowe badania planigraficzne, geofizyczne, a następnie prace wykopaliskowe.

Administracyjnie stanowisko położone jest na gruntach byłego PGR Księża Wólka, na terenie gminy Pęczniew (przed 1975 r. w obrębie powiatu Poddębice). Stanowisko znajduje się w północno-zachodniej części wsi, na rozległym wyniesieniu erozyjnym powstałym w wyniku rozcięcia przez rzekę Pichną drugiego poziomu terasowego. Wyniesienie to łagodnie opada w kierunku pradoliny Warty, a stanowisko jest usytuowane w północnej jego części, obejmując stok i przylegający odcinek wypłaszczenia (ryc. 1).

Do momentu podjęcia badań archeologicznych w rejonie zbiornika „Jeziorsko” stanowisko 3A nie było znane. Jego wyróżnienia dokonano w trakcie badań planigraficznych i wykopaliskowych realizowanych na stanowiskach nr 1 i 3 w tejże miejscowości. Uzyskane z badań planigraficznych w 1975 r. źródła archeologiczne wskazywały na zarysowującą się odrębność kulturową i przestrzenną stanowiska oznaczonego numerem polowym 3A, w stosunku do pozostałego materiału odkrytego na stanowiskach 1 i 3. Pod względem kulturowym źródła te określono jako materiały kultury łużyckiej. Wyniki analiz wszystkich źródeł archeologicznych sprawiły, iż początkowo traktowane rozdzielnie stanowiska nr 1 i 3 połączono w jedno stanowisko archeologiczne, oznaczając je symbolem 1/3 (G. Wilgocki 1985, s. 2-10).

Powierzchniowe źródła kultury łużyckiej reprezentowane były przez zespół kilkuset fragmentów ceramiki rozrzuconych nierównomiernie po centralnej, wschodniej i południowej części stanowiska 1/3. Nie występował on jedynie w jego części północnej i północno-wschodniej. Wyodrębniono tylko jedno zwarte skupisko ceramiki tej kultury, zlokalizowane na pograniczu centralno-wschodniego obszaru stanowiska 1/3, które graficznie zilustrowano na rycinie 2. Znalezione tutaj większość ułamków naczyń kultury łużyckiej. Miejsce to, w wyniku późniejszych badań wykopaliskowych, okazało się cmentarzy-

Ryc. 1. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Lokalizacja stanowiska (1 – Pęczniew; 2 – stanowisko 3A; 3 – zabudowania mieszkalne). Rys. L. Olejniczak

skiem ludności kultury łużyckiej, które oznaczono numerem 3A w obrębie gruntów wsi Pęczniew. Z rejonu wsi znane jest inne wcześniej odkryte cmentarzysko kultury łużyckiej, które jest zlokalizowane na tzw. Pólku (w stosunku do stanowiska 3A umiejscowione jest około 700 m na południowywschód od niego; Z. Kaszewski 1975, s. 133, ryc. 3).

Odrębność materiałów kultury łużyckiej w stosunku do źródeł innych jednostek kulturowych zasiedlających omawiane stanowisko potwierdziły również przeprowadzone w marcu i wrześniu 1975 r. badania geofizyczne. Obszar objęty tymi badaniami zlokalizowano opodal strefy najintensywniejszego występowania powierzchniowego materiału kultury łużyckiej (ryc. 2). Pominięto centralną strefę występowania zabytków tej kultury z uwagi na współczesną dewastację tej partii stanowiska (m.in. zaobserwowano znaczne połacie gruntu z wychodniami otoczków kamiennych i ceramiką). Dlatego też obszar badań geofizycznych, jak i późniejszych sondażowych przesunięto w kierunku północno-wschodniej części stanowiska.

Na podstawie badań geofizycznych sporządzono mapę interpretacji stanowiska autorstwa A. Różyckiego, przedstawioną graficznie na rycinie 3. Owalami wyróżniono tutaj podobszary z silnie zakłóconym polem magnetycznym. Te, które zaznaczono linią pogrubioną, należy utożsamiać z przypadkami struktur zaburzających, w których ilość kamieni budujących tę strukturę jest dwu- i trzykrotnie większa od struktur zaznaczonych na mapie linią cieńszą. Na mapie tej można wyróżnić granicę przebiegającą łukiem wzdłuż przekątnej wschód-zachód. Wyznaczona w ten sposób strefa południowa wydaje się być identyczna z centrum stanowiska (w ramach obszaru objętego badaniami geofizycznymi).

Przedstawione wcześniej badania planigraficzne określiły przybliżony zasięg cmentarzyska, a uzupełnione z kolei wynikami badań geofizycznych pozwoliły na wytypowanie

obszaru pod badania wykopaliskowe. W roku 1977 przeprowadzono na stanowisku 3A prace wykopaliskowe, którymi kierowali M. Cwetsch i R. Fojud (IA 1978, s. 66).

W ramach obszaru objętego badaniami geofizycznymi, w jego strefie południowej o potencjalnie największej możliwości identyfikowania z centrum cmentarzyska, założono 2 wykopy badawcze oznaczone symbolami W1/77 i W2/77. Wykop W1/77 posiadał kształt prostokąta o wymiarach 15x6 m (łącznie wyeksplorowano tutaj 90 m²). Z kolei wykop W2/77, o łącznej powierzchni 200 m², był kształtu nieregularnego, mniej więcej o układzie szachownicowym (ryc. 3-4). Wytyczone wykopy eksplorowano ręcznie, zdejmując nadkład ziemi ornej; następnie, po oczyszczeniu dokonano pełnej inwentaryzacji stropu odsłoniętych konstrukcji kamiennych i grobów. Eksplorację poszczególnych grobów prowadzono zgodnie z wymogami metodycznymi, dokonując poprzecznych cięć profilowych.

W obu wykopach badawczych stwierdzono następującą stratyfikację:

- pod warstwą humusu, o miąższości od 25 do 35 cm, wystąpił jedno- lub rzadziej dwuwarstwowy bruk kamienny zbudowany z polnych otoczków, który uległ częściowo zniszczeniu, głównie na arach 7CD i 11CD w wykopie W2/77;

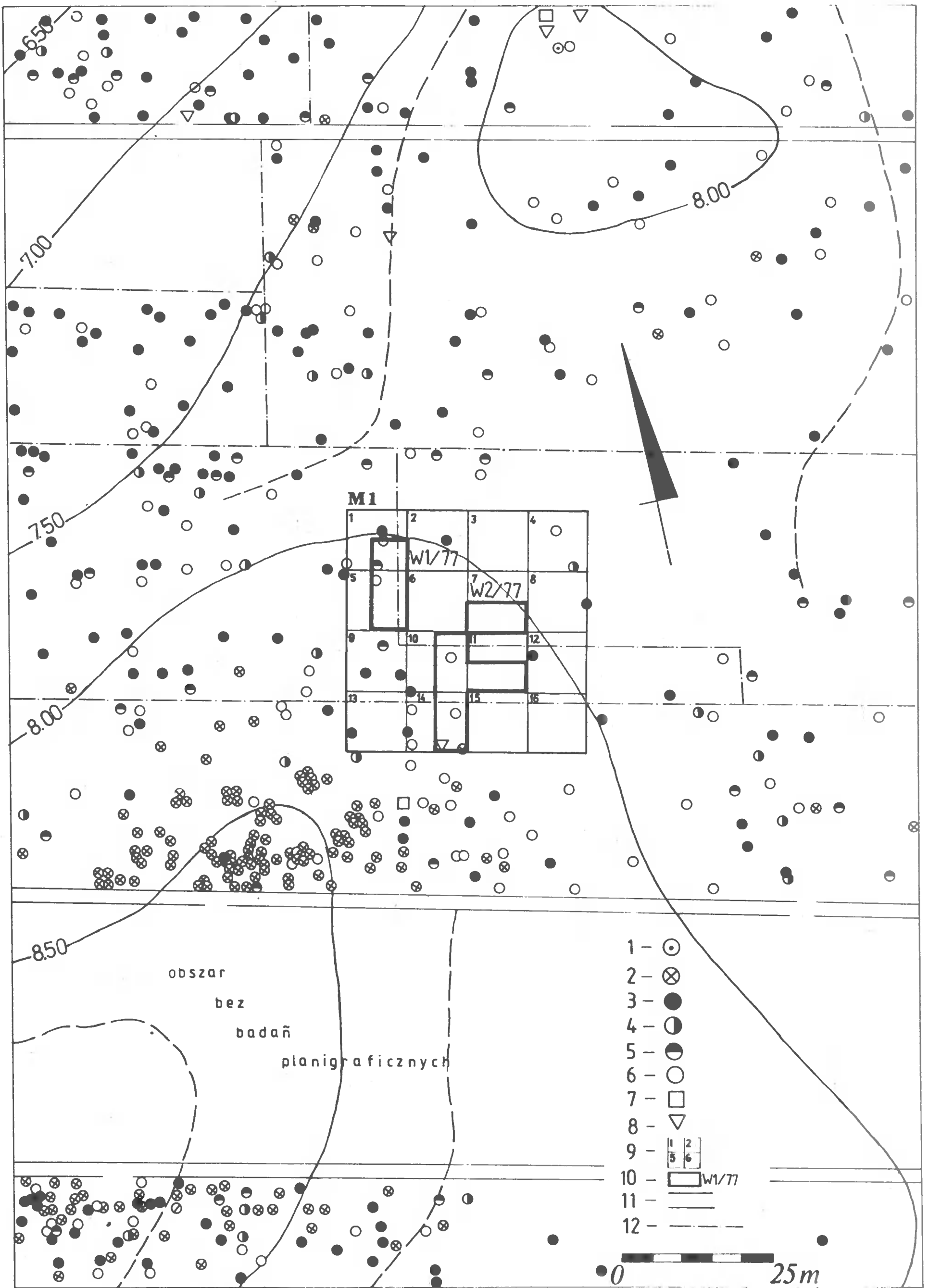
- po zdjęciu bruku kamiennego wystąpiły groby o różnym stopniu zachowania, skupienia rozwleczonych drobnych fragmentów ceramiki i przepalonych kości ludzkich;

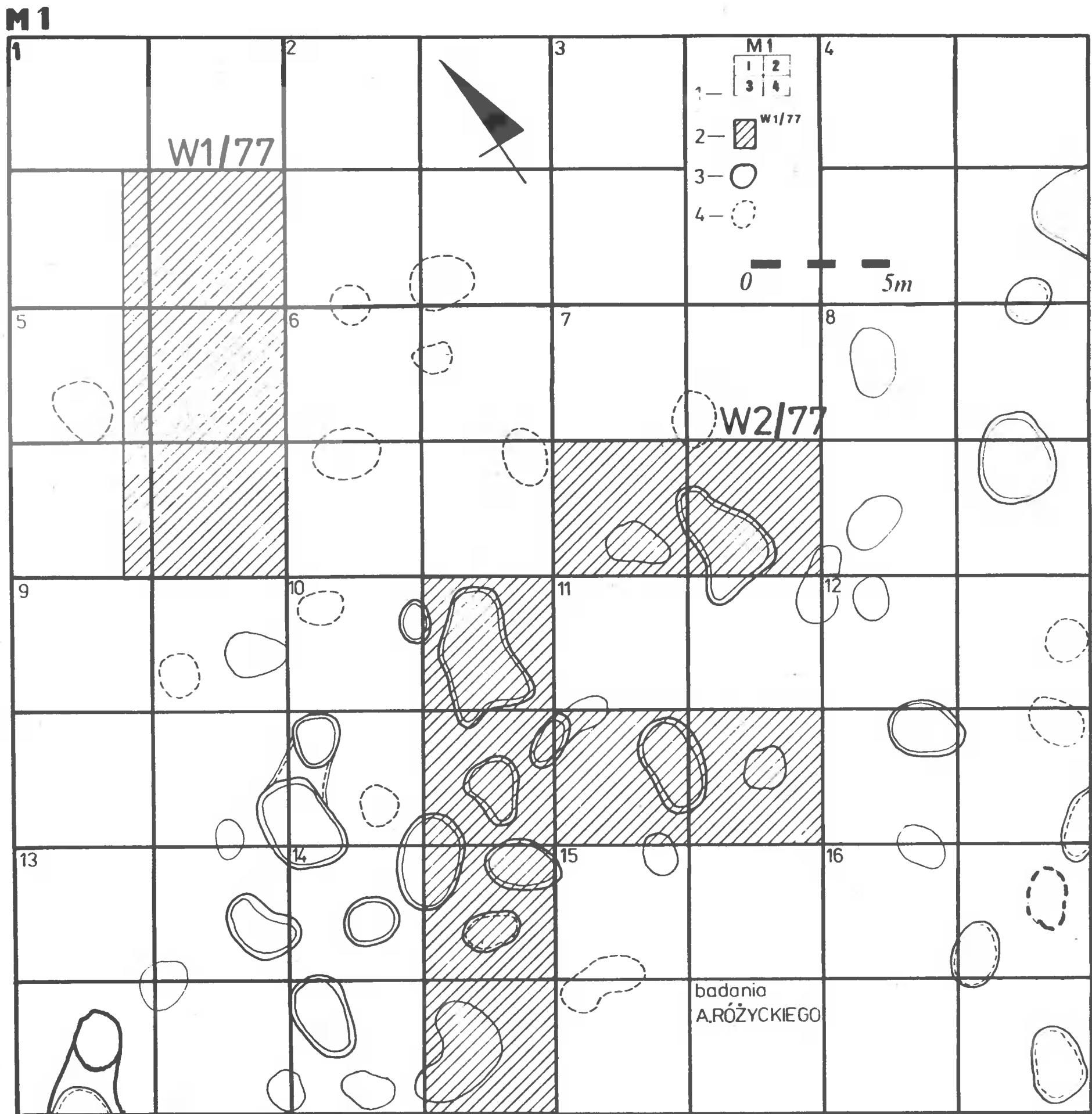
- pod warstwą bruku i grobami wystąpił poziom stropowy calca w postaci drobnoziarnistego, jasnożółtego piasku.

Podczas prac wykopaliskowych przebadano obszar 290 m², rejestrując (wyłącznie w wykopie W2/77) 14 grobów, przeważnie silnie zniszczonych oraz 1257 fragmentów ceramiki naczyniowej, 5 wyrobów z brązu, 4 przedmioty krzemienne oraz przepalone kości ludzkie. Te ostatnie, z uwagi na silne przemieszanie materiału kostnego i wynikłe stąd trudności z ich identyfikacją z odpowiednim grobem, nie poddano analizie antropologicznej.

W eksplorowanej części cmentarzyska groby przykryte były brukiem kamiennym, niejednokrotnie ułożonym w dwóch warstwach (ryc. 5). Bruk ten w wykopie W2/77 zachował się w dość dobrym stanie, głównie na arze 10 i 14. Z kolei na arach 7 i 11 uległ on dość znacznemu uszkodzeniu w wyniku dewastacji cmentarzyska w czasach współczesnych. Zachowane partie bruków rysowały się jako oddzielne konstrukcje w formie regularnych owali, które przykrywały większą liczbę grobów, rzadziej pojedyncze pochówki. Do budowy centralnej części bruku użyto otoczków kamiennych o większych rozmiarach niż kamienie zastosowane do budowy bruku w partii peryferyjnej. Niektóre konstrukcje kamienne (szczególnie odkryte na arze 14B), które przykrywały groby nr 8-13 pozwalają dopatrywać się założenia charakterystycznego dla kurhanów kamiennych, pozbawionych nasypu ziemnego (ryc. 4-5). Wydaje się, że mamy tutaj do czynienia z dość regularnymi konstrukcjami kamiennymi w formie jedno- lub dwuwarstwowego owalnego bruku, nakrywającego jednocześnie kilka grobów.

Wszystkie groby, mimo uszkodzeń, zakwalifikowano pod względem formy pochówka do typu grobów popielnicowych „czystych”, pozbawionych całkowicie resztek stosu. Zarysy jam grobowych były nieczytelne, natomiast bezpośrednio pod brukiem znajdowała się popielnica oraz niewielkie skupienia szczątków kostnych. Rzadko umieszczano naczynia-przystawki lub wyroby z brązu.

Ryc. 3. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Mapa interpretacji badań magnetycznych stanowiska z rozmieszczeniem wykopów archeologicznych (1 – siatka arowa; 2 – wykop archeologiczny; 3 – obszar anomalii magnetycznej ≥ 10 ; 4 – obszar anomalii magnetycznej < 10 ; M1 – obszar badań magnetycznych).

Rys. L. Olejniczak

← Ryc. 2. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Plan sytuacyjno-wysokościowy stanowiska z planografią materiału powierzchniowego (1 – ceramika neolityczna; 2 – ceramika kultury łużyckiej; 3 – ceramika kultury przeworskiej; 4 – ceramika z okresu wczesnego średniowiecza; 5 – ceramika z okresu średniowiecza; 6 – ceramika nieokreślona kulturowo i chronologicznie; 7 – polepa; 8 – przedmioty krzemienne; 9 – siatka arowa; 10 – wykop archeologiczny; 11 – droga polna; 12 – miedza; M1 – obszar badań magnetycznych). Rys. L. Olejniczak

Najlicniejszą grupę zabytków odkrytych na cmentarzysku stanowi ceramika naczyniowa (por. tabela 1). Wśród 1257 jej fragmentów wydzielono 38 naczyń, z których 35 określono typologicznie. Technologicznie jest to ceramika wykonana ręcznie z gliny schudzonej granitowym tłuczniem, o średnicy ziaren od 0,1 do 3 mm. Większość wyróżnionych naczyń miała kolor szarobrunatny, część zaś była dwustronnie czerniona. Przeważa faktura gładzona, rzadziej spotyka się fragmenty chropowate i obmazywane palcami bądź miotłką. Średnia grubość ścianek naczyń mieści się w przedziale od 5 do 7 mm (59%).

Spośród 35 określonych typologicznie naczyń wyróżniono 7 typów według podziału ceramiki kultury łużyckiej zastosowanego przez R. Mikłaszewską-Balcer i J. Miśkiewicza dla obszaru Polski Środkowej (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 3-113).

Reprezentują je:

1. Naczynia dwustożkowate – wydzielono 1 naczynie typu A-2, nieornamentowane, którego brzusiec jest schropowawany przez obmazywanie. Naczynia tego typu występują w szerokim przedziale chronologicznym od III do V EB (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 99; H. Wiklak 1972, s. 56; A. Kufel-Dzierżowska 1985, s. 84).

2. Wazy – wydzielono 3 odmiany tych naczyń:

a) typ B-1 – zanotowano 8 waz z lekko stożkowatą, wyraźnie wyodrębnioną szyjką i dwustożkowatym lub rzadziej baniastym, łagodnie zaokrąglonym brzuścem; krawędzie są ścięte lub zaokrąglone, dna płaskie; powierzchnia 2 waz jest całkowicie wygładzona (ryc. 7:3), u pozostałych brzusiec poniżej załomu jest schropowawany (ryc. 7:10); naczynia tego typu były użytkowane począwszy od IV EB po HaD (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 99);

b) typ B-2 – wyróżniono 3 naczynia tej odmiany, które w kształcie są analogiczne jak wyżej przedstawione wazy typu B-1, różnią się od nich jedynie posiadaniem ornamentu; zdobienie to występuje wyłącznie w górnej partii brzuśca i stanowią je wątki wykonane w technice bruzdowej (dwukrotnie w postaci pasma ukośnych żłobków; w jednym przypadku wątek ten współwystępuje z odciskami dołkowymi – ryc. 6:1); górna część tych waz jest starannie gładzona, zaś partie przydenne są chropowate przez miotłkowanie i obmazywanie palcami; na podstawie licznych analogii wazy tej odmiany można datować na IV-V EB (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 99; Z. Kaszewski 1971, s. 174; H. Wiklak 1972, s. 59, 62);

c) typ B-3 – stwierdzono fragmenty 2 naczyń tej odmiany, które są zdobione na załomie brzuśca pojedynczym, poziomym pasmem odcisków brązowego naszyjnika o jednokierunkowym skręcie; naczynia te datowane są zwykle od przełomu V EB/HaC po HaD (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 100; H. Wiklak 1972, s. 56; Z. Kaszewski 1975, s. 141).

3. Amfory – 1 odkryta amfora reprezentuje odmianę C-5 (ryc. 6:2). Posiada ona guzy nalepione na największej wydętości brzuśca oraz ornament płytkich żłobków ukośnych i półkolistych, które pozwalają datować ją na okres IV-V EB (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 101).

4. Naczynia esowate – wyróżniono 2 naczynia o esowatym profilu typu D-2 (ryc. 7:4), które cechuje silne schropowawanie powierzchni zewnętrznej. Jest to forma naczyń wystę-

pująca we wszystkich grupach kultury łużyckiej od III do IV EB (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 102).

5. Naczynia jajowate – zanotowano 3 naczynia w przybliżeniu jajowate, które stanowią młodszą chronologicznie odmianę naczyń typu E-1, charakteryzującą się brzegami zagiętymi do wnętrza naczynia. Powierzchnia ich jest chropowata przez obmazywanie palcami. Datuje się je od IV EB po HaD (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 102; A. Kufel-Dzierzgowska 1973, tabl. 3:4; Z. Kaszewski 1975, s. 141).

6. Misy – wyróżniono 4 ich odmiany:

a) typ G-2 – są to misy o stożkowatym brzuścu z wyraźnie zaznaczoną szyjką i z lekko ściętą, wychyloną krawędzią; wyróżnione dwie takie misy mają powierzchnię polerowaną (ryc. 7:8); są to formy długotrwałe, występujące w kulturze łużyckiej od III EB po HaC (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 102-103; J. Miśkiewicz 1968, s. 149; Z. Kaszewski 1971, s. 177);

b) typ G-4 – jedyna misa tego typu jest w kształcie odcinka kuli, z płaskim dnem na tzw. stopce (ryc. 7:1); ma ona powierzchnię gładką, częściowo czernioną; jest formą długotrwałą i nie stanowi elementu datującego, choć głównie umieszcza się je w końcu V EB i obu podokresach halsztackich (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 103);

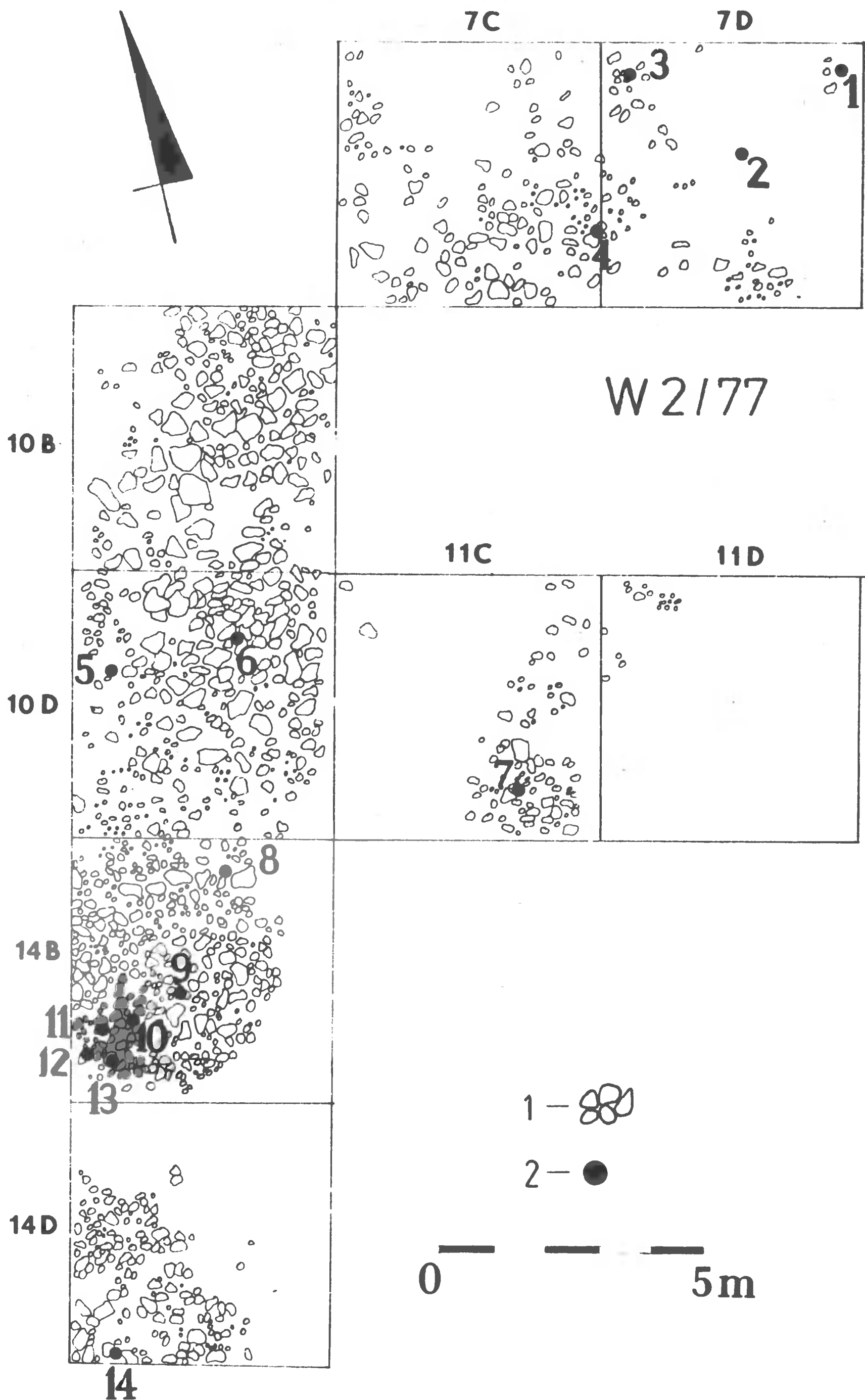
c) typ G-5 – zrekonstruowano dwie misy tego typu (ryc. 7:9), z których jedna posiada powierzchnię zewnętrzną całkowicie gładzoną, zaś druga schropowatoną; odmianę tę datuje się na HaC-D i LTA (H. Wiklak 1972, s. 57);

d) typ G-6 – jedyna misa tego typu ma szyjkę dokładnie wygładzoną, brzusiec silnie chropowatony przez obrzucanie, a na największej wydętości brzuśca posiada symetrycznie nalepione cztery guzy; chronologia mis tego typu przypada na V EB i HaC (J. Miśkiewicz 1968, s. 150).

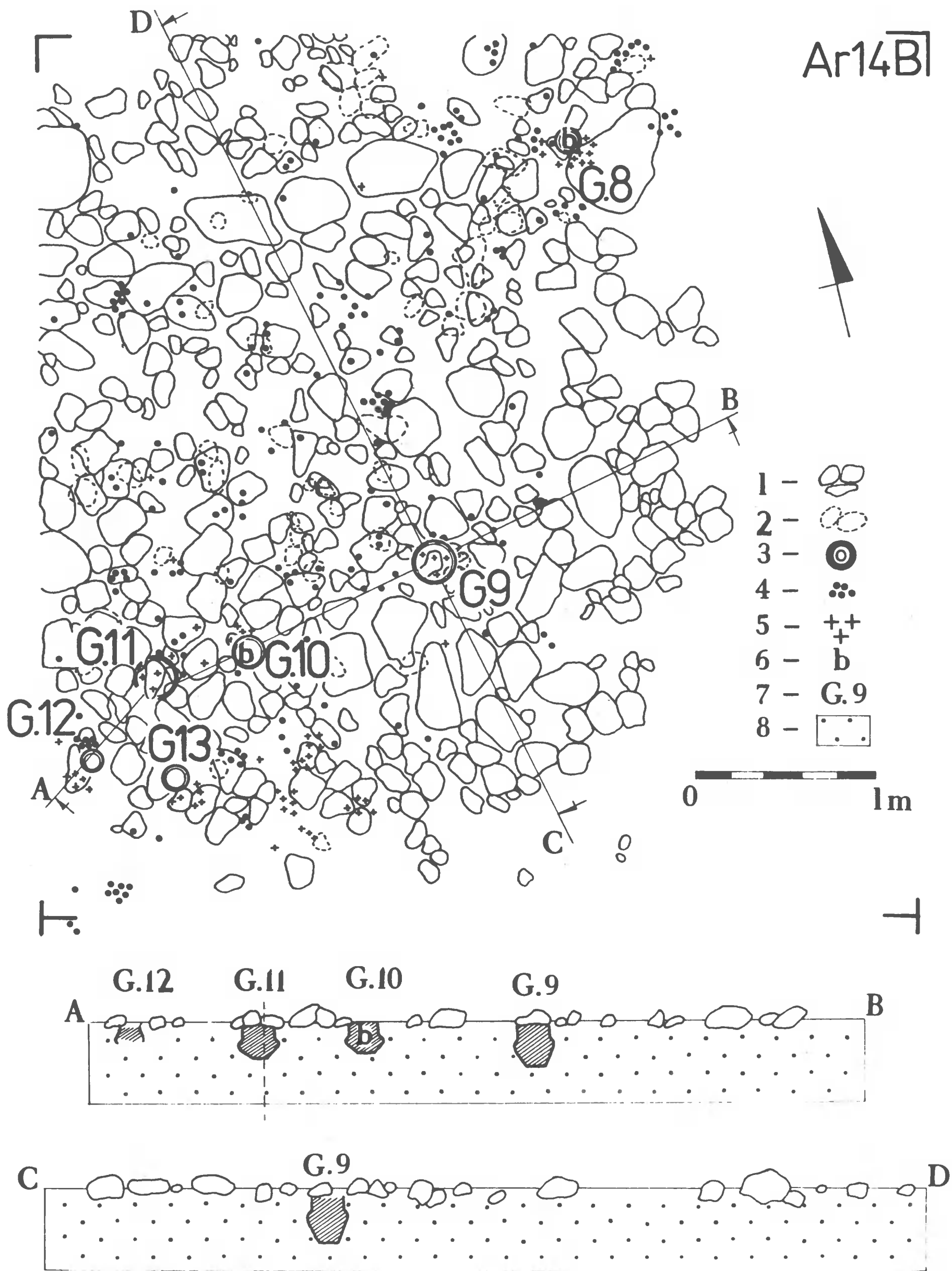
7. Czerpaki – wyróżniono 6 naczyń tego typu, z których 3 zakwalifikowano do 3 odmian: H-1, H-2 i H-6, zaś trzy pozostałe nie sklasyfikowano szczegółowo z uwagi na fragmentaryczne zachowanie. Odkryte czerpaki należą do form długotrwałych, występujących od IV EB po okres lateński (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 103; H. Wiklak 1972, s. 53; A. Kufel-Dzierzgowska 1985, s. 87).

Drugą kategorię zabytków ruchomych odkrytych na cmentarzysku reprezentuje 5 przedmiotów metalowych, wykonanych z brązu. Stanowią je dwie zawieszki skroniowe typu 1 (ryc. 7:6) i typu 3 (ryc. 7:5) według E. Szydłowskiej (E. Szydłowska 1963, s. 49-51). Oba zabytki należą do powszechnych ozdób części stroju ludności kultury łużyckiej i znane są z licznych stanowisk tej kultury, szczególnie z cmentarzysk. Są to formy długotrwałe i nie mają znaczenia chronologicznego, choć przyjmuje się, że występują głównie od schyłku V EB po HaC (E. Szydłowska 1963, s. 62-63; H. Wiklak 1972, s. 79-80). Dalsze trzy przedmioty z brązu nie określono pod względem morfologicznym, bowiem są one uszkodzone. W jednym przypadku jest to krótki drut o długości 2 cm, który jest wygięty i zakończony na obu końcach kulkowatymi zgrubieniami (ryc. 7:7).

Kolejną kategorię źródeł stanowią 4 przedmioty krzemienne, pochodzące z przestrzeni między grobami, dlatego też ich przynależność do kultury łużyckiej jest mało prawdopodobna. Reprezentują je odłupki (korowy, 2 zaprawiakowe, nieokreślony) wykonane z surowca bałtyckiego odmiany nieotoczakowej, barwy szarej.

Ryc. 4. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Rozmieszczenie konstrukcji kamiennych i grobów w wykopie W2/77 (1 – otoczaki kamienne; 2 – numery grobów). Rys. L. Olejniczak

Ryc. 5. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Rzut poziomy konstrukcji kamiennych i grobów nr 9-13 (1 – otoczaki kamienne na poziomie I; 2 – otoczaki kamienne na poziomie II; 3 – naczynia-popielnice; 4 – drobne fragmenty ceramiki; 5 – fragmenty przepalonych kości ludzkich; 6 – przedmioty z brązu; 7 – numer grobu; 8 – drobnoziarnisty, szarozółty piasek – strop calca). Rys. L. Olejniczak

Tabela 1

Pęczniew, stan. 3A, gm. loco.

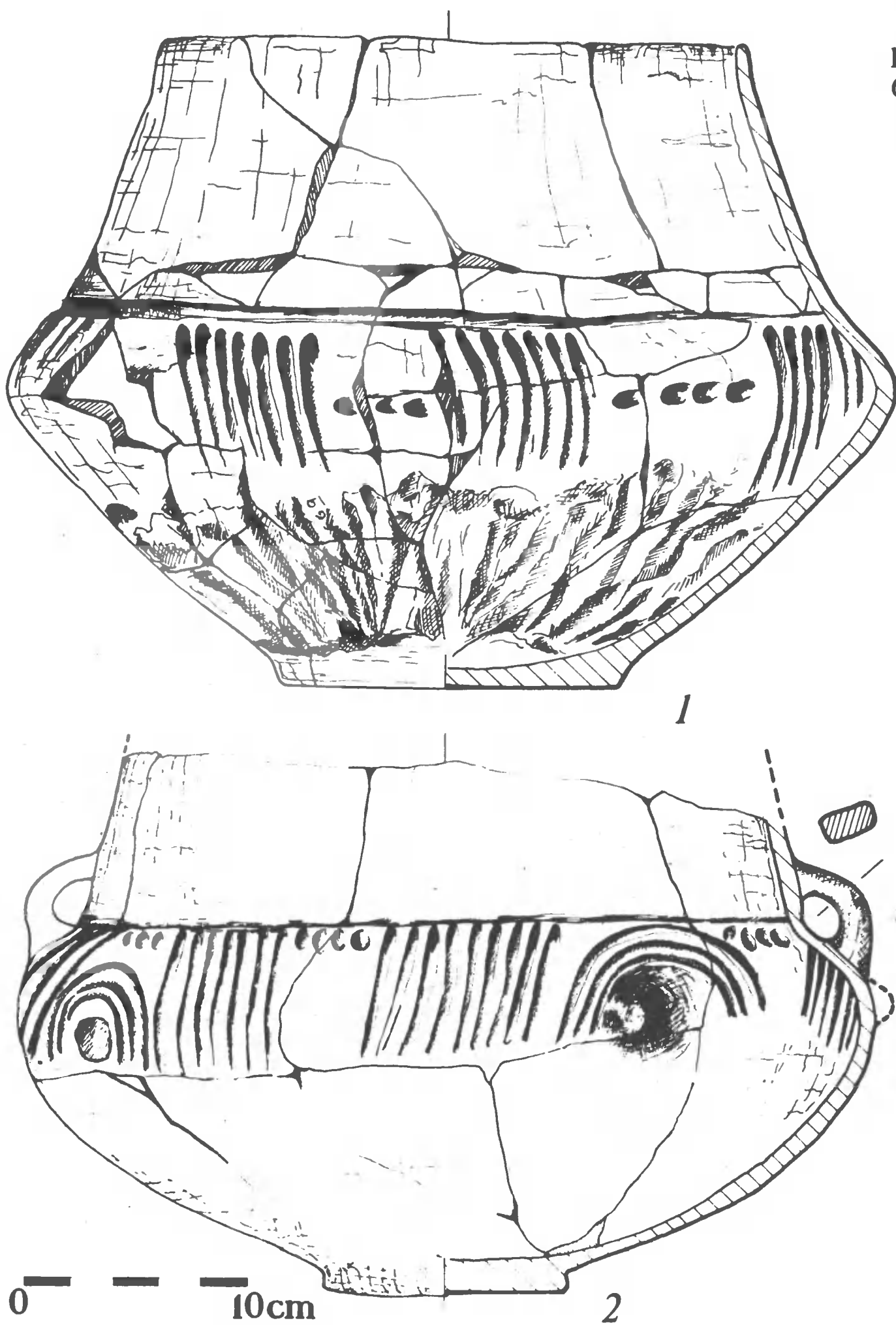
Zbiornicze zestawienie źródeł archeologicznych z badań wykopaliskowych w 1977 r. (wykop W2/77)

Warstwa Nr grobu	Ar Ćw.	Forma naczynia*	Ilość fragm.	Funkcja naczynia i inne zabytki	Chronologia grobu	Rycina
I w-wa nat.	7CD		77	w tym: 2 misy (G-5, G-?), 3 czerpaki (H-1, H-2, H-?), 2 nacz. nieokreślone	V EB-HaC	—
grób 1	7D	waza B-1 misa G-4	125 w cał.	popielnica przystawka**	kon. V EB-HaC	— 7:1
grób 2	7D	waza B-1	32	popielnica	V EB-HaC	—
grób 3	7D	n. 2-stoż. A-2	6	popielnica ?	V EB-HaC	—
grób 4	7C	waza B-3 misa G-6	4 21	popielnica przystawka**	V EB/HaC-HaC	— 7:2
I w-wa nat.	10CD		162	w tym: 3 wazy (B-1, B-2, B-?), nacz. esow. D-2, nacz. jajowate E-1, misa, czerpaki, 3 krzemienie	V EB-HaC	—
grób 5	10D	amfora C-5	74	popielnica	V-EB-HaC	6:2
grób 6	10D	waza B-2	80	popielnica	V EB-HaC	6:1
I w-wa nat.	11CD		3	—	—	—
grób 7	11C	waza B-1	60	popielnica	V EB-HaC	—
I w-wa nat.	14BD			w tym: 2 nacz. jajowate E-1, 3 misy (2 G-2, G-5), 2 czerpaki H-6, krzemień, 2 nieokr. przedm. z brązu	V EB-HaC	—
grób 8	14B	waza B-1	62	popielnica, wew. popiel. kółko z brązu	V EB-HaC	— 7:6
grób 9	14B	waza B-1	157	popielnica	V EB-HaC	7:10
grób 10	14B	waza B-1	53	popielnica, wew. popiel.: - kółko z brązu, - nieokr. przedm. z brązu	V EB-HaC	7:3 7:5 7:7
grób 11	14B	waza B-2	23	popielnica	IV EB-VEB	—
grób 12	14B	n. esowat. D-2	28	popielnica	IV EB-V EB	7:4
grób 13	14B	waza B-1	56	popielnica	V EB-HaC	—
grób 14	14D	waza B-?	28	popielnica	?	—

* Wg typologii R. Mikłaszewskiej-Balcer i J. Miśkiewicza (1968, s. 3-113).

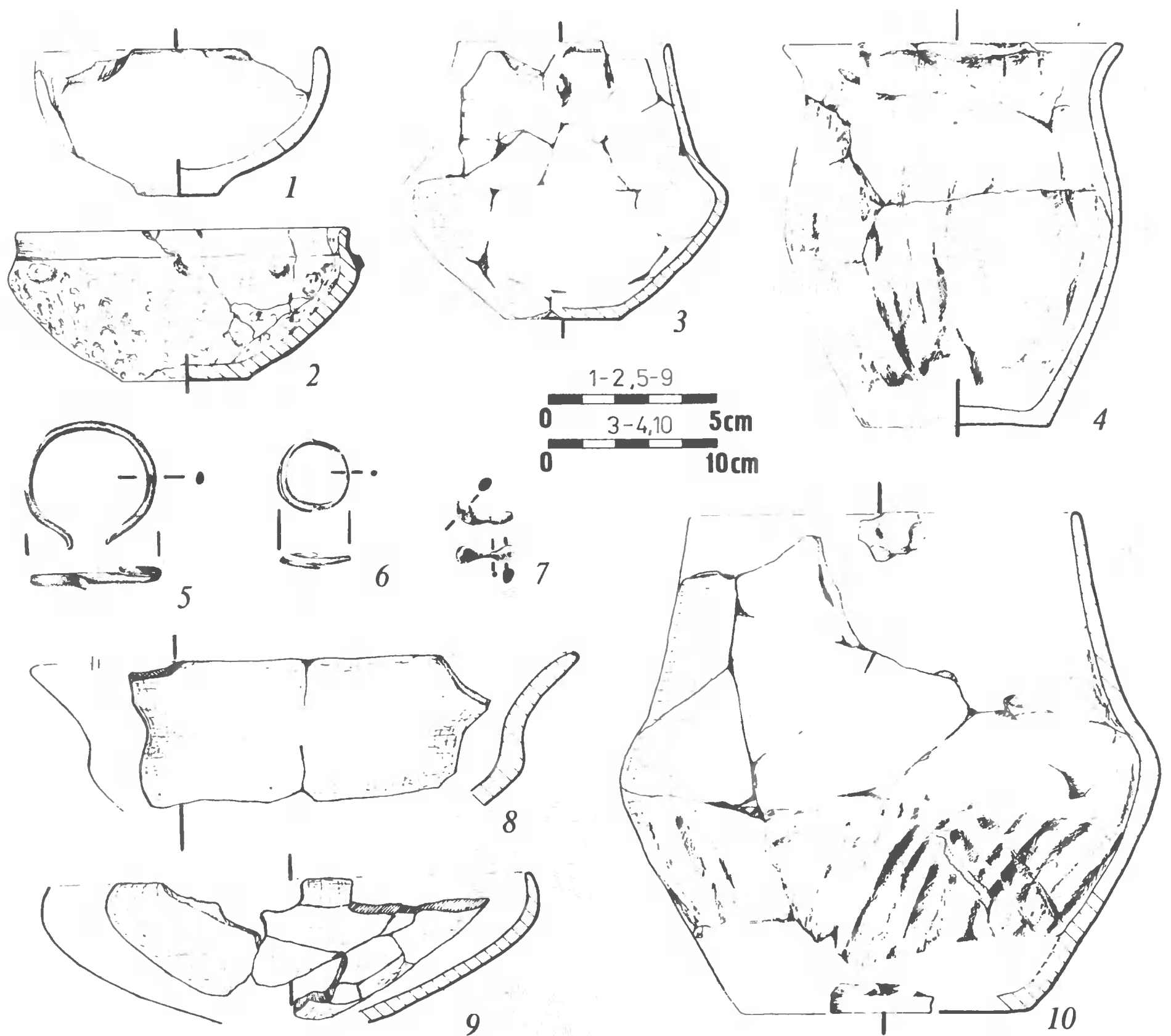
** Obie przystawki wystąpiły obok popielnicy.

Ryc. 6. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Naczynia-popielnice z grobów nr 5-6 (1- grób nr 6; 2 - grób nr 5). Rys. L. Olejniczak

Elementem datującym cmentarzysko w Pęczniewie jest zbiór ceramiki naczyniowej. Najliczniejsze wazy reprezentują głównie odmianę typu B-1 – formę standartową na cmentarzyskach kultury łużyckiej, nie będącą dobrym wyznacznikiem chronologicznym. Jedyne 3 wazy typu B-2 i 2 wazy typu B-3 mają pewien walor datujący, głównie z uwagi na ornament. W przypadku waz typu B-2 zdobnictwo w postaci ciągłego pasma ukośnych żłobków i segmentowanego pasma prostych żłobków wraz z odciskami dołkowymi pozwala odnieść je do zespołów z IV i V EB; z kolei analogie do waz typu B-3 pokrytych odciskami naszyjnika można znaleźć wśród materiałów z wczesnego okresu halsztackiego. Do IV-V EB można odnieść również jedyną amforę typu C-5 oraz 2 naczynia esowate typu D-2. Pozostałe naczynia wydatowano na czas od V EB po HaC.

Zbadany fragment cmentarzyska w Pęczniewie, stan. 3A, użytkowany więc był – na podstawie dominujących cech ceramicznych – od V okresu epoki brązu po starszy okres halszacki (HaC); najstarszą część odkrytej partii cmentarzyska należy umiejscowić na arach 10 i 14 (groby nr 5-6, 11-12), zaś najmłodszą wyznaczają groby położone na arze 7 (obiekty nr 1, 4). Na podstawie cech kulturowych i analogii cmentarzysko w Pęczniewie można zaliczyć do nekropoli grupy środkowopolskiej kultury łużyckiej. Świadczy o tym przykrywanie grobów brukiem kamiennym, a wśród materiału ceramicznego szerokie skośne żłobkowanie, poziome obmazywanie części przydennych, garnki o esowatym profilu (H. Wiklak 1972, s. 20-21, 43-46; Z. Kaszewski 1975, s. 131-138), chociaż w materiale ceramicznym z okresu HaC widoczne są również elementy grupy górnośląsko-małopolskiej tejże kultury (Z. Durczewski 1939-1948, s. 144-145; Z. Kaszewski 1975, s. 145).

Ryc. 7. Pęczniew, stan. 3A, gm. loco. Wybór ceramiki naczyniowej (1-4, 8-10) i wyrobów z brązu (5-7) (1 – grób nr 1; 2 – grób nr 2; 3, 5, 7 – grób nr 10; 4 – grób nr 12; 6 – grób nr 8; 8, 9 – warstwa naturalna nr I; 10 – grób nr 9). Rys. L. Olejniczak

Bibliografia

Durczewski Z.

1939-1948 *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce*, cz. 1, Kraków.

Kaszewski Z.

1971 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu na stanowisku 1 w Patrzykowie, pow. Pajęczno*, PiMMAEŁ (seria archeologiczna), nr 18, s. 165-191.

1975 *Kultura łużycka w Polsce Środkowej*, PiMMAEŁ (seria archeologiczna), nr 22, s. 123-166.

Kufel-Dzierzgowska A.

1973 *Cmentarzysko halsztackie w Tyczynie, pow. Sieradz*, RMiOZZPŚ, t. 1, s. 191-222.

1985 *Cmentarzysko ciałopalne w Niechmirowie-Malej Wsi, woj. sieradzkie, stan. 1*, SRM, t. 1, s. 81-105.

Mikłaszewska-Balcer R., Miśkiewicz J.

1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Podule, pow. Łask, stanowisko 1*, WA, t. 33, s. 3-113.

Miśkiewicz J.

1968 *Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły*, MS, t. 11, s. 129-208.

Szydłowska E.

1963 *Diademy i zawieszki skroniowe grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej*, AP, t. 8, s. 44-68.

Wiklak H.

1972 *Późniejsze stadia rozwojowe środkowopolskiej grupy kultury łużyckiej*, PiMMAEŁ (seria archeologiczna), nr 19, s. 15-172.

Wilgocki G.

1985 *Wyniki badań archeologicznych na wielokulturowym stanowisku 1/3 w Pęczniewie, gm. Pęczniew, woj. Sieradz*, Szczecin (mps w Pracowni Archeologicznej Ośrodka Naukowo-Konserwatorskiego PP PKZ w Poznaniu).

GRÄBERFELD DER BEVÖLKERUNG DER LAUSITZER KULTUR IN PĘCZNIEW, GEM. LOCO, WOJ. SIERADZ, FST. 3A

ZUSAMMENFASSUNG

In der Erarbeitung wurden die Ergebnisse der planigraphischen (Abb. 2), geophysikalischen (Abb. 3) Untersuchungen und Ausgrabungen (Abb. 4-7) auf dem Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur in Pęczniew, Fst. 3A, Woj. Sieradz (Abb. 1) dargestellt. In den Jahren 1975-1977 hat diese Untersuchungen die Archäologische- und Konservationswerkstatt von PP PKZ in Poznań durchgeführt, im Rahmen des Programmes der archäologischen Rettungsgrabungen auf dem Gebiet des projektierten Wasserreservoirs „Jeziorsko”. Die Ausgrabungen in 2 Grabungsflächen umfaßten ein Gelände von 290 m². Dort wurden 14 Gräber freigelegt (Abb. 4).

Die freigelegte Fundstelle gehört zu den flachen Brandgräbern der mittelpolnischen Gruppe der Lausitzer Kultur, wo die Urnengräber mit ein- und zweischichtigen, gemeinsamen Steinpflastern gedeckt waren. Man hat 1257 Tongefäßscherben, 5 Bronzegegenstände und 4 Feuersteingegenstände freigelegt.

Die Chronologie des freigelegten Teils des Gräberfeldes in Pęczniew wurde auf Grund von morphologischen und stilistischen Merkmalen der Keramik auf die Zeit von V. Periode der Bronzezeit bis zur älteren Phase der Hallstattzeit bestimmt.

Abbildungen

1. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Lage der Fundstelle (1 – Pęczniew; 2 – Fst. 3A; 3 – Wohngebäude). Gez. L. Olejniczak

2. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Lage- und Höhenschichtenplan der Fundstelle mit Planigraphie der Oberflächenmaterialien (1 – Steinzeitkeramik; 2 – Keramik der Lausitzer Kultur; 3 – Keramik der Przeworsk Kultur; 4 – frühmittelalterliche Keramik; 5 – mittelalterliche Keramik; 6 – die in kultureller und chronologischer Hinsicht nicht bestimmte Keramik; 7 – Lehmewurf; 8 – Feuersteingegenstände; 9 – Arnetz; 10 – Grabungsfläche; 11 – Feldweg; 12 – Feldrain; M1 – Gebiet der magnetischen Untersuchungen). Gez. L. Olejniczak

3. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Interpretationskarte für magnetische Untersuchungen der Fundstelle mit Lageplan der Grabungsflächen (1 – Arnetz; 2 – Grabungsfläche; 3 – Gebiet der magnetischen Abweichung ≥ 10 ; 4 – Gebiet der magnetischen Abweichung < 10 ; M1 – Gebiet der magnetischen Untersuchungen). Gez. L. Olejniczak

4. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Lage der Steinkonstruktionen und Gräber in der Grabungsfläche W2/77 (1 – Gerölle; 2 – Grabnummern). Gez. L. Olejniczak

5. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Grundriß von Steinkonstruktionen und Gräbern Nr. 9-13 (1 – Gerölle in dem Horizont I; 2 – Gerölle in dem Horizont II; 3 – Gefäße-Urnen; 4 – kleine Tonscherben; 5 – Fragmente der durchgebrannten menschlichen Knochen; 6 – Bronzegegenstände; 7 – Grabnummer; 8 – feinkörniger graugelblicher Sand – anstehender Boden). Gez. L. Olejniczak

6. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Gefäße-Urnen aus den Gräbern Nr. 5-6 (1 – Grab Nr. 6; 2 – Grab Nr. 5). Gez. L. Olejniczak

7. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Tongefäßauswahl (1-4, 8-10) und Bronzegegenstände (5-7) (1 – Grab Nr. 1; 2 – Grab Nr. 2; 3, 5, 7 – Grab Nr. 10; 4 – Grab Nr. 12; 6 – Grab Nr. 8; 8-9 – natürliche Schicht Nr. I; 10 – Grab Nr. 9). Gez. L. Olejniczak

Tabellen

1. Pęczniew, Fst. 3A, Gem. loco. Sammelbogen von archäologischen Befunden aus den Ausgrabungen im Jahre 1977 (Grabungsfläche W2/77)

Adres autora:

mgr Andrzej Krzyszowski
Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie
Ośrodek Naukowo-Konserwatorski w Poznaniu
Pracownia Archeologiczna
ul. Żydowska 1
61-761 Poznań

TADEUSZ MAKIEWICZ

BADANIA CMENTARZYSKA KURHANOWEGO
KULTURY PRZEWORSKIEJ W PSARACH,
GM. JEMIELNO, WOJ. LESZCZYŃSKIE, STAN. 40

W 1989 r. autor niniejszego sprawozdania rozpoczął badania zespołu kurhanów kultury przeworskiej znajdujących się na terenie wsi Psary, gm. Jemielno, w południowej części woj. leszczyńskiego, a więc w obrębie dawnego powiatu Góra Śląska. Kurhany odkryte zostały przez dra J. Lodowskiego z Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu w 1960 r. , w trakcie wizytacji badań wykopaliskowych osady hutniczej, prowadzonych ówczesnie przez mgr T. Różańską. Kompleks ten oznaczony został w trakcie badań jako stan. 40.

Kurhany powyższe zasługują na uwagę z kilku względów. Po pierwsze więc kurhany są stosunkowo nieliczne w kulturze przeworskiej, gdyż obecnie znanych jest tylko około 30 pewnych takich obiektów przynależnych do kultury przeworskiej. Znaczna część z nich, to monumenty wybitne, które zaliczyć można do kategorii tzw. grobów książęcych. W wypadku Psar na uwagę zasługiwał także kontekst archeologiczny w postaci osady hutniczej. Obserwowano już związek kurhanów książęcych tej kultury z osadami hutniczymi, wydaje się więc, że nie jest to związek przypadkowy. Na uwagę zasługiwał oczywiście także fakt, że kurhany te tworzyły wyraźny kompleks, co stwarzało dodatkowe możliwości interpretacyjne.

Do zespołu należą 4 kurhany położone na niewielkim cyplu, górującym nad wyschniętym obecnie całkowicie potokiem, po drugiej stronie którego położona jest wzmiankowana powyżej osada hutnicza. Cmentarzysko kurhanowe położone jest w niewielkim lasku, wcześniej zapewne założeniem parkowym, położonym na północno-zachodnim skraju wsi (ryc. 1). W skład kompleksu wchodzi 4 kurhany położone bardzo wyraźnie na jednej linii, na osi W-E, w zróżnicowanych odległościach od siebie. Poszczególne kurhany oznaczone zostały numerami od 1 do 4, poczynając od obiektu położonego najbardziej na wschodzie. W odległości około 15 m na wschód od niego położony był kurhan nr 2, który dzieliła od kolejnego obiektu nr 3 odległość około 8 m. Natomiast kurhany nr 3 i 4 łączyły się ze sobą. Na przestrzeni między kurhanami 2 i 3 znajdowało się niewielkie wyniesienie, które oznaczono jako obiekt 3A. Takie położenie kurhanów na jednej osi

w zróżnicowanych odległościach nasunęło koncepcję o określonym następstwie chronologicznym tych obiektów. W ramach wstępnej hipotezy najstarszy ma być kurhan nr 1, następnie nr 2 i 3, zaś kurhan nr 4 najmłodszy. W trakcie badań w latach 1989-1990 zbadano całkowicie kurhan nr 4, w 1990 r. rozkopano ponadto wyniesienie oznaczone jako obiekt 3A, a w latach 1991-1992 zbadano całkowicie kurhan nr 3. W tymże roku podjęto badania kurhanu nr 2.

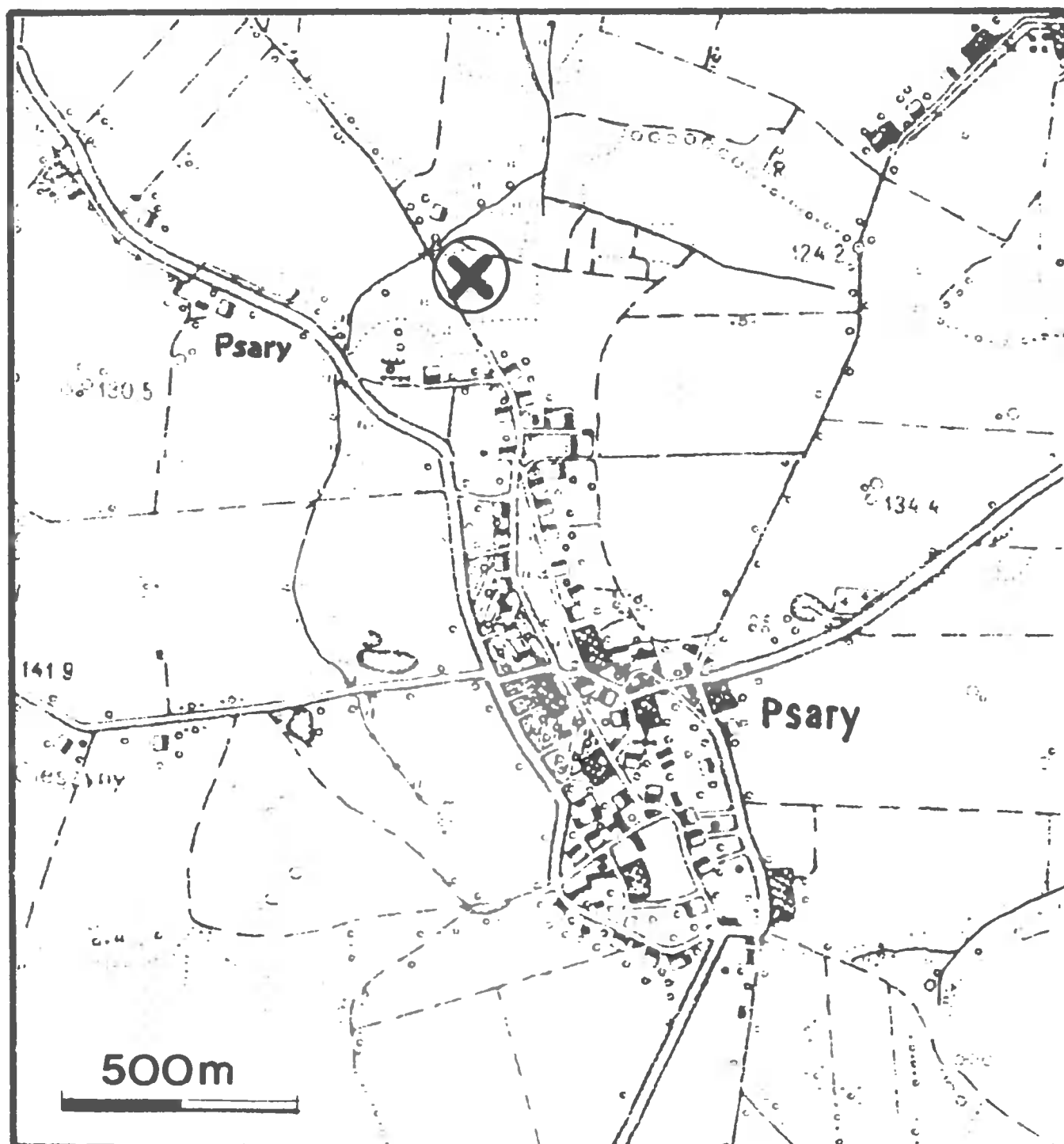
Niniejsze sprawozdanie obejmuje wyniki badań zakończonych już obiektów, a więc kurhanów nr 4 i 3 oraz obiektu 3A.

KURHAN NR 4

Budowa kurhanu

Kurhan ten wybrano do badań w pierwszej kolejności, ze względu na to, że był on najmniejszy i wyraźnie najniższy, a więc stosunkowo najmniejszym nakładem sił można było wyjaśnić problem, czy rzeczywiście mamy do czynienia z kurhanem, a także podstawową kwestię przynależności kulturowej i chronologii tego obiektu.

Kurhan rysował się na powierzchni w postaci niewielkiego, kolistego wyniesienia o średnicy około 12 m, którego warstwę powierzchniową tworzyła darni z wielką liczbą kamieni. Było ono płaskie, wysokość ponad otaczający teren sięgała 0,5-0,7 m. Po zdjęciu warstwy darni i humusu odsłonięto nieregularny, mało zwarty bruk kamienny o kształcie

Ryc. 1. Psary, stan. 40, gm. Jemielno. Mapa wsi z lokalizacją stanowiska.

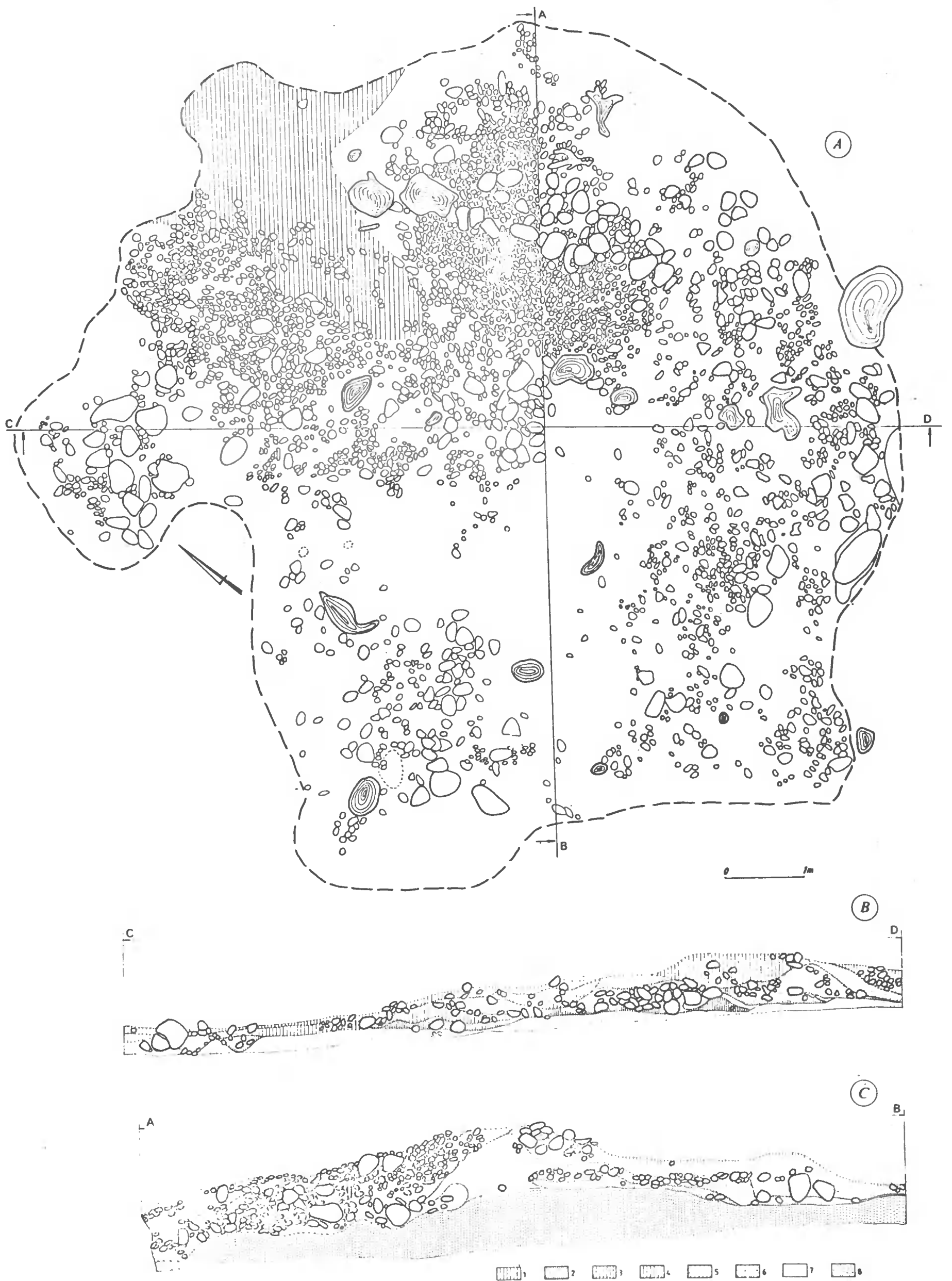
Rys. M. Gorączniak

zbliżonym do nieregularnego koła o średnicy około 14 m (zob. ryc. 2). W części zachodniej rysowało się wyraźnie wyodrębnione zgrupowanie większych kamieni (średnica około 2,5 m), przylegające do zasadniczego bruku kamiennego. W ramach bruku można było wyróżnić wyraźne zagęszczenia kamieni, a także wyraźne rozrzedzenia. Wśród kamieni dominowały wyraźnie egzemplarze niewielkie, lecz występowały także okazy duże, o długości przekraczającej 50 cm. W części północno-zachodniej, tuż pod darnią rysowała się wyraźna warstwa gliny o charakterze calcowym, kształtu klinowatego, sięgająca prawie do geometrycznego środka kurhanu. Maksymalna wysokość kamieni sięgała 70 cm od podstawy, przy czym od strony południowej i zachodniej był on wyraźnie bardziej płaski. Po zdjęciu zewnętrznej warstwy bruku kamiennego odsłonięto drugą warstwę bruku, zalegającą około 30 cm niżej. Również on był mało zwarty, z wyraźnymi zgrupowaniami i rozrzedzeniami kamieni. W części północno-zachodniej, gdzie już uprzednio rysował się wyraźny klin gliny, zaznaczył się wał gliniany, rozszerzający się od środka kurhanu ku biegunowi, rozdzielający w tym fragmencie wyraźnie bruk kamienny. W sumie miał on kształt półowalny (wymiary: 14x12 m), łącząc się w części wschodniej z brukiem kurhanu nr 3. Analogiczny charakter miało jądro kamienne: aż do poziomu calca kamienie występowały stosunkowo luźno lub w zgrupowaniach, w warstwie ziemi próchnicznej, gliny lub ziemi próchnicznej przemieszanej z gliną. Równocześnie stwierdzić można, że wśród kamieni występowały także okazy wyraźnie większe. Interesująco przedstawiał się poziom stropu calca. Jak już stwierdziliśmy, w części północno-zachodniej warstwa gliny sięgała prawie powierzchni. W działkach SW i SE strop gliny był równy, bez żadnych wkopów i przegłębień, natomiast w północnej części kurhanu występowały głębokie wkoppy, w kształcie rowów lub okrągłych wkopów, coraz głębsze ku północnemu brzegowi kurhanu (zob. ryc. 3-4). Wydaje się, że bez wątpliwości uznać można owe wkoppy za pozostałości wybierania gliny przez istniejącą tutaj cegielnię. W obrębie działki NW, w sąsiedztwie (w ścianie) jednego z wkopów rysowało się wyraźne zagłębienie o półkolistym kształcie. W jego sąsiedztwie wystąpiły przepalone kości (bardzo nieliczne), bardzo drobne fragmenty szklane, ułamek kociołka brązowego oraz bardzo liczne fragmenty ceramiki, w części silnie przepalone. W sumie można przypuszczać, że tutaj właśnie znajdował się grób ciałopalny, całkowicie zniszczony bądź to przypadkowo w trakcie eksploatacji gliny, lub w trakcie celowych poszukiwań rabunkowych, co wydaje się bardziej prawdopodobne.

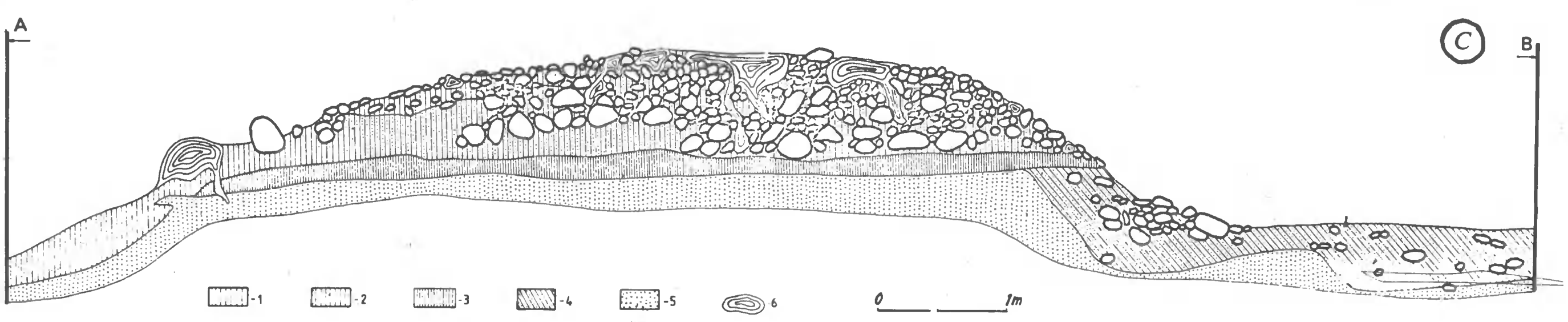
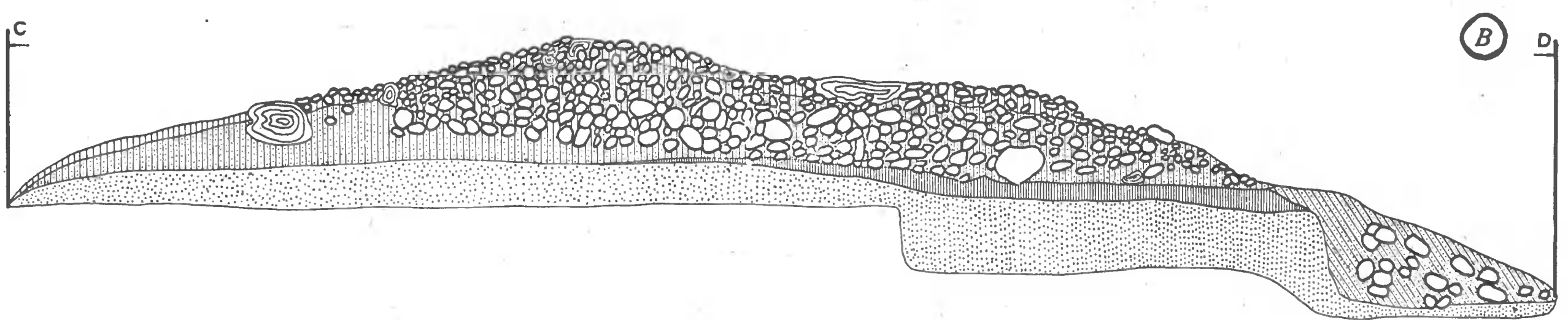
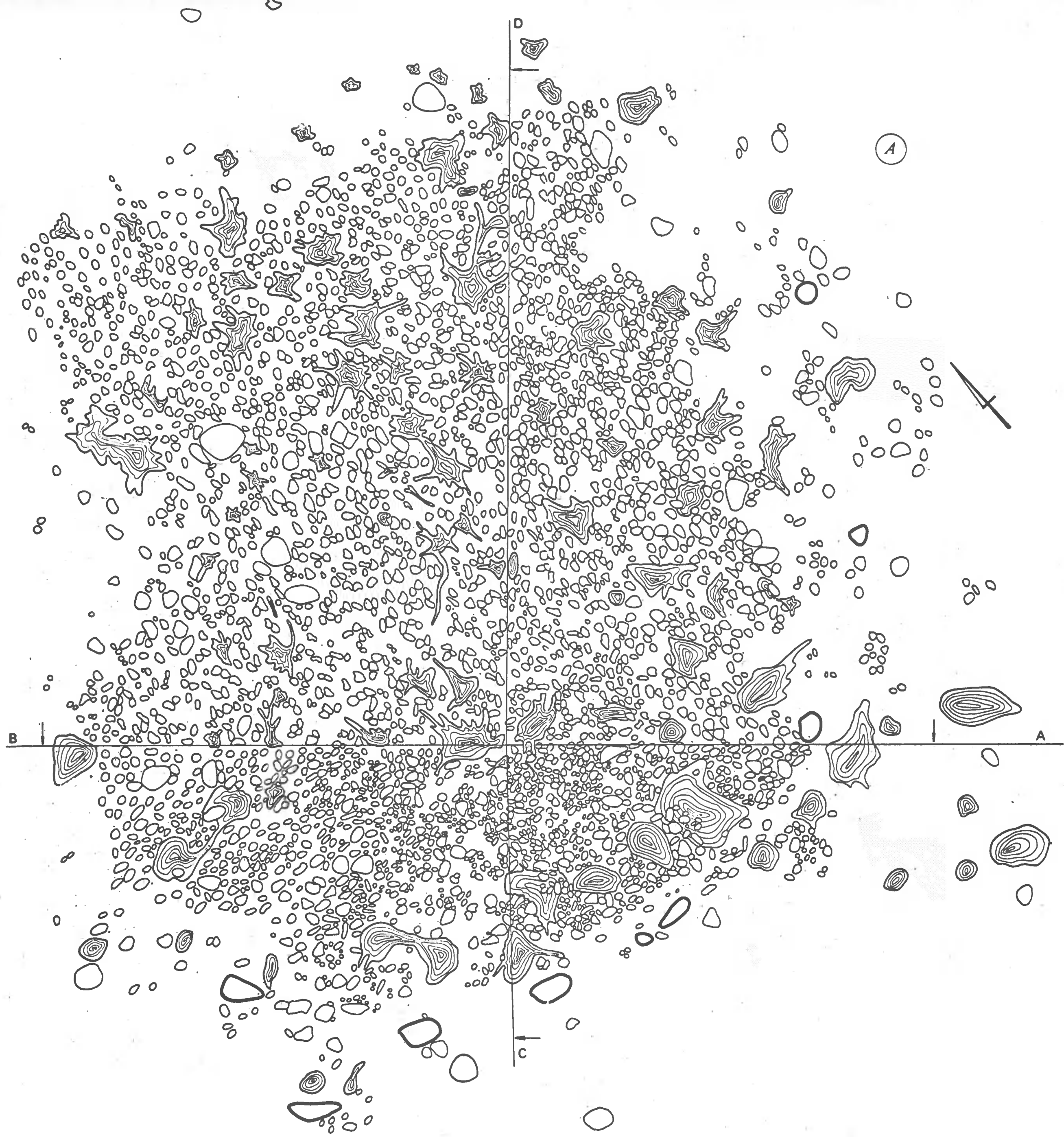
W sumie stwierdzić można, że kurhan był bardzo silnie zniszczony w wyniku poszukiwań rabunkowych, wybierania gliny przez cegielnię, a także eksploatacji kamienia dla celów budowlanych.

Wzmiankowaliśmy powyżej wyraźne zgrupowanie dużych kamieni, przylegające bezpośrednio do kamiennego nasypu kurhanu. Jeden z kamieni był rozsadzony dynamitem. Świadczy to o tym, że tutaj właśnie gromadzono duże kamienie dla ich rozsadzania dla celów budowy dróg lub domów.

Tak silne destrukcje utrudniają bardzo zasadniczo rekonstrukcję pierwotnego kształtu kurhanu. Nie zaobserwowano na żadnym odcinku śladów próchnicy pierwotnej. Wydaje się więc, że kurhan usypany został na poziomie gliny calcowej, po celowym zdjęciu warstwy darni. W jego centrum ulokowano ciałopalny grób. Trudno natomiast określić charakter jądra kamiennego nakrywającego całość. Obecność znacznej liczby wyraźnie większych kamieni, odróżniających się od pozostałych rozmiarami, w połączeniu z wynikami

Ryc. 2. Psary, stan. 40, gm. Jamielno. Kurhan nr 4: A – plan zewnętrznej warstwy nasypu kamiennego kurhanu; B - przekrój kurhanu wzdłuż osi E-W; C - przekrój kurhanu wzdłuż osi N-S (1 – próchnica współczesna; 2 – ziemia próchniczna z gliną; 3 – glina z domieszką ziemi próchnicznej; 4 – glina z niewielką domieszką ziemi; 5 – ziemia próchniczna; 6 – ziemia próchniczna z niewielką domieszką gliny; 7 – glina; 8 – glina stanowiąca calec). Rys. M. Gorączniak

Ryc. 3. Psary, stan. 40, gm. Jemielno. Kurhan nr 3: A – plan zewnętrznej warstwy nasypu kamiennego kurhanu; B – przekrój kurhanu wzdłuż osi N-S; C – przekrój kurhanu wzdłuż osi E-W (1 – próchnica pierwotna; 2 – glina przemieszana z ziemią próchniczną; 3 – próchnica pierwotna; 4 – ziemia próchniczna z niewielką ilością gliny; 5 – glina stanowiąca calec). Rys. M. Gorączniak

uzyskanymi w kurhanie nr 3, świadczy być może o tym, że pierwotnie kurhan składał się z nasypu kamiennego otoczonego wieńcem budowanym z wyraźnie większych kamieni. Fakt celowego gromadzenia dużych narzutowców dla rozsadzania ich dynamitem świadczy, że musiała być ich tutaj pierwotnie znaczna ilość.

Materiał zabytkowy

Z rejonu grobu pochodził fragment brzęgu z attaszy kociołka brązowego typu Hemmoor, typu 55-63 wg H. J. Eggersa (ryc. 5). W rejonie tym znaleziono także kilka drobnych ułamków szklanych w postaci przetopionych soplek, ale także 1 fragment naczynia szklanego. Obok znacznej ilości ceramiki kultury przeworskiej znaleziono także 1 fragment dolnej części naczynia z okresu wczesnośredniowiecznego oraz dużo fragmentów nowożytnych i późnośredniowiecznych. Świadczy to o wczesnej działalności rabunkowej, której początki datować możemy na przełom X i XI w. Znaleziono ponadto jeszcze kilka wiórów krzemiennych oraz brył żuźla o zróżnicowanej wielkości oraz 1 fragment żarna rotacyjnego. Obecność żuźla (a także fragmentu kloca dymarkowego) świadczy, że do usypania nasypu używano także pozostałości procesu hutniczego. Materiał ceramiczny kultury przeworskiej jest bardzo silnie rozdrobniony, część ułamków była także silnie przepalona i zżużlona. Liczne były ułamki naczyń delikatnej roboty, bogato zdobionych, pochodzące z naczyń wazowatych. Stwierdzono ułamki z 6-8 takich naczyń, bogato zdobionych. Ceramika wykazuje więc cechy typowe raczej dla starszego okresu rzymskiego, natomiast fragment kociołka typu Hemmoor pozwala określić chronologię kurhanu na fazę C1 okresu rzymskiego (H. J. Eggers 1951, s. 165-166).

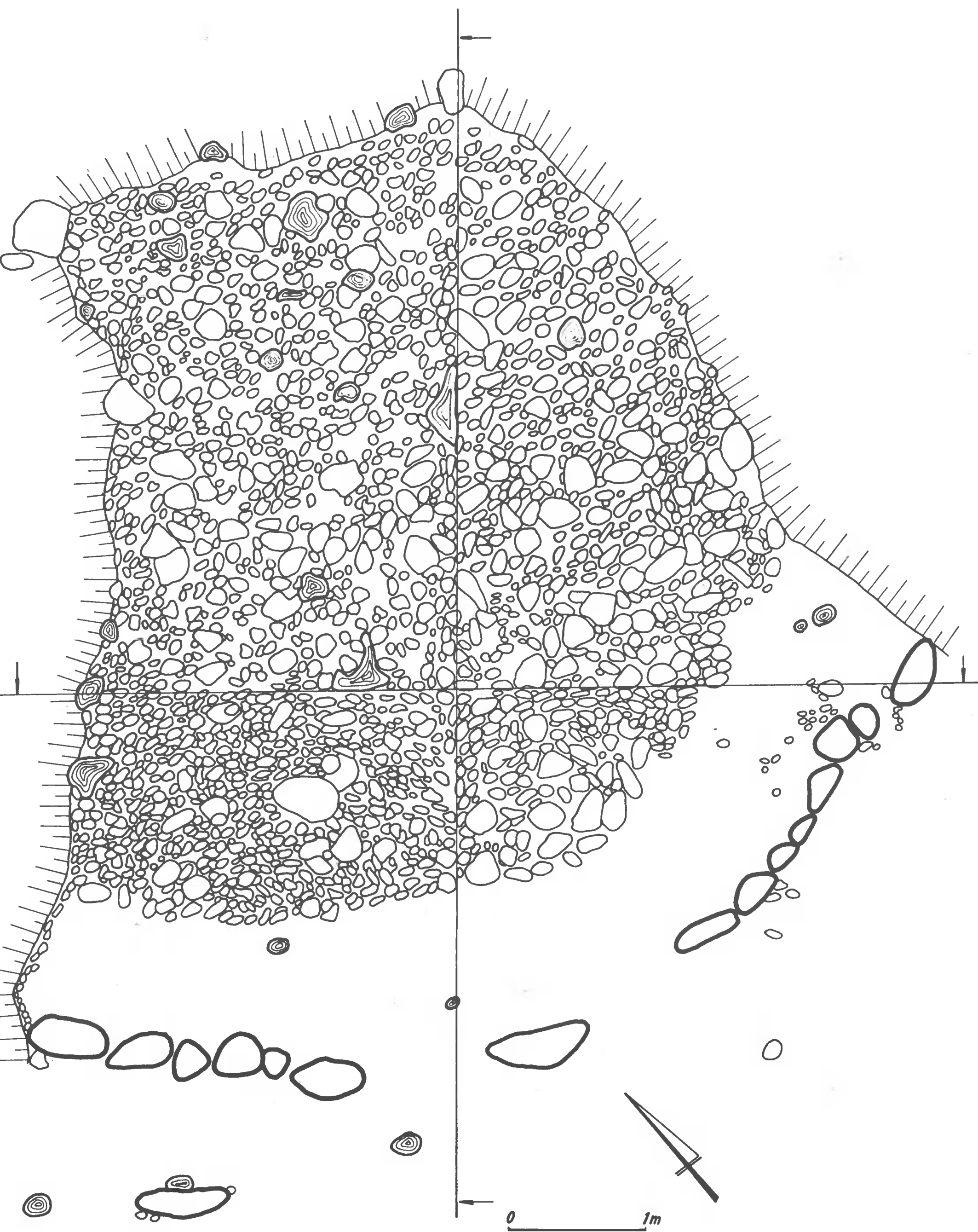
KURHAN NR 3

Budowa kurhanu

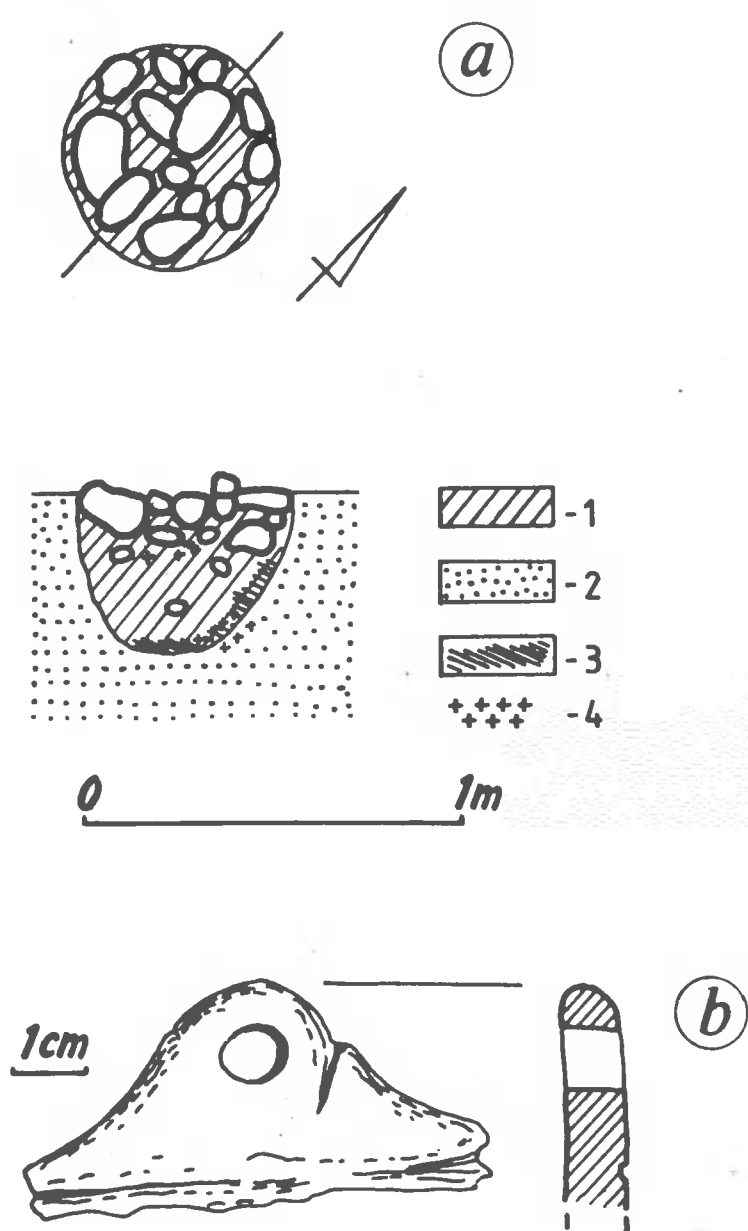
Kurhan rysował się na powierzchni w postaci dość nieregularnego wyniesienia kamienno-ziemnego, o kształcie zbliżonym do owalu o wymiarach 14 (oś N-S)x12 m (oś W-E). Jego wysokość ponad otaczający teren wynosiła około 1,5 m od strony południowej, zaś około 2,5-3 m od strony północnej. Od zachodu łączył się on praktycznie z kurhanem nr 4, od którego oddzielał go dość wąski i płytki rów. Nasyp kurhanu stanowiła ziemia próchnicza z wielką ilością kamieni, które tworzyły rodzaj mało zwartego bruku, przy czym przeważały wyraźnie kamienie stosunkowo niewielkie. W trakcie eksploracji okazało się, że dopiero pod tą warstwą zewnętrzną, o miąższości 10-30 cm, zalegał właściwy - kamienny - nasyp kurhanu, który utworzony został z większych kamieni. Po zdjęciu zewnętrznej warstwy nasypowej, złożonej z ziemi próchnicznej i kamieni z wielką ilością fragmentów dachówek i cegieł, okazało się również, że rzeczywisty kształt kurhanu przedstawia się inaczej aniżeli na powierzchni. Okazało się przede wszystkim, że kurhan był bardzo silnie zniszczony przez działalność cegielni, tak że zachował się on w pełni tylko w części południowej i południowo-zachodniej. Nasyp zachowany był do wysokości około 1 m, przy czym tworzyły go wyraźnie większe kamienie, przy czym największe zalegały u samej podstawy. Brzeg nasypu zachowany był w części południowej i południowo-za-

chodniej na odcinku o długości około 9 m (zob. ryc. 3-5). Natomiast w pozostałej części kurhan był zniszczony przez cegielnię, tak, że ocalała część nasypu kurhanu tworzyła rodzaj nieregularnego czworoboku o wymiarach 4x5x8,5x9,5 m. Pozostała część kurhanu została całkowicie zniszczona przez cegielnię, tak, że kamienny nasyp kurhanu pozostał na rodzaju calcowatego postumentu, ze skarpą z wybierzyska gliny sięgającą głębokości 1-1,5 m poniżej dawnego poziomu gruntu, czyli podstawy kurhanu. Można było także zaobserwować wyraźne podkopywanie się w glinę pod kamieniami nasypu. W odległości około 1,2 m od brzegu nasypu przebiegał regularny wieniec kamienny, biegnący równoległe do brzegu nasypu, a utworzony z 1 rzędu kamieni, wyróżniających się wielkością (40-80 cm) od kamieni tworzących nasyp obiektu. Zachował się on na długości 12 m i składało się nań tutaj 15 kamieni; stanowiło to około 22% pełnej średnicy wieńca kamiennego, co stwierdzono w oparciu o rekonstrukcję geometryczną. Średnica kurhanu ustalona tą samą metodą wynosiła 13,5 m, zaś średnica wieńca kamiennego 16 m. Pod kamieniami nasypu kurhanu czytelna była warstwa próchnicy pierwotnej (zob. ryc. 3-5). W części północno-zachodniej obiektu, na poziomie calca, odsłonięto niewielką jamę (średnica 40 cm) kształtu okrągłego, zaś półokrągłego w przekroju (głębokość 30 cm). Wypełnisko jej stanowiła ziemia próchnicza zawierająca w górnym poziomie dużo kamieni. W dolnej części jamy zalegała warstwa spalenizny. Jama ta znajdowała się w geometrycznym środku całego kurhanu, ustalonym na podstawie rekonstrukcji geometrycznej. W jamie tej znaleziono zbrylony fragment kolczugi żelaznej. Poza tym znaleziono jeszcze jedną analogiczną część kolczugi, a ponadto niewielkie silnie przepalone fragmenty liczące od kilku do kilkunastu kół. Poza opisaną jamą, nie natrafiono na inną jamę lub inny obiekt, który można byłoby uznać za pozostałość grobu. Charakter jamy, jej wielkość, obecność przepalonych fragmentów kolczugi oraz jej lokalizacja nie pozostawiają wątpliwości, że jest to pozostałość wyrabowanego grobu. Stwierdzić jeszcze można, że nasyp kamienny w części północnej, a więc w rejonie grobu, nie miał charakteru pierwotnego, był wyraźnie naruszony, a wśród kamieni występowały ułamki cegieł i dachówek. Nie ulega więc wątpliwości, że grób został celowo wyrabowany. Natomiast nasyp kamienny w części południowej, a więc przy brzegu, był nienaruszony.

W odległości około 1 m na południowy zachód od opisanego wieńca kamiennego znajdował się potężny blok kamienny o wymiarach 0,85x0,65 m. Dokładne oględziny wykazały jego celową obróbkę. Przede wszystkim pierwotny kamień został przecięty na pół według warstwy kwarcowej. Powstałe w ten sposób płaszczyzny starannie wyrównano, ponadto obrobiono płaszczyzny boczne oraz wierzchołek kamienia. W sumie stosowano skrawanie, odbijanie i wymiażdżanie oraz wglądanie powierzchni kamienia. Na podstawie analogii, pochodzących przede wszystkim z terenu Gotlandii, stwierdzić można, że był to rodzaj kamiennego ołtarza, znajdującego się tuż przy kurhanie, na którym (lub przy którym) odprawiano zapewne obrzędy pogrzebowe lub składano ofiary ku czci zmarłego. Należy jeszcze dodać, że bardzo podobny kamień, podobnie z niewielkimi śladami obróbki, znaleziono także w zgrupowaniu kamieni stanowiących część nasypu kurhanu 4. Jest to pierwsze odkrycie takich obiektów na terenie Polski. Należy jeszcze podkreślić, że również sama forma kurhanu w postaci kamiennego nasypu z wieńcem kamiennym, położonym odeń w pewnej odległości, nie jest dotychczas znana z kultury przeworskiej. Jest to bardzo typowa forma kurhanów kultury wielbarskiej oraz kurhanów z terenu Skandyna-

Ryc. 4. Psary, stan. 40, gm. Jemielno. Plan jądra kamiennego z wieńcem, odkrytego w kurhanie nr 3.
Rys. M. Gorączniak

Ryc. 5. Psary, stan. 40, gm. Jemielno.

A – rzut poziomy i przekrój jamy grobowej kurhanu nr 3 (1 – ciemna ziemia próchniczna; 2 – glina stanowiąca calec; 3 – spalenizna; 4 – przepalone kości ludzkie); B – fragment brązowego wiadra odkrytego w kurhanie nr 4. Rys. M. Gorączniak

wii. W sumie więc stwierdzić można na tej podstawie, że mamy w Psarach do czynienia z wyraźnym wypadkiem oddziaływań skandynawskich, a konkretnie gotlandzkich na kulturę przeworską.

Materiał zabytkowy

Jak już zaznaczyliśmy, w domniemanej jamie grobowej i obok niej znaleziono 2 zbrylone fragmenty kolczugi oraz wiele drobnych, przepalonych ułamków tejże kolczugi. Poza tym zasadniczą część materiału źródłowego stanowi około 380 fragmentów ceramiki kultury przeworskiej, 1 fragment dolnej części wazy z okresu wczesnośredniowiecznego, 1 moneta srebrna z 1452 r. oraz ułamki ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej. Znajdowano także liczne ułamki współczesnych dachówek i cegieł. Materiał ceramiczny kultury przeworskiej jest bardzo silnie rozdrobniony, a także zniszczony. Stwierdzono fragment 1 naczynia kształtu wazowatego oraz 1 niewielki fragment tzw. naczynia jeżowatego. Na uwagę zasługuje obecność ułamka dolnej części naczynia całkowicie obtaczanego, które datować można na 2 poł. X-1 poł. XI w. Wydaje się, że jego obecność uznać można za dowód tak wczesnych penetracji rabunkowych kurhanów (ułamek analogicznego naczynia znaleziono także na kurhanie nr 2). Ponadto liczne były ułamki dachówek i cegieł, związane z działalnością cegielni. Jeśli chodzi o chronologię, to stwierdzić można, że kolczugi występują w tym okresie w dość wąskim horyzoncie chronologicznym, a mianowicie w stadium B_2/C_1 okresu rzymskiego i tak też można datować cały kurhan. Można także stwierdzić, że uzyskane wyniki potwierdzają sformułowaną jeszcze przed podjęciem wykopalisk hipotezę o następstwie chronologicznym kurhanów, gdyż kurhan nr 3 datowany jest na stadium B_2/C_1 , zaś kurhan nr 4 na stadium C_1 okresu rzymskiego.

Obiekt nr 3A

Pomiędzy kurhanami nr 2 i 3 znajdowało się niewielkie wzniesienie. Ponieważ przypuszczano, że może chodzić tutaj o obiekt archeologiczny lub jego pozostałość, zbadano ten obiekt w systematyczny sposób. Wyniesienie miało długość około 5,5 m (oś W-E), szerokość sięgającą 4 m, zaś jego wyniosłość wynosiła około 0,5 m.

Górną warstwę stanowiła próchnica z obecnością ułamków ceramiki nowożytniej i cegieł. Pod nią zalegała warstwa spiaszczonej gliny a poniżej warstwa ziemi próchnicznej, zaś pod nią całec. W części przylegającej do kurhanu 3, na głębokości 55 cm, znajdował się niewielki, dość regularny układ kamienny, w którym wśród kamieni wystąpiły ułamki ceramiki neolitycznej. Rysowało się tutaj na poziomie calcowej gliny wyraźne zagłębienie kształtu owalnego, którego wypełnisko stanowiła ziemia próchniczna. W tej ziemi, pod kamieniami, spoczywało naczynie gliniane zdobione w partii brzegowej ornamentem sznurkowym. Bardzo złe wypalenie spowodowało, że naczynie rozsypało się całkowicie, tak że nie znamy jego kształtu. Obok znajdowała się płytką kamienną, o charakterze gładzika. Wydaje się, że natrafiliśmy tutaj na resztki jakiegoś obiektu, zapewne kurhanu, ze schyłku epoki neolitu lub początków epoki brązu, zniszczonego całkowicie przy budowie kurhanów, lub współcześnie, z którego zachowała się tylko najniższa część.

Bibliografia

Eggers H. J.

1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg.

UNTERSUCHUNGEN DES HÜGELGRÄBERFELDES DER PRZEWORSK KULTUR IN PSARY, GEM. JEMIELNO, WOJ. LESZNO (FST. 40)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel stellt Ergebnisse der in Jahren 1989-1992 durchgeführten Untersuchungen eines Grabhügelgräberfeldes dar. Dieses Gräberfeld wurde im Jahre 1960 freigelegt. Dort befinden sich 4 Stein-Erd-Grabhügel, die in einer Linie, in der Ost-West-Achse liegen. Sie lagen unterschiedlich weit von einander entfernt, von 1 m bis zu 15 m, an einem kleinen Zipfel, der das Tal beherrscht. An der anderen Talseite lag eine Hüttensiedlung aus der römischen Kaiserzeit. Der Artikel stellt die Untersuchungsergebnisse von 2 ersten Grabhügeln, nämlich den mit Nummern 4 und 3 dar.

Grabhügel Nr. 4

Er war der niedrigste von allen, weil seine erhaltene Höhe 0,5-0,7 m und der Durchmesser an der Oberfläche ca. 12 m betrug. Nach dem Abnehmen einer Humuserdenschicht wurde ein wenig geschlossener Steinpflaster mit ca. 14 m Durchmesser freigelegt. Darunter lag eine nächste Pflasterschicht, auch wenig geschlossen. In dem Pflaster befanden sich Steine mit verschiedener Größe, sowohl kleine wie auch große. An der westlichen Seite befand sich eine Ansammlung von großen Steinen. Der Pflaster lag auf dem Lehm (Untergrund); er wurde also sicherlich nach dem Abnehmen einer Humusschicht verlegt. Im

Nordteil befanden sich ziemlich tiefe, bogenförmige Graben, wahrscheinlich Spuren des Lehmausgrabens für die Ziegelei. Bei dem Innengraben, in der Mitte des Grabhügels, befand sich eine deutliche, halbkreisförmige Vertiefung. Bei ihr wurden zahlreiche Keramikfragmente, durchgebrannte Knochen, Fragment eines kleinen Bronzekessels und Glasscherben gefunden. Man kann vermuten, daß sich dort ein Brandgrab befand, das während der Raubsuchen vernichtet ist.

Grabhügel Nr. 3

An der Oberfläche war seine Form einem Kreis mit ca. 15 m Durchmesser ähnlich und die Höhe über das umgebende Gelände betrug 1,5-2,5 m. Nach dem Abnehmen der Humuserdenschicht wurde die richtige Steinaufschüttung des Grabhügels freigelegt. Der Grabhügel war, wie es sich erwies, infolge der Tätigkeit einer Ziegelei sehr vernichtet, sodaß er nur in seinem südlichen und südwestlichen Teil erhalten ist. Die Steinaufschüttung war in Höhe von ca. 1 m erhalten und ihr ursprünglicher Durchmesser betrug 13,5 m. 1,2 m weit von dem Rand der Steinaufschüttung verlief der reguläre Steinkranz aus deutlich größeren Kreisen. Es war nur in einem 12 m langen Abschnitt bestehend aus 15 Steinen erhalten. Der Kranzdurchmesser betrug 16 m. Ca. 1 m weit von diesem Kranz, in dem südwestlichen Teil befand sich ein riesiger Steinblock mit Abmessungen 0,85x0,65. Er war gezielt bearbeitet, sodaß eine seiner Oberflächen sorgfältig ausgeglättet war. Analogische Objekte sind vor allem aus Gottland bekannt, wo sie „Südsteine“ („sydstenar“) genannt und als Grabhügelaltare betrachtet werden. In der Grabhügelmitte, unter den Steinen, wurde eine kleine, runde Grube mit ca. 40 cm Durchmesser und ca. 30 cm Tiefe freigelegt. Die Grubenfüllung war die Humuserde mit zahlreichen Steinen im Oberteil. Dort hat man schollige Fragmente eines Eisenpanzerhemdes freigelegt. Die Grube befand sich in der geometrischen Grabhügelmitte. Das Fundgut von dem Grabhügel Nr. 4 bilden: 1 Fragment eines kleinen Bronzekessels vom Typ Hemmoor (Typ 55-63 nach H. J. Eggers), einige Glasstückchen, Fragmente eines Eisenpanzerhemdes und zahlreiche Keramikscherben der Przeworsk Kultur. In dem keramischen Material treten u. a. die ziemlich zahlreichen Scherben von typischen vasenförmigen Gefäßen, mit sorgfältig ausgeglätteter Oberfläche, mit zahlreichen Verzierungen auf.

Auf Grund des gesamten Fundgutes kann man die Chronologie der beiden Grabhügel für die C1-Periode der römischen Kaiserzeit bestimmen.

Abbildungen

1. Psary, Fst. 40, Gem. Jemielno. Dorfkarte mit der Lage der Fundstelle. Gez. M. Gorączniak

2. Psary, Fst. 40, Gem. Jemielno. Grabhügel Nr. 4: A – Plan der Außenschicht von Steinaufschüttung des Grabhügels; B – Grabhügelquerschnitt der E-W-Achse entlang; C – Grabhügelquerschnitt der N-S-Achse entlang (1 – gegenwärtige Humuserde; 2 – Humuserde mit Lehm; 3 – Lehm mit Beimischung der Humuserde; 4 – Lehm mit kleiner Beimischung der Erde; 5 – Humuserde; 6 – Humuserde mit kleiner Beimischung des Lehms; 7 – Lehm; 8 – Lehm als Untergrund). Gez. M. Gorączniak

3. Psary, Fst. 40, Gem. Jemielno. Grabhügel Nr. 3: A – Plan der Außenschicht der Steinaufschüttung des Grabhügels; B – Grabhügelquerschnitt der N-S-Achse entlang; C – Grabhügelquerschnitt der E-W-Achse entlang (1 – ursprüngliche Humuserde; 2 – mit Humuserde vermischter Lehm; 3 – ursprüngliche Humuserde; 4 – Humuserde mit geringen Lehmmengen; 5 – Lehm als Untergrund). Gez. M. Gorączniak

4. Psary, Fst. 40, Gem. Jemielno. Plan des Steinkerns mit dem Kranz vom Grabhügel Nr. 3. Gez. M. Gorączniak

5. Psary, Fst. 40, Gem. Jemielno. A - Grundriß und Querschnitt von der Grabgrube des Grabhügels Nr. 3 (1 – dunkle Humuserde; 2 – Lehm als Untergrund; 3 – Brandreste; 4 – durchgebrannte menschliche Knochen); B – Fragment eines Bronzeimers von dem Grabhügel Nr. 4. Gez. M. Gorączniak

Adres autora:

prof. UAM dr hab. Tadeusz Makiewicz
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

MAREK WRÓBEL

RATOWNICZE BADANIA WYKOPALISKOWE
NA WIELOKULTUROWYM STANOWISKU NR 11
W KOSZANOWIE, GM. ŚMIGIEL, WOJ. LESZCZYŃSKIE

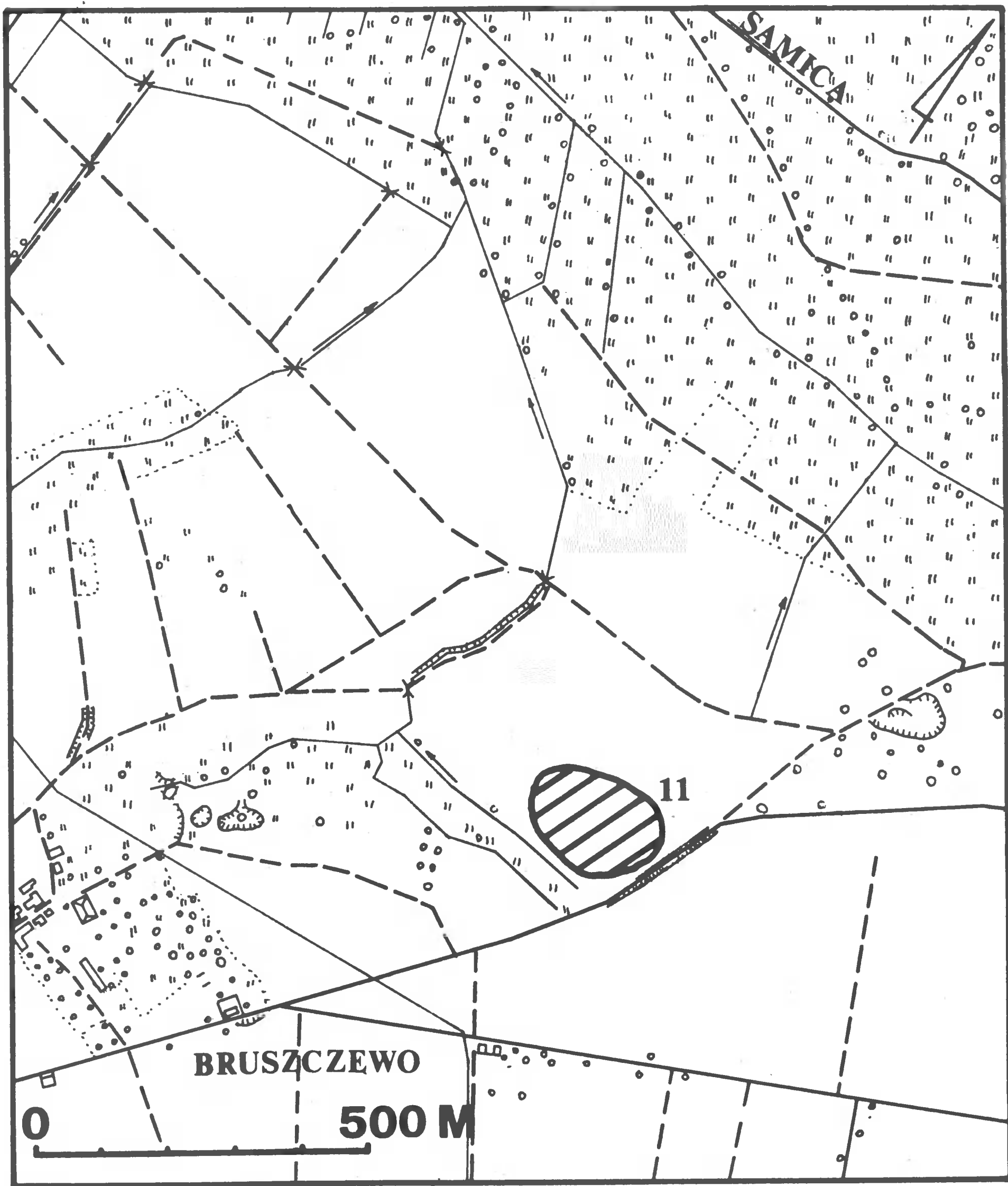
Stanowisko nr 11 w Koszanowie zostało odkryte w 1980 r. podczas badań powierzchniowych prowadzonych przez dra L. Czerniaka z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański. W 1991 r. grupa archeologów z Pracowni Konserwacji Zabytków Sp. z o. o. w Poznaniu przeprowadziła szczegółowe badania powierzchniowe. Wyodrębniono wówczas pozostałości osadnictwa ludności kultury łużyckiej, przeworskiej oraz z wczesnego i późnego średniowiecza. Przyczyną podjęcia prac wykopaliskowych na stanowisku był zamysł budowy na tym terenie wysypiska odpadów komunalnych.

Stanowisko położone jest 750 m na wschód od granic administracyjnych Koszanowa (ryc. 1), na kulminacji i stokach niewielkiego piaszczystego wzniesienia opadającego w kierunku zachodnim (stok dolinki niewielkiego, bezimiennego ciek, obecnie zatorfionego, uchodzącego pierwotnie w kierunku Samicy – lewy dopływ Obry, oraz w kierunku wschodnim i północnym – krawędź doliny Samicy/północna granica Wysoczyzny Śmigielско-Lipnowskiej). Efektem badań ratowniczych było odkrycie wielokulturowego stanowiska o powierzchni około 0,6 ha (ryc. 2), w obrębie którego wyróżniono zachodnią część obozowiska ludności kultury pomorskiej (dalsza partia na obszarze stanowiska Koszanowo 29 – badania w lipcu 1992 r.), cmentarzysko ludności tejże kultury, osadę ludności kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich oraz niewielką osadę ze starszych faz wczesnego średniowiecza (ryc. 3).

MATERIAŁY PRADZIEJOWE

Obiekty ludności kultury pomorskiej są nieliczne. Odkryto spąg grobu jamowego, ciałałpalnego, popielnicowego (uszkodzony w trakcie mechanicznej eksploracji humusu), półziemiankę, jamę gospodarczą. Ponadto zarejestrowano 2 skupiska fragmentów naczyń, m. in. fragment dwustożkowatego, zdobionego naczynia, będącego pierwotnie elementem wyposażenia grobowego (ryc. 4). Grób datujemy na V EB, pozostałe obiekty na HaC.

Obiekty kultury przeworskiej tworzą najliczniejszą kategorię źródeł archeologicznych. Wyróżniono: obiekt kultowo-mieszkalny (warsztat kuźniczy), 4 budynki mieszkalne, 9 półziemianek o charakterze gospodarczym, 2 mielerze, 9 dymarskich pieców hutniczych,

Ryc. 1. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Lokalizacja stanowiska. Rys. M. Wróbel

2 piece wapiennicze, 32 paleniska (16 o kamiennej konstrukcji jamy), 5 jam gospodarczych (w tym piec garncarski kopułowy?), 30 jam postupowych, 2 prawdopodobne grodzie przeciwpowodziowe, 12 jam o nieokreślonej funkcji. Łącznie odkryto 108 obiektów. Zabytki wydzielone są nieliczne (14 przedmiotów): obrabiany eratyk z motywem solarnym, drugi eratyk uformowany na kształt prostokąta – „chenet”, mensa (?), 2 osetki

z kwarcytu, fragmenty 2. glinianych ciężarków tkackich, gliniana grzechotka jajokształtna, brązowy nit, brązowy zdobiony-pierścień oprawka, fragment żelaznego noża, gliniana zatyczka szybu. Ze złoża wtórnego pochodzą fragmenty naczyń, bryłki polepy, fragment żelazistego żuźla, fragmenty kości zwierzęcych¹.

Zaobserwowano, że obiekty ludności kultury przeworskiej tworzyły dwa oddalone od siebie skupiska. Pierwsze, mniejsze, zlokalizowane w zachodniej części stanowiska, u podstawy i na łagodnym stoku doliny niewielkiego ciek, związane było ze źródłem wody oraz miejscem eksploatacji kopalin (ruda darniowa, kreda/margiel). Drugie, większe, rozlokowane na północny zachód od pierwszego, zajmowało, oprócz fragmentu doliny, także kulminację i wschodnią krawędź wzniesienia w pobliżu dwóch źródeł wody (skraj doliny Samicy). Odległość między skupiskami wynosiła 37 m. Elementami spajającymi oba skupiska były 2 paleniska rozmieszczone wzdłuż osi W-E.

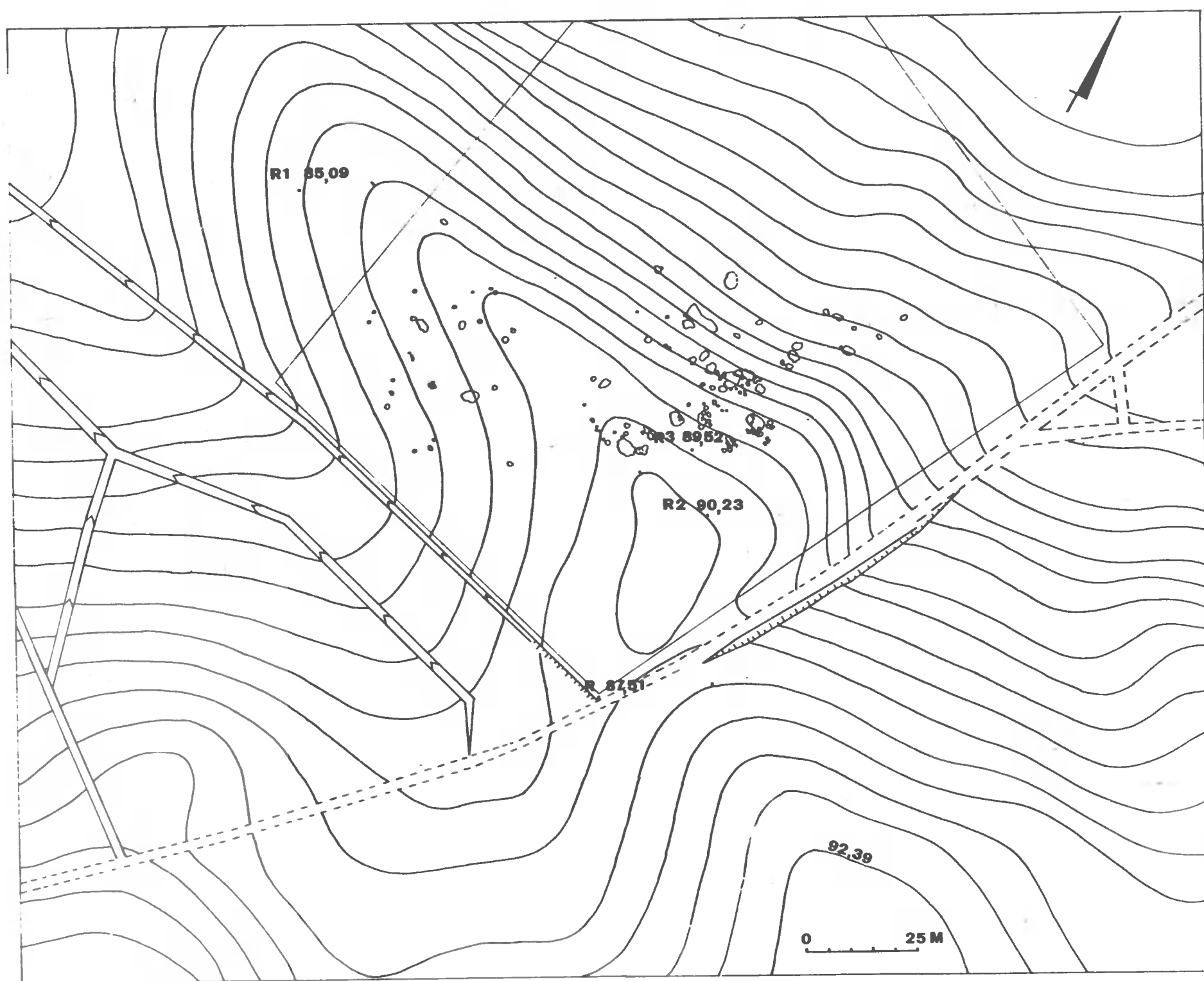
Analiza struktury skupisk pozwoliła na zaobserwowanie zagrodowej organizacji przestrzennej osady.

Zagroda nr I (skupisko nr 1) o powierzchni 16 arów, złożona była z 18 obiektów, na które składały się: półziemianka mieszkalna (ryc. 7:4-6A, B, E, G, H, I, 9-16, 18, 20, 22) oraz obiekty gospodarcze rozlokowane koncentrycznie i w pewnym oddaleniu od budynku mieszkalnego (piec wapienniczy posadowiony 15 m na północ od chaty, 11 palenisk, 4 jamy o nieokreślonej funkcji). Obiekty gospodarcze zajmowały przestrzeń wzdłuż osi N-S i W-E. Ponadto zarejestrowano 5 jam postupowych bez wyraźnego układu. Prawdopodobne, że 4 z nich, leżące blisko siebie wzdłuż osi N-S, tworzyły ogrodzenie lub gródz przeciwpowodziową.

Zagroda nr II oddalona była od krawędzi zagrody nr I o 37 m; odległość między obiektami mieszkalnymi wynosiła 52 m. W obrębie zagrody, o powierzchni 400 m², znajdowała się chata o słupowej konstrukcji ścian (ryc. 6-7) oraz 8 obiektów gospodarczych (półziemianka, piec garncarski?, jama gospodarcza, 3 paleniska, 2 jamy o nieokreślonej funkcji), 10 jam postupowych, z tego 6 o nieokreślonej chronologii, prawdopodobnie związanych z osadą kultury przeworskiej. 5 jam postupowych, wzmocnionych dużymi kamieniami mogło wchodzić w skład konstrukcji grodzi przeciwpowodziowej. Brak obiektów między skupiskami (tylko 2 paleniska) tłumaczyć można tym, iż na omawianym odcinku teren był lekko obniżony, a więc narażony na powodzie (wylewy z pobliskiego ciek, spływanie wody ze stoku).

Zagroda nr II sąsiadowała z centrum osady określonym jako zagroda nr III. Leżała ona na niewielkim wyniesieniu; złożona była z 4 mniejszych zespołów skupisk funkcjonalno-przestrzennych o powierzchni 810 m², z wyraźnym niedużym placem o powierzchni około 64 m², oddalonym około 30 m na południowy wschód od źródła wody. Najistotniejszymi poznawczo budowlami tej partii osady były: obiekt nr 104, kultowo-mieszkalny o powierzchni 15 m² (ryc. 5:2) oraz obiekt nr 108 wraz z układem jam, stanowiący relikw słupego budynku mieszkalnego o powierzchni 25 m². W obrębie zagrody nr III dominowały obiekty gospodarcze. Wyróżniono: obiekt kultowo-mieszkalny nr 104, 2 półzie-

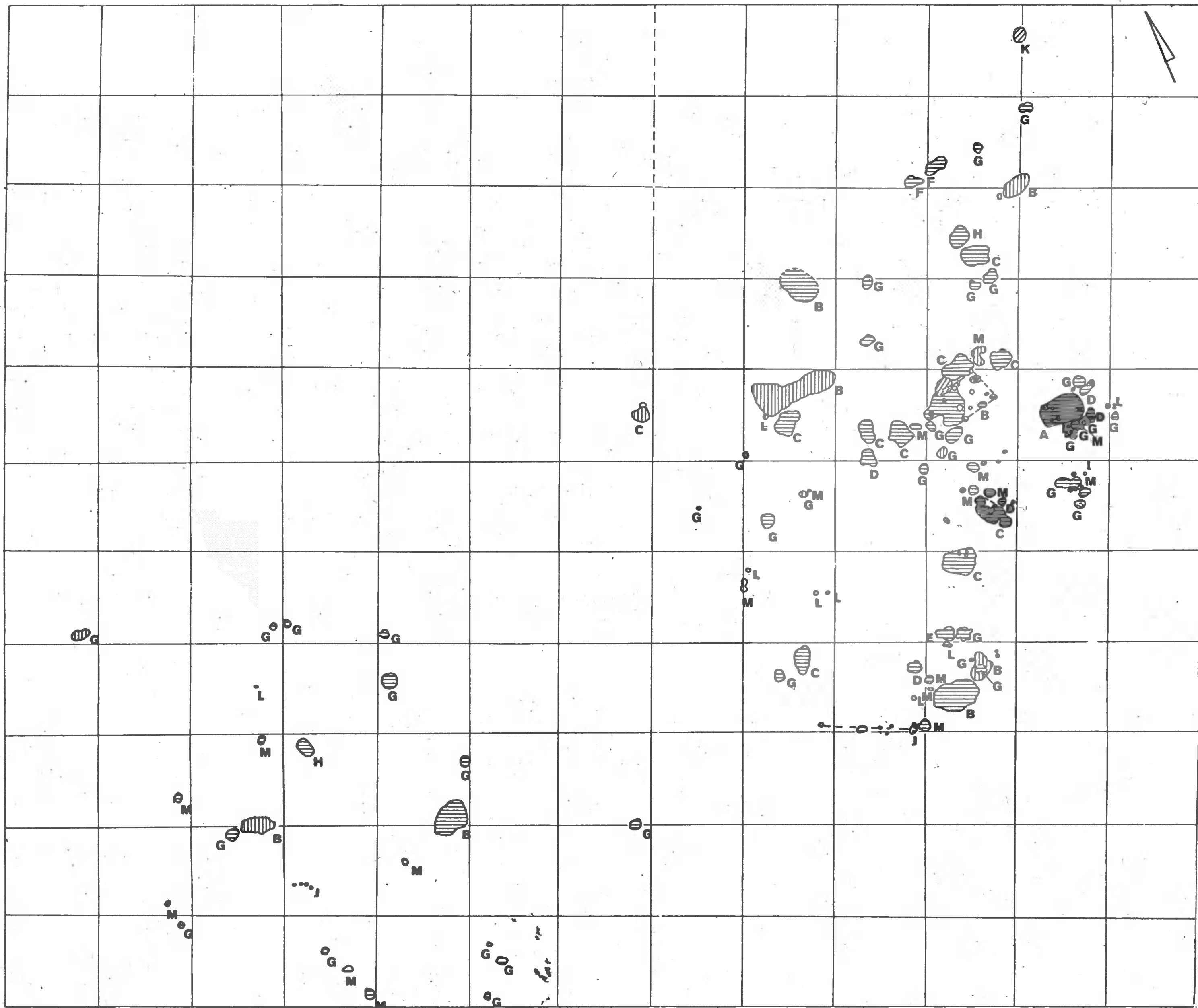
¹ Analizę archeozoologiczną wykonał mgr inż. Daniel Makowiecki z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański.

Ryc. 2. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Plan warstwiczny stanowiska z zaznaczonym obszarem badań oraz lokalizacją obiektów. Rys. M. Wróbel

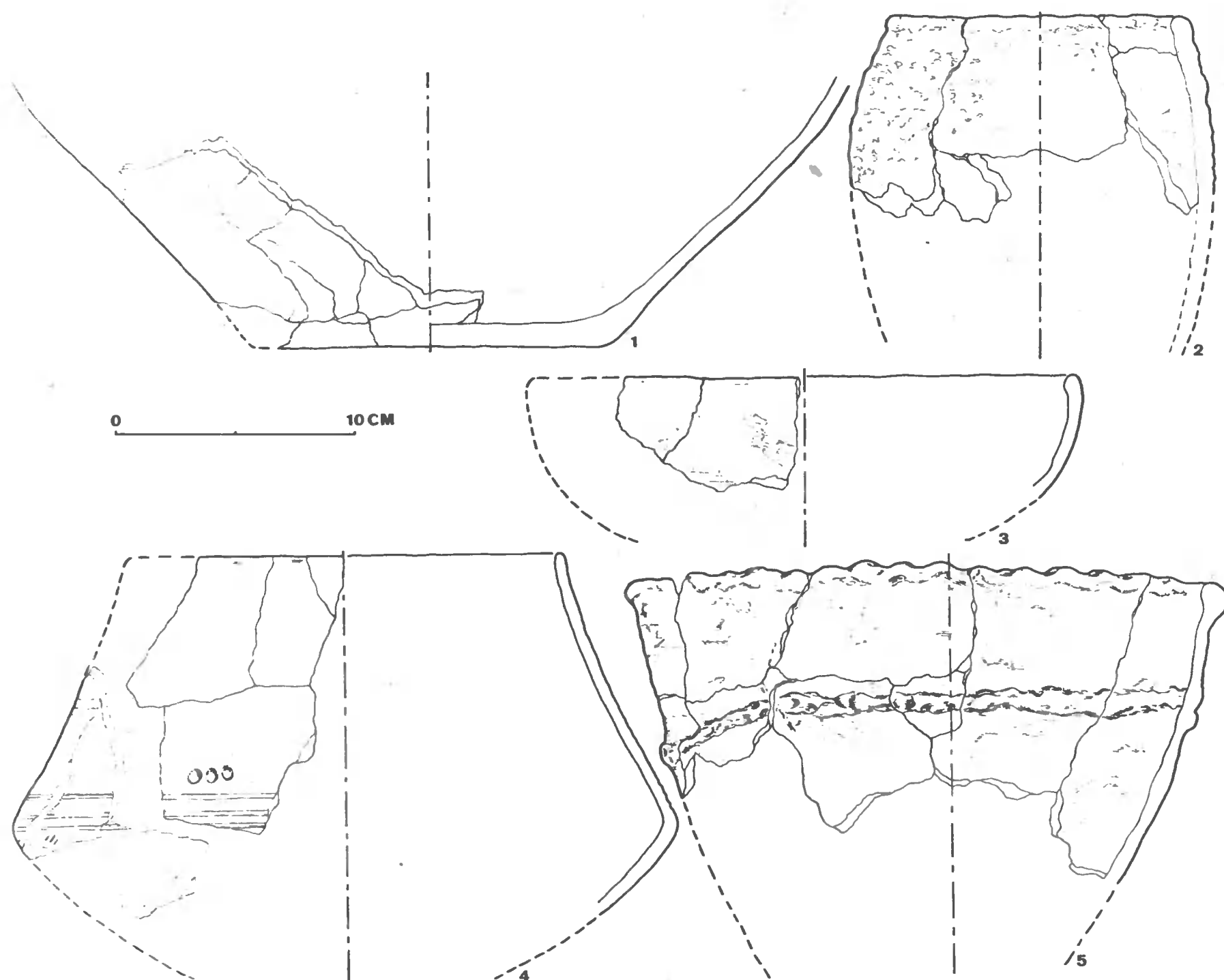
mianki gospodarczo-mieszkalne (?), 2 jamy gospodarcze, 7 dymarskich pieców hutniczych, 6 palenisk, 3 jamy przypiecowe, 4 jamy posłupowe, 5 jam o nieokreślonej funkcji.

Na szczególną uwagę zasługuje zagłębiony w ziemi obiekt nr 104 (ryc. 5-6), odkryty na głębokości 89,19-89,38 m n.p.m., w rzucie poziomym zbliżony do prostokąta o wymiarach 4,9x4,8 m, zorientowany zgodnie z osią W-E. W południowej części stropu jamy wystąpiło 7 niedużych kamieni o nieregularnym układzie (pochodziły z sąsiedniego paleniska); w południowo-zachodnim narożniku obiektu zalegał fragment żelazistego żuźla, natomiast w jego północno-zachodniej partii, na głębokości 89,43 m n.p.m., zarysował się strop owalnego dużego kamienia. Wypełnisko obiektu – miąższości do 50 cm – stanowił szarobrazowy piasek. W wypełnisku wystąpiły fragmenty naczyń w większości ręcznie lepionych, jak również kilka fragmentów naczyń typu Krausengefäße oraz fragmenty dwóch naczyń czernionych, polerowanych, zdobionych zwiokrotnionym motywem linii rytych. Poza ceramiką, w wypełnisku znajdowały się również bryłki polepy, fragmenty żelazistego żuźla oraz kości zwierzęce (bydła – 2 osobniki w wieku 7-10 i 3,5-5 lat; pojedyncze fragmenty kości świni i owcy/kozy w wieku 10-17 miesięcy). W północno-zachodniej części obiektu nr 104 odkryto elipsoidalny, pionowo posadowiony kamień o wymiarach

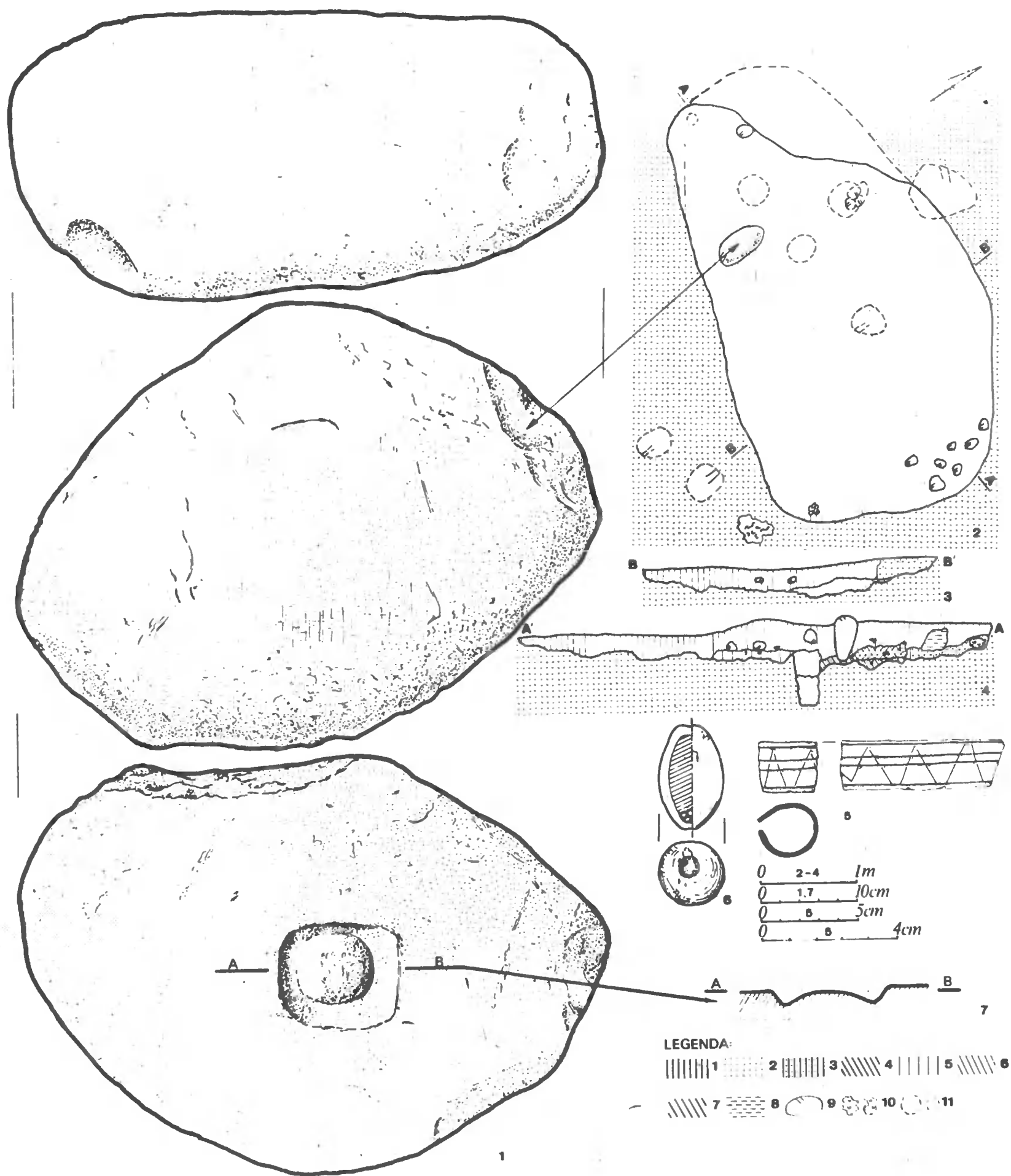
LEGENDA

Ryc. 3. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Zróżnicowanie chronologiczne i funkcjonalne obiektów na tle siatki arowej (A – obiekt mieszkalny z „ołtarzem”; B – obiekt mieszkalny; C – półziemianka gospodarcza; D – jama gospodarcza; E – piec garncarski; F – mielerz; G – palenisko; H – piec wapienniczy; J – grodzie przeciwpowodziowa; K – grób; L – jama postępuowa; M – jama o nieokreślonej funkcji; 1 – obiekty kultury pomorskiej; 2 – obiekty kultury przeworskiej; 3 – dymarskie piece hutnicze; 4 – obiekty wczesnośredniowieczne; 5 – jamy o nieokreślonej chronologii). Rys. M. Wróbel

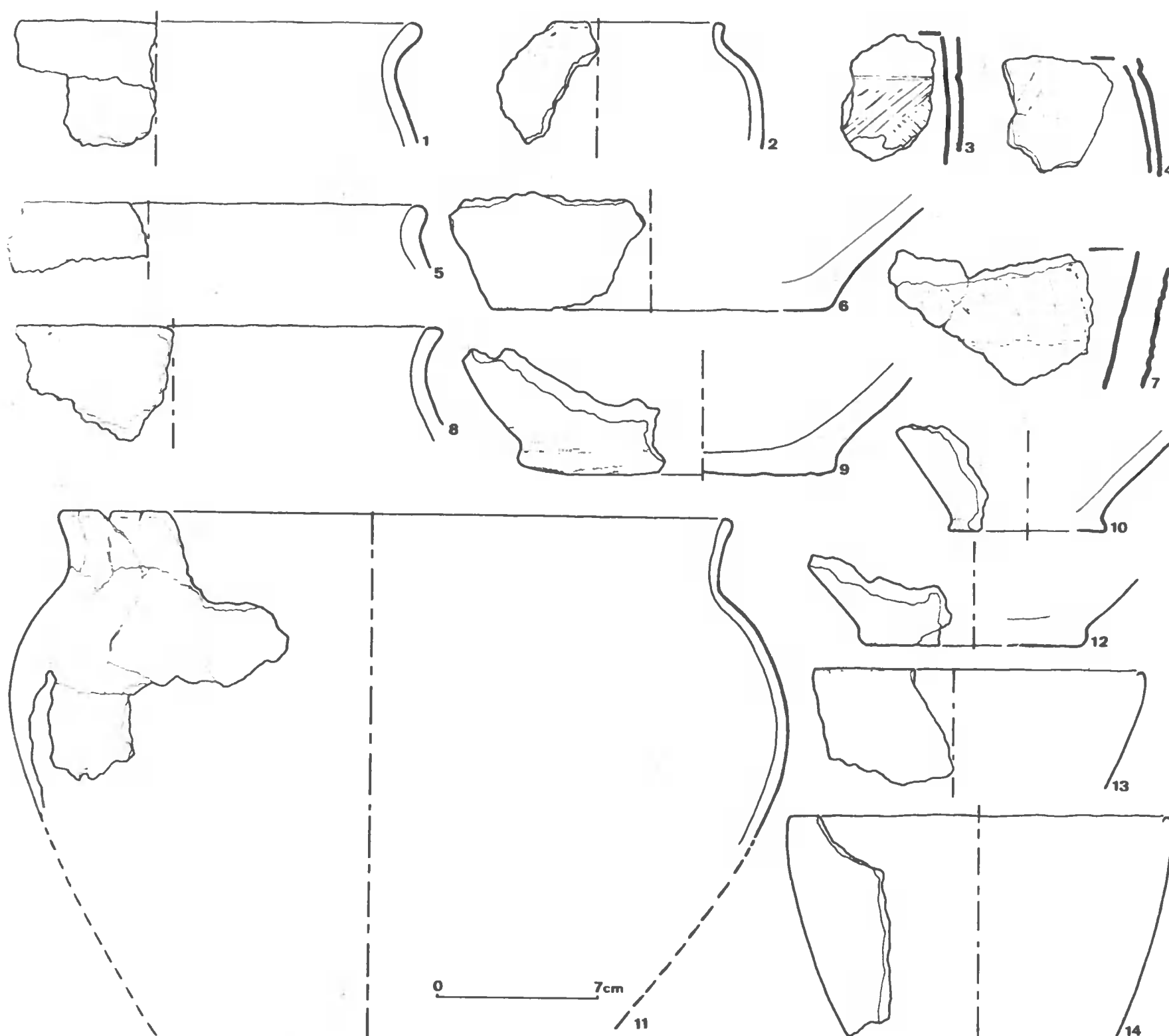
Ryc. 4. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Wybrane fragmenty naczyń z obiektów kultury pomorskiej (1, 3 – fragmenty naczyń z grobu; 2 – fragment naczynia ze skupiska B; 4 – fragment naczynia ze skupiska C; 5 – fragment naczynia z obiektu nr 113). Rys. M. Wróbel

62x37x40 cm, z umiejscowionym na licu czołowym rytem w kształcie prostokąta o wymiarach 12x10 cm, z wypukłym owalem w centrum o średnicy 7 cm (motyw solarny – ryc. 5:1, 7). „Rewers” kamienia w partii środkowej gładzony. Górną płaszczyznę pionowo ścięto tworząc rodzaj półki. Pozostałe ścianki były obrabiane zgrubnie w celu nadania regularniejszych kształtów powierzchniom ołtarza. Kamień rytem zwrócony był w kierunku wschodnim. Ze względu na formę i ryty można go interpretować jako „ołtarz”. Na północno-wschodniej krawędzi jamy, na głębokości 89,42 m n.p.m., zalegał fragment eratyka o wymiarach 61x45x41 cm, ze śladami obróbki. Na płaszczyznach wyraźne negatywy dwu dużych odbić, z których jedno tworzyło powierzchnię podstawy. Górna płaszczyzna miała wyraźne negatywy wiórowania (ciosania) w celu usunięcia nierówności. Płaszczyzna podstawy, płaszczyzna jednej ze ścian oraz powierzchnia górna kamienia (tu także ślady gładzenia) miały wyraźne cechy obróbki formującej. Kamień ze względu na kształt i miejsce zalegania interpretowany jest jako kowadło (?). W partii spągowej szarobrazowego piasku, stanowiącego wypełnisko obiektu nr 104, odkryto 3 kamienie o wymiarach 10x18,8x13 i 13x14 cm, związane z przyziemnym mocowaniem słupa chaty (jama postłupowa A). W centrum budynku, na głębokości 89,37 m n. p. m. znajdował się owalny kamień o wymiarach 36x30 cm, a 80 cm na południe od obiektu leżały 2 kamienie o średnicy 30x40 cm

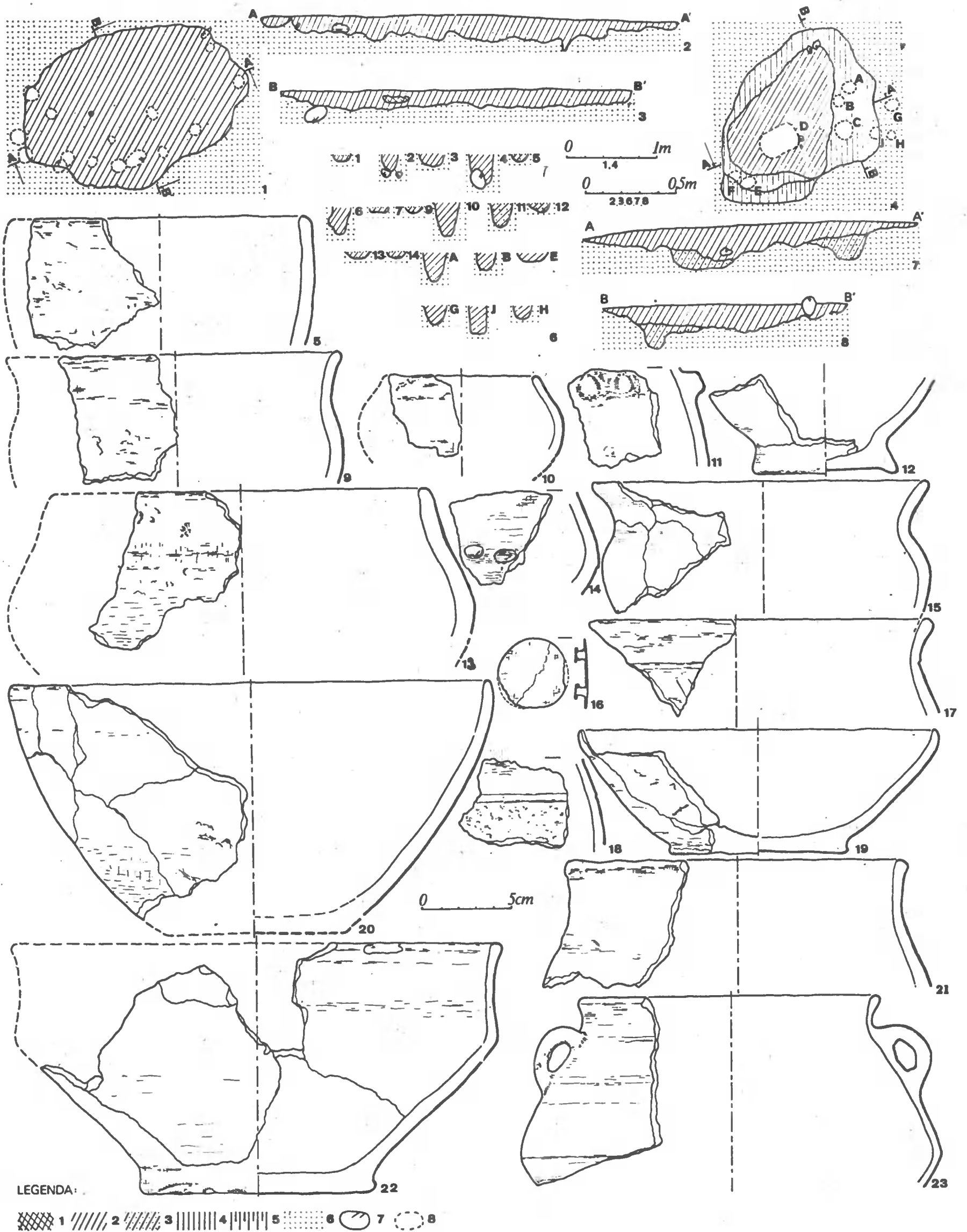
Ryc. 5. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Obiekt kultury przeworskiej nr 104 (1 – obrabiany kamień z rytym; 2 – rzut poziomy kamienia na tle zarysu obiektu; 3 – przekrój poprzeczny obiektu; 4 – przekrój poprzeczny kamienia na tle przekroju wzdłużnego obiektu; 5 – brązowy, taśmowaty pierścień-oprawka; 6 – gliniana grzechotka; 7 – przekrój rytu pokrywającego kamień. Legenda: 1 – brunatna ziemia; 2 – jasnożółty piasek-calec; 3 – brązowoszary piasek; 4 – żółtoszary piasek; 5 – brązowopopielaty piasek; 6 – szarozółty piasek; 7 – popielaty piasek; 8 – żółtopopielata glina; 9 – kamienie; 10 – fragment żelazistego żuźla; 11 – zarysy jam poniżej stropu obiektu). Rys. M. Wróbel

i 38x26 cm (prawdopodobnie związane z konstrukcją ścian bocznych). W obrębie ćwiartki a i b obiektu nr 104, na spagu szarobrazowego piasku, zarejestrowano zarysy jam: A, B i obiekt nr 118. Jama A i obiekt nr 118 to pozostałości jam posłupowych. Jama A i obiekt nr 118 tworzyły pierwotnie podpory zadaszenia chaty nr 104. Uzupełnione lżejszą konstrukcją wewnętrzną oddzielały przestrzeń z „ołtarzem” od pozostałej części obiektu. Spąg

Ryc. 6. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Fragmenty naczyń glinianych z wypełniska obiektu nr 104.
Rys. M. Wróbel

chaty w centrum (aż do jamy A) wypełniał brązowopopielaty piasek (miąższość warstwy do 14 cm). Poniżej podstawy „ołtarza” wystąpił szarozółty piasek. W kierunku zachodnim od „ołtarza” znajdowała się owalna jama o średnicy do 50 cm i miąższości do 14 cm. W jej wypełnisku zarejestrowano fragment żelazistego żużla o strukturze soplowej oraz fragmenty polepy. Spąg ww. jamy tworzyła warstwa szarozółtego piasku o miąższości do 12 cm. Jama pełniła prawdopodobnie funkcję paleniska kuźniczego o kopułowej konstrukcji zadaszenia. Polepą zabezpieczone były także ściany chaty w pobliżu paleniska (17 cm od krawędzi paleniska zarysowała się soczewka żółtopopielatej gliny-polepy o wymiarach 22x28 cm). Spąg jamy w zachodnim narożniku tworzyła warstwa brązowoszarego piasku miąższości do 18 cm; w niej wystąpiły fragmenty żelazistego żużla o strukturze soplowej i wymiarach 9x17 cm. Fragmenty kloca/kloców żużla w palenisku i wypełnisku chaty świadczą o poddawaniu ich obróbce termicznej. Spąg jamy w obrębie ćwiartki c-d obiektu nr 104 tworzyła warstwa szarozółtego piasku miąższości do 16 cm, natomiast w części południowej ćwiartki a ww. obiektu wystąpiła warstwa brązowoszarego piasku miąższości do 22 cm. Prostokątny zarys jamy, negatywy dwóch jam posłupowych na krótszej osi

Ryc. 7. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Obiekty kultury przeworskiej nr 19, 23, 83 – wybór zabytków z obiektów (obiekt nr 19: 4 – rzut poziomy; 7 – przekrój wzdłużny; 8 – przekrój poprzeczny; 6A, B, E, G, H, I, – profile jam postępowych; 5, 9-14, 18, 20, 22 – fragmenty naczyń glinianych; 16 – brązowy nit; obiekt nr 23: 15 – fragment naczynia glinianego; obiekt nr 83: 1 – rzut poziomy; 2 – przekrój wzdłużny; 3 – przekrój poprzeczny; 6:1-7, 9-14 – profile jam postępowych; 17, 19, 21, 23 – fragmenty naczyń glinianych. Legenda: 1 – spalenizna; 2 – szary piasek; 3 – jasnoszary piasek; 4 – szarobrazowy piasek; 5 – brązowoszary piasek; 6 – jasnożółty piasek; 7 – kamień; 8 – zarysy jam). Rys. M. Wróbel

Ryc. 8. Koszanowo, stan. 11, gm. Śmigiel. Obiekt wczesnośredniowieczny nr 87 (1-3, 7-24 – fragmenty naczyń glinianych; 4 – rzut poziomy obiektu; 5 – przekrój wzdłużny obiektu; 6 – przekrój poprzeczny obiektu. Legenda: 1 – spalenizna; 2 – szary oraz jasnożółty piasek; 3 – brunatny piasek; 4 – szary piasek; 5 – ceglastoszary piasek; 6 – żółty piasek; 7 – fragmenty żelazistego żużla; 8 – kamień; 9 – fragmenty naczyń glinianych). Rys. M. Wróbel

obiekty, znajdujące się w 1/3 długości budynku, pozwalają przypuszczać, iż był on wewnętrznie podzielony. Pierwsze pomieszczenie – o wymiarach 1,9x2,4 m, z „ołtarzem”, paleniskiem i kamiennym kowadłem (?) – pełniło funkcję sakralną. Drugą część budynku, o wymiarach 2,8x3 m, można interpretować jako świecką (mieszkalną). Budynek miał prawdopodobnie konstrukcję półziemiankową, o słupach na dłuższej osi. Mógł też zostać zbudowany w technice przejściowej, polegającej na obustronnym wzmocnieniu słupami narożników belek łączonych na zrąb. W centrum chaty nr 104 odkryto glinianą, ręcznie lepioną, jajokształtą grzechotkę z kilkoma ziarnami żwiru wewnątrz (grubość ścianki 0,5 cm). Powierzchnia grzechotki jest czerniona, polerowana, wierzchołki wklęsłe, widoczne ślady formowania powierzchni okazu oraz zalepiania otworów (ryc. 5:6). W pobliżu grzechotki znajdował się brązowy, taśmowaty pierścień-oprawka (ryc. 5:5) zdobiony przy krawędziach pojedynczym, a w środku podwójnym żłobkiem. Powierzchnia pierścienia jest dodatkowo ornamentowana motywem zgeometryzowanej linii falistej (z wielokrotnionym wątkiem krokwiowym). Na krawędziach czołowych pierścienia-oprawki widoczne są ślady cięcia. Wymiary pierścienia prezentują się następująco: średnica 2x2,2 cm, szerokość taśmy 1,7 cm, grubość taśmy 0,1 cm. Cechy makro- i mikromorfologiczne ceramiki naczyniowej pozwalają datować obiekt nr 104 na młodszy okres wpływów rzymskich, tj. na fazę C1-początek fazy D (?).

W odległości 16 m od obiektu nr 104 zarejestrowano duży płaskowypukły eratyk o wymiarach 40x70 cm, wyraźnie obrabianych bokach i równej, polerowanej górnej powierzchni. Wypukłą nieobrobioną płaszczyzną zagłębiony był w calcu. Możliwe, że pełnił on funkcję progu, oddzielającego centrum osady od jej pozostałej części.

Skupisko nr 4 (w obrębie zagrody nr III) – tworzył je budynek o konstrukcji słupowej i powierzchni 25 m², z zachowanym w części zachodniej wypełniskiem. Przy zachodniej krawędzi budynku znajdował się dymarski piec szybowy. Ponadto w tej partii osady odkryto 2 półziemianki o powierzchni 6 i 4,2 m² oraz jamę gospodarczą o powierzchni 3 m². Po przeciwnej stronie chaty zarejestrowano układ 2 półziemianek o powierzchni 7 i 3,5 m², 4 paleniska oraz jamę o nieokreślonej funkcji. Na zachód od omawianego skupiska natrafiono na zespół kilku obiektów gospodarczych: 2 półziemianki o powierzchni 6 m², 3 paleniska oraz 2 jamy o nieokreślonej funkcji.

Północno-wschodni skraj osady zajmuje zagroda nr IV, w skład której zaliczono półziemiankę mieszkalną, o powierzchni 14,5 m², z paleniskiem wewnątrz oraz zespół gospodarczy, rozmieszczony w kierunku wschodnim, złożony z półziemianki o powierzchni 6 m², pieca wapienniczego i 2 palenisk. Na krawędzi zagrody zlokalizowano 2 mielerze i 2 paleniska.

Najstarsze obiekty w obrębie osady ludności kultury przeworskiej budowane były według układu kilku równoległych (co najmniej pięciu) osi o przebiegu W-E. Dopiero w dalszej kolejności układ ten był rozbudowywany w różnych kierunkach (często wzdłuż osi N-S). Jedną z przyczyn takiego rozplanowania były między innymi warunki środowiskowe. Osada zajmowała płat lekkiej piaszczystej gleby. Rozwój zabudowy w kierunku wschodnim i północnym ograniczały trudne warunki glebowe (gleby gliniaste) oraz znaczne nachylenie stoku (kierunek wschodni). Od zachodu rozwój osady ograniczała niewielka zatorfiona dolina i strumień, zalewający okresowo podstawę stoku, a od południa i południowego wschodu źródło wody oraz stok gliniastego wzniesienia. Osadę na podsta-

wie analizy źródeł nieruchomych datujemy na fazę C1-C3 (pocz. D?) młodszego okresu wpływów rzymskich.

MATERIAŁY WCZESNOŚREDNIOWIECZNE

Obiekty wczesnośredniowieczne są nieliczne, rozproszone na znacznej przestrzeni – 110 m wzdłuż osi W-E od skrajnych obiektów ludności kultury przeworskiej i 40 m wzdłuż osi N-S od tych obiektów. Wyodrębniono 4 półziemianki mieszkalne o powierzchni 6,7 (2 obiekty) i 20 m², 4 paleniska, jamę postłupową oraz jamę o nieokreślonej funkcji. Rucho-my materiał archeologiczny to przeważnie ułamki naczyń (ryc. 8), bryłki polepy oraz fragment osełki z kwarcu. Część fragmentów naczyń zarejestrowano na złożu wtórnym – w obiektach kultury przeworskiej oraz w warstwie humusu.

Osadę wczesnośredniowieczną można datować na podstawie analizy naczyń (okazy ręcznie lepione lub ręcznie lepione i przykrawędnie obtaczane, sporadycznie ornamentowane – por. ryc. 8:2) na fazę A/B-B okresu wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce (VI/VII-VIII w.).

RETTUNGSAusGRABUNGEN AUF DER MEHRKULTURFUNDSTELLE NR. 11 IN KOSZANOWO, GEM. ŚMIGIEL, WOJ. LESZNO

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rettungsausgrabungen auf der Fundstelle Nr. 11 in Koszanowo (Abb. 1), wurden um die Wende des Jahres 1992-1993 im Zusammenhang mit dem Bau einer Deponie geführt. Während der Ausgrabungen hat man eine Mehrkulturfundstelle mit 0,6 ha Fläche gefunden (Abb. 2). Es wurde eine Lagerstätte der Pommerschen Kultur, eine Siedlung der Przeworsk Kultur und eine frühmittelalterliche Siedlung gefunden. Unter den 3 Objekten der Pommerschen Kultur ist ein Urnenbrandgrab (Abb. 4) bemerkenswert, das auf die V. Epoche der Bronzezeit datiert wird; sonstige Befunde dieser Kultur werden auf die Hallstattzeit C datiert. Am zahlreichsten treten die Befunde der Przeworsk Kultur auf. Insgesamt sind 108 Gruben freigelegt. Besonders bemerkenswert ist das Objekt Nr. 104 (Abb. 5:2-4) mit Abmessungen 4,9x2,8 m und 0,5 m tief. In der Grubenfüllung, neben den Tongefäßscherben (Abb. 6), Eisenschlacke, Lehmewurf-schollen, Vieh-, Schwein-, Schaf-/Ziegeknochen ist ein ellipsenförmiger, vertikal gestellter Stein mit Abmessungen 62x37x40 cm (Abb. 5:1, 4, 7) mit einem rechteckigen, 10x12 cm großen Graviermotiv auf dem Stirnhaupt freigelegt. Der „Steinrevers“ hat in seinem Mittelteil eine ausgeglättete Ebene. Die Oberfläche ist vertikal abgeschnitten und bildet eine Art vom Fach. An dem Füllungsrand wurde ein zweiter bearbeiteter Stein mit Abmessungen 61x45x41 cm freigelegt, der wahrscheinlich die Funktion eines Amboßes spielte. In der Nähe des „Altars“ wurde eine eiförmige Tonschnarre (Abb. 5:6) und eine Bronzeringfassung (Abb. 5:5) freigelegt. Der Befund Nr. 104 wird als ein Kult-Wohnobjekt betrachtet und auf die Phase C1 - Anfang D und die gesamte Siedlung der Bevölkerung der Przeworsk Kultur auf die Phase C1-C3 (Anfang D?) der frühromischen Kaiserzeit datiert.

Die frühmittelalterlichen Befunde sind nicht zahlreich, auf einem großen Gebiet – 110x40 m – zerstreut. Mobile Befunde vertreten Tongefäßscherben (Abb. 8), Lehmewurf-schollen und ein Teil des Quarzitschleifsteines. Die Siedlung wird auf die Phase A/B-B des Frühmittelalters in Großpolen (6. /7.-8. Jh.) datiert.

Abbildungen

1. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Lage der Fundstelle. Gez. M. Wróbel

2. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Höhenschichtenplan der Fundstelle mit bezeichnetem Untersuchungsgebiet und Lage der Objekte. Gez. M. Wróbel

3. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Chronologische und funktionale Objektdifferenzierung auf dem Hintergrund des Arnetzes (A – Wohnanlage mit „Altar“; B – Wohnanlage; C – wirtschaftliches Grubenhaus; D – wirtschaftliche Grube; E – Töpferofen; F – Meiler; G – Herdstelle; H – Kalkofen; J – Schotte; K – Grab; L – Pfofengrube; M – Grube mit unbestimmter Funktion; 1 – Befunde der Pommer-schen Kultur; 2 – Befunde der Przeworsk Kultur; 3 – Schmelzöfen mit Blasebalg; 4 – frühmittelalterliche Befunde; 5 – Gruben mit unbestimmter Chronologie). Gez. M. Wróbel

4. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Ausgewählte Gefäßscherben von den Befunden der Pommer-schen Kultur (1, 2 – Gefäßscherben aus dem Grab; 2 – Gefäßscherbe aus der Sammlung B; 4 – Gefäßscherbe aus der Sammlung C; 5 – Gefäßscherbe aus dem Objekt Nr. 113). Gez. M. Wróbel

5. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Objekt der Przeworsk Kultur Nr. 104 (1 – bearbeiteter Stein mit Gravierelementen; 2 – Grundriß des Steines auf dem Hintegrund des Objektprofils; 3 – Objektquer-schnitt; 4 – Steinquerschnitt auf dem Hintergrund des Objektlängsschnittes; 5 – bandförmiger Bronzering -Fassung; 6 – Tonrassel; 7 – Querschnitt des Gravierlementes auf em Stein. Legende: 1 – Braunerde; 2 – hellgelber Sand - Untergrund; 3 – braungrauer Sand, 4 – gelbgrauer Sand; 5 – braunaschgrauer Sand; 6 – graugelber Sand; 7 – aschgrauer Sand; 8 – gelbaschgrauer Lehm; 9 – Steine; 10 – Fragment des Eisen-schlackensandes; 11 – Grubenverfärbung unterhalb der Objektdecke). Gez. M. Wróbel

6. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Tongefäßscherben aus Füllung des Objektes Nr. 104. Gez. M. Wróbel

7. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Objekte der Przeworsk Kultur Nr. 19, 23, 83 – Fundenauswahl (Objekt Nr. 19: 4 – Grundriß; 7 – Längsschnitt; 8 – Querschnitt; 6 A, B, E, G, H, I – Pfofengrubenprofile; 5, 9-15, 18, 20, 22 – Tongefäßscherben; 16 – Bronzeniete; Objekt Nr. 23: 15 – Tongefäßscherbe; Objekt Nr. 83: 1 – Grundriß; 2 – Längsschnitt; 3 – Querschnitt; 6:1-7, 9-14 – Pfofengrubenprofile; 17, 19, 21, 23 – Tongefäßscherben. Legende: 1 – Brandreste; 2 – grauer Sand; 3 – hellgrauer Sand; 4 – graubrauner Sand; 5 – braugrauer Sand; 6 – hellgelber Sand; 7 – Stein; 8 – Grubenverfärbungen). Gez. M. Wróbel

8. Koszanowo, Fst. 11, Gem. Śmigiel. Frühmittelalterliches Objekt Nr. 87 (1-3, 7-24 – Ton-gefäßscherben; 4 – Objektgrundriß; 5 – Objektlängsschnitt; 6 – Objektquerschnitt. Legende: 1 – Brand-reste; 2 – grauer und hellgelber Sand; 3 – brauner Sand; 4 – grauer Sand; 5 – ziegelgrauer Sand und Lehm-bewurfschollen; 6 – gelber Sand; 7 – Fragmente des Eisenschlackensandes; 8 – Stein; 9 – Tongefäßscherben). Gez. M. Wróbel

Adres autora:

mgr Marek Wróbel
Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony
Środowiska Kulturowego - Oddział w Trzebinach
64-100 Leszno-Trzebiny

MICHAŁ BRZOSTOWICZ

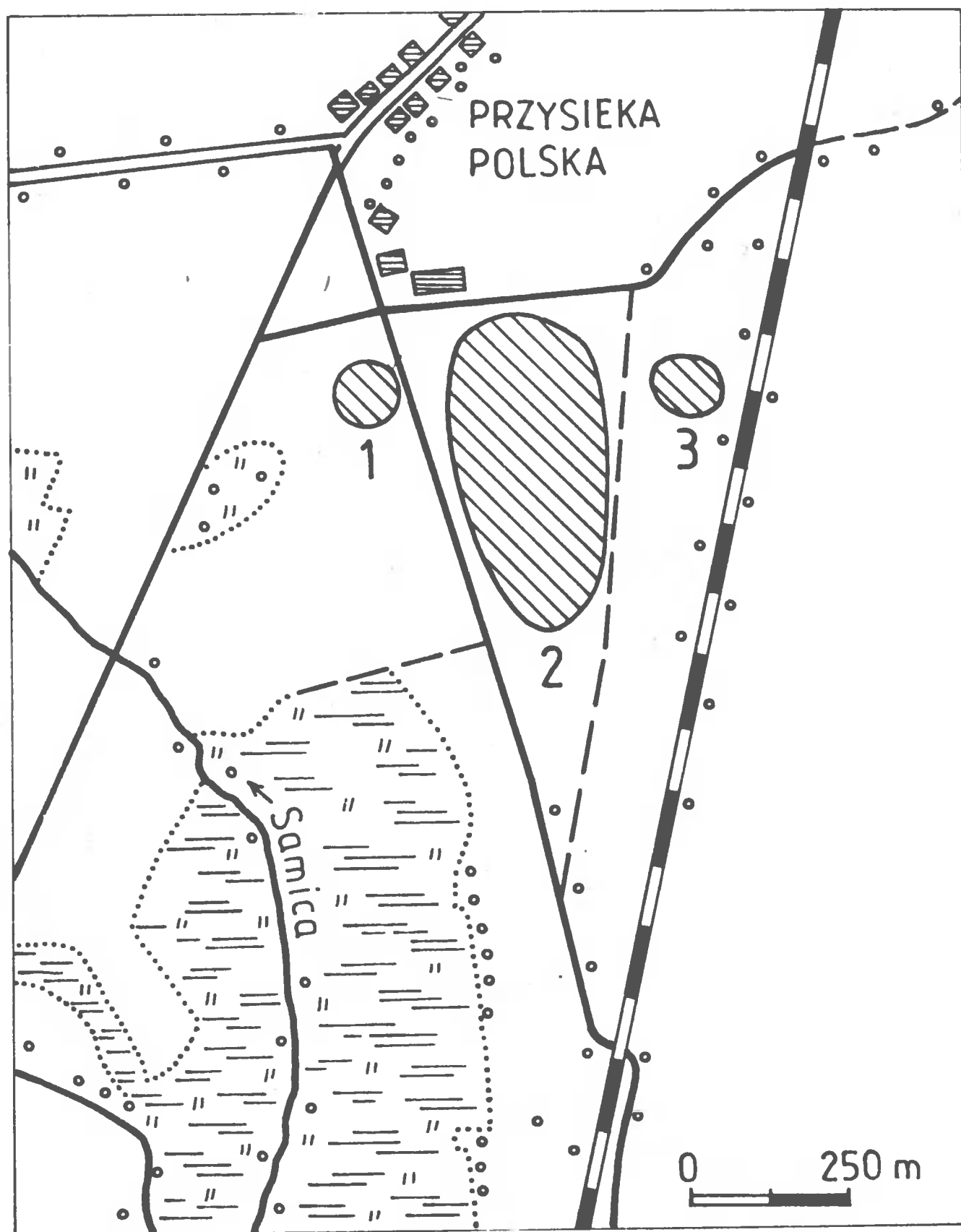
REKONSTRUKCJA PRZEBIEGU BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
PRZEPROWADZONYCH W 1911 R.
NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM GRODZISKU W BRUSZCZEWIE,
GM. ŚMIGIEL, WOJ. LESZCZYŃSKIE

Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bruszczewie, stan. 13¹ położone jest w zachodniej części piaszczystego wyniesienia, zlokalizowanego na krawędzi pradoliny rzeki Samicy, tuż za południowym skrajem zabudowań wsi Przysieka Polska oraz między rozwidleniem dróg prowadzących do Bruszczewa i Starego Bojanowa (ryc. 1). Wschodnią część wymienionego wyniesienia zajmowała duża osada (Bruszczewo, stan. 12 i Przysieka Stara, stan. 4), którą w świetle przeprowadzonych tam badań (S. Jasnosz 1963b; A. Prinke 1972) datować można na fazy B-E wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce (VII-1 połowa XIII w.).

Wymieniony obiekt od dawna absorbował uwagę badaczy. Zainteresowanie grodziskiem podtrzymywały napływające od 2 połowy XIX w. doniesienia o dokonywanych tam odkryciach (archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, teczka „Bruszczewo”, nr 1082a). Jednakże aż do roku 1963, kiedy podjęto systematyczne badania wykopaliskowe, liczba zabytków archeologicznych, znajdujących głównie na powierzchni stanowiska lub pozyskiwanych w trakcie prowadzonych tu często prac ziemnych była niewielka. Na domiar tego nie przedstawiały one większej wartości naukowej. Stąd też wyniki wykopalisk przeprowadzonych w 1911 r. przez wiele lat stanowiły najważniejsze źródło informacji o interesującym nas grodzisku.

Dotąd poświęcono im niewiele miejsca w literaturze przedmiotu (por. W. Hensel 1950, s. 74 n.; S. Jasnosz 1963a, s. 163; tenże 1972b, s. 49). Przede wszystkim wskazywano na niewielki zasób informacji, uniemożliwiający rzekomo odtworzenie przebiegu tych badań, jak i też merytoryczną ocenę pozyskanych wówczas wyników (S. Jasnosz 1963a, s. 163). Myślę, że rezultaty dokonanej ponownie kwerendy materiałów, znajdujących się w zbiorach archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (teczka „Bruszczewo”, nr 1082a) w znacznym stopniu wzbogacą aktualną wiedzę na ten temat.

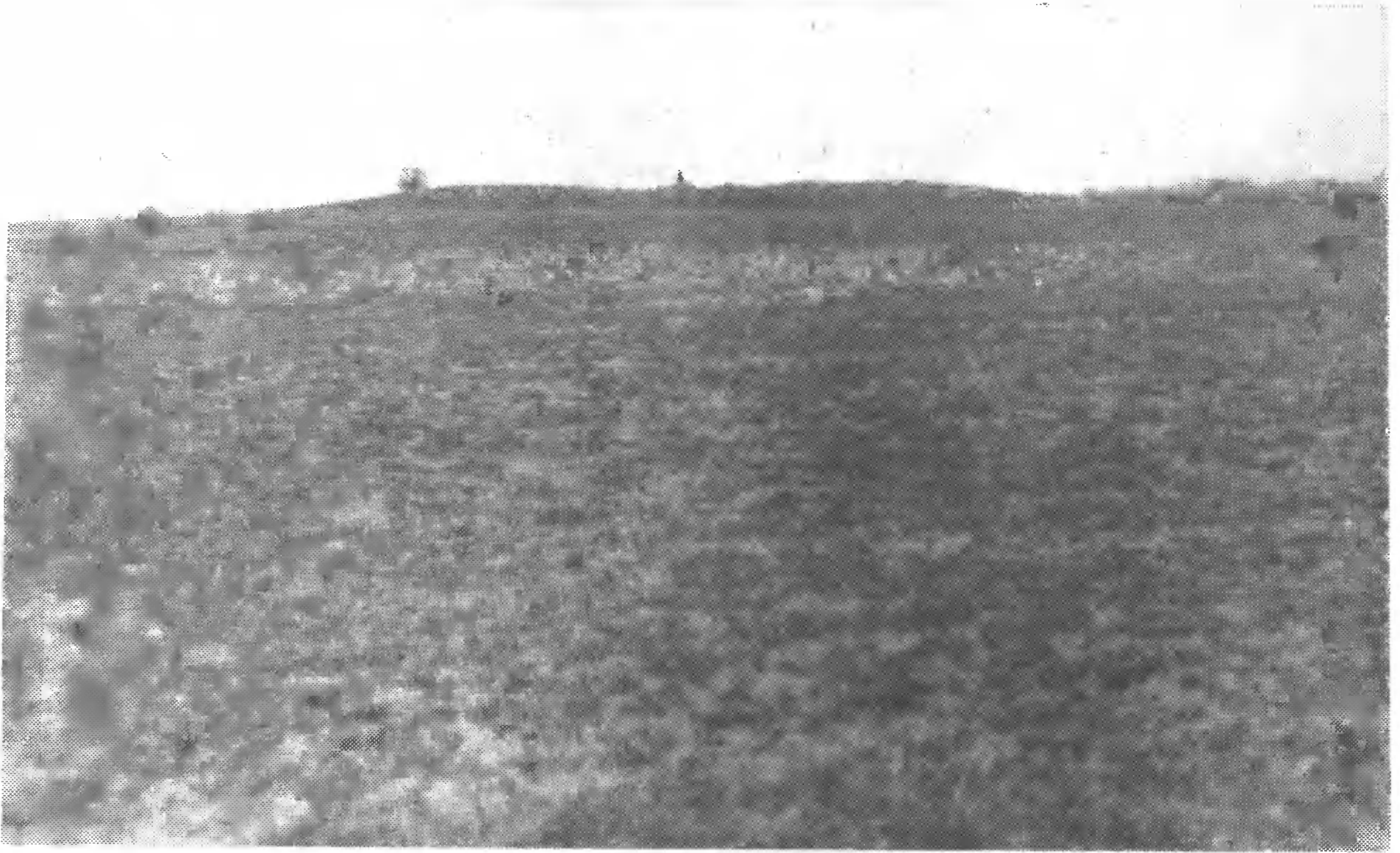
¹ W starszej literaturze przedmiotu oraz w notatkach, przechowywanych w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, interesujące nas grodzisko wymieniane było pod następującymi nazwami: Bruszczewo (Pruszczewo, Prauschwitz, Prauschen), Stare Bojanowo (Bojanowo Stare, Alt-Boyen), Przysieka Polska (Polnische Presse albo Alt-Presse) oraz Przysieka Stara (Przysieka Niemiecka, Deutsch-Presse).

Ryc. 1. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Lokalizacja grodziska (1 – Bruszczewo, stan. 13; 2 – Bruszczewo, stan. 12; 3 – Przysieka Stara, stan. 4).
Rys. J. Kędelska

Z pierwszymi badaniami wykopaliskowymi przeprowadzonymi na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Bruszczewie związany jest zestaw źródeł, na który składają się: list Meyera z dnia 18 września 1911 r., informujący dyrekcję ówczesnego, niemieckiego Kaiser Friedrich-Museum w Poznaniu o wynikach przerwanych przez niego prac terenowych, dalej odręcznie sporządzone kopie (bądź projekty) pism urzędowych, adresowanych do autora badań oraz przedstawicieli lokalnej administracji państwowej, ponadto luźne notatki, szkice sytuacyjne, schematyczny plan jednego z wykopów sporządzony w skali 1:50, plan warstwiczny grodziska z naniesionymi wykopami oraz 7 odbitek fotograficznych wykonanych ze szklanych klisz². Sądzę, że wymienione materiały stanowią wystarczającą bazę, na podstawie której można zrekonstruować przebieg interesujących nas wykopalisk oraz dokonać interpretacji ich wyników.

² Wymienione klisze przechowywane są w archiwum pracowni fotograficznej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr inw. 563-569.

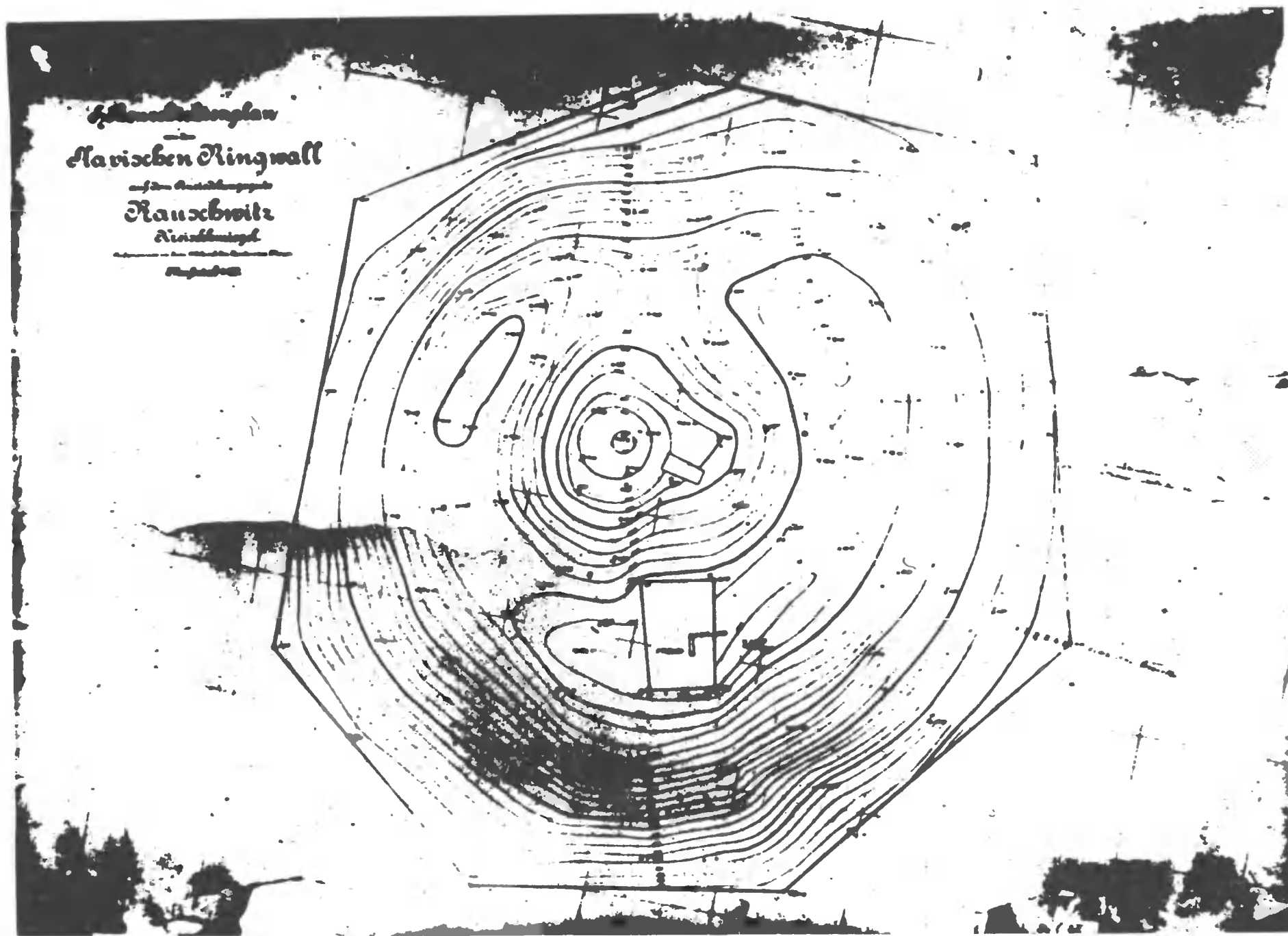
Ryc. 2. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Widok na grodzisko od strony południowo-zachodniej wg stanu z 1911 r. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Badania wykopaliskowe na grodzisku podjął w połowie września 1911 r. geometra niemieckiej komisji osadniczej (Königliche Ansiedlungskommission), nazwiskiem Meyer³. Założono wówczas dwa wykopy (por. ryc. 3): pierwszy na majdanie, drugi zaś na wale – w południowej części stanowiska. Obydwa miały być – według informacji autora badań – wyeksplorowane do głębokości około 2 m⁴. W dalszej części relacji Meyer skoncentrował się już tylko na opisanu rezultatów prac osiągniętych w drugim z wymienionych wykopów⁵. Na głębokości około 0,3-0,5 m odsłonięto warstwę spalonych belek, „(...) która

³ Meyer był przekonany, że odkrył nowe – nieznane dotąd archeologom – stanowisko [„(...) Przy wykonywaniu miejscowych prac na majątku osadniczym Pruszczewo (...) niżej podpisany geometra Królewskiej Komisji Osadniczej znalazł grodzisko koliste, które w moim przeświadczeniu musiało zostać wzniesione w czasach przedhistorycznych (...)”]. Można zatem przypuszczać, iż wyniki tej autopsji zaważyły na decyzji rozpoczęcia omawianych wykopalisk. Przytaczane w niniejszym artykule fragmenty listów i luźnych notatek cytuję za tłumaczeniem z j. niemieckiego, dokonany przez dr Kazimierę Chojnacką, emerytowanego pracownika Archiwum Państwowego w Poznaniu.

⁴ Z analizy planu warstwicowego grodziska sporządzonego w 1912 r. (por. ryc. 3) wynika, iż wykop założony na majdanie objął powierzchnię o wymiarach 3,1x1,1-1,5 m, drugi zaś, wytyczony w południowej części stanowiska mieścił się w granicach 8,5x5-5,6 m. Sądzę jednak, że podane tu wielkości oraz kształty tych wykopów osiągnięto dopiero w drugiej fazie badań, prowadzonych już pod kierunkiem E. Blumego. We wspomnianej bowiem relacji Meyer pisze dosłownie: „(...) Przez niżej podpisanego (tj. Meyera – przypis M. B.) zostały wykonane na wale i w środku grodziska po jednej dziurze około 2 m głębokiej (...)”. W świetle dalszej analizy trudno jest jednak uwierzyć, iż wymieniona głębokość 2 m została osiągnięta na całej ich powierzchni.

⁵ Wyniki eksploracji wykopu założonego na majdanie grodziska prawdopodobnie nie wzbudziły większego zainteresowania autora relacji. Charakterystyczne jest również to, że nie poświęcił mu swej uwagi E. Blume, który kierował drugim etapem prac wykopaliskowych w Bruszczewie.

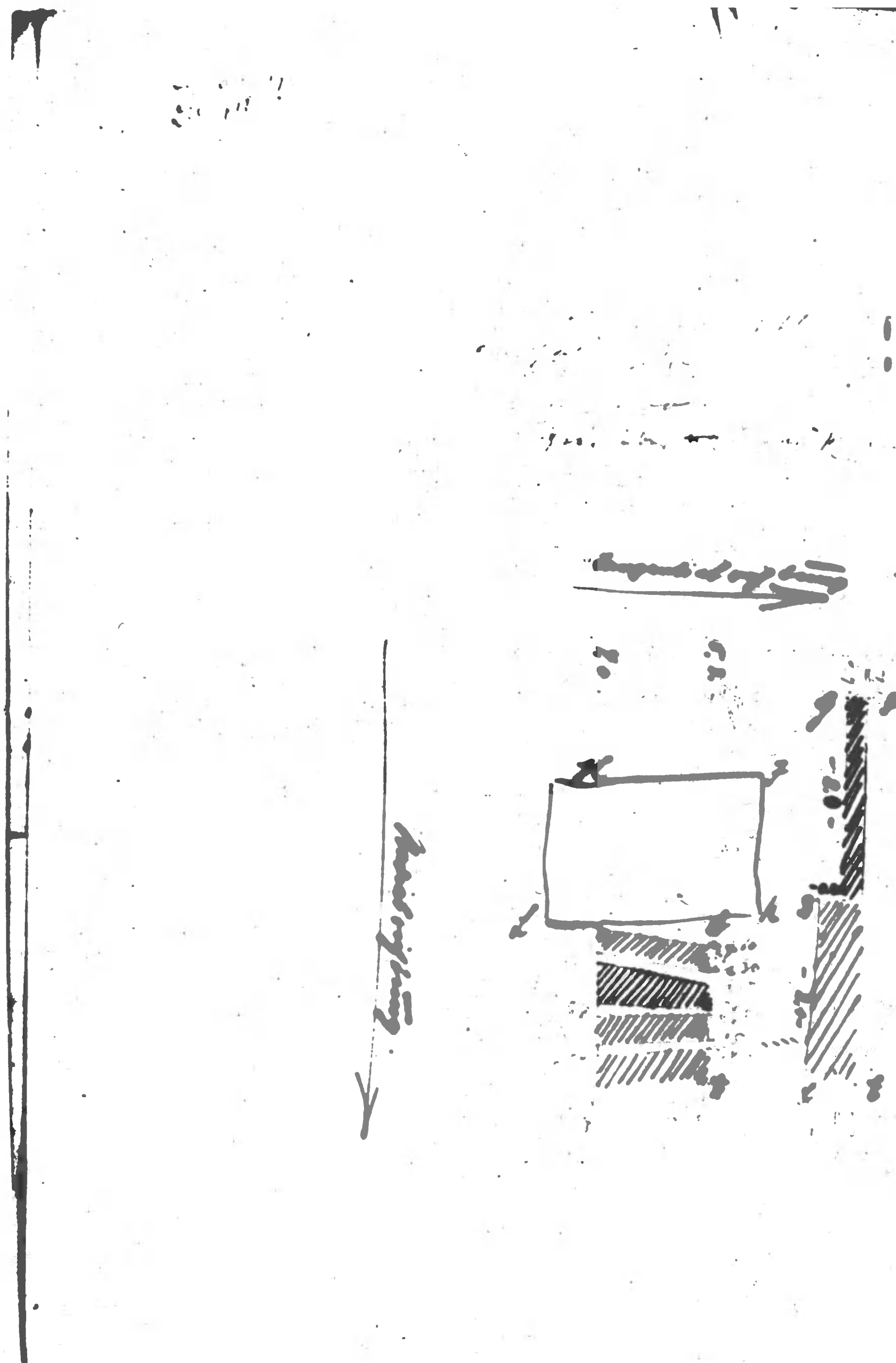
Ryc. 3. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Fotokopia planu warstwicowego grodziska sporządzonego przez Meyera w 1912 r. Fot. K. Kucharska

jednorazowo wydawała się mieć grubość 0,20 m (...)”. Nieopodal zarejestrowano, zalegającą „nieco wyżej” długą, pojedynczą belkę. Między nią, a wymienioną warstwą wystąpiły – na różnych głębokościach – fragmenty przepalonego drewna, których „(...) kontury jednak częściowo nie są rozpoznawalne (...)”. Ponieważ odkryte belki „(...) zostały całkowicie zwęglone i nie na tyle spoiste (...)” aby je w całości wyjąć, Meyer zrezygnował z dalszej eksploracji, decydując się jedynie na założenie w ich pobliżu niewielkiego sondażu⁶, w którym dotarł do głębokości około 2 m. Natrafił tu na ślady pionowych słupów, zachowanych do 1,1 m wysokości (!) i występujących w odstępach od około 0,5 do 1 m. Podtrzymywały one – według słusznej oceny autora badań – odsłoniętą wcześniej konstrukcję poziomo ułożonych belek, której kontynuację stwierdzono jeszcze na głębokości około 1,6 m, licząc od „górnej powierzchni”⁷. Ze spągu wykopu pozyskano m. in. jedno naczynie gliniane⁸.

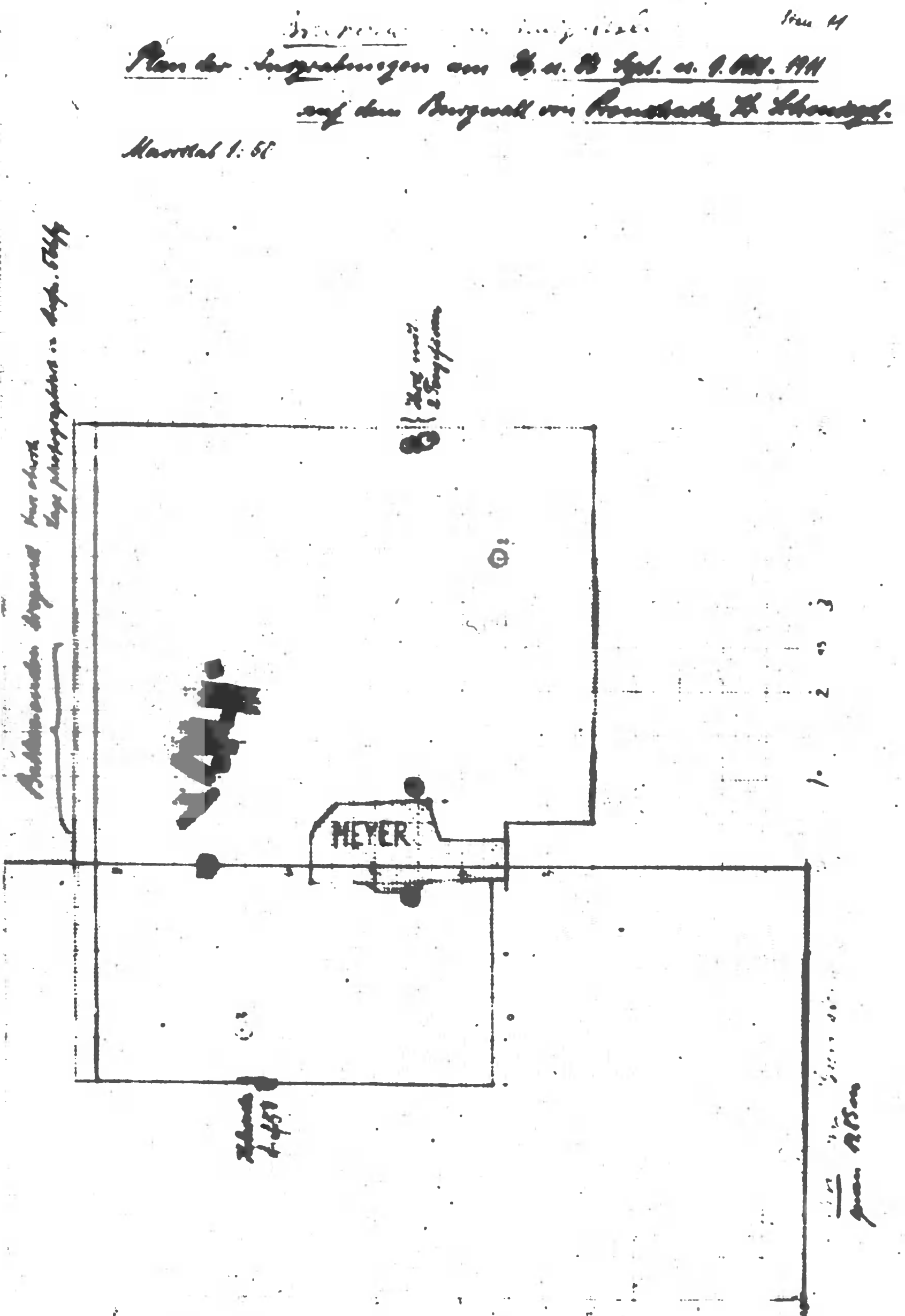
⁶ Wymieniony sondaż oznaczony został na szkicu Meyera literami H-J-K-L (por. ryc. 4).

⁷ Na podstawie tekstu cytowanej tu relacji trudno jest rozstrzygnąć, czy pod pojęciem „górnej powierzchni” należy rozumieć strop wykopu, czy może strop odsłoniętych przez Meyera konstrukcji.

⁸ Wymienione naczynie – sądząc z analizy wpisów do księgi inwentarzowej Kaiser Friedrich-Museum w Poznaniu – nie zostało włączone do zbiorów tej placówki.

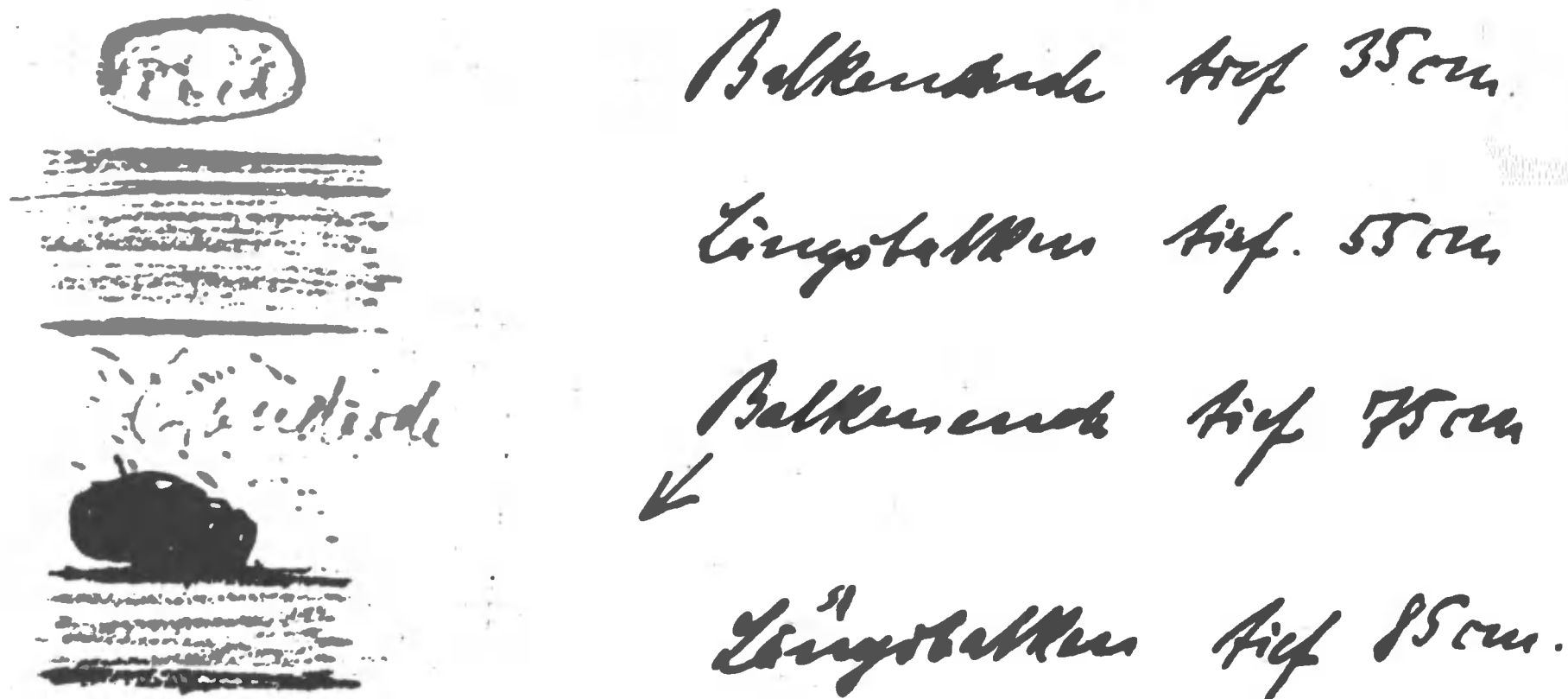

Ryc. 4. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Fotokopia odręcznego szkicu odsłoniętych konstrukcji, załączonego przez Meyera do listu z dnia 18 września 1911 r. Fot. K. Kucharska

Ryc. 5. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Fotokopia planu wykopu założonego w 1911 r. w południowej części grodziska (plan zorientowany na osi N-S). Fot. K. Kucharska

Lidwurnd der eingestrichelten Balkenlagen:

Ryc. 6. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Fotokopia odręcznego szkicu, przedstawiającego przekrój odsłoniętych w 1911 r. konstrukcji drewnianych. Fot. K. Kucharska

Meyer był przekonany, że trafił na pozostałości chaty, (...) której szczytową belką jest nieco wyżej ułożona belka B C E F G (por. ryc. 4 – przypis M. B.), od której na obie strony przebiegają belki podpierające dach (...). Jednocześnie zastrzegł, że „(...) może tu chodzi o obnażone umocnienie jako obronę przeciw wrogowi (...)”.

Rezultaty tych odkryć wywarły z pewnością silne wrażenie na badaczu, który świadom braku swoich umiejętności przerwał prace i wysłał do dyrekcji Kaiser Friedrich-Museum w Poznaniu list, zawierający relację z dotychczasowych poczynań. Zreferował w nim wyniki swoich obserwacji, dołączając sporządzony odręcznie szkic (ryc. 4). W liście tym wskazywał na konieczność kontynuacji badań, których nie chciał prowadzić bez zgody muzeum.

Dalsze prace prowadzono już pod kierunkiem E. Blumego w dniach 26-27 września oraz 9 października 1911 r.⁹ Niewielki wykop Meyera¹⁰ poszerzono generalnie w trzech

⁹ Na podstawie analizy materiałów, dotyczących omawianych badań można przypuszczać, iż drugi etap prac wykopaliskowych zrealizowano w dniach 26-27 września 1911 r. W odpisie listu urzędowego z dnia 29 września 1911 r., skierowanego przez dyrektora niemieckiego Kaiser Friedrich-Museum do administratora państwowego, urzędującego w Nietążkowie, koło Śmigła znajdujemy bowiem taką informację: „(...) Wynikająca zapłata dla robotników za dwa dni (noclegi i wyżywienie) w całości 10 marek – zostanie Panu wypłacona w najbliższych dniach przez Główną Krajową Kasę w Poznaniu (...)”. Data 9 października 1911 r. umieszczona została jednak na planie wykopu wykonanym w skali 1:50 (ryc. 5) oraz na kartach katalogowych sporządzonych w muzeum po zakończeniu wykopalisk. Być może odnosi się ona do przeprowadzonych wówczas badań powierzchniowych, którymi objęto grodzisko wraz z najbliższym zapleczem (por. dalej). Udział E. Blumego w omawianych wykopaliskach potwierdza wcze-

kierunkach: południowym (tj. w stronę skłonu wału), północnym (do wnętrza grodziska) i zachodnim. Przyjęcie takiej metodyki badawczej miało prawdopodobnie na celu potwierdzenie bądź odrzucenie wcześniejszego domysłu niemieckiego geometry o istnieniu analogicznych konstrukcji drewnianych, zalegających po drugiej stronie belki B-C-E-F-G (por. ryc. 4) oraz rozpoznanie ewentualnej ich kontynuacji w kierunku zachodnim i południowym.

W trakcie tych badań, w zachodniej partii wykopu, na głębokości około 0,15-0,35 m rozpoznano fragmenty spalonych belek, których ułożenie sugeruje istnienie konstrukcji przekładkowej¹¹. W pobliżu natrafiono na ślady trzech dalszych słupów, występujących w jednej linii, w odstępach 1 m. Dwa skrajne słupy, znajdowały się po obu stronach wymienionych konstrukcji, trzeci zaś – środkowy – tkwił między belkami. Wydaje się zatem, iż odsłonięty tu zespół stanowił kontynuację konstrukcji drewnianych, rozpoznanych wcześniej przez Meyera.

Nie mamy natomiast żadnych informacji, dotyczących wyników osiągniętych podczas eksploracji południowej części wykopu. Prawdopodobnie nie znaleziono tu niczego, co mogłoby zainteresować wymienionych badaczy. Wiadomo tylko, że oczyszczony został fragment profilu jego południowej ściany, gdzie rozpoznano również pozostałości konstrukcji drewnianych. Jediną formą sporządzonej tu dokumentacji jest odręcznie wykonany szkic, na którym można zauważyć cztery warstwy belek, ułożonych na przemian podłużnie i poprzecznie w stosunku do ich przebiegu (por. ryc. 6). Zalegały one na głębokości 0,35-0,85 m¹².

Przy północnej ścianie wykopu, na głębokości około 0,95 m zarejestrowano warstwę spalenizny i zalegające w niej kamienie, między którymi wystąpiły dwa naczynia gliniane (ryc. 10:8, 10). Wymieniony zespół błędnie zinterpretowano jako palenisko.

Z analizy materiałów archiwalnych wynika, iż eksploracja omawianego wykopu nie została doprowadzona do końca. W jednej z luźno zachowanych notatek znajdujemy bo-

śniejsza korespondencja, w tym m. in. list adresowany do Meyera [„(...) Poleciałem panu drowi Blume to miejsce przebadac we wtorek 26 września(...)”]. Na podstawie jego lektury można ponadto wnosić, iż wymieniony odkrywca również uczestniczył w tych pracach [„(...) Pozwolę sobie Pana poprosić, jeżeli czas pozwoli, przy tym stwierdzeniu być obecnym(...)”]. Z tego etapu badań nie zachowała się jednak żadna relacja, a ich przebieg można zrekonstruować jedynie na podstawie luźnych notatek, szkiców, kilku odbitek fotograficznych oraz wymienionego wyżej planu wykopu.

¹⁰ Pierwotny wykop Meyera został oznaczony na planie wykopu, w skali 1:50 (por. ryc. 5) ukośnymi kreskami i podpisany jego nazwiskiem. Wynika z tego, iż niemiecki geometra objął swoimi samodzielnymi badaniami niewielki obszar o powierzchni około 2,25 m² (por. uwagi zawarte w przypisie 4).

¹¹ Powyższą sugestią potwierdza również autopsja dokumentacji fotograficznej odsłoniętych przez E. Blumego konstrukcji (archiwum pracowni fotograficznej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr inw. 566-567; por. też S. Jasnosz 1972b, ryc. 18).

¹² Nie mamy żadnej pewności, czy wymieniony szkic dokumentuje ścianę profilu wykopu E. Blumego, czy też przekroju konstrukcji odsłoniętych wcześniej przez Meyera. Zastosowane tu bowiem sformułowanie „ściana południowa ułożenia konstrukcji belek” w równym stopniu może odnosić się do tych ostatnich. Zostały one zresztą uwiecznione na jednym ze zdjęć (archiwum pracowni fotograficznej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr inw. 568), wykonanych podczas omawianych badań. Z drugiej zaś strony analiza planu wykopu, w skali 1:50 (por. ryc. 5) wskazuje na odkrycie analogicznych konstrukcji także w profilu jego południowej ściany.

Ryc. 7. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Wykop w południowej części grodziska przed zakończeniem badań wykopaliskowych w 1911 r. Widok od strony północno-wschodniej. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

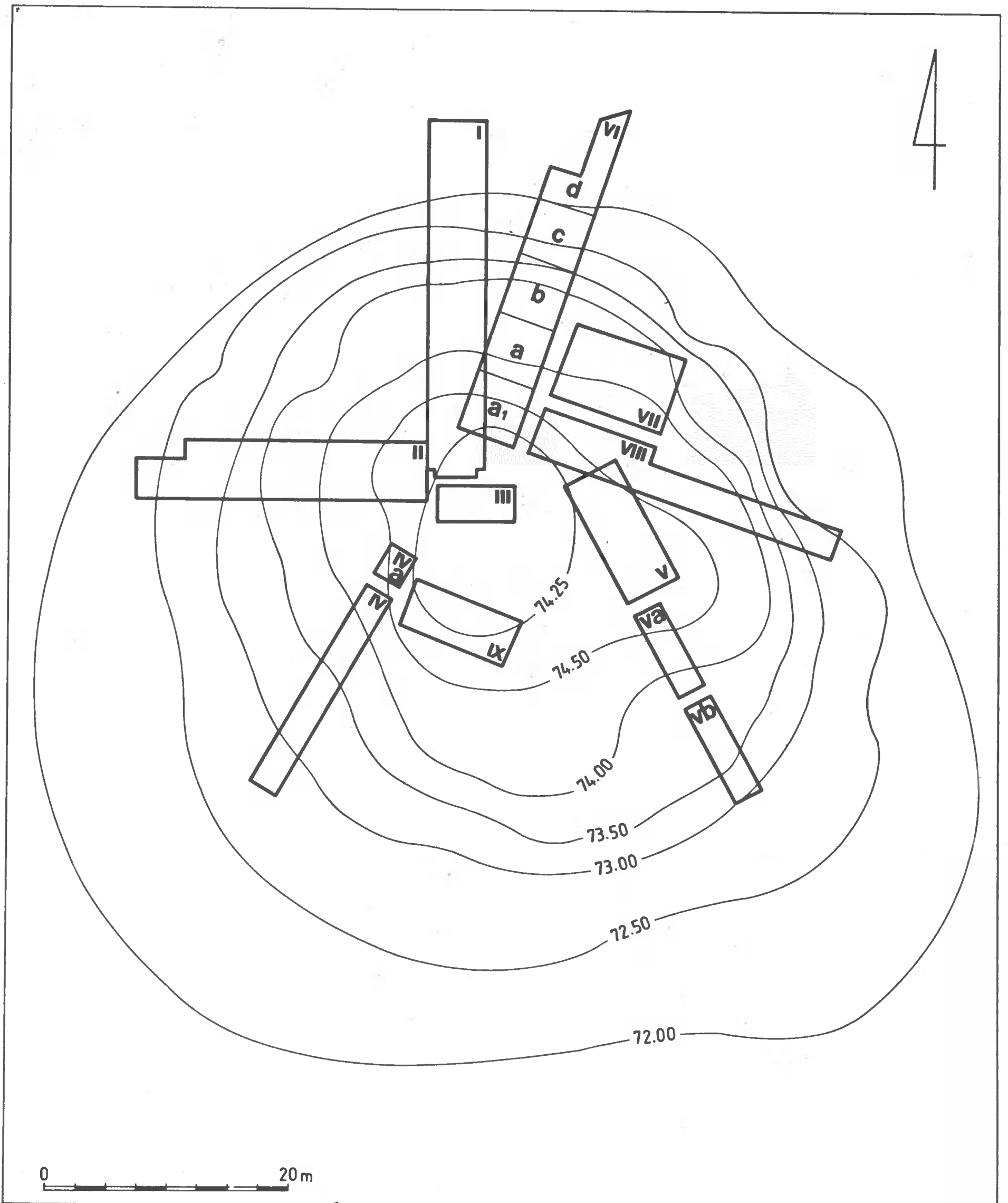
wiem wiadomość, iż „wydobyte miejsce” (por. ryc. 7) po przerwaniu prac przykryto słomą i zasypano¹³. Ostatnim akcentem tych badań było wykonanie w dniach 12-13 czerwca 1912 r. pomiarów do planu warstwicowego grodziska, który w gotowej już formie (ryc. 3) został przekazany 30 lipca 1912 r. do Kaiser Friedrich-Museum w Poznaniu.

Znaczenie omawianych wykopalisk przesłoniły rezultaty późniejszych badań terenowych S. Jasnosza, które dostarczyły wiele danych na temat rozplanowania wnętrza bruszczewskiego grodu, jego walorów obronnych oraz kultury zamieszkującej go we wczesnym średniowieczu ludności¹⁴. Dopiero znajomość tych ostatnich pozwala w pełni ocenić wagę odkryć dokonanych w 1911 r. Z tego też względu uznałem za właściwe zaprezentowanie niektórych ustaleń, wynikających z analizy dokumentacji wykopaliskowej sporządzonej podczas tych badań, które – w moim przekonaniu – ułatwią interpretację zespołów odsłoniętych przez Meyera i E. Blumego.

Miejsce pod budowę grodu wybrano na zachodnim skraju rozległego wyniesienia, wcinającego się w szeroką i zabagnioną dolinę Samicy. Od strony zachodniej, północno-

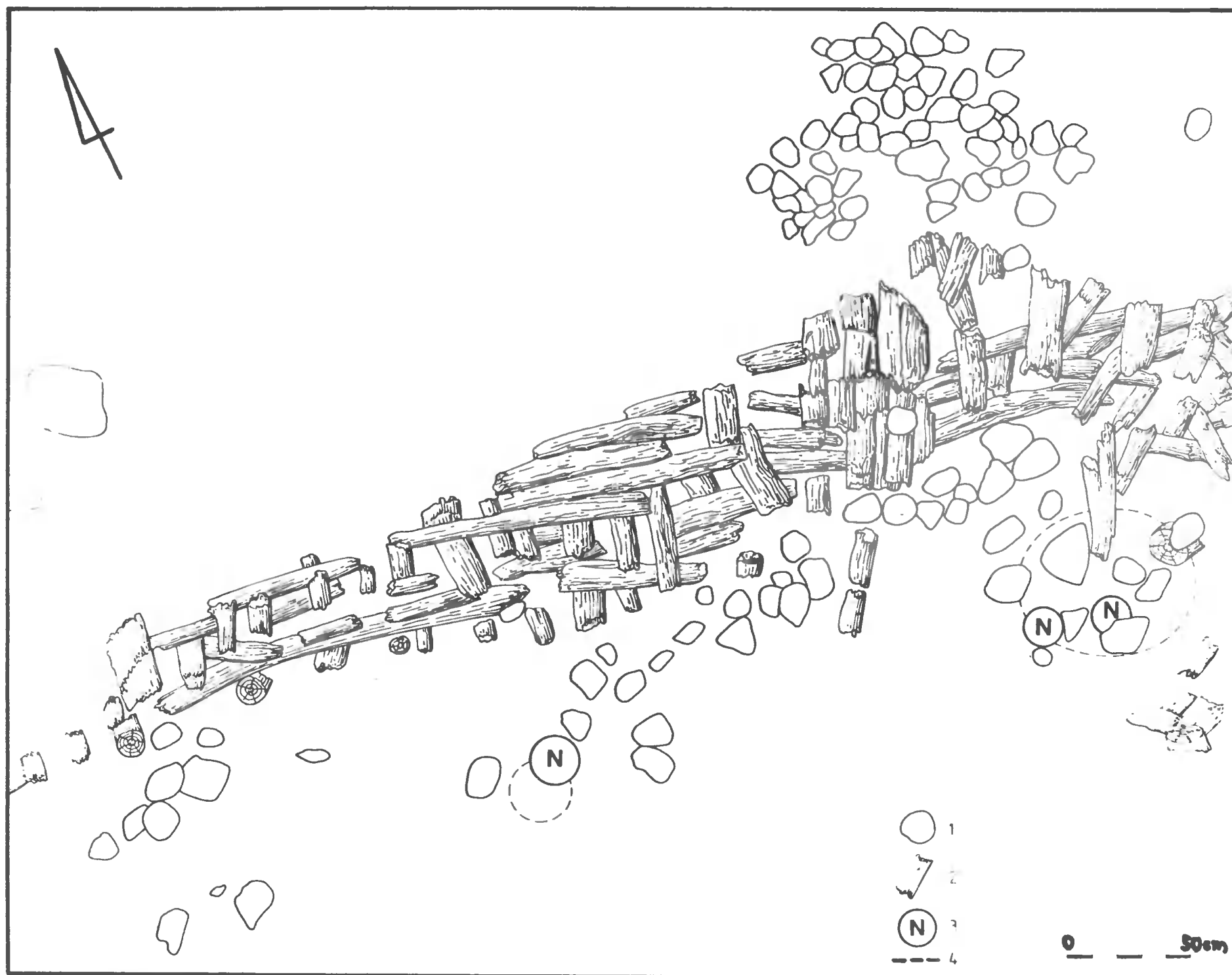
¹³ Trudno jest w tej chwili dociec, co było przyczyną nagłej decyzji zakończenia badań. Być może wpłynęła na nią późna pora roku (koniec września) lub też skromne zasoby finansowe muzeum. Sprawa ta, wobec braku dalszych informacji, pozostanie na zawsze w sferze domysłów.

¹⁴ Wspomniane prace wykopaliskowe przeprowadzono w latach 1963, 1969-1970. Stanowiły one zasadniczy punkt programu, mającego na celu pełne poznanie wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego, badanego od 1954 r. W trakcie trzech sezonów rozpoznano obszar o łącznej powierzchni 850 m² (S. Jasnosz 1972a, s. 219).

Ryc. 8. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Schemat rozmieszczenia wykopów założonych podczas badań wykopaliskowych S. Jasnosza (1963, 1969-1970). Rys. J. Kędelska

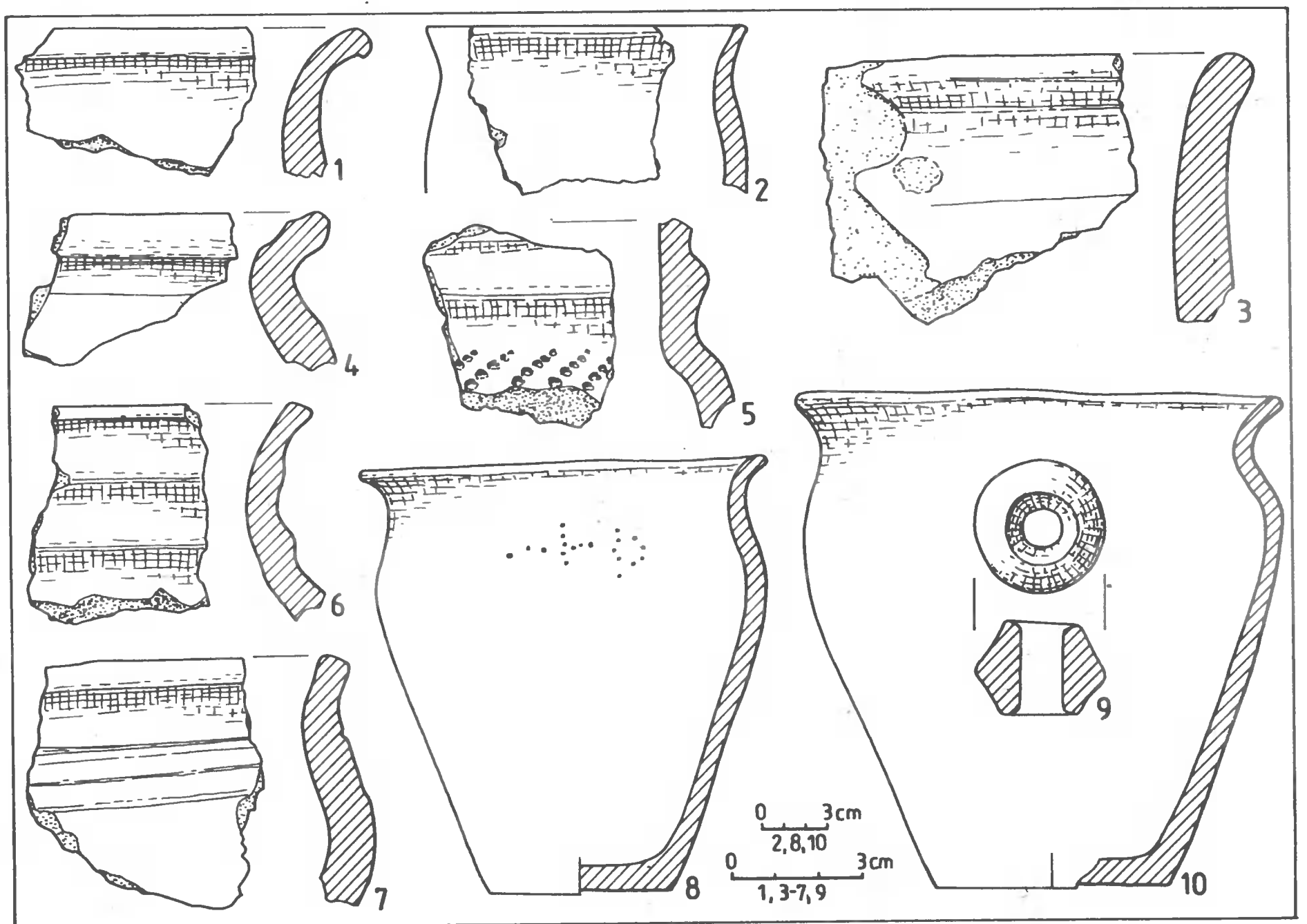
zachodniej i południowo-zachodniej dostępu brzońły rozlewiska tej rzeki. Niewielki majdan o średnicy około 30x30 m został pogłębiony, a pozyskaną stąd ziemię wykorzystano prawdopodobnie do sypania wału. Wał wzniesiony został w konstrukcji rusztowej, zaś jego spoistość utrzymywało zewnętrzne lico kamienne i wewnętrzne drewniane. To ostatnie – jak wskazują wyniki eksploracji wykopu VI (por. ryc. 9) i VII – tworzyły ułożone

Ryc. 9. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Rzut poziomy konstrukcji drewnianych odsłoniętych w 1970 r. w wykopie VI S. Jasnosza (1 – kamienie; 2 – fragmenty spalonych belek; 3 – naczynia gliniane; 4 – skupisko spalonego ziarna zbóż). Rys. J. Kędelska

w formie przekładki belki, wzmocnione od strony majdanu tzw. pilotami. Jako dodatkowego elementu wzmacniającego użyto kamieni, których zwarte układy zarejestrowano w wykopie VI, VII i VIII. Wystąpiły one między oblicowaniem wewnętrznym, a drewniano-ziemnym jądrem wału. Należy w tym miejscu dodać, iż podobne rozwiązanie zastosowano podczas zabezpieczenia analogicznych obwarowań obronnych, rozpoznanych m. in. na grodziskach wczesnośredniowiecznych w Spławiu, woj. poznańskie (M. Brzostowicz 1993, s. 120-121 oraz ryc. 3-4) oraz Daleszynie, woj. leszczyńskie (Z. Hilczerówna 1960, ryc. 15). Wydaje się zatem, iż opisany zespół do złudzenia przypomina układ konstrukcji drewnianych odsłoniętych w 1911 r. w południowej części interesującego nas stanowiska.

Moment założenia grodu poprzedzało wcześniejsze osadnictwo, którego ślady rozpoznano we wschodniej i północnej części stanowiska. Związane ono było zapewne z rozwijającą się nieopodal osadą. Dalsza analiza dokumentacji rysunkowej, rejestrującej układ stratygraficzny rozpoznany we wnętrzu grodziska wskazuje ponadto na istnienie dwóch poziomów osadniczych. Starszy poziom wyznaczała warstwa ciemnobrunatnego piasku, przemieszanego z próchnicą, spalenizną i fragmentami spalonego drewna. W jej wypełniisku zalegał zwarty bruk kamienny. Stanowiła ona w części pozostałość po spalonych bu-

Ryc. 10. Bruszczewo, stan. 13, gm. Śmigiel. Wybór zabytków, pochodzących z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1911 r. (1-3, 6 – luźne z grodziska; 4, 5, 7, 9 – z wewnętrznej części wału; 8, 10 – z wnętrza grodziska). Rys. J. Kędelska

dynkach naziemnych oraz obiektach o charakterze półziemiankowym. Nieco podobną strukturą cechuje się warstwa, wyznaczająca młodszy poziom osadniczy. Związana ona była z końcową fazą funkcjonowania grodu, zniszczonego na skutek działań wojennych w 1 połowie X w. (S. Jasnosz 1972b, s. 54; tenże 1986, s. 537). Eksploracja obydwu poziomów dostarczyła dużej ilości materiału zabytkowego w postaci wyrobów glinianych, żelaznych, rogowych, kościanych, kamiennych i drewnianych.

Wyniki dotychczasowej autopsji dokumentacji wykopaliskowej oraz materiału ruchomego nie wskazują na istnienie znaczącej przerwy w zasiedleniu omawianego obiektu. Charakterystyczne jest natomiast to, że wbrew wcześniejszym sugestiom S. Jasnosza (1963a, s. 172) nie uchwycono – jak się wydaje – śladów przebudowy czy też reperacji wału. Możliwe, iż uległy one zniszczeniu podczas niwelacji stanowiska dokonywanych w 2 połowie XIX w. oraz w okresie międzywojennym (W. Kowalenko 1938, s. 182, nr 27; S. Jasnosz 1963a, s. 164). Problem ten wymaga jednak dalszych studiów.

Jako otwartą pozostawiam również kwestię chronologii omawianego grodziska. W świetle dotychczasowej analizy materiału ruchomego skłonny jestem odrzucić ostatnie ustalenia S. Jasnosza (1986, s. 537), w myśl których założenie grodu miało nastąpić pod koniec VII w. Zgadzam się natomiast ze zdaniem wymienionego autora, odnoszącego jego upadek do 1 połowy X w. Na razie poprzestaję na wyznaczeniu ogólnych ram czasowych

dla funkcjonowania tego obiektu, przypadających na fazę C wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce (IX-1 połowa X w).

Niewiele do powyższych ustaleń wnosi materiał pozyskany podczas badań wykopaliskowych w 1911 r.¹⁵ Z wnętrza grodziska wydobyto dwa naczynia. Pierwsze z nich (ryc. 10:10) reprezentuje wysmukłą, niezdobioną formę o powierzchni wygładzanej, barwy jasnobrunatnej, z wysoko umieszczonym załomem brzuśca. Stwierdzono tu ślady obtaczania, obejmujące partię przykrawędną i szyjkę. Drugie, stanowi garnek o profilu esowatym (ryc. 10:8), zdobiony na załomie brzuśca motywem pojedynczego krzyża i nieregularnego koła, wykonanych zapewne narzędziem rylcowatym. Dwustożkowaty przęślik gliniany (ryc. 10:9) znaleziono w obrębie spalonych konstrukcji drewnianych wału. Z tego samego zespołu pochodzi kilkadziesiąt fragmentów naczyń (ryc. 10:4, 5, 7), nawiązujących stylistycznie do ceramiki z fazy C wczesnego średniowiecza. Reprezentują one formy poznane podczas późniejszych wykopalisk S. Jasnosza. Za charakterystyczny dla tego stanowiska należy uznać m. in. ułamek naczynia, zdobionego na szyjce pojedynczym wałkiem plastycznym oraz występującym w górnej partii brzuśca motywem ukośnych nakłuc wykonanych narzędziem grzebykowym (ryc. 10:5). W obrębie tych samych konstrukcji wystąpiły również fragmenty polepy. Ponadto z całego obszaru grodziska zebrano kilka dalszych ułamków ceramiki (ryc. 10:1-3, 6).

Przechodząc do podsumowania, należy podkreślić, iż wyniki badań z 1911 r. dostarczyły pierwszych informacji na temat charakteru fortyfikacji obronnych oraz zabudowy mieszkalnej bruszczewskiego grodu. Eksploracja wykopu założonego w południowej części stanowiska pozwoliła rozpoznać fragment konstrukcji drewnianych, tworzących oblicowanie wewnętrznej części wału. Stwierdzono, że ułożone przekładkowo belki były podtrzymywane przez pionowo wbite słupy, stanowiące rodzaj pilotów. Zajmowały one prawdopodobnie pas o szerokości około 2,5 m, biegnący łukiem wszerz omawianego wykopu. W jego północnej części natrafiono prawdopodobnie na relikty budynku, którego rubież od strony obwarowań tworzyła belka (pozostałość ściany?), oznaczona na szkicu Meyera literami B-C-E-F-G (ryc. 4). Wymieniony obiekt – sądząc z podanych głębokości zalegania – należałoby łączyć z młodszym poziomem osadniczym. Analiza ceramiki pozwala ogólnie datować odsłonięte zespoły na fazę C (IX-1 połowa X w.) wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce.

Wyniki omawianych wykopalisk mają ogromne znaczenie dla badań nad wczesnośredniowiecznym grodziskiem w Bruszczewie. Stanowią one jednocześnie ważne uzupełnienie rezultatów wykopalisk S. Jasnosza, bez znajomości których ich wartość nie zostałaby właściwie oceniona. Nie bez znaczenia jest również fakt, że przeprowadzone w owym czasie badania powierzchniowe, którymi objęto najbliższe zaplecze grodziska przyczyniły się do odkrycia sąsiadującej z nim osady otwartej¹⁶. W ten sposób dostarczono cennych

¹⁵ Materiał z badań wykopaliskowych Meyera i E. Blumego przeprowadzonych w 1911 r. na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Bruszczewie przechowywany jest w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr inw. KFM 1911:494-502.

¹⁶ Materiał z wymienionych badań przechowywany jest w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr inw. KFM 1911:503-505, 1173, 1176-1180.

informacji na temat rozległego kompleksu osadniczego z VII-1 połowy XIII w. , którego zbadanie stało się możliwe dopiero po upływie kilkudziesięciu lat.

Badania wykopaliskowe Meyera i E. Blumego mają również wartość historyczną. Jakkolwiek stanowią one niemiecką kartę dziejów archeologii wielkopolskiej, to jednak w istotny sposób przyczyniły się do poznania najdawniejszej przeszłości naszego regionu.

Bibliografia

Brzostowicz M.

1993 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Splawiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991-1992*, WSA, t. 2, s. 115-132.

Hensel W.

1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań.

Hilczerówna Z.

1960 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (st. 2) w pow. kościańskim*, Poznań.

Jasnosz S.

1963a *Wstępne badania wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Bruszczewie w pow. kościańskim*, PA, t. 16, s. 162-173.

1963b *Z problematyki badań wczesnośredniowiecznych osad otwartych na podstawie wykopalisk w Bruszczewie, pow. Kościan*, FAP, t. 14, s. 198-205.

1972a *Badania wykopaliskowe na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Bruszczewie, pow. Kościan, stan. 13, w roku 1970*, FAP, t. 22, s. 219-223.

1972b *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bruszczewie, pow. Kościan*, FAP, t. 22, s. 39-59.

1986 *Bruszczewo* [w:] SSS, t. 7, cz. 2 (suplementy), s. 536-537.

Kowalenko W.

1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań.

Prinke A.

1972 *Ratownicze prace wykopaliskowe w Przysiece Starej, pow. Kościan*, FAP, t. 22, s. 216-217.

REKONSTRUKTION DES VERLAUFES VON AUSGRABUNGEN, DIE IN EINEM FRÜHMITTELALTERLICHEN SIEDLUNGSKOMPLEX IN BRUSZCZEWO, FST. 13, GEM. ŚMIGIEL, WOJ. LESZNO IM JAHRE 1911 DURCHGEFÜHRT SIND

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ergebnisse der Ausgrabungen von S. Jasnosz (1972b, S. 39-55; derselbe 1986), die in einem Siedlungskomplex in Bruszczewo, Fundstelle 13 durchgeführt sind, haben lebhaftes Interesse der Wissenschaftler, die sich mit Problemen des Frühmittelalters auf polnischen Boden beschäftigen, erweckt. Dieser Artikel enthüllt die weniger bekannte Karte aus der Geschichte der archäologischen Untersuchun-

gen bei diesem Objekt. Es war durch die durchgeführte Rundfrage der in Sammlungen des Archivs des Archäologischen Museums in Poznań aufbewahrten Materialien möglich (Mappe „Bruszczewo”, Nr. 1082a).

Mit den ersten Ausgrabungen in diesem Siedlungskomplex hat man Mitte September 1911 begonnen. Am Anfang führte sie der deutsche Geometer Meyer, dann Dr. E. Blume von dem damaligen Kaiser Friedrich-Museum in Poznań. Die Arbeiten waren im Rahmen von zwei Grabungsflächen geführt, die auf dem Platz und im Südteil der Fundstelle errichtet wurden (Abb. 3). In der letzten Grabungsfläche – wie es aus den erhaltenen Informationen erfolgt – wurden die Brandresten von Holzkonstruktionen freigelegt, die eine Verkleidung des Wallinnenteil bildeten. Dort hat man auch die Brandresten eines Gebäudes freigelegt, die – wie es scheint – mit dem jüngeren Siedlungshorizont dieses Komplexes verbunden sind. Das bei diesen Ausgrabungen erhaltene Material (Abb. 10) läßt es zu, die freigelegten Komplexe auf das 9.-1. Hälfte des 10. Jh. zu datieren.

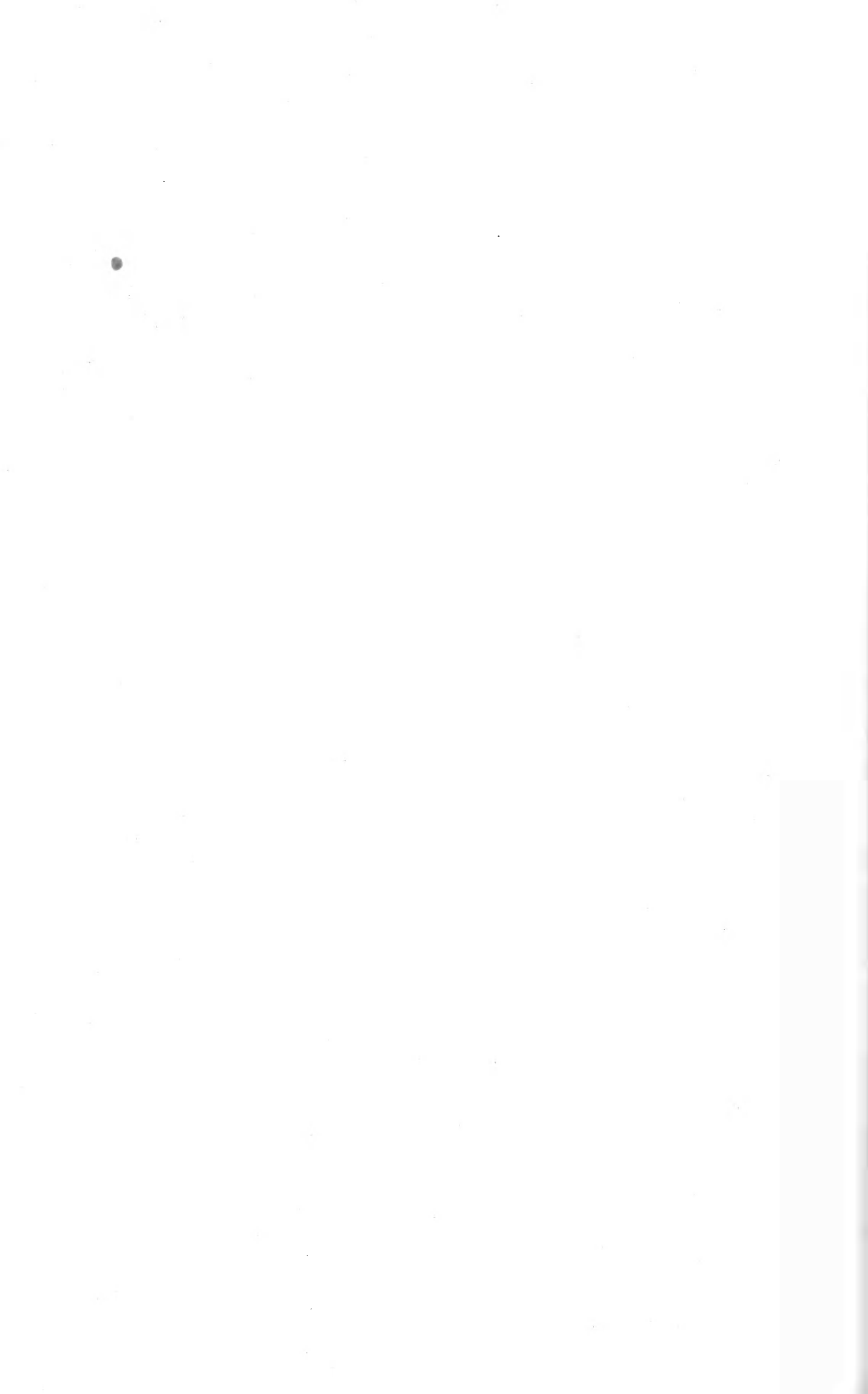
Die Ergebnisse der Ausgrabungen von Meyer und E. Blume aus dem Jahre 1911 haben viele Informationen zu dem Charakter der Befestigungsanlagen und der Wohnbebauung des frühmittelalterlichen Siedlungskomplexes in Bruszczewo beigetragen. Gleichzeitig bilden sie eine wichtige Karte in der Geschichte der archäologischen Untersuchungen in Großpolen.

Abbildungen

1. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Lage des Siedlungskomplexes (1 – Bruszczewo, Fst. 13; 2 – Bruszczewo, Fst. 12; 3 – Przysieka Stara, Fst. 4). Gez. J. Kędelska
2. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Ansicht des Siedlungskomplexes von der südwestlichen Seite nach Zustand aus 1911. Archiv des Archäologischen Museums in Poznań. Gez. J. Kędelska
3. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Photokopie des Höhenlinienplanes des Siedlungskomplexes, ausgefertigt von Meyer im Jahre 1912. Fot. K. Kucharska
4. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Photokopie einer Handskizze der freigelegten Konstruktionen, die von Meyer dem Brief vom 18. September 1911 beigelegt war. Fot. K. Kucharska
5. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Photokopie des Planes der im Jahre 1911 im Südteil des Siedlungskomplexes begonnenen Grabungsfläche (Plan auf N-S Achse). Fot. K. Kucharska
6. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Photokopie einer Handskizze, die den Querschnitt der im Jahre 1991 freigelegten Holzkonstruktionen darstellt. Fot. K. Kucharska
7. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Grabungsfläche im Südteil des Siedlungskomplexes vor der Beendigung der archäologischen untersuchungen im Jahre 1911. Ansicht von der nordöstlichen Seite. Archiv des Archäologischen Museums in Poznań
8. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Lageplan der bei den Ausgrabungen von S. Jasnosz (1963, 1969-1970) begonnenen Grabungsflächen. Gez. J. Kędelska
9. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Grundriß der im Jahre 1970, in der Grabungsfläche VI von S. Jasnosz freigelegten Holzkonstruktionen (1 – Steine; 2 – Fragmente der verbrannten Balken; 3 – Tongefäße; 4 – Sammlung von verbrannten Getreidekörnern). Gez. J. Kędelska
10. Bruszczewo, Fst. 13, Gem. Śmigiel. Fundenauswahl aus den im Jahre 1911 realisierten Ausgrabungen (1-3, 6 – lose Funde aus dem Siedlungskomplex; 4, 5, 7, 9 – aus dem Wallinnenteil; 8, 10 – aus dem Inneren des Siedlungskomplexes). Gez. J. Kędelska

Adres autora:

mgr Michał Brzostowicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

III, Poznań 1995
83-92

MATEUSZ ŁASTOWIECKI

SPRAWOZDANIE
Z ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ RATOWNICZYCH
NA STANOWISKU 3 W MORACZEWIE,
GM. ŁUBOWO, WOJ. POZNAŃSKIE

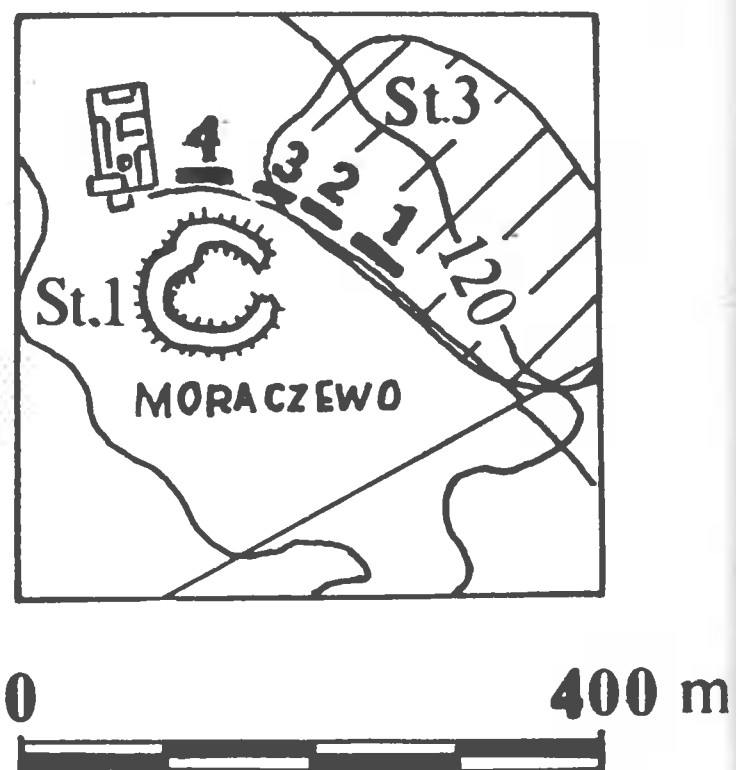
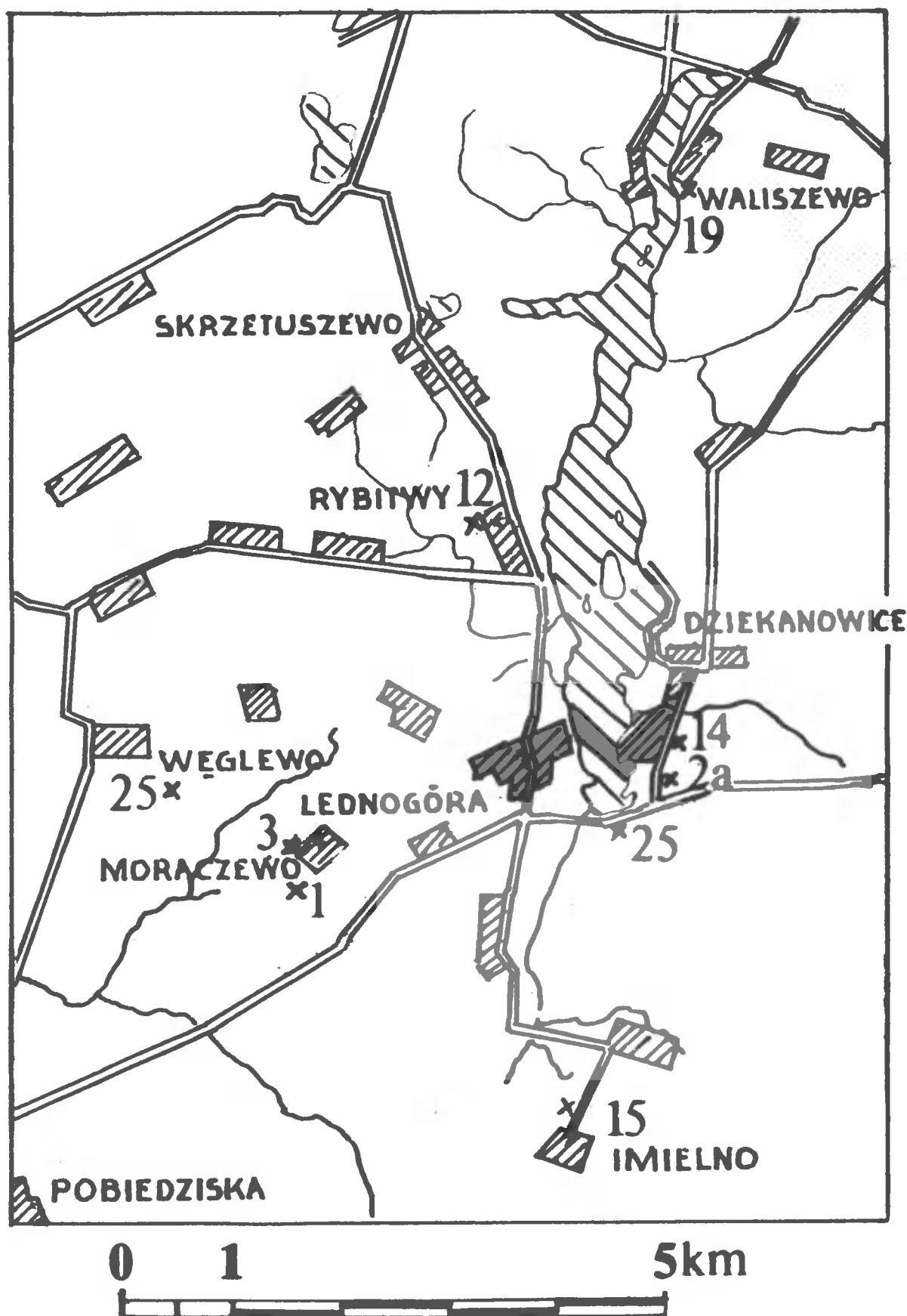
Podczas kopania rowu pod rury wodociągowe we wsi Moraczewo w 1994 r. przecięto warstwy kulturowe wczesnośredniowiecznej osady przygodowej, oznaczonej na arkuszu Archeologicznego Zdjęcia Polski jako Moraczewo, stan. 3 (ryc. 1). Osada leży po północnej stronie wczesnośredniowiecznego grodziska (stanowisko 1), położonego w ww. miejscowości (Cz. Strzyżewski 1977; tenże 1978; tenże 1979; tenże 1980). Przedsiębiorstwo prowadzące prace wodociągowe, nie zawiadomiło Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy o przebiegu rurociągu i terminie prac. W związku z czym na wykop z warstwami kulturowymi natrafiono przypadkowo, podczas rutynowego sprawdzania wykopów instalacyjno-budowlanych na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego. Prace zabezpieczające, prowadzone latem 1994 r. przez J. Góreckiego i M. Łastowieckiego z ww. instytucji, polegały jedynie na odczyszczeniu i narysowaniu profilu wykopu oraz zebraniu materiału z wyrzuconej ziemi.

Wykop (biegnący wzdłuż osi pd.wsch.-pn.zach.) oddalony był około 50 m od wału grodziska. Warstwy kulturowe widoczne były na odcinku długości 130 m. Granicę pd.wsch. występowania warstwy stanowiła krawędź łagodnego, zachodniego skłonu terenu (różnica poziomów wynosiła około 3 m na 100-metrowym odcinku). Granicy zachodniej warstwy nie udało się ustalić, bowiem w tej części wykop przebiegał na terenie zabudowań pobliskiego gospodarstwa, gdzie został zasypany przed przybyciem archeologów.

W odczyszczonej profilu zaobserwowano 4 odcinki z warstwami ciemnej ziemi, spalenizny i kamieni, określając je jako obiekty o numerach od 1 do 4 (ryc. 2).

Obiekt 1

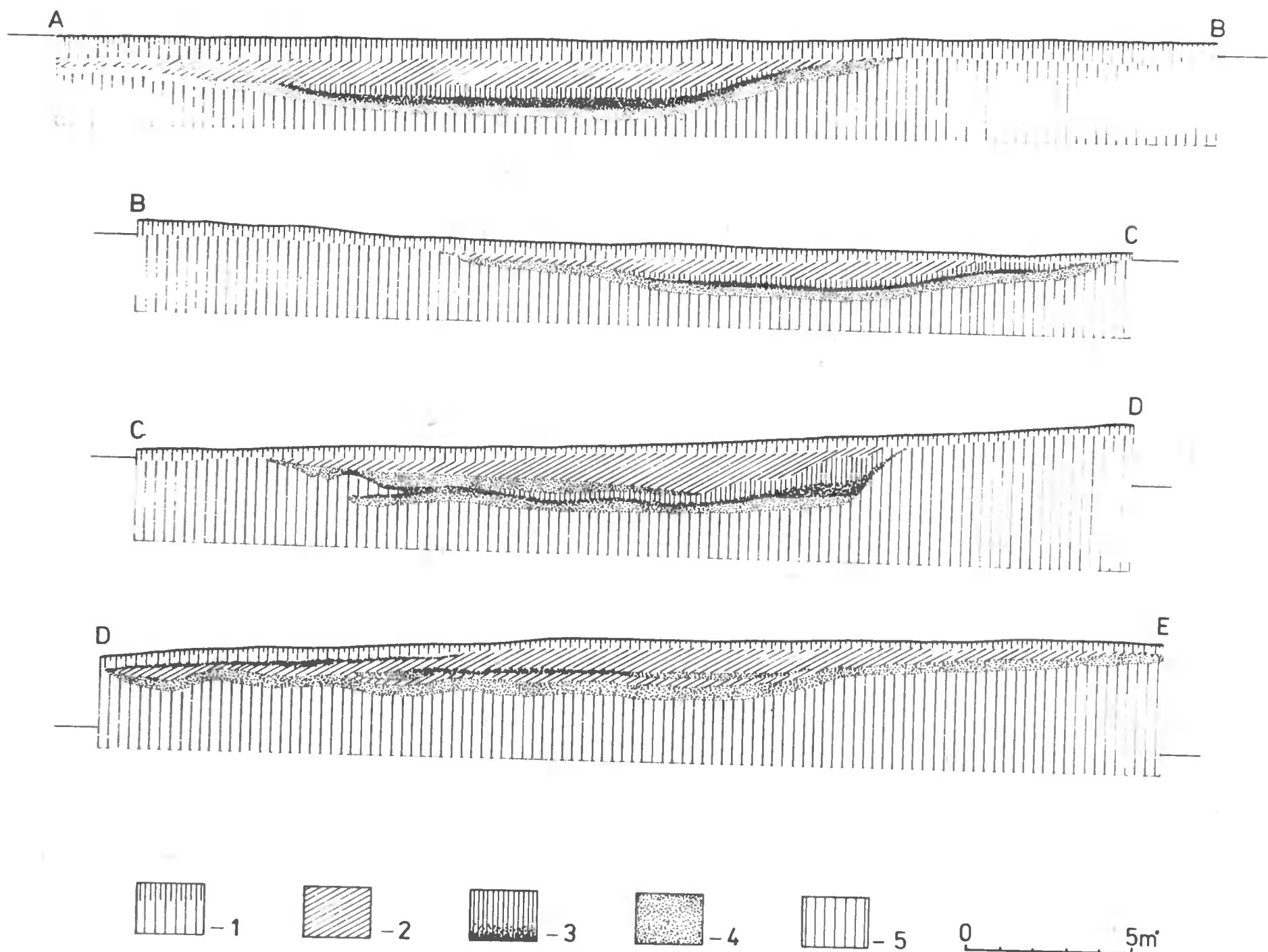
Warstwy zaliczane do obiektu 1 (ryc. 2) wystąpiły na długości 32 m. Miąższość ich wynosiła od 10 cm na skrajach do 1,5 m w części środkowej. Pod warstwą orną zalegała czarna ziemia z węglami drzewnymi, o miąższości dochodzącej do 50 cm. Na jej spągu w części zach. występowały soczewki spalenizny i piasku, a w części wsch. czarna ziemia ze spalenizną; pod nią zaś szary piasek z zaciekami warstwy II, zalegający na gliniasto-piaszczystym calcu. W obiekcie 1 wydzielono odcinek A (część wsch.) i B (część zach.).

Ryc. 1. Moraczewo, stan. 3, gm. Łubowo. Położenie stanowiska i lokalizacja obiektów odkrytych w 1994 r. Rys. M. Łomnicki

Z obiektu 1 zebrano 164 ułamki naczyń (ryc. 4), w tym: 6 fragmentów z naczyń pradziejowych (kultura pomorska) oraz 54 ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych, obtaczanych przy krawędzi, nieornamentowanych. Te ostatnie to fragmenty naczyń o profilu jajowatym, z brzegami lekko wychylonymi na zewnątrz. 104 ułamki pochodzą z naczyń obtaczanych do załomu brzuśca, o profilach esowatych, rzadziej dwustożkowatych, brzegach lekko wychylonych na zewnątrz i krawędziach ściętych poziomo lub ukośnie na zewnątrz. Części górne tych naczyń zdobione są poziomymi pasmami linii prostych lub falistych oraz nakłuc grzebykowymi.

Zespół ceramiki z obiektu 1 (naczynia wyłącznie górną obtaczane, duży udział naczyń obtaczanych przy krawędzi, 2/3 naczyń nieornamentowanych) charakterystyczny jest dla wieku IX (Z. Hilczerówna 1967; W. Dzieduszycki, J. Fogel 1979, s. 33-91; W. Chudziak 1991).

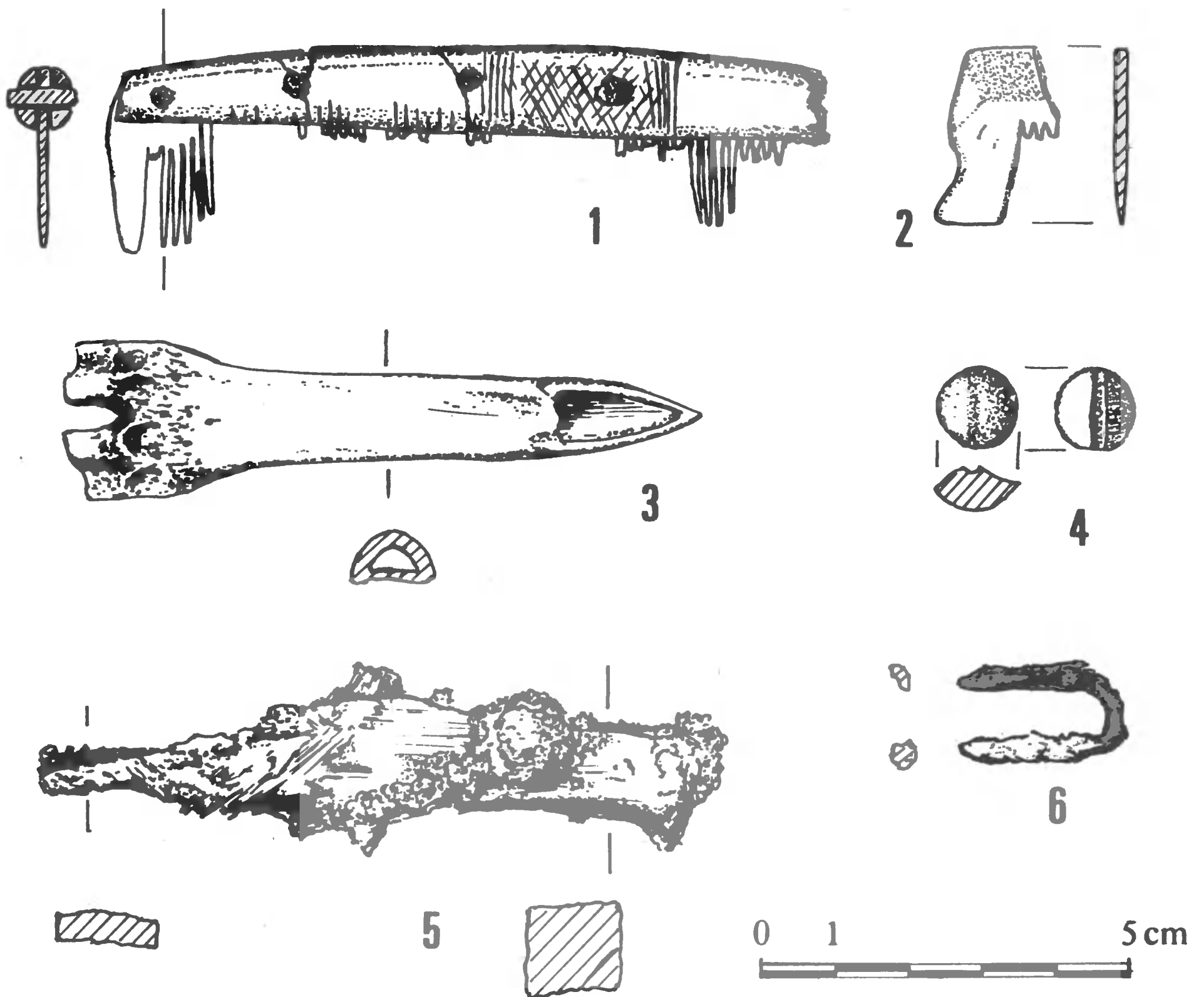
Ryc. 2. Moraczewo, stan. 3, gm. Łubowo. Profil ściany północnej wykopu (1 – warstwa orna; 2 – ciemna próchnicza ziemia; 3 – ciemna próchnica ze spalenizną; 4 – ciemna ziemia z piaskiem; 5 – calec – piaszczysty żwir). Rys. B. Bednarczyk

Obiekt 2

Obiekt 2 (ryc. 2) od obiektu 1 przedzielał ośmiometrowy odcinek bez warstwy kulturowej. Bezpośrednio pod warstwą orną miąższości 30 cm, występował tu piaszczysto-gliniasty calec. Brak było również skorup w ziemi wyrzuconej z tego odcinka.

Warstwa kulturowa, miąższości od 10 cm (w części zach.) do 1,5 m (w części wsch.), występowała na długości 19 m. Pod warstwą orną zalegała, podobnie jak w obiekcie 1, ciemna ziemia z węglami drzewnymi i poziomem spalenizny (grubości 20-40 cm) na spągu. Krawędź zach. obiektu wypłycała się łagodnie. W części wsch. natomiast spąg warstwy opadał stromo na głębokość około 1,8 m (na odcinku długości 1 m), a dalej biegł poziomo. Była to prawdopodobnie ziemianka o boku długości około 5 m, wkopana około 1 m w calec, z dnem wyłożonym kamieniami.

Podczas odczyszczania profilu obiektu znaleziono m. in. fragmenty dwu grzebieni kościanych. Grzebień nr 1 (ryc. 3:1) – jednostronny, trójpłytkowy, ma lekko wypukłą krawędź boczną i łukowaty grzbiet. Okładziny grzebienia zdobione są w części środkowej kratką ujętą w dwa pasma pionowych, wielokrotnych linii rytych. Długość grzebienia wy-

Ryc. 3. Moraczewo, stan. 3, gm. Łubowo. Wybór zabytków z obiektów (1, 2 – grzebień kościany z obiektu nr 2; 3 – szydło kościane z obiektu nr 3; 4 – zielonkawy paciorek ze szkła z hałdy przy obiekcie nr 1; 5 – młotek żelazny z obiektu nr 3; 6 – skobel żelazny z obiektu nr 3). Rys. M. Łomnicki

nosi 13 cm, szerokość 2,5 cm, długość zębów 1,5 cm. Grzebień nr 2 (ryc. 3:2) – zachował się z niego jedynie fragment bocznej płytki z wklęsłym wycięciem w części dolnej. Wysokość płytki wynosi 2,4 cm. Znalezione fragmenty zaliczyć można do grzebieni typu V, grupy IB wg Z. Hilczerówny (1961, s. 94), które występują na ziemiach Polski od X do XII w. Na Pomorzu Zachodnim większość podobnych okazów była w użyciu od początku X w. (E. Cnotliwy 1973, s. 145).

Z obiektu 2 pochodzi 100 ułamków naczyń (ryc. 4). Spośród nich 89% fragmentów zaliczyć należy do okazów obtaczanych do załomu brzuśca. Są to fragmenty naczyń o profilu esowatym, z lejkowato wychylonymi brzegami i ukośnie na zewnątrz ściętymi krawędziami. Części górne zdobione są poziomymi pasmami linii prostych i pasmami linii falistych. Drugą grupę stanowią naczynia z dwustożkowatym brzuścem i nieznacznie na zewnątrz wychylonym brzegiem. Ułamki naczyń obtaczanych przy krawędzi stanowią zaledwie 4% zespołu. W obiekcie 2 wydzielono także 7 fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych, zdobionych poziomymi bruzdami. Zespół ceramiki z obiektu 2 charakterystyczny jest dla

1 połowy X w. (bogato zdobione naczynia dwustożkowate, starannie obrobione krawędzie, pojedyncze ułamki okazów całkowicie obtaczanych).

Obiekt 3

Obiekt 3 (ryc. 2) oddzielał od obiektu 2 czterometrowy pas bez warstwy kulturowej. Długość obiektu 3 (w uchwyconym profilu) wynosiła 21 m. Układ warstw zbliżony był do układu zarejestrowanego w obiektach nr 1 i 2. Granice obiektu 3 łagodnie wyklinowały się. Największą miąższość – 1,3 m – stwierdzono w jego części środkowej, gdzie odnotowano intensywną warstwę spalenizny, dochodzącą do 40 cm.

Zespół ceramiki (56 ułamków – ryc. 4) odkryty w obiekcie nr 3 zbliżony jest do zespołu z obiektu 2: 82,1% ułamków naczyń obtaczanych do załomu, 12,6% fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Poza ceramiką znaleziono podczas oczyszczania profilu obiektu szydło-rylec z kości, poroże ze śladami nacinania oraz młotek żelazny z żelazną rączką (ryc. 3:3,5).

Obiekt nr 3 można datować, podobnie jak obiekt nr 2, na 1 połowę X w.

Obiekt 4

Obiekt 4 (ryc. 2) oddzielał od obiektu 3 dwudziestometrowy odcinek bez warstwy kulturowej. Warstwa kulturowa związana z obiektem 4 występowała na długości 24 m. Podobnie jak w przypadku obiektu nr 3 miał on łagodnie wyklinowujące się krawędzie (na odcinku długości około 6 m) i płaskie dno.

Zespół ceramiki (60 fragmentów – ryc. 4) nawiązuje do zespołów z obiektów nr 2 i 3 (91,6% naczyń obtaczanych do załomu brzuśca oraz 6,8% naczyń obtaczanych całkowicie) i podobnie też należy go datować.

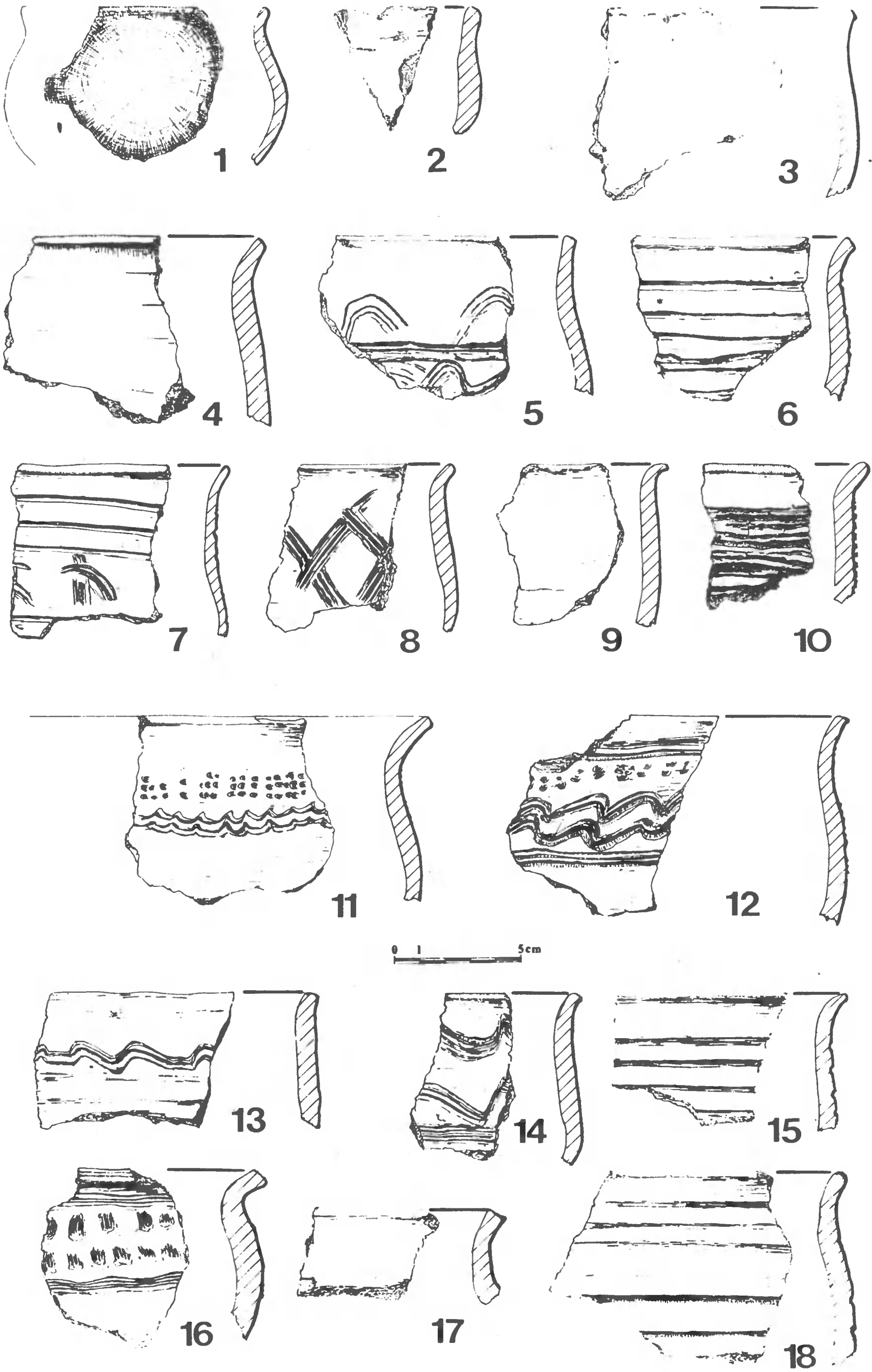
Obok fragmentów naczyń, które przyporządkowano wydzielonym obiektom, zebrano też skorupy z całej powierzchni wykopu (218 fragmentów – ryc. 5).

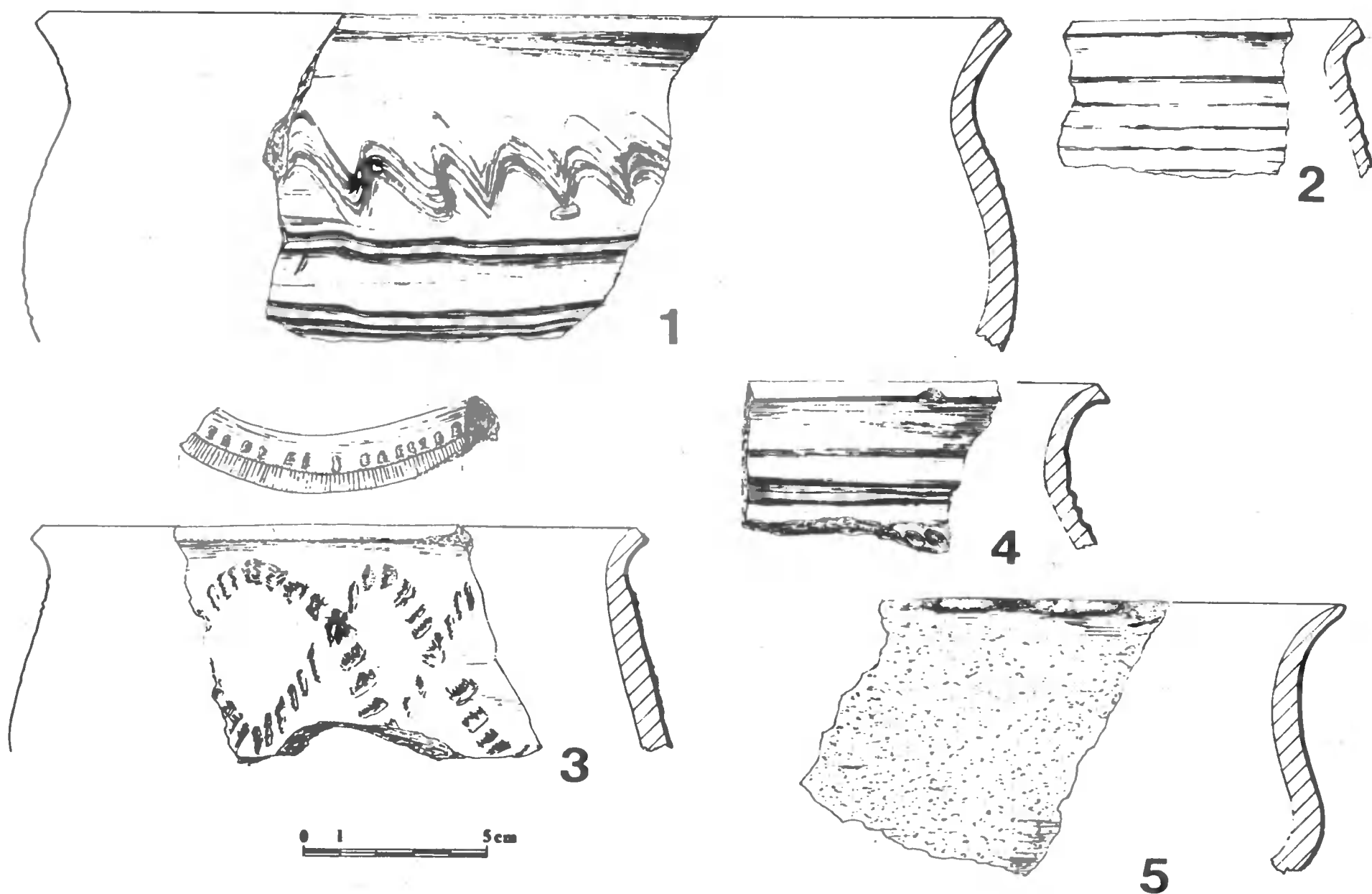
Stosunki procentowe tego zespołu odpowiadają stosunkom w obiektach nr 2, 3 i 4.

Wydzielone obiekty, o długości od 19 do 32 m, trudno interpretować jako relikty domostw. Bardziej prawdopodobne wydaje się łączenie ich z pozostałościami bliżej nieokreślonej zabudowy, wchodzącej w skład zagród. Intensywna warstwa spalenizny na całej długości zbadanej partii profilu wykopu nie pozwalała na wydzielenie pojedynczych budynków, może świadczyć natomiast o gęstej (zwartej) zabudowie zagród. Zagłębienie warstwy w calcu, dochodzące do 1,2 m, przemawia za interpretacją odkrytych obiektów jako budynków ziemnych, gdzie łagodne krawędzie ułatwiały dojście do nich¹.

Z budynkiem mieszkalnym łączyć można jedynie wschodni skraj obiektu nr 2 (prawie pionowa ściana wschodnia wkopana w calec, bruk kamienny na długości 5 m, fragmenty dwu grzebieni), a także wschodnią część obiektu nr 3, gdzie znaleziono szydło-rylec z kości, poroże ze śladami obróbki i młotek żelazny.

¹ Obniżenie poziomu klepiska np. w budynkach inwentarskich powstać mogło również podczas ich użytkowania, ponieważ przy usuwaniu obornika wyrzucano także warstwę ziemi, stanowiącą niczym nie zabezpieczone klepisko. Z własnych obserwacji mogę podać przykład, gdy podczas ośmioletniego użytkowania obory o nieutwardzonym podłożu i dwukrotnym w ciągu roku usuwaniu obornika, nastąpiło obniżenie jej poziomu o około 0,8 m – mniej przy wejściu, więcej przy przeciwległej ścianie.

Ryc. 4. Moraczewo, stan. 3, gm. Łubowo. Wybór ceramiki naczyniowej z obiektów (1-4 – naczynia obtaczane przy krawędzi z obiektu 1; 5-11, 13, 14, 16 – naczynia obtaczane do załomu brzuśca z obiektów 2-4; 12, 15, 18 naczynia obtaczane całkowicie z obiektów 2-4). Rys. M. Łomnicki

← Ryc. 5. Moraczewo, stan. 3, gm. Łubowo. Wybór ceramiki naczyniowej z wyrzuconej ziemi (1, 2 – naczynia obtaczane całkowicie; 3-5 – naczynia obtaczane do załomu brzuśca). Rys. M. Łomnicki

Na podstawie przerw między obiektami przypuszczać można, że zagrody usytuowane były prostopadle do wału grodu i mogły dochodzić do jego fosy. Rozpoznanie planu i wielkości osady wymaga jednak przeprowadzenia szerokopłaszczyznowych badań wykopaliskowych.

Bibliografia

Chudziak W.

1991 *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*, Toruń.

Cnotliwy E.

1973 *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Dzieduszycki W., Fogel J.

1979 (1980) *Gród wczesnośredniowieczny w Śremie*, SlAn, t. 26, s. 33-91.

Hilczerówna Z.

1961 *Rogownictwo gdańskie w X-XIV wieku*, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 4, Gdańsk, s. 41-144.

1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Strzyżewski Cz.

1977 *Moraczewo, st. 1*, IA, s. 183.

1978 *Moraczewo, st. 1*, IA, s. 182.

1979 *Moraczewo, st. 1*, IA, s. 168.

1980 *Moraczewo, st. 1*, IA, s. 159.

BERICHT ÜBER DIE RETTUNGSAusGRABUNGEN IN MORACZEWO GEM. ŁUBOWO, WOJ. POZNAŃ, FST. 3

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Führung eines Grabens für Wasserleitungen im Dorf Moraczewo, im Jahre 1994, hat man die in einer 130 m langen Strecke sichtbaren Kulturschichten durchgeschnitten. Der Graben verlief ca. 50 m nordöstlich von dem Wall einer frühmittelalterlichen Burg aus dem 7.-1. Hälfte des 10. Jh., die in o.g. Dorf lokalisiert war. In dem gereinigten Profil wurden 4 Abschnitte mit einer Kulturschicht aus schwarzer Erde und Holzkohle abgesondert. Die Mächtigkeit der Schicht betrug von 0,5 m (Objekt Nr. 1) bis zu 1,5 m (Objekt Nr. 2). Die Abschnitte mit der Kulturschicht – bezeichnet als Objektkomplexe – waren mit 4-20 m langen Abschnitten ohne Kulturschicht getrennt.

Aus dem Graben sind 598 Tongefäßscherben ausgegrabt, unter den die Scherben von handgeformten und bis Umbruch abgedrehten Gefäßen (493 Scherben) überwiegen. Auf 69 Tongefäßscherben sind die Spuren der Abdrehung nur am Rand sichtbar und 29 Scherben stammen von den völlig abgedrehten Gefäßen. Das Objekt Nr. 2 wird als eine ca. 1,2 m in den Untergrund vertiefte Erdhütte interpretiert. In ihr wurden u.a. Fragmente von zwei Geweihkämmen gefunden. Die Befunde Nr. 2-4 sind auf die 1. Hälfte des 10. Jh. zu datieren. Das Objekt Nr. 1, in dem sich zum größten Teil die am Rand abgedrehten Gefäße befinden (es fehlt an völlig abgedrehten Gefäße), ist wahrscheinlich ein älterer Befund als der oben genannte und ist auf die 2. Hälfte des 8. oder 1. Hälfte des 9. Jh. zu datieren.

Abbildungen

1. Moraczewo, Fst. 3, Gem. Łubowo. Lage der Fundstelle und der im Jahre 1994 freigelegten Objekte. Gez. M. Łomnicki

2. Moraczewo, Fst. 3, Gem. Łubowo. Nordprofil der Grabungsfläche (1 – Ackerschicht; 2 – dunkler Humus; 3 – dunkle Humuserde mit Brandresten; 4 – dunkle Erde mit Sand; 5 – sandiger Kies - anstehender Boden). Gez. B. Bernaczyk

3. Moraczewo, Fst. 3, Gem. Łubowo. Fundenauswahl von den Objekten (1, 2 – Geweihkämme von dem Objekt Nr. 2; 3 – Knochenpfriemen von dem Objekt Nr. 3; 4 – grünliche Glasperle aus der Halde beim Objekt Nr. 1; 5 – Eisenhammer aus dem Objekt Nr. 3; 6 – Eisenkrampe aus dem Objekt Nr. 3). Gez. M. Łomnicki

4. Moraczewo, Fst. 3, Gem. Łubowo. Tongefäßauswahl aus den Objekten (1-4 – beim Rand abgedrehte Gefäße aus dem Objekt Nr. 1; 5-11, 13, 14, 16 – die bis Umbruch abgedrehten Gefäße aus Objek-

ten Nr. 2-4; 12, 15, 16 – völlig abgedrehte Gefäße aus Objekten Nr. 2-4). Gez. M. Łomnicki

5. Moraczewo, Fst. 3, Gem. Łubowo. Tongefäßauswahl in der herausgeworfenen Erde (1, 2 – völlig abgedrehte Gefäße; 3-5 – die bis Umbruch abgedrehten Gefäße). Gez. M. Łomnicki

Tabellen

1. Moraczewo, Fst. 3, Gem. Łubowo. Zusammenstellung von Gefäßscherben von den Rettungsgrabungen im Jahre 1994

Adres autora:

mgr Mateusz Łastowiecki
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

Moraczewo, stan. 3, gm.Łubowo.
Zestawienie ułamków naczyń pozyskanych z badań ratowniczych w 1994 r.

Obiekt	Ilość	Brzegi	Brzuśce	Dna	Pradzieje	Wczesne średniowiecze																
						Obtaczane przy krawędzi		Obtaczane do załomu brzuśca		Obtaczane całowicie		Ornamentowane		Nieornamentowane								
						n	%	n	%	n	%	n	%	n	%							
1A	92	3 15	4 4 61	4	4	7	7,6	81	88,1			2	28,4	4	100,0							
																81	88,1			2	71,6	
																				26	67,9	
1B	72	2 4 4	43 14	2	2	47	65,3	23	31,9			4 13	8,5 56,5	2	100,0							
																23	31,9			43	91,5	
																				10	43,5	
2	100	2 14 1	2 68 6	7		4	4	89	89,0		7	7,0	4 18 2	100,0 20,2 40,0	71	79,8 60,0						
																	89	89,0			71	79,8
																					5	60,0
3	56	1 2 40 4	1 2 40 4	1	1	2	3,5	46	82,1		7	12,6	6 6	13,1 85,7	1	100,0 100,0 86,9 14,3						
																	46	82,1			40	86,9
																					1	14,3
4	60	6 6	1 47 4	2		1	1,6	55	91,6		4	6,8	1 9 3	100,0 16,3 75,0	46	83,7 25,0						
																	55	91,6			46	83,7
																					1	25,0
Hałda	218	5 27 9	3 146 20	8		8	3,7	181	83,1		29	13,2	6 56 25	75,0 30,9 84,5	2	25,0 69,1 16,5						
																	181	83,1			125	69,1
																					4	16,5
RAZEM	598	95	470	33	7	69		475		47		181		417								

III, Poznań 1995
93-106

HANNA KÓČKA-KRENZ, ANDRZEJ SIKORSKI

WYNIKI BADAŃ
ŚREDNIOWIECZNEGO ZESPOŁU OSADNICZEGO
W GÓRZE, GM. POBIEDZISKA, WOJ. POZNAŃSKIE
STAN. 1, W 1993 I 1994 R.

WSTĘP

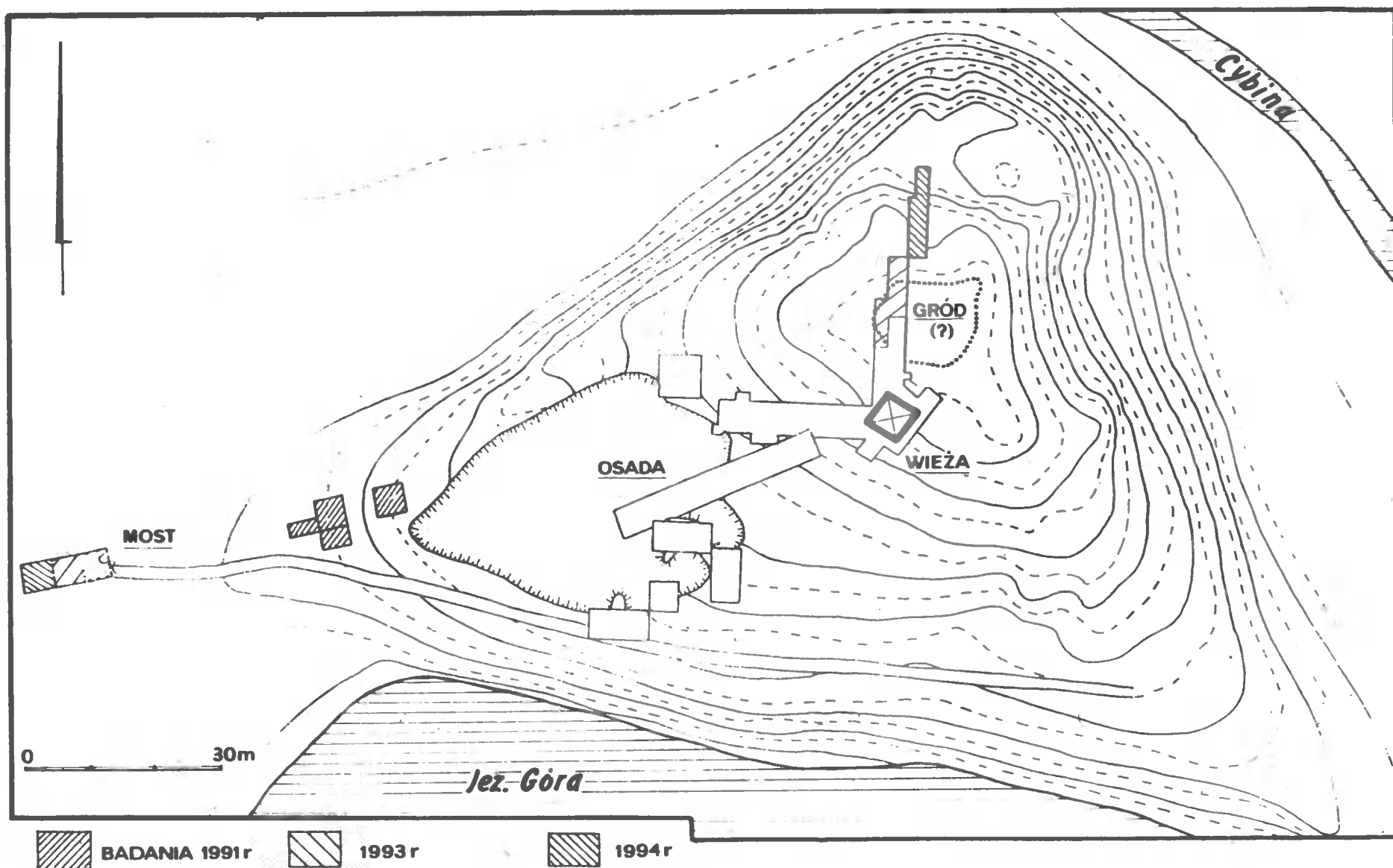
Prace wykopaliskowe w Górze w 1994 r. były już dziesiątym sezonem badawczym na tym obiekcie, uwzględniając badania weryfikacyjno-sondażowe (Cz. Strzyżewski 1986, s. 177-199; H. Kóčka-Krenz i A. Sikorski 1992, s. 135-148). W niniejszym opracowaniu zostaną omówione wyniki badań wykopaliskowych, prowadzonych przez Instytut Prahistorii UAM w Poznaniu pod kierunkiem dr hab. Hanny Kóčka-Krenz w latach 1993-1994, które koncentrowały się w dwóch sektorach stanowiska:

1) „mostowym” – u podnóża wyspowatego wzniesienia, na którym zlokalizowano wczesnośredniowieczną osadę, grodzisko (?) i wieżę;

2) „osadowo-wieżowym” – na kulminacji wzniesienia, blisko wieży mieszkalno-obronnej odkrytej w 1986 r. (por. H. Kóčka-Krenz i A. Sikorski 1992, s. 135-148).

Podczas dwóch ostatnich sezonów rozpoznano powierzchnię 137 m² w obrębie wykopów: W10 (nawiązanie do wykopu z 1987 r.) i W16-W22. Nie były to jednak jednostki eksploracyjne o tej samej powierzchni, bowiem wynosiła ona: od 10 m² (W10, W22), poprzez 15 m² (W17, W20, W21), 22 m² (W16) do 25 m² (W18, W19 – por. ryc. 1). Łącznie zarejestrowano 10 obiektów (m.in. lico kamienne, groblę, most, bruk kamienny, paleniska, groby ciałopalne ludności kultury łużyckiej?, jamy). Zestaw materiałów ruchomych, jakie pozyskano z warstw i obiektów obejmuje: 1576 fragmentów ceramiki naczyniowej (por. tabela 1 i 2), bryłki polepy, ceramikę budowlaną, kości, 38 krzemieni, 13 gwoździ i 8 noży żelaznych, 4 sprzączki do pasa (żelazne, oraz 1 mosiężna), przęśliki gliniane, ościenie żelazne, sierp, 2 leżaki żarna obrotowego, haki i zaczepy żelazne, kawałki skóry i kosza, drewniany świder lodowy, fragment naczynia drewnianego, hetkę z poroża, orzechy laskowe i żołędzie, bryłki żużla szklanego (?), pudełeczko metalowe (współczesny schowek) i kawałki metalowych blaszek (por. ryc: 3-6).

Spośród uzyskanego materiału najbardziej masowo występującą kategorią znalezisk była ceramika naczyniowa i ona też okazała się szczególnie przydatna do określenia ram czasowych znalezisk, zaliczonych do neolitu (kultura pucharów lejkowatych, kultura am-

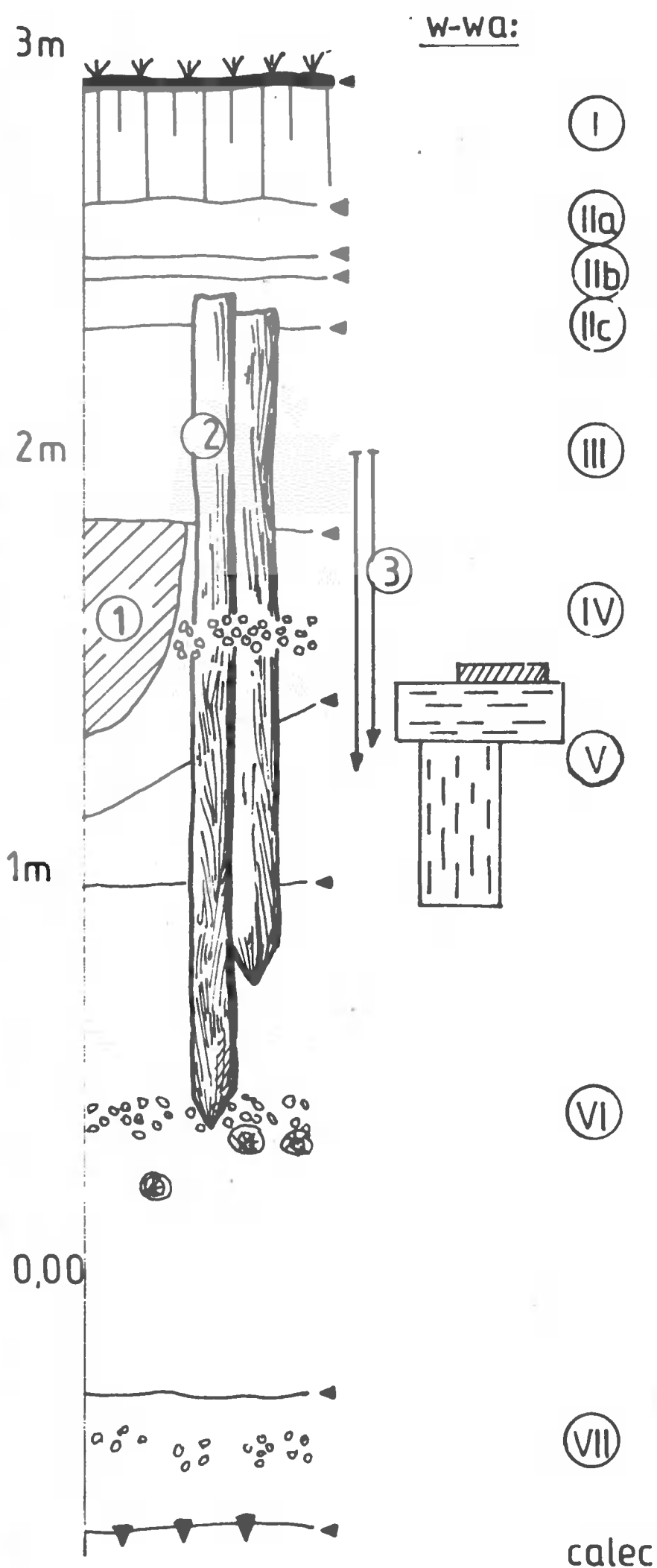
Ryc. 1. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Lokalizacja wykopów. Rys. M. Gorączniak

for kulistych), epoki brązu i żelaza (kultura łużycka?), i epoki żelaza w bardzo szerokich ramach czasowych, od okresu wpływów rzymskich, kultury wczesnego średniowiecza (87,6% wszystkich fragmentów ceramiki z lat 1993-94), po późne średniowiecze oraz czasy nowożytne (4,5% materiału ruchomego, w tym fragment kafla).

Omówienie wyników badań w Górze, na stan. 1, przedstawimy w dwóch oddzielnych częściach, które dotyczyć będą: a) grobli-mostu; b) osady-wieży. Wnioski, zawarte na końcu opracowania będą stanowić częściowe podsumowanie przede wszystkim zagadnień związanych z wczesnośredniowiecznym osadnictwem na góreckiej wyspie.

GROBLA-MOST

Podczas ostatnich sezonów nasze badania koncentrowały się w strefie, którą – w nawiązaniu do wykopu 11 z 1991 r. – uznać można za najdogodniejszą do budowy grobli lub mostu. Naturalne ukształtowanie terenu (stanowisko położone na ówczesnej wyspie, przylegające do Jeziora Góra i otoczone korytem rzeki Cybina) gwarantowało stosunkowo dobre warunki do rozwoju osadnictwa na piaszczysto-gliniastym pagórku, „wymuszając” niejako decyzję o podjęciu budowy konstrukcji, która pozwalałaby dostać się „suchą stopą” na zamieszkiwany obszar wyspy. Rozpoznane przewężenie terenu między stanowiskiem, a współczesną linią brzegu wynosi 50-55 m i w tym właśnie miejscu zlokalizowano „wykopy mostowe” (W11 – 1991 r.; W18 – 1993 r.; W19 – 1994 r.). Wyniki badań w tej części stanowiska częściowo rozwiązały już pewne kwestie, dotyczące szczególnie umiej-

1. przekładka
2. stopy
3. palisada

Ryc. 2. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Schemat układu warstw i konstrukcji grobli-mostu (na podstawie wykopu 19).

Rys. M. Gorączniak, A. Sikorski

scowienia hipotetycznych konstrukcji grobli i/lub mostu, jaki niewątpliwie funkcjonował w tym właśnie miejscu.

Odkryte w 1993 i 1994 r. pozostałości po konstrukcjach drewnianych i kamiennych (?), które zalegają w torfie na głębokości 3-3,5 m od współczesnego poziomu gruntu, znacznie poszerzają możliwości odtworzenia ich wielkości i rodzaju. Pozwalają one na zupełnie inną interpretację, zmuszając do zmiany dotychczasowych poglądów (H. Kóčka-Krenz i A. Sikorski 1992, s. 136-137). Badania wykopaliskowe na 15-metrowym odcinku „mostowym” (15x15 m) pozwalają obecnie na pewne ustalenia, dotyczące ewentualnych faz użytkowania domniemanego przejścia i typu konstrukcji, jakie zbudowano na tym najkrótszym, podmokłym odcinku pomiędzy wzniesieniem terenu i dawną wyspą (por. ryc. 1). Opis poszczególnych faz budowlanych zostanie połączony z deskrypcją wybranych elementów: protogrobli (?), grobli i mostu.

Faza I – o nieustalonej chronologii. Zarejestrowano wymoszczenie dna jeziora (W11) warstwą patyków (o średnicy 10-15 cm), ułożonych luźno, wielowarstwowo. Poświadczono też wbijanie w dno jeziora częściowo zastrzonych patyków (?). Nie wykluczamy jednak możliwości, iż jest to pozostałość po materiale drzewnym, który w naturalny sposób osadził się w pobliżu podnoszącego się -ku wschodowi - dna jeziora (por. ryc. 1-2).

Faza II – protogrobła datowana na około 950-1050 r. (czyli ogólnie na fazę D). Na tym poziomie (w-wa VI – torf) rozpoznano ułożone poziomo – na linii W-E – krótkie pnie (o średnicy 20-25 cm) z zalegającą (5-8 cm) warstwą patyków, w przewodzie brzoźowych. Wydaje się, że owe pnie, usytuowane na obrzeżu całej konstrukcji, jakby wzmacniały tę mało stabilną wyściółkę rusztową w rodzaju „protogrobli”, która – co istotne – była już posadowiona na warstwie torfu (por. ryc. 2). W rozdrobnionym materiale ceramicznym przeważają fragmenty naczyń częściowo obtaczanych i tzw. przejściowych (por. tabela 1 – W18, w-wa

Tabela 1

Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska.
Zestawienie fragmentów ceramiki naczyniowej z badań w 1993 r.

Wykop Warstwa	Ceramika						Razem	
	staro- żytna	wczesnośredniowieczna			późno- średniowieczna			nowo- żytna
		II*	II/III	III	III/IV	IV		
W10								
I	—	9	5	12	—	—	1	27
Ia	1	—	2	21	—	—	1	25
Ic	9	49	29	115	—	—	—	202
Id	—	7	16	33	—	—	—	56
II	42	8	8	24	—	—	—	82
obsunięcie wałdy	3	—	—	2	—	—	—	5
							397	
W16								
I	5	6	4	33	—	—	—	48
Ia	22	34	27	180	—	7	—	270
Ic	16	50	52	273	—	1	—	392
II	2	3	—	7	—	—	—	12
III	1	2	3	—	—	—	—	6
z powie- rzchni	1	1	3	7	—	—	—	12
							740	
W17								
I	—	2	—	2	1	1	—	6
Ia	—	1	—	4	—	—	—	5
II	2	1	1	8	—	—	—	12
							23	
W18								
I	—	1	—	5	—	1	1	8
II	—	—	—	2	—	—	—	2
III	—	1	—	8	—	2	5	16
IIIa	—	5	—	6	—	15	3	29
IV	—	2	—	3	—	2	1	8
V	—	—	—	12	—	—	—	12
VI	—	9	10	4	—	—	—	23
poziom całca	—	—	1	—	—	—	—	1
							99	

- * grupa techniczna II (fragmenty częściowo obtaczane)
grupa techniczna II/III (tzw. ceramika przejściowa)
grupa techniczna III (fragmenty całkowicie obtaczane)
grupa techniczna III/IV (tzw. ceramika przejściowa)
grupa techniczna IV (fragmenty toczone)

Tabela 2

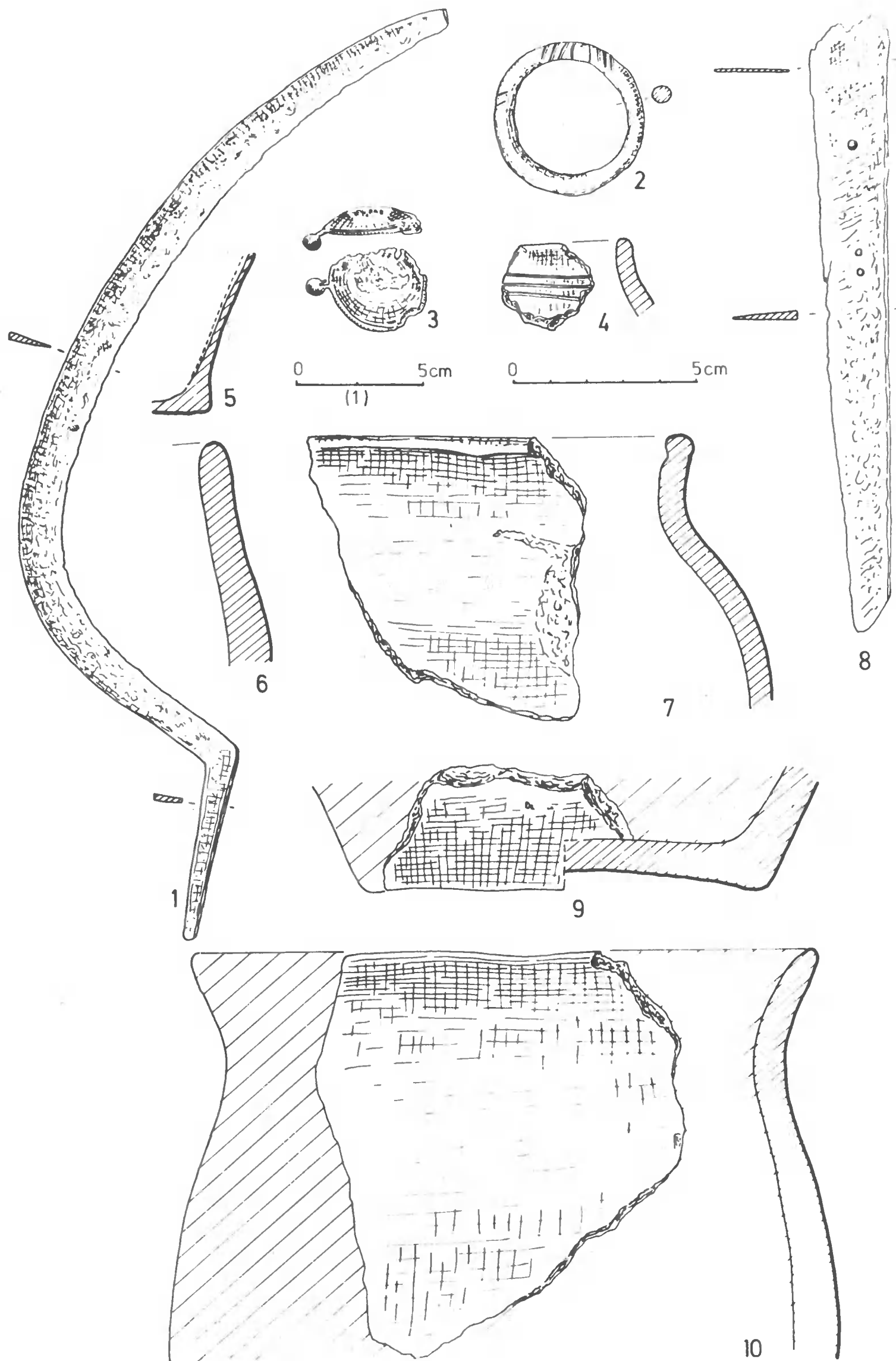
Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska.
Zestawienie fragmentów ceramiki naczyniowej z badań w 1994 r.

Wykop Warstwa	Ceramika							Razem
	staro- żytna	wczesnośredniowieczna			późno- średniowieczna		nowo- żytna	
		II*	II/III	III	III/IV	IV		
W19								
IIa	4	—	—	13	3	2	2	24
IIc	8	—	—	68	—	—	1	77
III	—	—	—	—	—	1	—	1
IV	—	—	—	30	2	9	—	41
V	—	1	1	5	—	—	—	7
VI	—	15	1	7	—	1	—	24
								174
W20								
I	—	1	1	14	3	3	1	23
II	—	—	—	2	—	—	—	2
								25
W21								
I	4	1	1	5	—	—	1	12
Ib	1	—	—	—	—	—	—	1
II	1	—	—	1	—	—	—	2
								15
W22								
I	—	—	—	9	—	—	—	9
Ia	—	—	2	19	—	—	—	21
Ib	—	2	2	—	—	—	—	4
Ic	—	—	—	26	—	—	—	26
II	—	3	—	5	—	—	—	8
								68
z pow. stan.	1	8	2	21	—	—	—	32

* Objaśnienia por. tabela 1.

VI; tabela 2 – W19, w-wa VI oraz ryc. 3:6, 10). Zakładać więc można, iż ową protogrobłą wykonała ludność zamieszkująca osadę wczesnośredniowieczną na zachodnim stoku wyspy.

Faza III – grobla (!) datowana na 1050-1200 r. Na poziomie V i V/VI warstwy naturalnej (torf) zarejestrowano stosunkowo najwięcej drewnianych elementów konstrukcji grobli, która przypuszczalnie została zbudowana i funkcjonowała w fazach D₂/E₁-E₂ wczesnośredniowiecznej.

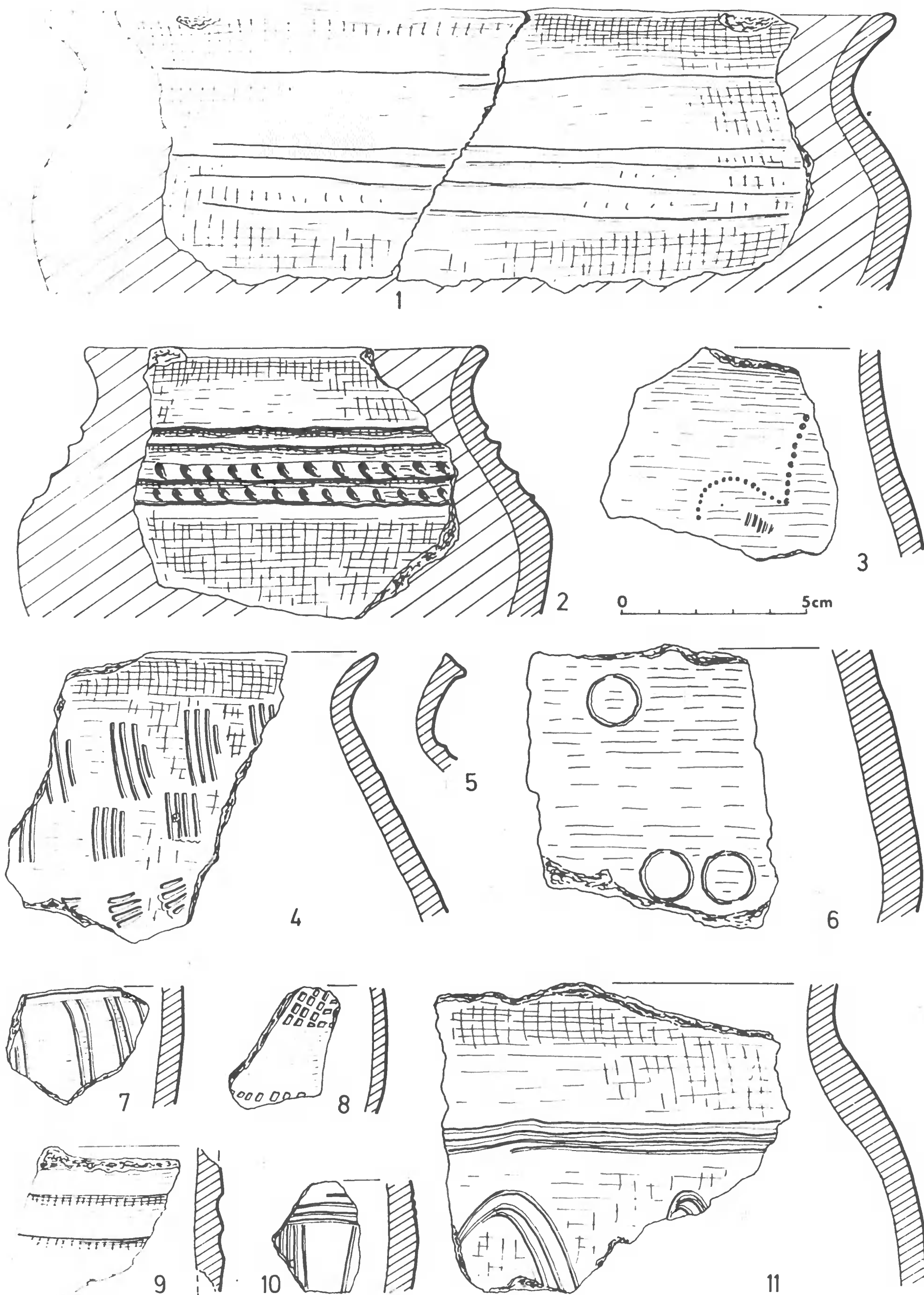
Ryc. 3. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Znaleźiska ze „strefy mostowej” – wykop 18 (1 – sierp żelazny; 2 – sprzączka żelazna; 3 – fragment wieczka mosiężnego (?); 4 – wczesnośredniowieczna ceramika tzw. przejściowa; 5 – nowożytny ułamek pokryty zielonym szklivem na wewnętrznej powierzchni ścianki; 6 – wczesnośredniowieczny fragment naczynia glinianego częściowo obtaczanego; 7 – „późnorzymskie” naczynie podtaczane; 8 – nóż żelazny; 9 – wczesnośredniowieczna ceramika całkowicie obtaczana; 10 – wczesnośredniowieczna ceramika częściowo obtaczana). Rys. M. Gorączniak

snego średniowiecza (por. W. Dzieduszycki 1982, s. 110-122). Pozostałości bardzo specyficznych, wstawianych w torf, krótkich „filarów krzeselkowych” (o wysokości 0,7-0,8 m) z dębu oraz stosowanie specjalnych podkładek z dużych kamieni polnych pod belki, na których były układane dranice (o długości około 2 m), świadczą o względnie stabilnej konstrukcji grobli. Oś grobli, podobnie jak w fazie II, przebiegała po najkrótszym odcinku, łącząc stały ląd z wyspą, tzn. na linii W-E. Stwierdzić można, że domniemana szerokość konstrukcji wynosiła około 2,2-2,5 m. Co istotne, wschodni, a więc bliższy wyspie, odcinek lekko podnoszącego się dna jeziora wyłożony był kilkuwarstwowym brukiem kamiennym, zbudowanym z dużych i średnich kamieni (wzmocnienie nadbrzeża wyspy?). Zachowane fragmenty drewnianej konstrukcji wydają się poświadczać fakt, iż doszło do zniszczenia grobli, która „rozsypała się” w kierunku południowo-wschodnim. Domniemywać można, że stało się to w wyniku intencjonalnego zniszczenia w okresie użytkowania bądź też później. Kawałki drewna zostały właściwie rozwleczone po całej zbadanej powierzchni wykopów. Materiał ruchomy, głównie fragmenty ceramiki naczyniowej całkowicie obtaczanej (por. tabela 1 – W18, w-wa V; tabela 2 – W19, w-wa V oraz ryc. 3:9) wraz z innymi znaleziskami pozaceramicznymi (noże i sprzączki żelazne, zdobiona hetka), pozwalają wnioskować, iż tę fazę należy łączyć z rozwijającym się osadnictwem otwartym i/lub obronnym na wyspie.

Faza IV – naprawa grobli (?) datowana na około 1200 r. (?). Całą powierzchnię zniszczonej grobli wymoszczono warstwą cienkich patyków, które przez jakiś czas umożliwiały „suche” przejście na wyspę.

Faza V – przetoka/pomost datowany na około 1250-1350 r. Zarejestrowano trzy rzędy słupów (w rodzaju palisady), o średnicy 10-15 cm i długości 0,6-0,7 m (wszystkie zaciosane od dołu). Wśród tych słupów znaleziono dranicę z półkolistym zaciosem na słup. Budowa domniemanej przetoki/pomostu na osi prostopadłej do grobli (i późniejszego mostu), czyli na linii N-S sugeruje, iż konstrukcja mogła stanowić element przestrzenny związany z funkcjonowaniem wieży, usytuowanej na kulminacji wyspy. Takie ułożenie pomostu mogło mieć na celu zmuszenie ewentualnych najeźdźców do kierowania się ku osiedlu prawą, nieosłoniętą stroną (J. Herrmann 1982, ryc. 81; J. Herrmann i W. Coblenz 1985, ryc. 108; L. Leciejewicz 1989, ryc. 144). Niestety, również i ta konstrukcja runęła, tyle tylko że w kierunku północnym i północno-wschodnim, a następnie została w części zniszczona przez wkop pod budowę mostu.

Faza VI – most datowany po 1350 r. (?), funkcjonujący do XV w. Stabilna, usytuowana na linii W-E konstrukcja opierała się na słupach (o przeciętnej średnicy 18-20 cm i długości 1,7-1,8 m, zaciosanych w „trójkąt”), wbijanych regularnie co 3,5 m (odstępów wyznaczające szerokość mostu wynoszą około 1,7-1,8 m). W dwóch przypadkach przy słupie nośnym zarejestrowano po dwa dodatkowe słupy przyporowe. Przed budową – jak się zdaje – specjalnie pogłębiono w torfie miejsce, w którym miał stanąć most; stawiano całą konstrukcję w zimie (znaleziono bowiem świder lodowy!). Po moście zachowały się tylko niektóre słupy nośne i drobne elementy, m. in. kliny, ścięte belki(?), zrzynki, świadczące o ciesołce i naprawach tego obiektu (także negatywy po słupach). Brak dranic i desek dowodzi, że prawdopodobnie most został prawie całkowicie rozebrany (brak śladów ognia). Datowanie konstrukcji jest w obecnym etapie badań utrudnione, gdyż wybierzysko pod budowę konstrukcji mostowej zawiera ułamki ceramiki z jednej strony typowe dla fazy C/

D-E₂ (950-1200 r.), z drugiej zaś dla fazy F (1250-1350 r.) i okresu nowożytnego (fragmenty ceramiki tzw. stalowoszarej, toczonej ceramiki tzw. ceglastej i ceramiki szklwiowej). Wypełnisko warstwy IV i III (por. tabela 1 – W18; tabela 2 – W19) zawierało raczej mało diagnostyczny materiał pozaceramiczny (naczynie drewniane, gwoździe żelazne, noże żelazne, sprzączki i sierp żelazny, schowek mosiężny?) uznany już za nowożytny (ryc. 3:1-3, 5, 8).

Faza VII – grobla z czasów nowożytnych. Most, jak się wydaje, został rozebrany i zasypany piaskiem oraz gliną przywiezioną z wyspy (słupy nośne pozostały na swoich miejscach). Dowodzą tego znalezione w warstwach IIa-IIc fragmenty ceramiki kultury pucharów lejkowatych, kultury łużyckiej/pomorskiej oraz ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych i nowożytnych. Naprawy i wyrównywanie grobli były wykonywane, co najmniej kilkakrotnie, o czym najlepiej świadczy układ warstw zalegających bezpośrednio pod humusem.

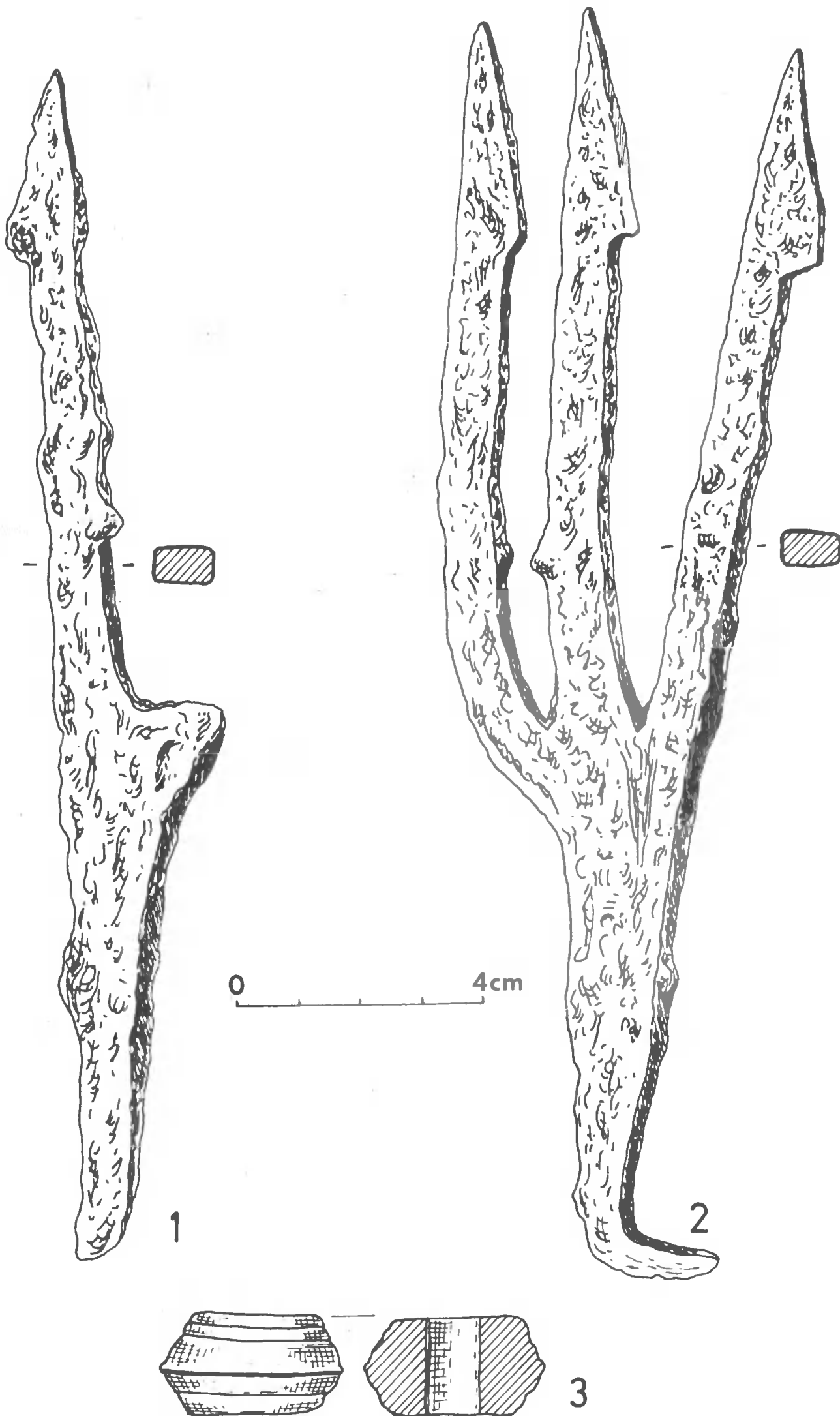
Podsumowując tę część rozważań, stwierdzić można, że wydzielone fazy użytkowania (I-VII) tego najbardziej dogodnego miejsca dla przeprawy na odcinku stały ląd – wyspa, doprowadziły do postawienia kilku hipotez, które winny być weryfikowane podczas dalszych prac terenowych. Niemniej, zakładać można funkcjonowanie w tej części stanowiska kolejnych, następujących po sobie obiektów: 1) moszczących przejście na wyspę; 2) grobli; 3) przetoki lub pomostu; 4) mostu; 5) kolejnej grobli (?). Dość specyficzne warunki terenowe (torf) i określone utrudnienia podczas eksploracji (nachodząca woda, złe warunki dla rejestracji znalezisk ruchomych) znacznie ograniczały obserwację, a w konsekwencji ustalenie ram chronologicznych obiektów, które musiały być przecież organicznie sprzężone z rozwijającym się osadnictwem na cypłowatym wzniesieniu.

OSADA – WIEŻA

W szczytowej partii wzgórza zostały założone wykopy na osi N-S, o długości 25 m i szerokości 3 m, będące kontynuacją wcześniejszych prac, mających na celu uzyskanie przekroju poprzecznego tej części stanowiska (W10, W16, W17, W20-W22). Łączą one miejsce na którym została posadowiona wieża mieszkalno-obronna (H. Kóčka-Krenz i A. Sikorski 1992, ryc. 6) z czytelnymi tu wyniesieniami i zagłębieniami terenu. Uzyskano skierowany ku północy profil długości 38 m, licząc od północnej krawędzi wkopu pod wieżę (ryc. 1).

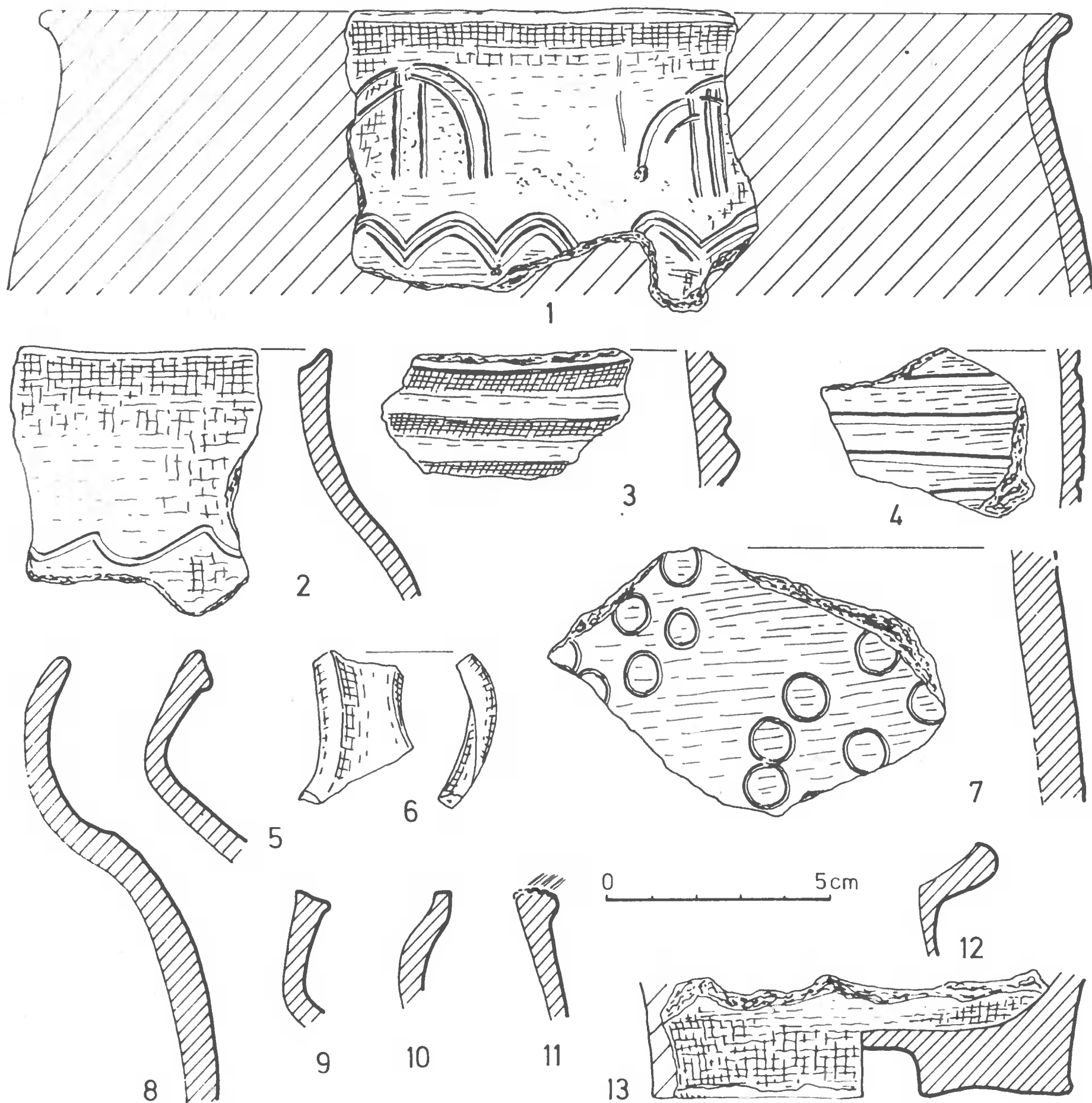
Analizując wstępnie układ warstw na tym profilu można sądzić, że majdan, przylegający do wieży liczył około 9 m szerokości i był w północnej części całego założenia ograniczony rowem, którego zachowana głębokość wynosi około 1 m, zaś przybliżona szerokość 2,5 m. Rów ten stanowił swoiste pogłębienie istniejącego w tym miejscu obniżenia, powstałego – jak można wnosić z materiału ceramicznego – w trakcie użytkowania tej

← Ryc. 4. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Wybrane fragmenty ceramiki naczyniowej z wykopu 10 (1-7 – wczesnośredniowieczne fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych; 8 – ceramika toczona, tzw. stalowo-szara; 9-10 – ułamki wczesnośredniowiecznej ceramiki całkowicie obtaczanej; 11 – fragment wczesnośredniowiecznej ceramiki tzw. przejściowej). Rys. M. Gorączniak

Ryc. 5. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Znajdźiska z wykopu 10 (1-2 – ościenie żelazne; 3 – pręślik gliniany). Rys. M. Gorączniak

części wzgórza w fazie wcześniejszej, to jest w X-XI w. (por. tabela 1). Za tym podcięciem układ warstw nieznacznie się podnosi, zaś po kolejnych 5 m znowu stopniowo opada na zachowaną głębokość około 1,7 m, dając w profilu nieckowate (wykopane intencjonalnie?) zagłębienie o szerokości około 6,5 m. W spągowej partii tego zagłębienia ujawniono intensywnie użytkowaną warstwę wczesnośredniowieczną ze śladami spalenizny, grudkami polepy i fragmentami ceramiki naczyniowej, datującymi całą warstwę na fazę C/D i D₂/E₁ (950-1050 r.) tego okresu (ryc. 4; 5; 6:3-5, 7-11, 13). Wśród tej grupy ceramiki (por. tabela 1 – W16, w-wa Ic, Id; W17, w-wa Ic) na szczególną uwagę zasługuje fragment

Ryc. 6. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Fragmenty ceramiki z wykopu 16 (1 – ułamki wczesnośredniowiecznej ceramiki tzw. przejściowej; 2 – fragment naczynia podtaczanego; 3-5 – ułamki wczesnośredniowiecznych naczyń całkowicie obtaczanych; 6 – nowożytna ceramika toczona; 7-8 – fragmenty wczesnośredniowiecznej ceramiki częściowo obtaczanej; 9-11 – ułamki wczesnośredniowiecznej ceramiki całkowicie obtaczanej; 12 – fragment naczynia glinianego toczonego, tzw. stalowo-szarego; 13 – ułamek wczesnośredniowiecznej ceramiki całkowicie obtaczanej). Rys. M. Gorączniak

nawiązujący stylistycznie do zachodniopomorskiej rodziny typów C (ryc. 6:11 – W. Łosiński, R. Rogosz 1983, s. 202-226), świadcząc o ewentualnych impulsach z tego regionu, i to nie tylko „ceramicznych” (D. Kosiński 1991, s. 87-99; M. Brzostowicz 1993, s. 247-253; A. Sikorski 1995, s. 95-120). Odnotowano również ułamki naczyń z fazy F (1250-1350 r. – ryc. 6:1, 12) i znaleziska nowożytne (ryc. 6:6). Przy zachodniej krawędzi, w obrębie omawianej warstwy, uchwycono pozostałości paleniska ułożonego z małych, przepalonych

nych kamieni polnych, a poniżej grób ciałopalny ludności kultury łużyckiej (por. tabela 1 – W10, w-wa II).

Posuwając się dalej w kierunku północnym, odsłonięto rodzaj niewysokiego wału o piaszczystym jądrze, pokrytym 25-30 centymetrowej grubości płaszczem ze zbitej gliny, o szerokości około 3 m. Na jego stropie ułożone były dodatkowo dużych rozmiarów kamienie (30 x 20 cm; 20 x 20 cm). Za tym swego rodzaju garbem terenowym poziom stopniowo opada, początkowo (na długości około 10,5 m) jeszcze łagodnie, zaś w końcowej części zbadanego odcinka (o długości 5 m) już stromo ku czytelnej w terenie kotlinie (deniwelacja rzędu 1,5-1,7 m). I tutaj, pod humusem, zarysowały się warstwy piasku, spiaszczonej gliny i soczewek „czystej” gliny, które zostały wyraźnie umocnione kilkoma warstwami kamiennego „lica” na całej długości kotlinki. Nieliczny materiał ceramiczny, odnotowany na tym odcinku, zaliczyć można do neolitu, kultury łużyckiej, okresu wpływów rzymskich, a wczesnośredniowieczny wypada zamknąć w ramach fazy C/D i D (950-1050 r. – por. tabela 2 – W21, W22). Zarejestrowano także pojedynczy fragment ceramiki nowożytniej w W21 (por. tabela 2).

WNIOSKI

Ostatnie badania stanowiska nadal nie przyniosły ostatecznych rozstrzygnięć na temat istnienia grodu wczesnośredniowiecznego. W pewnym zakresie potwierdzono jedynie wcześniejsze obserwacje, iż wieża mieszkalno-obronna „nałożyła się” w szczytowej części wzgórza na względnie intensywnie rozwijające się wcześniejsze osadnictwo. Aktualnie trudno jest określić zasięg i dynamikę rozwoju stref poszczególnych jednostek kulturowych, które egzystowały w tym dogodnym dla osadnictwa środowisku naturalnym.

Można zatem stwierdzić, że wyniki dwóch ostatnich sezonów wykopaliskowych nie pozwoliły rozwiązać podstawowych problemów badawczych, dotyczących przede wszystkim osadnictwa otwartego i ciągle hipotetycznych założeń grodowych, jakie mogły ewentualnie funkcjonować w Górze. Również coraz więcej znaków zapytania pojawia się wokół wieży i jej zaplecza, która – czego nie wykluczamy - mogła funkcjonować nieco wcześniej, aniżeli zakładaliśmy we wcześniejszych publikacjach. Nie do końca rozpoznano też problematykę osadnictwa pradziejowego (elementy kultury pucharów lejkowatych, kultury amfor kulistych, osady i cmentarzyska? ludności kultury łużyckiej lub pomorskiej, ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich) oraz zagadnienia wiążące się z budową i użytkowaniem grobli-mostu, który na pewno spełniał ważną funkcję w rozwoju osadnictwa na wyspie. W związku z tym planujemy kontynuację badań w następnych sezonach wykopaliskowych.

Bibliografia

Brzostowicz M.

1993 *Znaleziska ceramiki typu Feldberg z Bruszczeva, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie, stan. 12*, WSA, t. 2, s. 247-253.

Dzieduszycki W.

1982 *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław.

Herrmann J.

1982 *Slawen und Wikinger als Händler und Krieger*, [w:] J. Herrmann (red.), *Wikinger und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostseevölker*, Berlin, s. 58-80.

Herrmann J., Coblenz W.

1985 *Burgen und Befestigungen*, [w:] J. Herrmann (red.) *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert*, Berlin, s. 186-232.

Kóčka-Krenz H., Sikorski A.

1992 *Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985-1991*, WSA, t. 1, s. 135-148.

Kosiński D.

1991 *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy Piaski-Rochy*, SL, t. 2, s. 87-99.

Leciejewicz L.

1989 *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się wczesnośredniowiecznej Europy*, Wrocław.

Łosiński W., Rogosz R.

1983 *Zasady klasyfikacji i schemat taksonomiczny ceramiki*, [w:] E. Cnotliwy, L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, Wrocław, s. 202-226.

Sikorski A.

1995 *Ceramika naczyniowa z Łekna, stan. 3 (wykop VIII i IX)*, SiMdp, t. 2, s. 95-120.

ERGEBNISSE DER AUSGRABUNGEN IN EINEM MITTELALTERLICHEN
SIEDLUNGSKOMPLEX IN GÓRA,
GEM. POBIEDZISKA, WOJ. POZNAŃ (FST. 1) IM JAHRE 1993 UND 1994

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ausgrabungen im Jahre 1994 waren die 10. Ausgrabungskampagne in dieser Fundstelle (incl. der früheren Sondierungsgrabungen). Der Artikel bespricht die Ergebnisse der im Jahre 1993-94 in zwei Sektoren: 1) dem s. g. "Brückensektor" und 2) dem s. g. "Siedlungs-Turmsektor" durchgeführten Ausgrabungen (vgl. H. Kóčka-Krenz und A. Sikorski 1992, S. 135-148, Abb. 1).

Insgesamt wurde die Fläche von 137 m² untersucht und 10 Objekte (u. a. Steinhaupt, Damm, Brücke, Herdstelle, Gräber der Lausitzer Bevölkerung (?), Gruben) freigelegt. Der mobile Befundkomplex aus den Schichten und Objekten umfaßt: 1576 Tongefäßscherben, Lehmewurfschollen, Feuersteine, Eisenmesser und -nagel, Riemenschnallen, Tonspinnwirtel, Eisenstachel, Drehmahlsteine und andere (vgl. Tabelle 1-2 und Abb. 3-6). Die meisten Befunde (ca. 85%) stammen aus dem Frühmittelalter.

Damm-Brücke (Abb. 2-3)

Die "Brückengrabungen" (W11 – 1991; W18 – 1993; W19 – 1994) wurden in einer natürlichen Terrainverengung, zwischen einer Insel, wo sich die Fundstelle befindet, und der gegenwärtigen Seeuferlinie lokalisiert. Es sind VII Nutzungsphasen des Dammes - der Brücke unterschieden: Phase I (mit unbestimmter Chronologie); II - Urdamm (datiert auf 950-1050); III – Damm (1050-1200); IV – Dammreparaturen (ca. 1200 ?); V – Landbrücke (1250-1350); VI – Brücke (nach 1350-15. Jh.); VII – Damm (Neuzeit).

Siedlung-Turm

Es ist gelungen, in diesem Teil der Fundstelle (vgl. Abb. 1) u. a. die vermutliche Größe des an den Turm grenzenden und mit einem 1 m tiefen Graben begrenzten Platz (ca. 9 m Durchmesser) festzustellen. Es wurden auch einige andere Vertiefungen mit schwer zu bestimmenden Funktion freigelegt, die vielleicht mit dem Turm verbunden waren, jedoch auf die Phase C/D-D₂/E₁ des Frühmittelalters in Großpolen (950-1050 – vgl. W. Dzieduszycki 1982) und spätere Phasen datiert werden. Die Untersuchungen werden weitergeführt.

Abbildungen

1. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Lage der Grabungsflächen. Gez. M. Gorączniak
2. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Lageplan von Schichten und Konstruktionen eines Dammes – einer Brücke (auf Grund der Grabungsfläche 19). Gez. M. Gorączniak
3. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Funde von der "Brückenzone" – Grabungsfläche 18 (1 – Eisensichel; 2 – Eisenschnalle; 3 – Teil eines Messingdeckels (?); 4 – frühmittelalterliche, s. g. Übergangskeramik; 5 – neuzeitige, mit Glasur an der Wandinnenfläche bedeckte Tonscherbe; 6 – frühmittelalterliche Scherbe eines teilweise abgedrehten Tongefäßes; 7 – "spätromisches" ein wenig abgedrehtes Gefäß; 8 – Eisenmesser; 9 – frühmittelalterliche, völlig abgedrehte Tongefäße; 10 – frühmittelalterliche, teilweise abgedrehte Tongefäße). Gez. M. Gorączniak
4. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Auswahl von Tongefäßscherben von der Grabungsfläche 10 (1-7 – Scherben der frühmittelalterlichen, völlig abgedrehten Gefäßen; 8 – gedrehte, s. g. blaugraue Tongefäße; 9-10 – Scherben der frühmittelalterlichen, völlig abgedrehten Tongefäße; 11 – Scherbe eines frühmittelalterlichen, s. g. Übergangsgefäßes). Gez. M. Gorączniak
5. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Funde von der Grabungsfläche 10 (1-2 – Eisenstachel; 3 – Tonspinnwirtel). Gez. M. Gorączniak
6. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Tongefäßscherben von der Grabungsfläche 16 (1 – Scherben der frühmittelalterlichen, s. g. Übergangstongefäße; 2 – ein wenig abgedrehte Tongefäßscherbe; 3-5 – Scherben von frühmittelalterlichen, völlig abgedrehten Tongefäßen; 6 – neuzeitige gedrehte Tongefäße; 9-11 – Scherben der frühmittelalterlichen, völlig abgedrehten Tongefäße; 12 – Scherbe eines gedrehten, s. g. blaugrauen Tongefäßes; 13 – Scherbe eines frühmittelalterlichen, völlig abgedrehten Tongefäßes). Gez. M. Gorączniak

Tabellen

1. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Zusammenstellung von Tongefäßscherben von den Ausgrabungen im Jahre 1993
2. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Zusammenstellung von Tongefäßscherben von den Ausgrabungen im Jahre 1994

Adres autorów:

dr hab. Hanna Kóčka-Krenz, mgr Andrzej Sikorski
 Instytut Prahistorii UAM
 ul. Św. Marcin 78
 61-809 Poznań

PAWEŁ PAWLAK

WSTĘPNE WYNIKI
RATOWNICZYCH BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH
NA ŚRÓDCE W POZNANIU W 1994 R.

UWAGI WSTĘPNE

W trakcie prac instalacyjnych sieci wodociągowej w Poznaniu-Śródka w 1994 r. (od lutego do września) Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska z Poznania sprawowała nadzór archeologiczny na terenie objętym inwestycją¹. Charakter prac budowlanych sprawił, że badania ograniczyły się do działań ratowniczych, zabezpieczających i dokumentujących relikty osadnictwa. Polegały one na doraźnej interwencji, przybierając w większości formę regularnie prowadzonej eksploracji w wytyczonych wykopach-sondażach (4 sondaże o łącznej powierzchni ok. 28 m² – por. ryc. 1):

– sondaż I (o powierzchni ok. 3,5 m²) założono na skwerze przy ul. Św. Jacka w odległości ok. 35 m na północ od ul. S. Wyszyńskiego i około 50 m na wschód od rzeki Cybiny;

– sondaż II (o pow. 3 m²) założono na ul. Cybińskiej, nieopodal skrzyżowania z ul. Ostrówek (zatem de facto na dawnej osadzie Ostrówek – por. A. Rogalanka 1988, s.156);

– sondaż III (o pow. 1,5 m²) usytuowano przy ul. Św. Jacka, tuż przy zbiegu z ul. Ostrówek (od jej północnej strony);

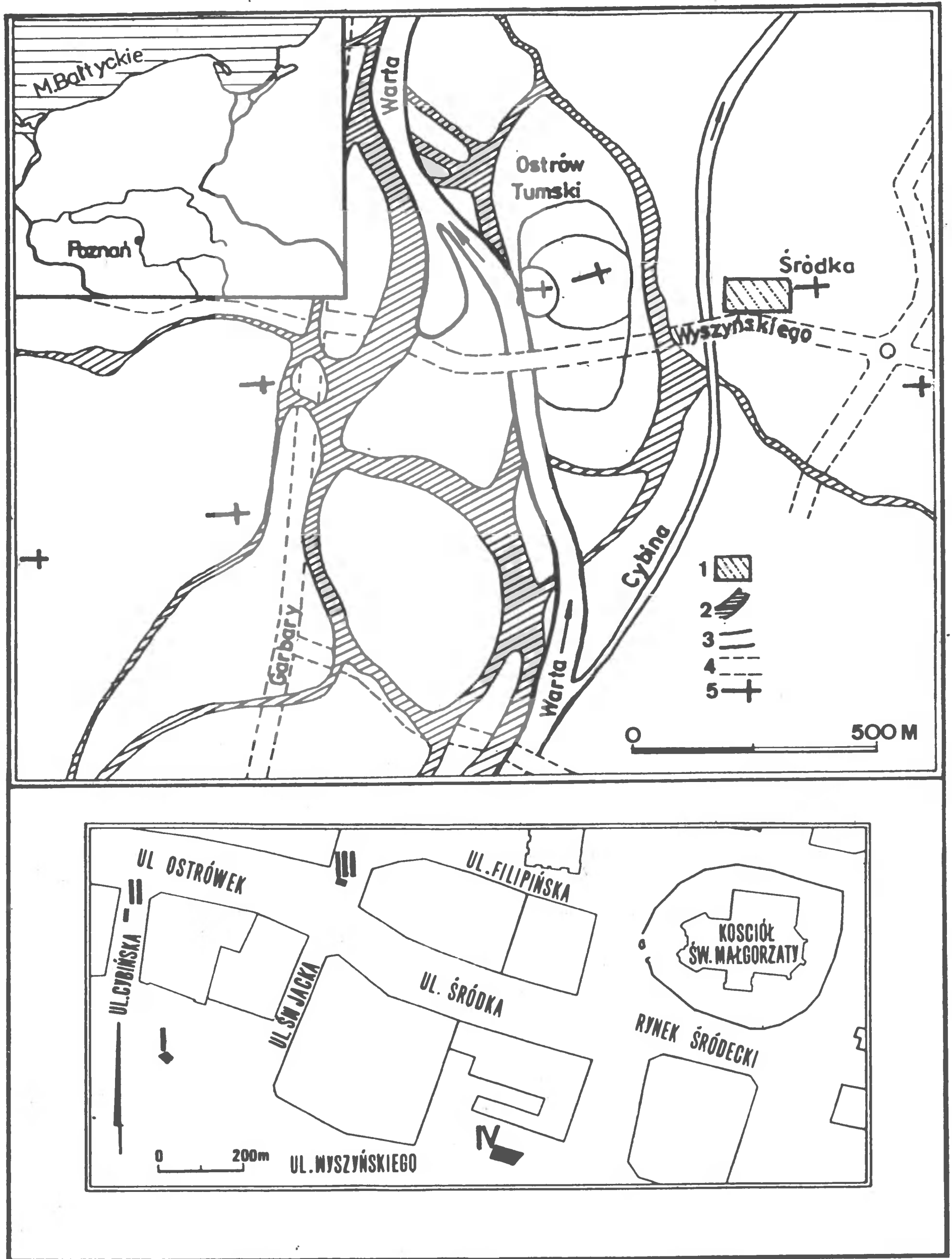
– sondaż IV o największej powierzchni (ok. 20 m²) znajdował się w odległości 120 m na wschód od Cybiny, na skwerze między ul. S. Wyszyńskiego a zabudowaniami przy Rynku Śródeckim.

Rozpoznanie archeologiczne Śródki, jak do tej pory, nie pozwala na bardziej wnikliwą analizę procesów osadniczych na tym terenie. Prace archeologiczne tutaj prowadzone miały zazwyczaj charakter okazjonalny i obejmowały małą powierzchnię (M. Perzyńska 1962).

Tegoroczne badania, mimo ratowniczego trybu, dostarczyły ważnych i nowych źródeł archeologicznych, pozwalających bardziej precyzyjnie określić główne momenty procesu osadniczego na Śródce². Oprócz elementów związanych z funkcjonowaniem osady na tym

¹ Inwestorem prac było Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Poznaniu.

² Pragnę podziękować Panu dr. W. Dzeduszyckiemu za cenne uwagi w trakcie pisania tego artykułu.

Ryc. 1. Poznań-Śródka. Lokalizacja wykopów (1 – obszar penetracji archeologicznej; 2 – starorzecza, 3 – współczesny przebieg rzek; 4 – przebieg ulic; 5 – kościoły). Rys. A. Szczur i P. Pawlak

terenie (tj. reliktyw dawnej zabudowy wraz z okazałą kolekcją materiału masowego), odkryto i rozpoznano fragment wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego.

Analizę źródeł archeologicznych pochodzących z osady na Śródce przedstawię skrótowo, a nieco więcej uwagi poświęcę nekropoli. Jest to zrozumiałe, uwzględniając lokalizację cmentarzyska (w bliskim sąsiedztwie Ostrowa Tumskiego) oraz niektóre aspekty, składające się na wczesnośredniowieczne zwyczaje pogrzebowe.

OSADA

Pozostałości osadnictwa na Śródce zarejestrowano we wszystkich sondażach, gdzie pozyskano materiał masowy w postaci odpadów pokonsumpcyjnych (np. kości zwierzęce) oraz ceramiki naczyniowej, kafli, przedmiotów z żelaza, brązu, skóry (ryc. 3).

W dwóch sondażach (I i IV), odkryto relikty dawnej zabudowy Śródki.

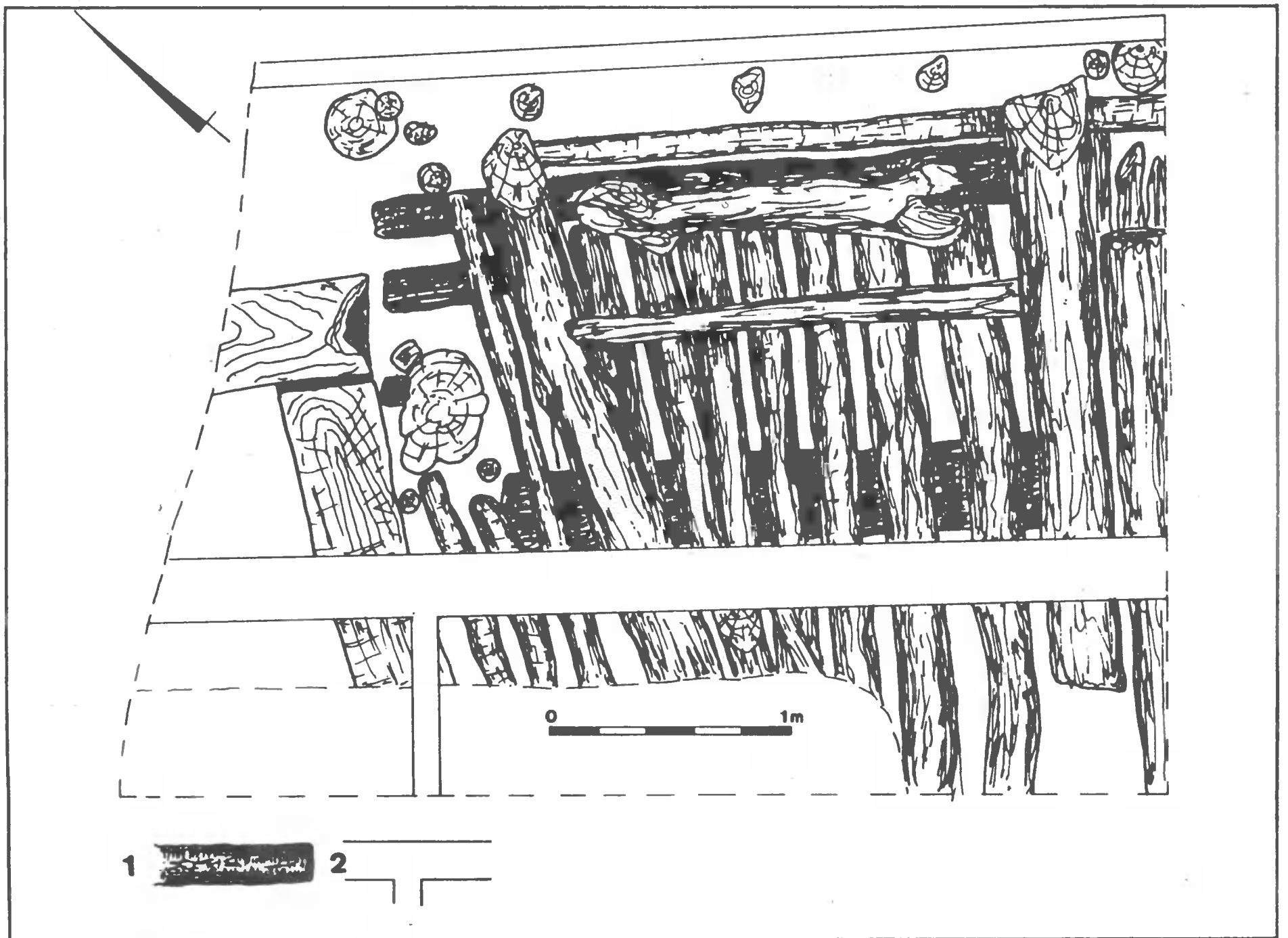
Pod względem chronologiczno-funkcjonalnym źródła (zarówno stałe, jak i ruchome) podzielić można następująco:

1) Najstarszym elementem na stanowisku jest obiekt (jama) ludności kultury łuzyckiej, odnotowany w sondażu IV. Materiał ruchomy z tego okresu znaleziony poza obiektem tłumaczyć należy późniejszą intensyfikacją osadnictwa na tym obszarze i destrukcyjnym wpływem cmentarzyska (ryc. 3:1).

2) Z okresu wczesnośredniowiecznego pochodzi materiał masowy (głównie ceramika naczyniowa), zalegający w warstwie w sondażach I, III i IV (ryc. 3:2-5). Na podstawie ceramiki naczyniowej ten etap chronologiczny zamykałby się w ramach faz E (lub nawet schyłek D) i F wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce (por. W. Dzeduszycki 1982, s. 111, 121). Określenie dolnego pułapu czasowego występowania ceramiki wczesnośredniowiecznej na Śródce miałyby kapitalne znaczenie dla uściślenia początków osadnictwa przedlokacyjnego na tym terenie. Bardzo prawdopodobne jest, że osada śródecka funkcjonowała już w XI w., na co wskazywałaby część zbioru ceramiki, jak i stratyfikacja. Ustalenie tej kwestii byłoby pomocne w określeniu statusu Śródki, głównie w relacji do Ostrowa Tumskiego.

3) W sondażu IV zarejestrowano 1 obiekt związany ewidentnie z późnośredniowiecznym poziomem osadniczym. Miał on kształt kolisty o średnicy ok. 190 cm, jego miąższość wynosiła 130 cm. Pierwotnie obiekt był prawdopodobnie zagłębiony w ziemi. Składał się z dwóch zasadniczych elementów: warstwy próchnicy wypełniającej część centralną jamy i warstwy jasnożółtej gliny, którą wylepiono ściany obiektu. Z jego wypełniska pozyskano 473 fragmenty ceramiki naczyniowej, na podstawie której czas powstania i użytkowania jamy określić można na XV w. (ryc. 3: 6, 10)³. Zarówno rozmiar, budowa jamy, jak i charakter inwentarza wskazują na gospodarczą funkcję obiektu. W późnośredniowiecznej warstwie osadniczej odkryto też kilka przedmiotów (oprócz ceramiki naczyniowej), umożliwiających bardziej precyzyjne określenie czasu powstania i „narastania” warstwy późnośredniowiecznej. Są to 2 fragmenty ostróg żelaznych. Jeden wystąpił w sondażu I (ryc. 3: 7), drugi w sondażu IV (ryc. 3: 8). W obydwu przypadkach zachowało się tylko

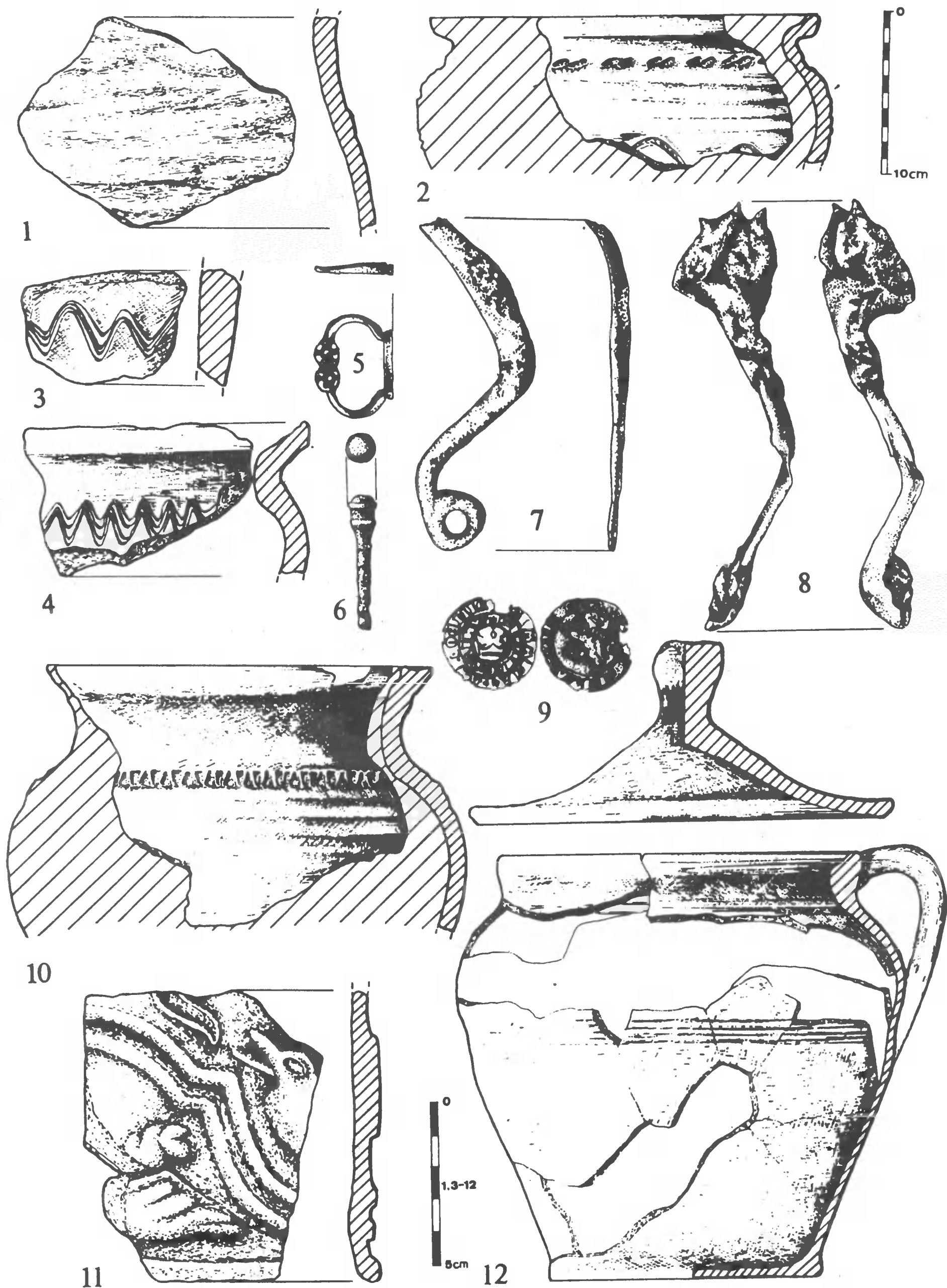
³ Łącznie w czterech sondażach zarejestrowano 13 617 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Ryc. 2. Poznań-Śródka. Sondaż I – poziom konstrukcji drewnianej (1 – elementy drewnianej konstrukcji; 2 – przewody rurowe). Rys. W. Pietura

jedno ramię ostrogi. Reprezentują one typ III wg Z. Hilczerówny (1956, s. 63 n.), którego występowanie datowane jest na XIII i XIV wiek. Innym wyznacznikiem chronologicznym jest szeroki, srebrny grosz praski Jana Luksemburskiego (1310-1346), pochodzący z sondażu IV (ryc. 3: 9).

4. Z nowożytnym poziomem osadniczym, związanych jest kilka stałych pozostałości osadnictwa i współwystępujący z nimi materiał masowy (ryc. 3: 11-12). W sondażu I odkryto węgiel chaty – natrafiono prawdopodobnie na część podwaliny wykonanej z prostokątnych bali dębowych, łączonych na nakładkę („na pół drzewa”) (por. ryc. 2). Ten typ konstrukcji charakterystyczny jest dla starszego (wczesnośredniowiecznego) budownictwa (Z. Staszczak 1963, s. 75 oraz tabl. 6: 1, 2). Dodatkowo, węgiel ów wsparty był na masywnym, prostokątnym palu, o długości 133 cm, wkopanym pionowo. Jest to sposób mocowania podwaliny na podmokłym gruncie, znany już w budownictwie wczesnośredniowiecznym (R. Barnycz-Gupieniec 1974, s. 25 i tabl. 14: 1). W części wschodniej wykopu odkryto przypuszczalnie fragment konstrukcji ulicy, zbudowanej z okrągłaków o średnicy 7-9 cm, wspartych na poprzecznie biegnących legarach (ryc. 2), (por. J. Kaźmierczyk 1970, s. 61). Nawierzchni domniemanej ulicy nie zarejestrowano. Odsłonięta część hipotetycznej ulicy przylegała do elementu konstrukcyjnego chaty. Na podstawie

Ryc. 3. Poznań-Śródka. Materiał zabytkowy z wykopów I-IV (1-4, 10-12 – ceramika naczyniowa; 5 – brązowa sprzączka; 6 – element brązowy (szpila?); 7-8 – żelazne ostrogi; 9 – srebrny grosz praski).

Rys. A. Szczur

materiału ceramicznego i stratyfikacji powyższe relikty zabudowy datować należy na początek okresu nowożytnego (XVI w.) bądź jeszcze na schyłek późnego okresu średniowiecza.

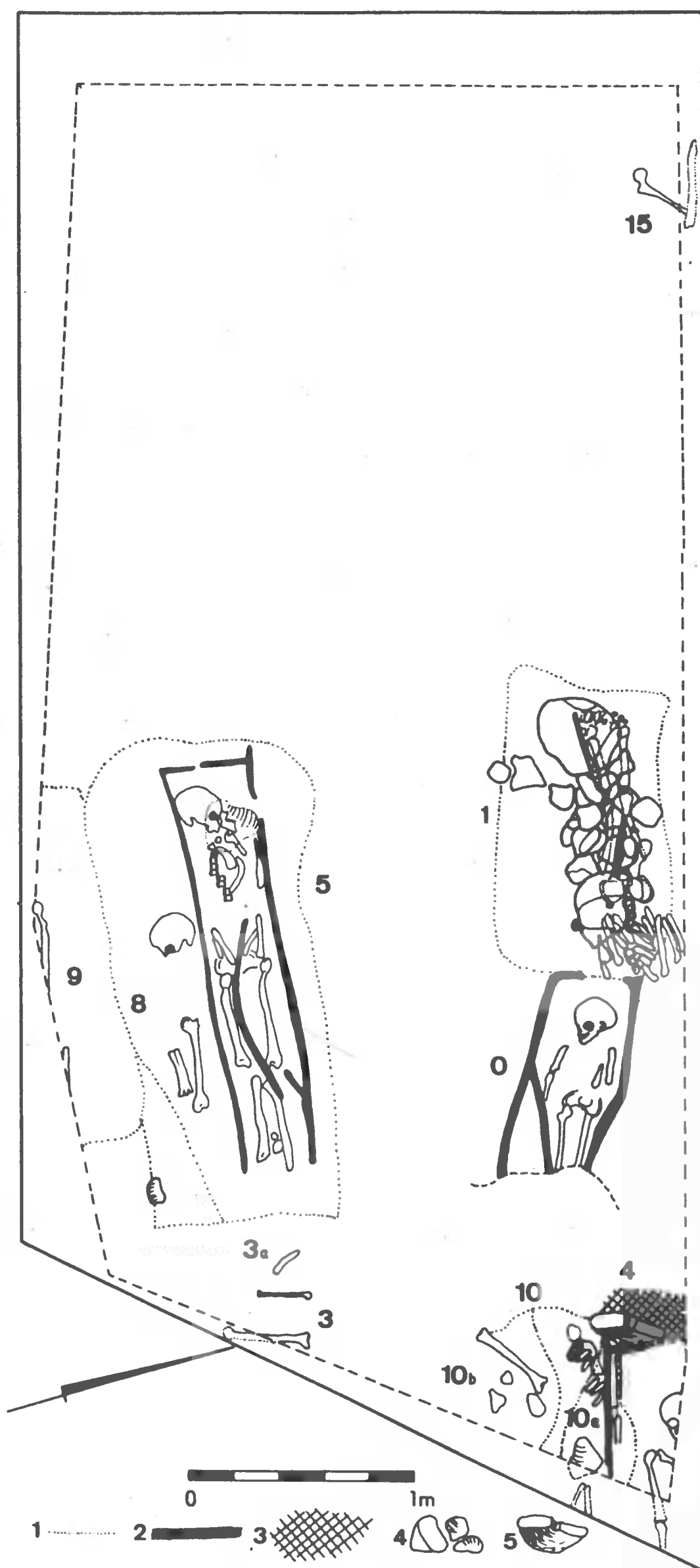
Dla pełniejszego rozpoznania przemian osadniczych na Śródce w Poznaniu, konieczne jest przeprowadzenie systematycznych prac archeologicznych, które umożliwiłyby kompleksowe zbadanie większego obszaru i pozwoliły określić charakter osadnictwa pradziejowego, średniowiecznego oraz nowożytnego.

CMENTARZYSKO

Jego fragment zarejestrowano w sondażu IV (ryc. 1)⁴. Na odkrytej powierzchni (ok. 20 m²) odkryto 26 grobów. W granicach wykopu zdołano wyeksplorować w całości 11 pochówków, gdyż cmentarzysko wystąpiło na głębokości ok. 2,5 m od stropu humusu. Warunki te zdecydowanie wykluczyły możliwość poszerzenia wykopu.

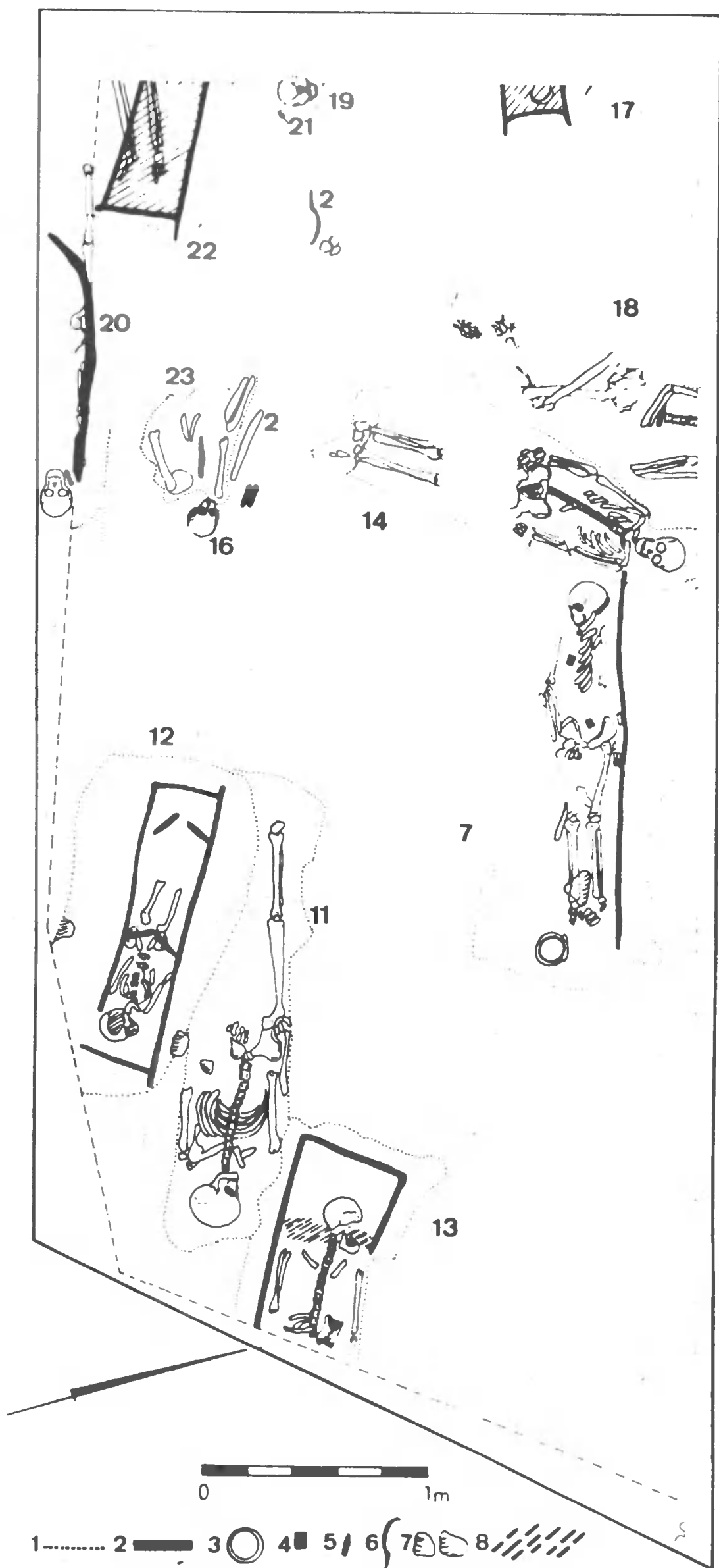
Odkryte przez nas groby zarejestrowano na kilku poziomach (np. w południowo-wschodnim fragmencie wykopu odnotowano pionowe nawarstwienie się czterech grobów: nr 8, 5, 11, 12 – ryc. 4-5). Pochówki usytuowane niżej (starsze) zostały naruszone i częściowo zniszczone w partiach stropowych

⁴ Forma artykułu nie umożliwia pełnej charakterystyki zbadanego fragmentu nekropoli. Całościowa analiza będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

Ryc. 4. Poznań-Śródka. Sondaż IV – wyższy poziom grobów (1 – zarysy jam grobowych; 2 – ślady oszalowania/trumny; 3 – spalenizna; 4 – kamienie; 5 – kamień żarnowy).

Rys. P. Pawlak

Ryc. 5. Poznań-Śródka. Sondaż IV – niższy poziom grobów (1 – zarysy jam grobowych; 2 – ślady oszalowania/trumny; 3 – naczynie ceramiczne, 4 – brązowe kaptorgi; 5 – nóż żelazny; 6 – sierp żelazny; 7 – kamienie; 8 – ślad deski nad szkieletem bądź podkładka pod szalunkiem). Rys. P. Pawlak

przez wkopy grobów późniejszych (młodszych). Dodatkowo, w części południowo-zachodniej wykopu groby nr 2, 16, 23 (ryc. 5) uległy destrukcji w wyniku naruszenia ich struktury przez obiekt późnośredniowieczny (XV w.). Dla potrzeb niniejszej publikacji dokonano podziału ogólnego na dwa zasadnicze poziomy występowania pochówków (ryc. 4-5).

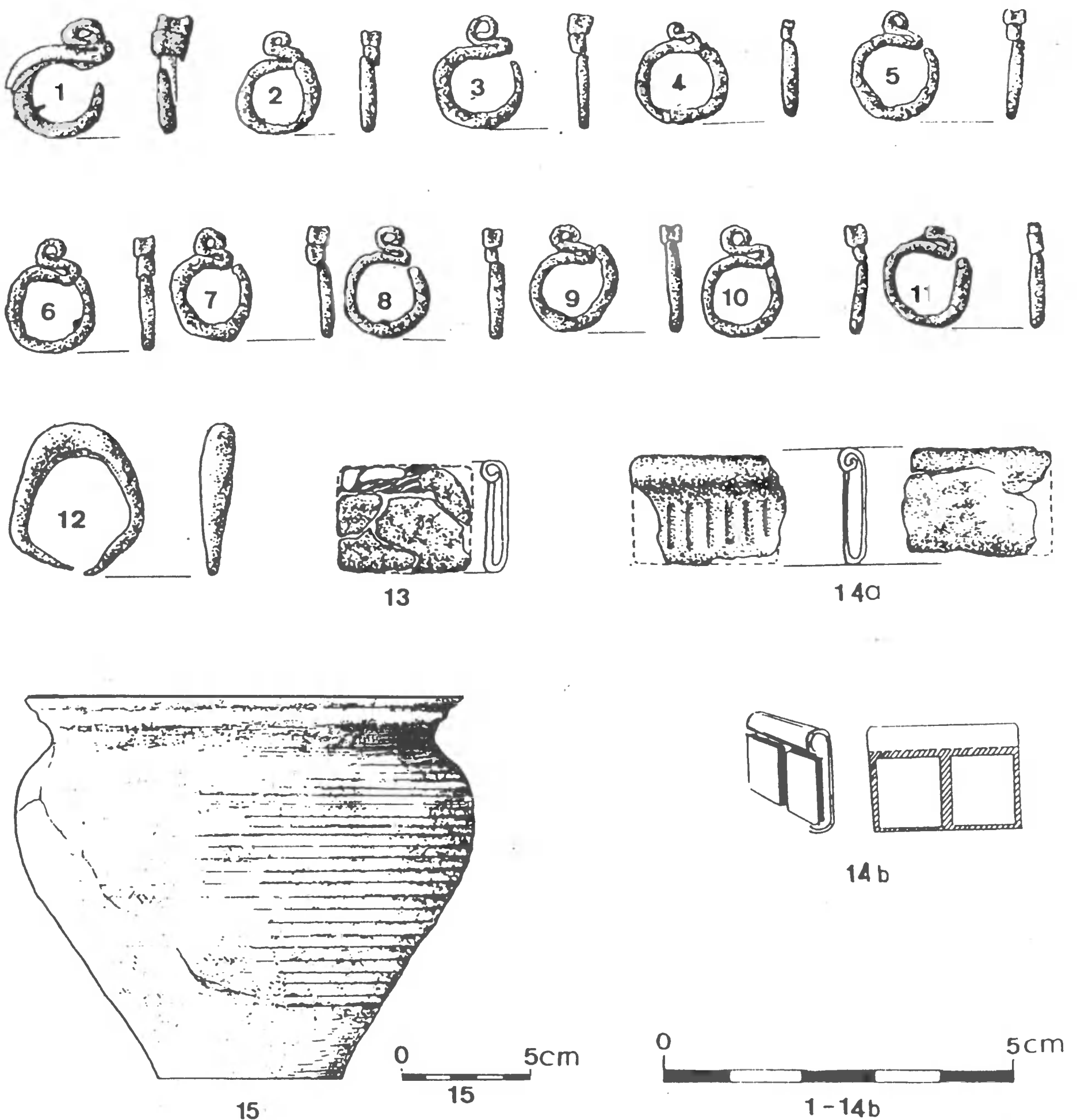
Ogólna charakterystyka pochówków

W trakcie badań terenowych wyodrębniono 23 groby. Analiza antropologiczna wykazała obecność trzech dodatkowych pochówków (nr 3a, 10a i 10b), których wydzielenie *in situ* było niemożliwe ze względu na duży stopień ich zniszczenia⁵.

Analizie antropologicznej poddano szczątki kostne z 25 grobów⁶. Wykazała ona, że w obrębie tylko 16 jam grobowych zarejestrowano homogeniczny materiał kostny. W pozostałych przypadkach stwierdzono obecność szczątków należących do różnych osobników. Tak więc w trzech jamach grobowych (nr 3, 9 i 13) wystąpiły kości dwóch różnych osobników, natomiast w obrębie jam nr 5, 10 i 12 odnotowano oprócz pochówków pierwotnych, również szczątki dwóch innych zmarłych.

⁵ Analizę materiału kostnego z grobów wykonała mgr A. Wrzesińska z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

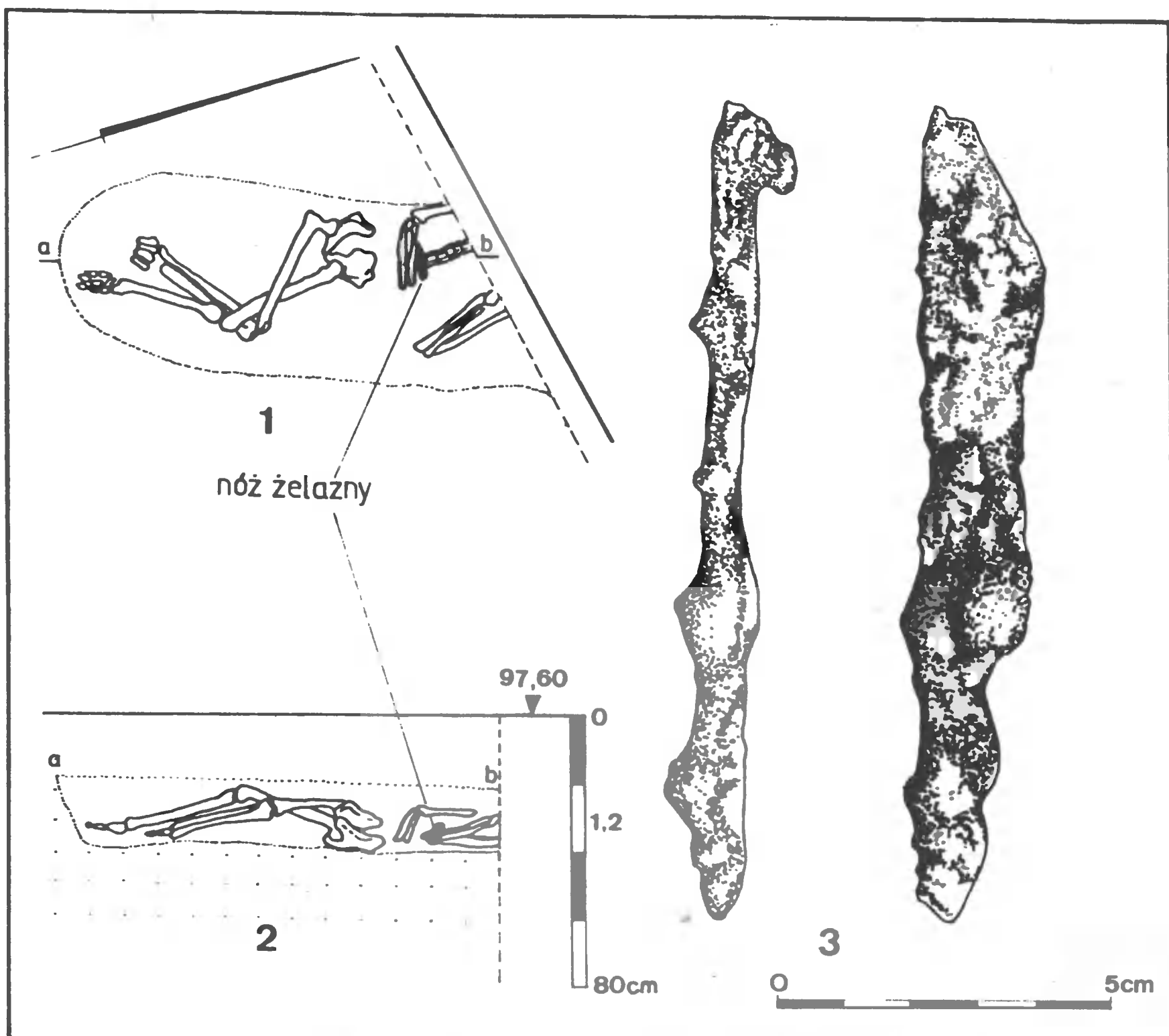
⁶ Analiza nie objęła szczątków kostnych z grobu nr 21.

Ryc. 6. Poznań-Śródka. Sondaż IV - inwentarz z grobu nr 7 (1-11 – brązowe kabłączki skroniowe; 12 – brązowy pierścionek; 13-14a – brązowe kaptorgi; 14b – konstrukcja brązowych kaptorg; 15 – naczynie gliniane). Rys. A. Szczur

Spośród 25 określonych antropologicznie grobów, 6 zawierało szkielety kobiet, 8 szkielety mężczyzn i 11 osobników, których płci nie udało się określić. W grupie tych ostatnich, wyróżniono 4 szkielety dziecięce, w tym odnotowano nieliczne szczątki kostne niemowlęcia w wieku poniżej 1 miesiąca (grób nr 10a – ryc. 4).

W odkrytej części cmentarzyska 15 szkieletów usytuowanych było na osi wschód-zachód: 10 zorientowano głową na zachód, 5 na wschód (ryc. 4 i 5). W przypadku dwóch grobów (nr 14 i 18), stwierdzono odmienną orientację szkieletów: obydwa usytuowano na osi północ-południe (z odchyleniem na północnywschód), z głowami zwróconymi na północ (ryc. 5).

Ryc. 7. Poznań-Śródka. Sondaż IV- grób nr 18 (1 – plan płaski grobu; 2 – profil grobu; 3 – nóż żelazny). Rys. A. Szczur i P. Pawlak

Większość zmarłych układano w pozycji wyprostowanej, na wznak, z rękoma wyciągniętymi wzdłuż tułowia. W trzech przypadkach stwierdzono szczególny układ szkieletów. W grobie nr 1 (częściowo zniszczonym przez wkop jamy grobowej nr 0) pochowano osobnika z nogami wyprostowanymi i z podgiętymi w łokciach rękoma ułożonymi na klatce piersiowej, co sugerować by mogło, że zmarły spoczywał na prawym boku (ryc. 4). W grobie nr 18 pochowano zmarłego z podkurczonymi nogami (z tym, że prawa noga była założona na lewą) i rękoma ugiętymi w łokciach. W grobie nr 23 złożono zmarłego prawdopodobnie na brzuchu, co wynika z ułożenia prawej łopatki osobnika (nad kością ramieniową).

Powyższe przypadki nie są zjawiskiem częstym na nekropolach z tego okresu, aczkolwiek uchwytym w materiałach z kilku stanowisk. Pochówki o ułożeniu odbiegającym od reguły (tj. albo w pozycji skurczonej, albo twarzą do ziemi) odnotowano na takich cmentarzyskach, jak Cedynia, woj. szczecińskie (H. Malinowska-Łazarczyk 1982, s. 109), Kałdus, gm. Chełmno, woj. toruńskie (E. Kaszewska 1960, s. 147), Cielmice, gm. Tychy, woj. katowickie (E. Szydłowska 1967, s. 272 n.), Wolin-Wzgórze „Młynówka”, woj. szczeciń-

skie (J. Wojtasik 1968, s. 206 i 207) oraz Psary, gm. Sławno, woj. piotrkowskie (T. Trębaczewicz 1963, s. 135).

Z terenu Wielkopolski, z cmentarzyska w Gwiazdowie, gm. Kostrzyn, woj. poznańskie znany jest grób kobiety, którą pochowano na brzuchu (Z. Rajewski 1937, s. 54).

Zarysy jam grobowych na Śródcie czytelne były w 17 przypadkach⁷. Ich kształt zbliżony był bądź do owalu, bądź do prostokąta o średnich wymiarach: 0,75x1,9 m. Zachowana miąższość jam mieściła się w granicach od kilkunastu do ok. 30-35 cm. W 12 jamach grobowych (nr 0, 1, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 23) wystąpiły węgle drzewne.

W grobie nr 4, tuż za kamieniem żarnowym, natrafiono na zwartą warstwę spalenizny (ryc. 4). W literaturze interpretuje się tego rodzaju znaleziska jako ślady po palonych ogniskach przy otwartych grobach, co odpowiadałoby obrzędowi tzw. „pustej nocy” znanemu z badań etnograficznych (por. A. Fischer 1921, s. 205). Na innej nekropolii poznańskiej (na ul. Wodnej) zarejestrowano skupiska spalenizny w obrębie wkopu grobowego, które mogą być pozostałością obrzędowego wypalania jamy grobowej (M. Kara 1994, s. 246).

Zaobserwowano, że jamy niektórych pochówków śródeckich (groby nr 7, 11, 13), miały półokrągłe nisze na narożach i/lub na wysokości miednicy pochowanego osobnika (np. grób nr 7). Służyły one, być może, do sytuowania w tych miejscach poprzecznych (w stosunku do dłuższej osi grobu) dranic bądź belek, stanowiących podkładkę pod drewniane konstrukcje grobów (szalunki) i pełniących, być może, funkcję nosideł (np. w grobie nr 13 zarejestrowano poprzeczną podkładkę pod głową zmarłego). Dodatkowo, podkładki te decydowały o stabilności drewnianej obstawy.

Pozostałości drewnianych konstrukcji zaobserwowano w przypadku 11 grobów (nr 0, 1, 4, 5, 7, 12, 13, 17, 20, 22, 23 – ryc. 4-5). W większości były to regularne, prostokątne skrzynie z wystającymi często bokami dłuższymi (co mogło pełnić rolę nosideł). Przynajmniej w dwóch przypadkach (groby nr 17 i 22) można założyć, mimo przyjętych w literaturze przedmiotu hipotez wykluczających istnienie trumien na nekropolach XI-wiecznych (Z. Rajewski 1937, s. 79; M. Miśkiewicz 1969, s. 246; L. Rauhut 1971, s. 461; J. Kaźmierczyk, K. Wachowski 1976, s. 106-107), że konstrukcje drewniane miały właśnie taką formę (tj. skrzyni zamkniętej zarówno od dołu, jak i od góry). Zwyczaj podkładania desek bądź dranic pod drewnianą obstawę grobu i pod zmarłego zarazem znany jest z cmentarzyska na ul. Wodnej w Poznaniu, datowanego na 2 poł. X-1 poł. XII w. (M. Kara 1994, s. 346). W przypadku pochówków nr 0, 5 i 11 stwierdzono smugę drewna nad szkieletem, co jest również pozostałością pokrywy trumny albo destruktem osuniętych ścianek bocznych. W grobie 12 odnotowano nad szkieletem ślady po dwóch poprzeczkach (na wysokości miednicy i stóp), które są, być może, reliktem konstrukcji łączącej i wzmacniającej zarazem boki szalunku. Niewykluczone, że owe drewniane szalunki były wsparte na poprzecznie usytuowanych deskach-belkach, wpływających na stabilność całej konstrukcji i być może pełniących funkcję uchwytów (nosideł). Na cmentarzysku śródeckim tylko w grobie nr 1 wystąpił gwóźdź żelazny, dlatego przyjąć wypada, że elementy drewniane spajano w inny sposób, używając na przykład drewnianych kołków (por. M. Miśkiewicz 1967, s. 128; J. Kaźmierczyk, K. Wachowski 1976, s. 107; S. Mendyk 1989, s. 184).

⁷ Kompletny zarys jamy grobowej miało 5 grobów (ryc. 4-5).

Z konstrukcjami grobowymi związana jest również obecność kamieni w formie bruków czy obstaw (por. L. Rauhut 1971, s. 435 n.; K. Wachowski 1971, s. 194).

Na cmentarzysku w Poznaniu-Śródka dysponujemy dwoma przykładami (groby nr 1 i 4 – ryc. 4) intencjonalnego użycia kamieni jako elementu konstrukcyjnego w jamie grobowej. Zmarłego w grobie nr 1 przykryto średnimi i dużymi kamieniami polnymi, tworzącymi zwartą warstwę-bruk. Podobne formy wystąpiły np. na cmentarzyskach w Blichowie, gm. Bulkowo, woj. płockie; Koziminach, gm. Płońsk, woj. ciechanowskie, gdzie na przykrywającej ciało zmarłego warstwie ziemi ułożono bruk kamienny (M. Miśkiewicz 1969, s. 246), czy w Lutomierniku, gm. loco, woj. sieradzkie (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, s. 20), gdzie w 26 grobach wystąpił płaszcz kamienny nad pochówkiem. Na szczególną uwagę zasługuje grób nr 4, w którym za głową zmarłego ustawiono kamień żarnowy (ryc. 4). Podobny przypadek zarejestrowano na nekropoli w Niemczy, woj. wałbrzyskie (J. Kaźmierczyk, K. Wachowski 1976, s. 112), na której w jednym z grobów, umieszczono kamień żarnowy nad kończynami dolnymi pochowanego osobnika. Ze specjalną obstawą kamienną wokół głowy zetknięto się również na cmentarzysku w Cielmicach (E. Szydłowska 1967, s. 270). Tam w jednym z grobów, ustawiono pionowo za głową zmarłego płaski kamień wapienny. Powyższe rozwiązania konstrukcyjne wystąpiły też na cmentarzysku w Treben, Kr. Weissenfels (Niemcy) (N. Niklasson 1919-1920, s. 341-342). Elementy kamienne w obrębie jam grobowych na Śródce zasługują na uwagę, ponieważ na terenie Wielkopolski należą one do znalezisk rzadkich (por. Z. Rajewski 1937, s. 53)⁸.

Inwentarz grobowy

Spośród 26 odkrytych pochówków, 12 (ponad 46%) zawierało inwentarz grobowy (groby nr 0, 1, 2, 4, 5, 7, 10, 13, 14, 17, 18, 20). Wyposażonych było 8 grobów z oszalowaniem i 4 bez konstrukcji drewnianej (ryc. 4 i 5). Ilość składanych do grobu przedmiotów była bardzo różna: od 1 do 15. Średnio wynosi ona 1,4 przedmiotu dla grobu (por. H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 57 n.).

Z przedmiotów stanowiących wyposażenie grobowe, najliczniejszą grupę stanowią kabłączki skroniowe. Wystąpiły one w 3 grobach: nr 0 (2 egz.), 7 (11 egz.) i 20 (6 egz.), w łącznej liczbie 19 sztuk (ryc. 6: 1-11). Wszystkie wykonane zostały z drutu. W przypadku 16-tu egzemplarzy był to drut brązowy, a w 3 srebrny (obydwa okazy z grobu 0 i jeden z grobu 20). Wszystkie cechują się esowato ukształtowanym uszkiem, co kwalifikuje je do typu III wg K. Musianowicz (1949, s. 195-206). Nie zarejestrowano okazów ze żłobkowym uszkiem (a więc odmiany C wg K. Musianowicz). Wszystkie egzemplarze śródeckie mieszczą się w granicach metrycznych odmiany A wg H. Kóčka-Krenz (1971, s. 102; 1993, s. 47)⁹. Występowanie kabłączków skroniowych na cmentarzyskach (i nie tylko) z tego okresu jest powszechne, ale ten typ ozdoby pozwala na uściślenie ram chronologicznych kontekstu, w którym się znalazły. Przyjmuje się, że esowate kabłączki skroniowe

⁸ Pomijam tutaj sferę interpretacyjną opisywanego zjawiska. Problematyka ta zostanie szerzej omówiona w opracowaniu szczegółowym, wraz z opisem wszystkich grobów, które jest w trakcie realizacji.

⁹ Są to kabłączki o średnicy wewnętrznej do 2 cm.

charakterystyczne są dla okresu od połowy X do początku XIII w., a szczególnie w XI i XII w. (K. Musianowicz 1949, s. 201-202; H. Kóčka-Krenz 1993, s. 56).

Na nekropoli śródeckiej wystąpił 1 pierścionek (w grobie nr 7). Wykonany z drutu brązowego o przekroju okrągłym, reprezentuje formę otwartą (o średnicy wewnętrznej ok. 1,5 cm), ze ścienionymi końcami (ryc. 6: 12) (por. H. Kóčka-Krenz 1993, s. 115 oraz mapa 54). Podobne egzemplarze występują na nekropolach z terenu Polski, które datowane są na okres od końca X do końca XII w. (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, s. 78; J. Marciniak 1960, s. 174; E. A. Wójcikowie 1973, s. 168; H. Malinowska-Łazarczyk 1982, s. 57).

Z ozdób brązowych, na szczególną uwagę zasługują dwie kaptorgi wykonane z cienkiej, odpowiednio zwiniętej blachy. Obydwa egzemplarze pozyskano również z grobu nr 7 (ryc. 13, 14a). Jedna kaptorga znajdowała się na klatce piersiowej, drugą zarejestrowano w okolicach miednicy. Kaptorgi ze Śródki są prawie identyczne i formą nawiązują do grupy kaptorg prostokątnych (H. Kóčka-Krenz 1993, s. 84). Jedna z nich jest zdobiona w postaci pionowych żeberk (ryc. 14a), druga zaś jest nieornamentowana (ryc. 13). Obydwie zbudowane są z dwóch zasadniczych części. Część zewnętrzna wykonana została z blachy brązowej, w połowie długości zagiętej i uformowanej w prostopadłościan (z otwartymi bokami mniejszymi) o wymiarach 2 x 1,6 x 0,3 cm (w przypadku jednej z nich) i 2,2 x 1,7 x 0,3 cm (w przypadku drugiej). Jedna ze ścianek była dłuższa i zwinięta na końcu w rurkę, przez którą przeciągano sznurek (przy jednej z kaptorg stwierdzono jego obecność), służący do zamocowania ozdób (por. H. Kóčka-Krenz, P. Pawlak, A. Sikorski w druku; por. też J. Schráníl 1925, s. 179; R. Jakimowicz 1933, s. 115). Wewnątrz tak skonstruowanego pojemnika znajdowały się dwie równe kapsuły, w kształcie prostopadłościanów, wykonane również z blachy brązowej. Zabezpieczały one zawartość organiczną kaptorgi-amuletu (ryc. 14b). Na cmentarzysku w Strzemieszycach Wielkich, woj. katowickie (J. Marciniak 1960, s. 170) funkcję owych pojemników wewnątrz kaptorgi, pełniły trzy „zawiniątka” wykonane z materiału organicznego w postaci tkaniny lnianej. Nieokreślona bliżej substancja organiczna wystąpiła w kaptordze z Lutomińska, woj. sieradzkie (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, s. 81) oraz Groszowic, gm. Opole, woj. opolskie (H. Urbańska 1959, s. 183). Egzemplarze śródeckie zawierały wewnątrz kapsuł nasiona prosa zwyczajnego (*panicum miliaceum* L.) lub włośnicy beru (*setaria italica* [L.] P. B.)¹⁰. Włożenie nasion do schowka miało zapewne znaczenie symboliczne (W. Hensel 1987, s. 595 i przypis 163). Jest to być może egzemplifikacja starych wierzeń słowiańskich, odnoszących się do pierwiastków życia zawartych w ziarnach zbóż (K. Moszyński 1967, s. 533) albo wiąże się z symboliką zmartwychwstania (H. Kóčka-Krenz, P. Pawlak, A. Sikorski w druku). Stąd też dwojaka interpretacja w literaturze przedmiotu funkcji kaptorg postrzeganych bądź jako amulety, bądź jako formy relikwiarzy (E. Kihl-Byczko 1970, s. 424 n.; H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 96-98; W. Hensel 1987, s. 595 oraz przypis 163). Na jednej z kaptorg zarejestrowano (w wyniku analizy makro- i mikroskopowej) obecność szczątków tkaniny lnianej, która przylgnęła do spodniej strony ozdoby. Jest to prawdopodobnie relikwiarz stroju, w którym pochowano zmarłą (o wynikach analizy tekstyliów ze Śród-

¹⁰ Oznaczenie gatunków ziaren wykonała dr W. Rudnicka-Sterna z Katedry Botaniki Akademii Rolniczej w Poznaniu.

ki – por. aneks P. Pawlak, A. Sikorski). Chronologia kaptorg prostokątnych mieści się w granicach od IX do początku XIII w. Kaptorgi z brązu i zdobione prostą dekoracją nie występują zbyt często w zespołach wczesnośredniowiecznych (H. Kóčka-Krenz 1993, s. 84 i mapa 34). Podobny do śródeckiego okaz z Oldenburga, Kr. Ostholstein (Niemcy) datowany jest na X-XI w. (I. Gabriel 1991, 181 n.). Z innych ozdób pozyskanych na cmentarzysku śródeckim wspomnieć należy o 4 paciorkach. Każdy z nich został wykonany z innego surowca. W grobie nr 10 znaleziono walcowaty paciorek z jasnozielonego szkła. W grobie nr 14 wystąpiły 3 paciorki pochodzące prawdopodobnie z jednego naszyjnika: bursztynowy, ceramiczny i z muszli kauri. Muszle kauri – import pochodzący z rejonu Morza Czerwonego i Oceanu Indyjskiego – rzadko spotykane są na cmentarzyskach w Polsce (J. Kostrzewski 1969, s. 260; K. Wachowski 1975, s. 58). Znane są z Tomic, gm. Głogówek, woj. opolskie (K. Wachowski 1973, s. 203); Gruczna, gm. Świecie, woj. bydgoskie (W. Łęga 1930, s. 180); Słaboszewa, gm. Dąbrowa, woj. bydgoskie (Z. Rajewski 1937, s. 39, 57, 74); Chełmu Lubelskiego, gm. loco, woj. lubelskie (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 106, ryc. 27i) oraz z Cedyni, woj. szczecińskie (H. Malinowska-Łazarczyk 1982, s. 55). Paciorek bursztynowy reprezentuje formę kulistą, spłaszczoną. Zbliżone gzemplarze wystąpiły np. na cmentarzysku w Brześciu Kujawskim, gm. loco, woj. włocławskie, (E. Z. Kaszewscy 1971, s. 383). Dla terenów Śląska, przyjmuje się (K. Wachowski 1975, s. 58), że paciorki bursztynowe nie występują już w inwentarzach grobowych cmentarzysk zakładanych w, i po połowie XII w., natomiast szklane spotyka się również na nekropolach młodszych (K. Wachowski 1971, s. 206; tenże 1973, s. 202). Z innych przedmiotów znalezionych w grobach wymienić należy żelazny sierp, 2 żelazne noże oraz 2 naczynia ceramiczne.

Sierp znaleziono w mocno zniszczonym (przez obiekt późnośredniowieczny) grobie nr 2 (ryc. 5), dlatego też jego związek z pochówkiem wydaje się być tylko prawdopodobny, choć usytuowanie okazu w rejonie zniszczonej czaszki, sugeruje pierwotne występowanie w jamie grobowej. Jest to egzemplarz o długości 34,5 cm i łagodnie wygiętym ostrzu długości 22,5 cm oraz trzpieniu zagiętym na końcu. Sierpy w pochówkach na terenie Polski są bardzo rzadkimi znaleziskami. Do tej pory znanych jest zaledwie kilka egzemplarzy: z Końskich, gm. loco, woj. kieleckie (J. Gąssowski 1952, s. 135); z Tomic (K. Wachowski 1973 s. 193) i z Brzegu, gm. Pęczniew, woj. sieradzkie (A. Kufel-Dzierżowska 1975, s. 382, tabl. 1:7).

W grobie nr 18 (ryc. 7) zarejestrowano nóż żelazny o długości 12 cm, szerokości ostrza 2 cm, z jednostronnie wyodrębnionym trzpieniem (ryc. 7: 3). W grobie nr 1 natomiast wystąpił silnie skorodowany fragment noża, na wysokości klatki piersiowej pochowanego osobnika.

W grobach nr 7 i 17 wystąpiły całe naczynia ceramiczne (ryc. 6: 15). W grobie nr 7 naczynie ustawiono w nogach (za prawą stopą) pochowanej osoby. Z analogiczną sytuacją mamy prawdopodobnie do czynienia w grobie 17 ale zarejestrowany on został tylko we fragmencie (w obrębie wykopu – ryc. 5), co utrudnia jednoznaczne określenie miejsca występowania pojemnika ceramicznego. Naczynie z grobu nr 17 to okaz mały, o wysokości ok. 9,5 cm. W literaturze przedmiotu, podnosi się, że tego rodzaju naczynia pełniły funkcję pojemników o specjalnym, grobowym przeznaczeniu (J. Gąssowski 1952, s.161 n.; J. Marciniak 1960, s. 167; W. Szymański 1963, s. 182; H. Zoll-Adamikowa 1970, s. 111 n.). Ustala się również granice czasowe występowania naczyń ceramicznych bądź wiader drew-

nianych na okres od końca X do połowy, względnie końca XII w. (K. Wachowski 1975, s. 45). Później elementy tego typu zanikają, a upowszechniają się nowe traktowane jako substytuty bogatego wyposażenia (np. monety), co tłumaczy się silniejszym wpływem Kościoła na formę obrządku pogrzebowego (M. Miśkiewicz 1969, s. 268; H. Zoll-Adami-kowa 1971, s. 126 n.). Powyższe naczynia, na podstawie cech techno-stylistycznych, odnieść można do ceramiki typowej dla fazy E1 okresu wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce (tj. ok. 1050-1100 – por. W. Dzieduszycki 1982, s. 111).

Opierając się na analizie materiału zabytkowego, czas funkcjonowania nekropoli na Śródce w Poznaniu należy datować na okres od połowy XI do końca XII w.

O ile dolna granica rysuje się bardziej wyraźnie (wyznaczają ją takie elementy jak kabłączki skroniowe, kaptorgi czy naczynia gliniane), o tyle górna określona została głównie na podstawie stratyfikacji pochówków. Przyjmując, że grób nr 7 (datowany na 2 połowę XI w.) reprezentuje najniższy poziom zalegania grobów i zakładając istnienie 4 warstw pochówków, to górną granicę użytkowania nekropoli można wyznaczyć na połowę XII, względnie na koniec XII w. Oprócz tego w grobie nr 0, położonym najwyżej zarejestrowano 2 kabłączki skroniowe zbieżne metrycznie z tymi pochodzącymi z grobów reprezentujących najniższy poziom cmentarzyska (groby nr 7 i 20). Sugeruje to ciągłość użytkowania nekropoli i stosunkowo mały odcinek czasu dzielący poszczególne pochówki.

Dla pełniejszej charakterystyki cmentarzyska, prezentujemy bardziej szczegółowo zespół cech dwóch wybranych pochówków (nr 7 i 18). Pierwszy z nich (grób nr 7) zawiera najbogatszy (w rozpoznanym fragmencie cmentarzyska) zestaw inwentarza grobowego, natomiast grób nr 18 wyróżnia inne, niż w przypadku pochówków w oszalowaniu lub trumnie, ułożenie szkieletu.

Grób nr 7

Zarys jamy grobowej widoczny był w rzucie poziomym i kształtem zbliżony do prostokąta o wymiarach 2,2 x 0,85 m. Zachowana miąższość jamy wynosiła około 0,25 m. W części zachodniej grób naruszony został przez pochówek nr 14.

Grób nr 7 zawierał dobrze zachowany szkielet osobnika w wieku *juvenis* (tj. 14-15 lat)¹¹. Wyposażenie grobowe wskazuje, że był to pochówek młodej kobiety. Zmarłą pochowano w pozycji na wznak, z rękoma ułożonymi wzdłuż tułowia (prawa ręka lekko zgięta w łokciu z dłonią na miednicy). Szkielet usytuowany był na osi wschód-zachód (z pewnym odchyleniem na północnyzachód), z czaszką skierowaną na zachód i spoczywającą na prawym łuku jarzmowym. Zaobserwowano, że od strony północnej szkieletu wystąpiły pozostałości konstrukcji drewnianej, prawdopodobnie szalunku lub obstawy (tylko z jednej strony grobu), w postaci brunatnej smugi z fragmentami zbutwiałego drewna, będącej reliktem jednego z dłuższych boków owego szalunku.

Zarys jamy grobowej, głównie jej północna granica, sugeruje możliwość istnienia drewnianych, poprzecznych podkładek zarówno pod zmarłą, jak i pod całym szalunkiem, wzmacniających całą konstrukcję. Owe trzy poprzeczki (na wysokości głowy, miednicy i stóp) wystawały prawdopodobnie poza szerokość szalunku i pełnić mogły dodatkowo funkcję

¹¹ Materiał kostny okazał się wg mgr A. Wrzesińskiej mało diagnostyczny przy określeniu płci.

nosideł – uchwytów. Stąd też, obecność trzech półkolistych nisz w ścianie północnej wkopu grobowego¹².

W jamie grobowej stwierdzono następujące wyposażenie:

1) 11 esowatych kabłączków skroniowych z brązu o średnicy wewnętrznej od 0,8 do 1 cm i grubości drutu ok. 0,2 cm. Z prawej strony głowy zarejestrowano 6 sztuk, z lewej 5 egzemplarzy (ryc.6: 1-11). Przy kilku okazach zarejestrowano relikty tkaniny (rozpoznane mikroskopowo), będące zapewne pozostałością czółka, do którego przytwierdzone były owe ozdoby (por. aneks P. Pawlak, A. Sikorski).

2) Pierścionek brązowy na palcu lewej dłoni (ryc. 6: 12).

3) Dwie kaptorgi prostokątne wykonane z blachy brązowej (ryc. 6: 13, 14, 14a). Jedną zarejestrowano na wysokości klatki piersiowej, drugą na wysokości miednicy. Rozrzut kaptorg (na odcinku długości ok. 35 cm) sugerować może zerwanie się sznurka, na którym umocowane były kaptorgi w trakcie składania zmarłej do grobu (por. aneks P. Pawlak, A. Sikorski).

4) Naczynie ceramiczne (o wysokości 15 cm i średnicy 18 cm mierzonej w miejscu największej wydętości brzuśca), które znajdowało się w nogach (przy prawej stopie) zmarłej. Trudno stwierdzić czy pojemnik ów ustawiono w obrębie szalunku, czy też wykorzystano w tym celu wolną przestrzeń między ścianką konstrukcji a granicą wkopu grobowego. W okolicach naczynia wystąpiły kości zwierzęce, co może być pozostałością włożonego pokarmu (A. Fischer 1921, s. 351; por. też A. J. Wrzesińscy 1993, s. 174).

Na prawej nodze, tuż przy stopie, spoczywał płaski kamień być może o znaczeniu symbolicznym (J. Eisner, 1966, s. 432).

Grób.nr 18

Zarejestrowany we fragmencie (część wystąpiła poza granicą wykopu). Jama grobowa owalna o długości (w granicach wykopu) ok. 1,5 m i szerokości ok. 0,55 m (ryc. 7: 1). Zachowana miąższość obiektu wynosiła 0,2 m (ryc. 7: 2).

Grób zawierał szkielet mężczyzny, w wieku *adultus* (ok. 30-35 lat) zorientowany na osi północ-południe, z czaszką zwróconą na północ. Odnotowano odmienny układ szkieletu niż w większości przypadków. Zmarły pochowany został w pozycji skurczonej na lewym boku, z podgiętymi nogami, przy czym prawa założona była na lewą. Ręce zgięte były w łokciach: prawa złożona została na brzuchu, lewa na klatce piersiowej. Część kości klatki piersiowej i czaszka znalazły się w niewyeksplorowanej części grobu.

Zarówno małe rozmiary jamy grobowej jak i ułożenie w niej zmarłego (tak jakby został wtłoczony „na siłę”) oraz zupełny brak jakichkolwiek elementów drewnianej konstrukcji w grobie, nasuwa przypuszczenie, że pochowany osobnik zawinięty mógł być w całun choć nie zachowały się pozostałości tkaniny. Sądzić można, że zabieg ten stosowano też w przypadku innych pochówków. Liczne odciski tkanin występujące na wyposażeniu grobowym na cmentarzysku w Nieporęcie, gm. loco, woj. warszawskie (L.Rauhut 1952, s. 342), interpretowane są właśnie jako pozostałości całunów.

¹² Podobne rozwiązania konstrukcyjne w obrębie jam grobowych zaobserwowano na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Dębczynie, gm. Białogard (stan. 53), woj. koszalińskie, na którym badania prowadził Instytut Prahistorii UAM w Poznaniu pod kierunkiem mgra A. Sikorskiego.

W przypadku innych stanowisk nekropolicznych (Kraków na Zakrzówku, Wrocław na Ołbinie), podkreśla się fakt odmiennego, odbiegającego od reguły, ułożenia szkieletu (ze skrzyżowanymi nogami, na boku czy z podgiętymi kończynami), tłumacząc to właśnie zawinięciem zmarłego w całun (W. Morawski, E. Zaitz, 1977, s. 116, 124; J. Piekalski 1991, s. 53). Zwyczaj ten znany jest na przykład z ikonografii staroruskich (B. A. Woronin 1948, s. 222, ryc. 138, s. 287, ryc. 188), przedstawiających moment składania do grobu panujących lub ich krewnych, zawiniętych w tkaninę. Pochowanego w grobie 18 wyposażono w nóż żelazny – jeden z dwóch, odnotowanych na cmentarzysku (ryc. 7: 3). Nóż przylegał ostrzem do kręgosłupa, pośrodku jego długości (ryc. 7: 1). Sugerować to może, że pochowany osobnik zmarł śmiercią nienaturalną, co tłumaczyłoby widoczny pośpiech zarówno w przygotowaniu jamy grobowej, jak i nienaturalnym (niedbałym) ułożeniu szkieletu. Podobne przypadki zarejestrowano na cmentarzyskach w Brzegu, woj. sieradzkie (A. Kufel-Dzierzgowska 1975, s. 376) oraz w Złotej Pińczowskiej, gm. Złota, woj. kieleckie (M. Miśkiewicz 1967, s. 129).

WNIOSKI

Badania ratownicze na Śródce w Poznaniu w 1994 r. dostarczyły ważnych informacji odnośnie konstytuowania się i przebiegu procesów osadniczych na prawym brzegu Warty. Pozyskano źródła związane z osadnictwem pradziejowym (kultura łużycka), średniowiecznym i nowożytnym.

Nie znamy charakteru osadnictwa pradziejowego. W okresie wczesnośredniowiecznym, wyróżnić można pod względem formalno-funkcyjnym dwa zasadnicze komponenty: osadę i cmentarzysko.

Osada śródecka należała zapewne do osiedli satelickich, związanych z grodem na Ostrowie Tumskim. Poznanie owych wzajemnych relacji wymaga dalszych, systematycznych badań archeologicznych. Na podstawie ostatnich prac wykopaliskowych założyć można istnienie wczesnośredniowiecznej osady na Śródce już w XI w. Określenie metryki osadnictwa przedlokacyjnego ma duże znaczenie dla ustalenia późniejszego (XIII-wiecznego), kontrowersyjnego statusu Śródki, posiadającej, być może, prawa miejskie (A. Rogalanka 1988, s. 148 n.).

Drugi element - cmentarzysko, to obiekt dotąd nieznany a ważny w odniesieniu głównie do Ostrowa Tumskiego. Przynależność terytorialna pochowanej tam ludności nie jest jak do tej pory określona, choć założyć można dwie równoprawne hipotezy (będące zarazem postulatem badawczym):

- 1) nekropola związana jest z funkcjonowaniem grodu na Ostrowie Tumskim;
- 2) należy ją łączyć z osadnictwem w rejonie Ostrówka i Śródki.

W pierwszym przypadku, mieszkańcy Ostrowa Tumskiego, ze względu (być może) na brak miejsca pod cmentarz, zaczęli chować swoich zmarłych po drugiej stronie Cybiny, która stanowiła dodatkowo ewentualną przeszkodę oddzielającą żywych od zmarłych. Dopuszczając drugą ewentualność należałoby nawiązać do hipotezy o istnieniu osady na Śródce już w początkach XI w., a nie, jak się powszechnie przyjmuje w XII stuleciu. (Z. Kaczmarczyk 1988, s. 92 n.).

Cmentarzysko ma różnorodny charakter: z jednej strony, warstwowy układ grobów, charakterystyczny dla nekropoli przykościelnych oraz przewaga orientacji zachodniej w ułożeniu szkieletów i wyłączone stosowanie inhumacji typowe dla rytuału chrześcijańskiego, z drugiej zaś – występowanie tzw. pogańskiego zestawu, wyposażenia i darów grobowych (por. H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 124-127). Świadczy to o krzyżowaniu się tradycji przedchrześcijańskiej i chrześcijańskiej. Wydaje się, że Kościół sankcjonował początkowo stosowanie niektórych elementów wierzeń przedchrześcijańskich, których odbiciem są zwyczajnie pogrzebowe, przystosowując je do swoich potrzeb doktrynalnych i wypierając te, których asymilacja była nie do przyjęcia z punktu widzenia nowej wiary. Dlatego też wyodrębnienie cech obydwu tradycji (pogańskiej i chrześcijańskiej) w tym okresie i na takim stanowisku jakim jest nekropola, zakłada instrumentalne (wybiórcze) traktowanie określonych przejawów wierzeń, co jest podejściem błędnym, nieuwzględniającym zmian czasowo – przestrzennych (por. J. Piekalski 1991, s. 62 n.).

Biorąc pod uwagę powyższe sugestie – oparte na niewielkim ilościowo zbiorze danych archeologicznych zarówno w części osadniczej, jak i sepulkralnej – podnieść wypada kwestię konieczności kontynuowania badań archeologicznych na Śródce, dzięki którym możliwe będzie poznanie relacji między wymienionymi elementami, składającymi się na całość procesów osadniczych na tym obszarze.

Bibliografia

Barnycz-Gupieniec R.

1974 *Drewniane budownictwo mieszkalne w Gdańsku w X-XIII wieku*, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk we wczesnym średniowieczu*, t. 8.

Dzieduszycki W.

1982 *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Eisner J.

1966 *Rukovět slovanské archeologie*, Praha.

Fischer A.

1921 *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*, Lwów.

Gąsowski J.

1952 *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, MW, t. 2, s. 71-175.

Gabriel I.

1991 *Christentum und Heidentum*, [w:] M. Müller-Wille (red.), *Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein*, Neumünster, s. 279-299.

Hensel W.

1987 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Warszawa.

Hilczerówna Z.

1956 *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań.

Jakimowicz R.

1933 *O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdujących w skarbach wczesnohistorycznych*, WA, t. 12, s. 103-139.

Kaczmarczyk Z.

1988 *Miasto przedlokacyjne: struktura, gospodarka, społeczeństwo, polityka*, [w:] J. Topolski (red.), *Dzieje Poznania*, t. 1, Warszawa-Poznań, s. 90-101.

Kara M.

1994 *Wstępne wyniki badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego z okresu Pierwszych Piastów z ul. Wodnej w Poznaniu*, KMP, z. 3-4, s. 343-351.

Kaszewska E.

1960 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Kaldusie, pow. Chełmno. (Badania w 1957 r.)*, PiMMAEŁ, t. 5, s. 143-177.

Kaszewscy E. Z.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*, MSiW, t. 1, s. 365-435.

Kaźmierczyk J.

1970 *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Kaźmierczyk J., Wachowski K.

1976 *Cmentarzysko szkieletowe z XI-XII w. w Niemczy, pow. dzierzoniowski*, StA, t. 9, s. 93-140.

Kihl-Byczko E.

1970 *W sprawie pochodzenia i funkcji kaptorg trapezowatych*, [w:] W. Hensel (red.), *Pierwszy Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, t. 5, Wrocław, s. 423-428.

Kóčka-Krenz H.

1971 *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, FAP, t. 22, s. 97-143.
1993 *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

Kóčka-Krenz H., Pawlak P., Sikorski A.

w druku *Grób kobiety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Poznaniu-Śródcie (przyczynek do interpretacji funkcji kaptorg)*, FPP, t. 7.

Kostrzewski J.

1969 *Wymiana towarowa i handel zewnętrzny*, [w:] G. Labuda (red.), *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 1, s. 259-262.

Kufel-Dzierzgowska A.

1975 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Polsce środkowej*, PiMMAEŁ, t. 22, s. 373-391.

Łęga W.

1930 *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń.

Malinowska-Łazarczyk H.

1982 *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*, t. 1-2, Szczecin.

Marciniak J.

1960 *Cmentarzysko szkieletowe z okresu wczesnośredniowiecznego w Strzemieszycach Wielkich, pow. Będzin*, MW, t. 5, s. 141-187.

Mendyk S.

- 1989 *Strefa sepulkralna cmentarzyska wczesnośredniowiecznego*, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kulturowych w Kruszy Zamkowej, województwo bydgoskie, stanowisko 13*, Poznań, s. 170-197.

Miśkiewicz M.

- 1967 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Złotej Pińczowskiej, pow. Pińczów, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej*, t. 4, s. 97-141.
- 1969 *Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce*, MW, t. 6, s. 241-303.

Morawski W., Zaitz E.

- 1977 *Cmentarzysko szkieletowe w Krakowie na Zakrzówku*, MA, t. 17, s. 53-171.

Moszyński K.

- 1967 *Kultura ludowa Słowian*, t. 2, cz. 1, Warszawa.

Musianowicz K.

- 1949 *Kablączki skroniowe - próba typologii i chronologii*, Św, t. 22, s. 115-232.

Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.

- 1959 *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, Łódź.

Niklasson N.

- 1919-1920 *Ein slawischer Friedhof des 12. Jahrhunderts bei Treiben, Kr. Weissenfels*, M, t. 11-12, s. 338-347.

Perzyńska M.

- 1962 *Badania wykopaliskowe na Śródce przy ul. Cybińskiej 5 w 1962 r.*, [w:] W. Hensel, J. Żak (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 4, s. 193-201.

Piekalski J.

- 1991 *Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Olbinie w VII-XIII w.*, Wrocław.

Rajewski Z.

- 1937 *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego*, PA, t. 6, s. 28-85.

Rauhut L.

- 1952 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe z przełomu XI-XII w. w Nieporęcie*, WA, t. 18, s. 323-344.
- 1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, MSiW, t. 1, s. 435-656.

Rogalanka A.

- 1988 *Poznań u progu lokacji*, [w:] J. Topolski (red.), *Dzieje Poznania*, t. 1, Warszawa-Poznań s. 146-183.

Schránil J.

- 1925 *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku*, OP, t. 4 (Niederlův Sbornik), s. 160-194.

Staszczak Z.

- 1963 *Budownictwo chłopskie w woj. lubelskim (w XIX i XX wieku)*, PiME, t. 24.

Szydłowska E.

1967 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Cielmicach, pow. Tychy, SA, t. 2, s. 263-283.*

Szymański W.

1963 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Goryslawicach, pow. Busko, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej, t. 2, s. 137-199.*

Trębaczewicz T.

1963 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne we wsi Psary, pow. Piotrków Trybunalskiego, PiMMAEŁ, t. 9, s. 131-167.*

Urbańska H.

1959 *Wczesnopolskie cmentarzysko rzędowe koło Groszowic w pow. opolskim, AŚ, t. 2, s. 165-191.*

Wachowski K.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Miliczu, cz. 3, SAn, t. 13, s. 191-215.*

1973 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe, [w:] W. Sarnowska (red.), Tomice, pow. Dzierżoniów. Wielokulturowe stanowisko archeologiczne, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 173-211.*

1975 *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.*

Wojtasik J.

1968 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne na wzgórzu „Młynówka” w Wolinie, Szczecin.*

Woronin B. A.

1948 *Žiliszczje; Sriedstwa i puti soobszczenij, [w:] B. D. Grekov, M. I. Artamonov (red.), Istorija kulture drevnej Rusi, t. 1, s. 204-234, 280-315*

Wójcikowie E. A.

1973 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lubieniu, pow. Piotrków Trybunalski. (Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1971), PiMMAEŁ, t. 20, s. 163-177.*

Wrześciński A. J.

1993 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22-sezon badawczy 1992, WSA, t. 2, s. 157-184.*

Zoll-Adamikowa H.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, t. 2: Analiza, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.*

VORLÄUFIGE ERGEBNISSE VON ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNGEN IN POZNAŃ-ŚRÓDKA IM JAHRE 1994

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1994 hat die Archäologische und Konservationswerkstatt in Poznań eine archäologische Aufsicht in Śródka in Poznań im Zusammenhang mit den dort realisierten Wasserleitungsarbeiten geführt. Während der Arbeiten (geführt in 4 Sondierungen - I, II, III, IV) hat man zwei grundsätzliche Elemente: Besiedlungsreste und ein Skelletgräberfeld aus dem Frühmittelalter registriert.

Die in Śródka freigelegten Befunde (sowohl ständige wie auch mobile) können, in chronologischer Hinsicht, folgenderweise geteilt werden:

1) Besiedlungsüberreste der Bevölkerung der Lausitzer Kultur - „Lausitzer“ Objekt und Gefäßscherben.

2) Die mit frühmittelalterlicher Besiedlung verbundenen Elemente, die darauf hinweisen können, daß die Siedlung in Śródka aus dem 11. und nicht, wie bisher angenommen wurde, aus dem 12. Jh. stammt.

3) Relikte der spätmittelalterlichen Besiedlung (Objekt-Grube mit wirtschaftlicher Bestimmung).

4) Mit dem neuzeitigen Besiedlungshorizont sind wahrscheinlich die Überreste der Konstruktion eines Blockhauses verbunden (es ist ein Teil der Hausunterschwelle freigelegt).

Relikte eines frühmittelalterlichen Skelletgräberfeldes sind in der Sondierung IV (Abb. 1) registriert. Insgesamt sind 26 Gräber freigelegt, die in 4 Horizonten vorkamen. Von 22 anthropologisch bestimmten Gräbern, 6 enthielten Frauenskelete, 8 Männerskelle und 8 Skelle von Toten, deren Geschlecht unbestimmbar war. Zum größten Teil waren die Skelle in der Ost-West-Achse gelegt. Die meisten Toten waren in ausgestreckter Lage, mit den Armen dem Rumpf entlang gelegt. In 12 Grabgruben hat man Spuren von Holzkonstruktionen in Form von Schalungen oder Särgen (?) (in wenigsten 2 Gräbern) gefunden. 12 Gräber waren mit Beigaben ausgestattet. Man hat folgende Grabbeigaben freigelegt: 19 s-förmige Schläfenringe aus Bronze, 1 Ring aus Bronzedraht, 2 kapselförmige Kaptorgen aus Bronzeblech, 4 Perlen (aus Bernstein, Keramik, Glas und Muschel cauri), Eisensichel, Eisenmesser, 2 Tongefäße.

Auf Grund der Grabbeigaben und des Stratifikationssystems kann das Ausnutzung des Gräberfeldes in Poznań-Śródka auf die Zeit ab der Hälfte des 11. bis zum Ende des 12. Jh. bestimmt werden.

Das Gräberfeld in Śródka ist ein sehr interessantes und zugleich wichtiges Objekt, das neue Angaben zu den frühmittelalterlichen Bestattungsrituale liefert. Es läßt auch zu, das mit der Verbreitung des Christentums verbundene Problem in der Zeremoniellsphäre anzunähern und den Rezeptionsgrad der christlichen Ideologie durch die frühpolnische Gesellschaft im 11. und 12. Jh. zu präzisieren.

Abbildungen

1. Poznań-Śródka. Lage der Grabungsflächen (1 – Gebiet der archäologischen Penetration; 2 – Altwasser; 3 – gegenwärtiger Lauf der Flüsse; 4 – Verlauf der Straßen; 5 – Kirchen). Gez. A. Szczur und P. Pawlak

2. Poznań-Śródka. Sondierung Nr. I – Horizont der Holzkonstruktion (1 – Elemente der Holzkonstruktion; 2 – Rohrleitungen). Gez. W. Pietura

3. Poznań-Śródka. Fundgut von den Sondierungen Nr. I-IV (1-4, 10-12 – Tongefäße und Baukeramik; 5 – Bronzeschnalle; 6 – Bronzeelement (Nadel ?); 7-8 – Eisensporenteile; 9 – silberner Prag-Groschen). Gez. A. Szczur

4. Poznań-Śródka. Sondierung Nr. IV – höheres Gräberhorizont (1 – Verfärbungen von Grabgruben; 2 – Spuren des Sargs/Verschabung; 3 – Brandreste; 4 – Steine; 5 – Mahlstein). Gez. P. Pawlak

5. Poznań-Śródka. Sondierung Nr. IV – niedrigeres Gräberhorizont (1 – Verfärbungen von Grabgruben; 2 – Spuren des Sargs/Verschabung; 3 – Tongefäß; 4 – kapselförmige Bronzekaptorgen; 5 – Eisenmesser; 6 – Eisensichel; 7 – Steine; 8 – Spuren eines Brettes über dem Skelett oder Unterlage unter der Verschabung). Gez. P. Pawlak

6. Poznań-Śródka. Sondierung Nr. IV – Beigaben von dem Grab Nr. 7 (1-11 – Bronzeschläfenringe; 12 – Bronzering; 13-14a – kapselförmige Bronzekaptorgen; 14b – Konstruktion der kapselförmigen Bronzekaptorgen; 15 – Tongefäß). Gez. A. Szczur

7. Poznań-Śródka. Sondierung Nr. IV – Grab Nr. 18 (1 – Grabflachplan; 2 – Grabprofil; 3 – Eisenmesser). Gez. A. Szczur und P. Pawlak

Adres autora:

mgr Paweł Pawlak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
ul. Chwaliszewo 69
61-105 Poznań

III, Poznań 1995

128-138

ANEKS

PAWEŁ PAWLAK, ANDRZEJ SIKORSKI

TEKSTYLIA Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO CMENTARZYSKA „SZKIELETOWEGO” W POZNANIU-ŚRÓDKA

Wczesno- i późnośredniowieczne wyroby organiczne (w tym tekstylia) rejestrowane są nieczęsto w źródłach archeologicznych. Wyjątkowo, dzięki korzystnym warunkom konserwacji i dobrej obserwacji, czasami udaje się pozyskać pewne materiały dotyczące tkactwa. Baza źródłowa w zasadniczy sposób ogranicza jednak próby rekonstrukcji poszczególnych etapów procesu technicznego, użytkowania tkanin, określenie „mód” i hipotetycznych faz dystrybucji w skali lokalnej lub międzyregionalnej. Coraz częściej zdarza się, że podczas eksploracji odkrywane bywają szczątki tkanin, sznurków, kawałki przędzy – lub pojedynczych włókien – które powoli, acz systematycznie dopełniają wiedzy o wytwórczości i rzemiośle włókienniczym.

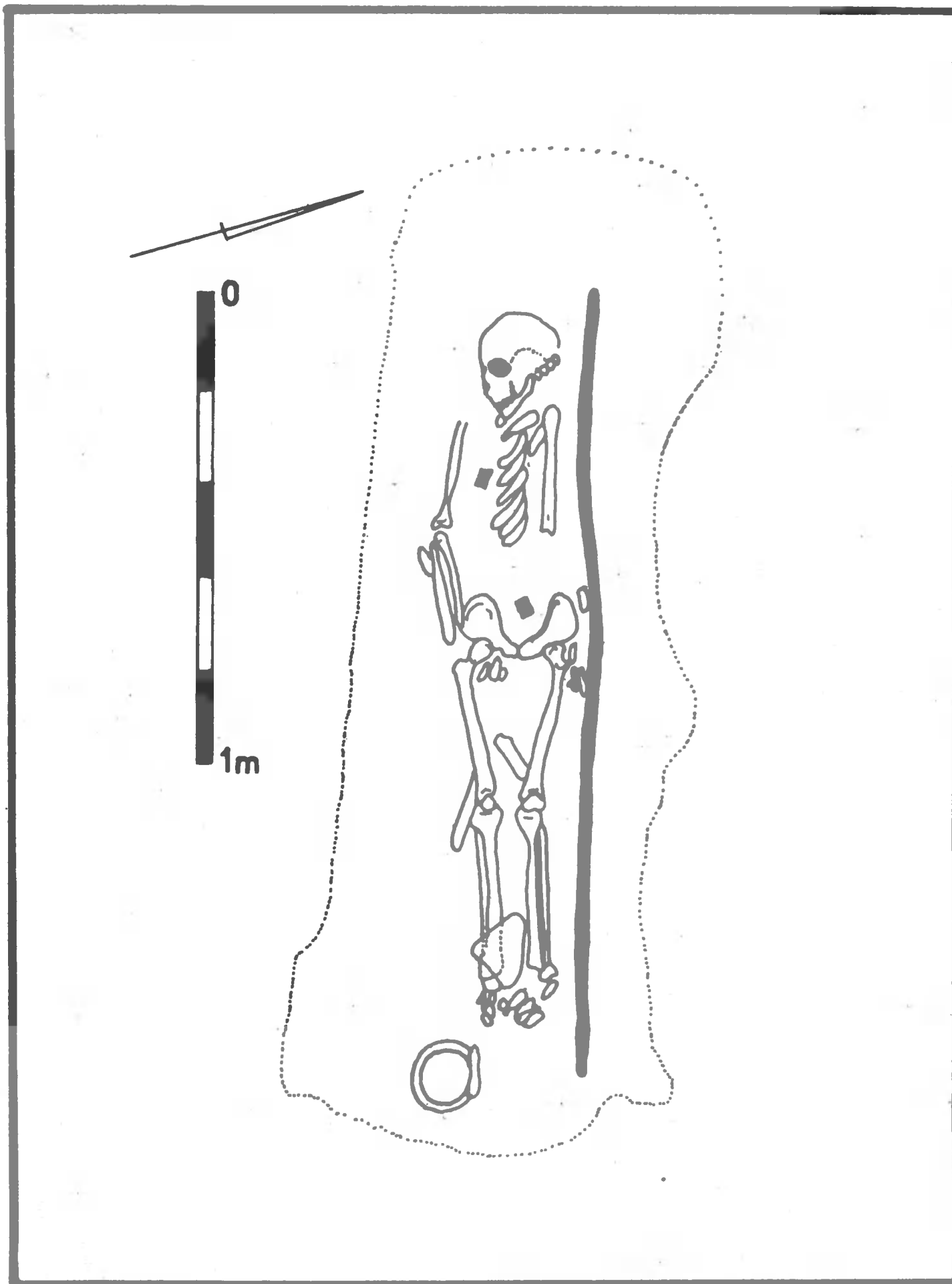
Fragmenty tekstyliów z cmentarzyska „szkieletowego” w Poznaniu-Śródka, odkryte w 1994 r. (H. Kóčka-Krenz, P. Pawlak, A. Sikorski – w druku), trudno oczywiście zestawiać z seriami z Gdańska, Opola, Międzyrzecza, Santoka, Szczecina (W. Hołubowicz 1956; J. Kamińska i A. Nahlik 1958; A. Urbańska 1964, s. 5-58; A. Niesiołowska-Wędzka 1965, s. 318-337; M. Rulewicz 1983, s. 278-279; J. Bukowska-Gedigowa, B. Gediga 1986, s. 33, n.; J. Maik 1988, s. 98-104 – tam dalsza literatura), lub nawet ze znaleziskami z cmentarzysk w Równinie Dolnej, Lutomiarsku, Strzemieszycach Wielkich czy z Dębczyna (A. Nahlik 1958, s. 171-191; tenże 1959, s. 140-141; J. Marciniak 1960, s. 141-187; A. Sikorski 1989/90, s. 159-172), niemniej są one – w pewnej mierze – warte odnotowania.

Materiał wydobyty z grobu 7 (por. ryc. 1) datowany na 2 poł. XI-XI/XII w., można podzielić na trzy zasadnicze grupy:

- pozostałości tkanin,
- nitki, służące do przyszywania kabłączków do czółka,
- kawałki sznurka.

Wszystkie znaleziska organiczne związane z tkactwem poddano analizom makro- i mikroskopowym. Ekspertyzy, wykonane pod kierunkiem dra Adama Głazaczowa, z Instytutu Badań Środowiska UAM w Poznaniu (w sumie ponad 130) wraz z odpowiednimi pomiarami pozwoliły na wyciągnięcie wniosków, które – z oczywistych powodów – opisane zostaną oddzielnie. Ich pełną interpretację przedstawimy według możliwego do zrekonstruowania schematu podejmowanych czynności technicznych. Deskrypcja obejmo-

Ryc. 1. Poznań-
Śródka. Rzut po-
ziomy grobu nr 7.
Rys. P. Pawlak

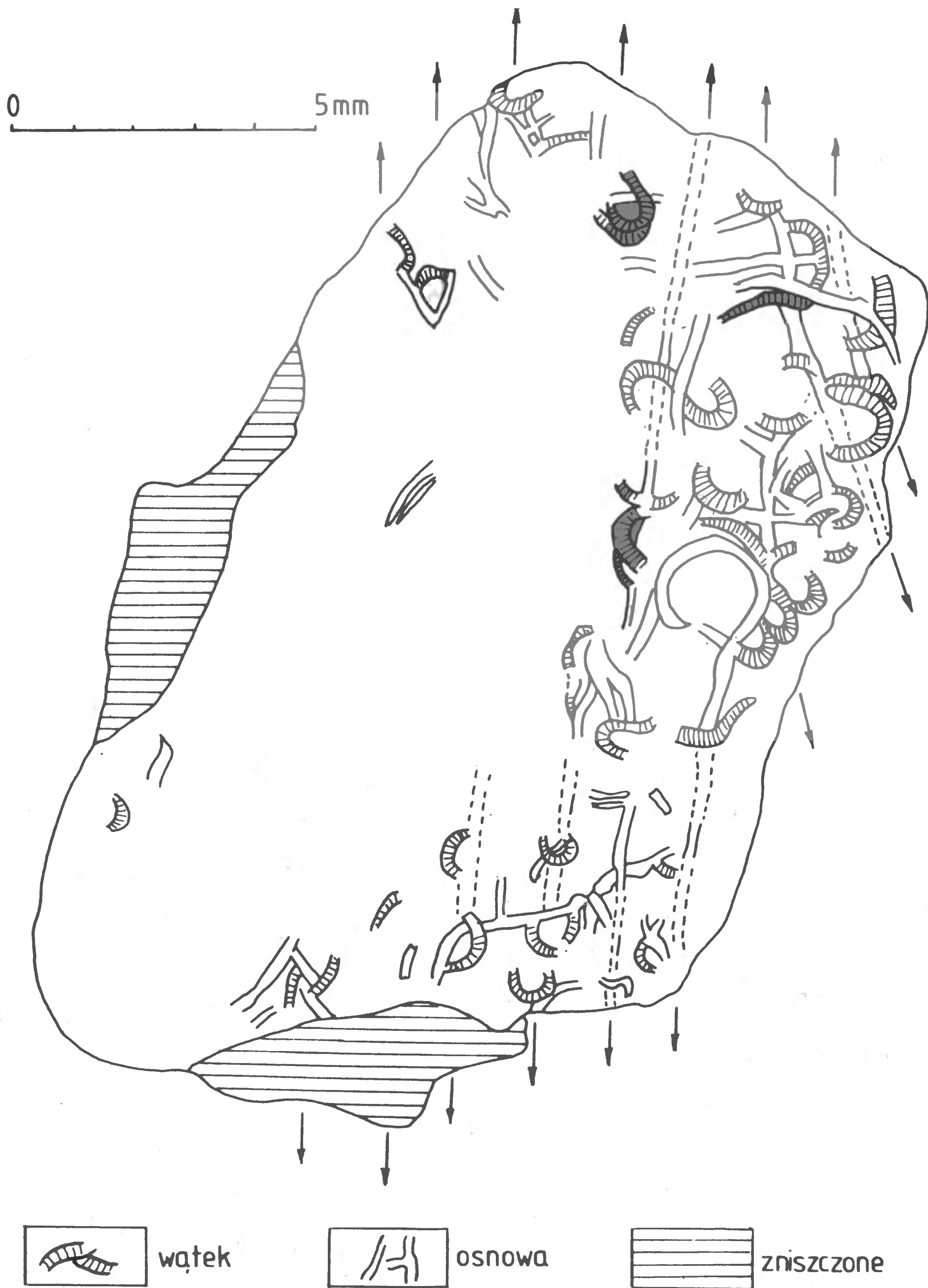

■ kaptorgi ◐ pierscionek ○ naczynie
 ————— konstr. drewn.

wać więc będzie: czynności związane z obróbką surowca, sporządzaniem przędzy i samym tkactwem. Ponadto w zakończeniu spróbujemy dokonać oceny poziomu technicznego wyrobów.

TKANINY

Niewielkie fragmenty tkaniny lnianej zaobserwowano na kabłączkach skroniowych (znalezionych po obydwóch stronach czaszki) i na jednej z kaptorg (spoczywającej na

Ryc. 2. Poznań-Śródka. Fragment tkaniny z kaptorgi znalezionej w grobie nr 7. Rys. A. Sikorski

piersi zmarłej). Pierwsze znalezisko łączyć należy z nakryciem głowy, natomiast drugie z fragmentem odzieży, w której – przypuszczalnie – pochowano kobietę.

Fragment tkaniny z czółka (por. tabela 1, 2)

Zmarła miała zapewne na głowie czółko (A. Samsonowiczowa 1977, s. 13), odpowiednio wzmocnione korą (?), które zostało obciągnięte (?) tkaniną lnianą.

Grubość elementarnych włókien roślinnych, częściowo „skorodowanych”, zachowanych fragmentarycznie, wynosi 0,026-0,065 mm (przy średniej wartości 0,044 mm). Substancja organiczna zachowała się bardzo śladowo, dlatego nie udało się dokonać pomiaru równomierności średnicy włókien. Możliwe było natomiast określenie grubości nitek, tworzących osnowę (O) i przędzę wątku (W). Przeciętna ich grubość wynosi odpowiednio dla O – 0,294 mm i dla W – 0,867 mm, co – w naszym przekonaniu – stanowi bardzo przybliżoną wartość dla tychże obydwóch nitek, skręcanych z 7-20 (?) włókien elementarnych w prawo (ZZ – A. Nahlik 1964, s. 16-17). Czółko, zostało przypuszczalnie pokryte tkaniną lnianą, wykonaną w splocie płóciennym 1/1. Resztki organiczne, jakie przykleiły się do kabłączków skroniowych nie pozwoliły niestety na określenie gęstości tkaniny.

Warto zaznaczyć, że niektóre przędziwa O i W mogły być zabarwione na brązowo (7.5YR 5/4 – kolor naturalny ?) i na czarno (10YR 2/1 – Munsell 1973). Brakuje nam jednak ewidentnych dowodów (i ekspertyz) na postawienie hipotezy, iż jest to naturalny kolor przędzy – nie zaś całej tkaniny – który mógł ulec pewnemu przebarwieniu pod wpływem określonego kontekstu relikto-gebowego lub, że nitki przędzy zostały odpowiednio zabarwione (J. Kamińska i A. Nahlik 1958, s. 82-85, 138-139; A. Urbańska 1964, s. 39-43; A. Niesiołowska-Wędzka 1965, s. 326-328; A. Sikorski 1989/90, s. 165-166).

Fragment tkaniny z kaptorgi (por. ryc. 2; tabela 3, 4)

Na kaptordze, znalezionej na piersi zmarłej zaobserwowano również „skorodowane” fragmenty tkaniny, które przykleiły się do spodniej części schowka-ozdoby. Stan zachowania kawałka odzieży (?) lub może specjalnej derki grobowej (?) ograniczył w zasadniczy sposób pole obserwacji i wnioski, które opierają się przede wszystkim na wynikach 40 pomiarów laboratoryjnych.

Omawiana tkanina została wykonana przypuszczalnie z lnu. Grubość pojedynczych włókien roślinnych mieści się w granicach od 0,036 do 0,072 mm, przy średniej wyników 0,048 mm. Włókna były raczej wyrównane, zaś różnica w grubości w jednym z włókien elementarnych sięga zaledwie 0,009 mm. Z dużym prawdopodobieństwem sądzić można, iż przędzę wykonano z dobrze przygotowanych włókien lnianych (W. Sobisiak 1960, s. 363-406).

Równie starannie skręcano przędzę, tyle tylko, że – z konieczności – nasza ocena dotyczy niepełnej struktury nitek, ich mniej lub bardziej równomiernej grubości i – finalnie – gęstości tkaniny. Zachowane fragmenty osnowy (O) lub wątku (W) stanowią bowiem często zaledwie rdzeń nitki, a ten – po odpowiednich pomiarach – nie odzwierciedla rzeczywistych danych, dostarczając tym samym wyników przybliżonych i bardzo szacunkowych. Mimo tych zastrzeżeń, obliczona przeciętna grubość przędzy O wynosi 0,117 mm,

Tabela 1

Zestawienie niektórych wyników pomiaru grubości włókien podstawowych tkaniny z czółka zmarłej z grobu 7 w Poznaniu-Śródka (w mm).

Lp.	Grubość włókna	Średnia pomiarów
1	0,052	0,044
2	0,026	
3	0,065	
4	0,052	
5	0,026	

natomiast W – 0,152 mm. Różnice w średnicy nitek O i W są niewielkie i – na zbadanym odcinku tkaniny – wynoszą odpowiednio dla O – 0,018 mm i dla W – 0,036 mm – co dowodzi w jakimś stopniu o równomiernym, dość silnym skręcaniu przędzy (ZZ).

Tkaninę lnianą – która „wtopiła się” w blaszkę kaptorgi – przygotowano zatem z przędzy równej, wykonując ją w splocie płóciennym 1/1. Była to tkanina gatunku IV (O – 10 cm; W – 8/cm). Tenże fragment pozwala zaliczyć ją do tkaniny najgorszej gatunkowo, acz chyba odpowiedniej do szycia płaszczy, derek i narzut, w jakich przypuszczalnie chowano zmarłych.

Fragmenty płótna z grobu 7 były zapewne utkane na krośnie dwunicielnicowym, popularnym w niektórych ośrodkach do końca XI w. Z jednej strony świadczy to o wytwórczości domowej, nie zdradzającej doświadczenia rzemieślniczego (J. Kamińska i A. Nahlik 1958, s. 143; A. Nahlik 1958, s. 188-189), z drugiej dość dobrze konweniuje z przyjętym datowaniem całego zespołu grobowego.

Niewyjaśniony pozostaje problem farbowania, chociaż niewykluczone, iż mamy tutaj do czynienia z farbowaniem nitek przędzy, nie zaś całej tkaniny (A. Sikorski 1989/90, s. 162-166).

Tabela 2

Zestawienie niektórych wyników pomiaru grubości przędzy osnowy (O) i wątku (W) tkaniny z czółka zmarłej z grobu 7 w Poznaniu-Śródka (w mm)

Lp.	Grubość przędzy	Średnia pomiarów
1	0,338 (O)	0,294 (O)
2	0,338 (O)	
3	0,260 (O)	
4	0,312 (O)	
5	0,221 (O)	
6	1,235 (W)	0,867 (W)
7	0,357 (W)	
8	1,235 (W)	
9	1,300 (W)	
10	0,660 (W)	
11	0,639 (W)	
12	0,641 (W)	

Tabela 3

Zestawienie wyników pomiaru grubości włókien podstawowych tkaniny z grobu 7 w Poznaniu-Śródka (w mm)

Lp.	Grubość włókna	Średnia pomiarów
1	0,045	0,048
2	0,054	
3	0,036	
4	0,054	
5	0,045	
6	0,036	
7	0,063	
8	0,054	
9	0,045*	
10	0,036	
11	0,036	
12	0,054	
13	0,045	
14	0,045	
15	0,036	
16	0,054	
17	0,045	
18	0,072	
19	0,054	
20	0,054	

* Pomiar równomierności przekroju włókna: 0,045; 0,036; 0,045; 0,036; 0,036.

Okoliczności znalezienia kawałków tkanin wskazują, że specyficzna kategoria „odzieży grobowej” wymaga osobnej analizy, dlatego też ocena jej jakości i poziomu techniki tkackiej nie odzwierciedla pewnie – lub tylko w niewielkim stopniu – rzeczywistych umiejętności wytwórców poznańskich z XI/XII w.

NITKI, SŁUŻĄCE DO PRZYSZYCIA KABŁĄCZKÓW DO CZÓŁKA

Zaledwie w trzech uszkach kabłączków skroniowych rozpoznano pojedyncze włókna i fragment nitki, wykonanej – jak się zdaje – z surowca lnianego. Nasze pomiary ograniczyły się zatem do określenia przeciętnej średnicy włókna podstawowego (0,121 mm) i grubości nitki (1,170 mm), skręconej w prawo (Z). Grubość nitki jest porównywalna z wynikiem pomiarów, jakie wykonano dla znaleziska z Dębczyna (A. Sikorski 1989/90, s. 163).

SZNUREK (POR. TABELA 5, 6)

Obydwie kaptorgi zawieszane były na sznurku prostym, uplecionym z surowca lnianego. W warunkach laboratoryjnych dokonano 33 pomiarów, głównie grubości włókien, grubości jednej (tylko!) z trzech nitek tworzących sznurek i jego grubość.

Tabela 4

Zestawienie wyników grubości przędzy osnowy (O) i wątku (W) fragmentu tkaniny z grobu 7 w Poznaniu- Śródka (w mm)

Lp.	Grubość przędzy	Średnia pomiarów
1	0,108 (O)	0,117 (O)
2	0,126 (O)	
3	0,180 (W)	0,152 (W)
4	0,126 (W)	
5	0,126 (W)	
6	0,162 (W)	
7	0,126 (W)	
8	0,126 (W)	
9	0,144 (W)	
10	0,126 (W)	
11	0,162 (W)	
12	0,180 (W)	
13	0,180 (W)	
14	0,180 (W)	
15	0,162 (W)	

Poddany analizie kawałek znaleziono w rurkowatym uszku kaptorgi, która zerwała się ze sznurka zawieszono na szyi zmarłej, zalegającej na wysokości kości miednicy. Zachowany fragment sznurka miał długość 1,502 mm i został jakby „zaklepany” w blaszkowatym uszku z obydwóch stron, na stałe (?).

Pomiary pięciu włókien podstawowych udowodniły, że do skrócenia nitki użyto materiału o przeciętnych grubościach: 0,092; 0,101; 0,103; 0,108; 0,147 mm (odchylenie od średniej dla każdego z włókien wynosiło: 0,020; 0,030; 0,025; 0,030; 0,025 mm. W tym miejscu należy przytoczyć wyniki pomiarów grubości elementarnych włókien lnianych z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Równinie Dolnej (od 0,007 do 0,030 mm – A. Nahlik 1958, s. 185), które zestawione z wynikami pomiarów współczesnych paków lnianych (0,078-0,104 mm) pozwalają wnioskować, iż poznański surowiec był zdaje się mniej „dopracowany”, bardziej spłaszczony, w porównaniu z grubością włókien podstawowych zastosowanych do wykonania tkaniny (B. Horbulewicz 1965, s. 23-25).

Tabela 5

Zestawienie wyników pomiaru grubości podstawowego włókna, tworzącego 3-nitkowy sznurek z grobu 7 w Poznaniu-Śródka (w mm)

Lp.	Wyniki pomiaru grubości włókna					Średnia pomiarów
	1	2	3	4	5	
1	0,105	0,090	0,085	0,085	0,095	0,092
2	0,095	0,120	0,095	0,100	0,105	0,103
3	0,090	0,100	0,110	0,120	0,120	0,108
4	0,105	0,115	0,105	0,105	0,75	0,101
5	0,130	0,155	0,165	0,155	0,140	0,147

Tabela 6

Zestawienie wyników pomiaru jednej z trzech nitek, tworzących sznurek z grobu 7 w Poznaniu-Śródka (w mm)

Nr pomiaru	Grubość nitki (pomiar równomierności nitki)
1	0,600
2	0,650
3	0,650
4	0,625
5	0,650
	średnia wartość — 0,635

Na jedną z nitek składało się około 9-10 włókien, a średnia grubość nitki wynosi 0,635 mm (przy odchyleniu 0,025 mm). Była to więc nitka dobrze skręcona, o równej grubości.

Sznurek poznański, prosty, skręcono z 3 nitek (ZZZ), a każda z nich miała średnicę: 0,635; 0,702 i 0,910 mm. Grubość 3-nitkowego sznurka wynosi 2,247 mm.

Na podstawie naszych badań można już sformułować kilka wniosków: – nie był to sznurek mocny (natychmiast się zerwał); – zastosowano go jednak intencjonalnie („przyklepanie” uszka), mimo, że tworzył, jak się zdaje, mało estetyczną całość z kaptorgami.

Trudno obecnie wyjaśnić, dlaczego na takim „słabym” sznurku zawieszono kaptorgi (z dwoma kapsułkami, zawierającymi „magiczne” organiki) i dlaczego nie usiłowano położyć ich dokładnie na piersi zmarłej? Kaptorgi „rozsywały się” bowiem bezpośrednio na poziomie szkieletu (w odległości 0,35 m) i – jak można przypuszczać – stało się to albo w chwili składania zwłok, albo podczas zasypywania jamy grobowej. Można więc zakładać, że sznurek musiał mieć w tym przypadku zupełnie drugorzędne, doraźne znaczenie.

Podsumowując wyniki stwierdzamy, że udało się nam ledwie zasygnalizować kilka podstawowych kwestii technicznych, związanych z wytwórczością tkacką w XI-XI/XII w. Przedstawiony materiał stanowi zatem tylko przyczynek do poznania i interpretacji tylko pewnych preferencji i to w bardzo wąskim asortymencie wytworów lnianych, jak również i pewnych elementów z zakresu kultury symbolicznej. Poczynione spostrzeżenia zdają się upoważniać do postawienia w tym właśnie miejscu postulatu, aby tekstylia, znajdujące na cmentarzyskach (nie tylko wczesno- i późnośredniowiecznych), pomimo skromnej bazy źródłowej, stały się przedmiotem osobnego opracowania. Zdaje się, że rozpoznawane przemiany w tkactwie (włókiennictwie) na podstawie znalezisk tekstylnych z cmentarzysk – na poziomie interpretacji i ocen poziomu technicznego – są zbyt uproszczone i nie reprezentatywne dla ówczesnych preferencji i jakości wyrobów, które musiały spełniać określone potrzeby „pogrzebowe”. Trudno w tej sytuacji zestawiać i porównywać tekstylia z cmentarzysk z ogólnymi tendencjami, jakie udało się rozpoznać w grodach czy osadach proto-miejskich albo też ośrodkach miejskich (A. Samsonowiczowa 1977, s. 9-36; D. Poppe 1978, s. 280-311). Badania będą kontynuowane.

Bibliografia

Bukowska-Gedigowa J., Gediga B.

1986 *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Hołubowicz W.

1956 *Opole w wiekach X-XII*, Katowice.

Horbulewicz B.

1965 *Cechy morfologiczne łądygi lnu*, [w:] *Poradnik roszarnika* (pod red. Z.Szałkowskiego i B. Tumalewicza), Warszawa, s. 23-25.

Kamińska J., Nahlik A.

1958 *Włókiennictwo gdańskie w X-XIII wieku*, Łódź.

Kóčka-Krenz H., Pawlak P., Sikorski A.

(w druku) *Grób kobiety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Poznaniu-Śródka (przyczynek do interpretacji funkcji kaptorg)*, FAP, t. VII.

Maik J.

1988 *Problem pochodzenia wczesnośredniowiecznych tkanin wełnianych w południowej części basenu bałtyckiego*, [w:] *Trudy V Międzynarodowego Kongressa Archeologov-Slavistov*, t. 2, Kijev, s. 98-104.

Marciniak J.

1960 *Cmentarzysko szkieletowe z okresu wczesno-średniowiecznego w Strzemieszycach Wielkich, pow. Będzin*, MW, t. V, s. 141-187.

Munsell Soil Color Charts

1973 Baltimore

Nahlik A.

1958 *Tkaniny z XIII-XIV-wiecznego cmentarzyska w miejscowości Równina Dolna, pow. Kętrzyn*, RO, t. I, s. 171-191.

1959 *Wyniki analizy tkanin*, [w:] A.Nadolski, A.Abramowicz, T.Poklewski, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, Łódź, s. 140-141.

1964 *Tkaniny wełniane importowane i miejscowe Nowogrodu Wielkiego X-XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Niesiołowska-Wędzka A.

1965 *Wyniki badań nad tkaninami z najstarszych warstw grodu w Santoku*, AP, t. X, z. 1, s. 318-337.

Rulewicz M.

1983 *Przędzalnictwo i tkactwo (w:) Szczecin we wczesnym średniowieczu*, PiMMAEŁ, Seria Archeologiczna, nr 24, s. 9-36.

Sikorski A.

1989/90 *Tkaniny z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska „szkieletowego” w Dębczynie, gm. Białogard, województwo koszalińskie*, MZ, t. XXXV/VI, s. 159-172.

Sobisiak W.

1960 *Przemysł włókienniczy*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. I, Poznań, s. 363-406.

Urbańska A.

1964 *Włókiennictwo międzyrzeckie w 2 połowie XIII i 1 połowie XIV wieku*, [w:] *Wytwórczość włókiennicza średniowiecznego Międzyrzecza*, Poznań, s. 5-58.

TEXTILIEN AUS DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN SKELLETGRÄBERFELD IN POZNAŃ-ŚRÓDKA

ZUSAMMENFASSUNG

Die Textilien aus dem Gräberfeld in Poznań-Śródka, abgesehen von ihrer Anzahl und fragmentarischem Erhaltungszustand, sind besonders bemerkenswert. Sie vertreten drei grundsätzliche Fundengruppen: 1) Gewebereste; 2) Fäden, die zur Befestigung der Schläfenringe am Stirnband dienten; 3) Schnurreste. Alle diese Elemente wurden in einem Skelletgräberfeld in Poznań-Śródka im Grab Nr. 7 (vgl. Abb. 1;2) freigelegt, das auf die 2. Hälfte des 11.-11./12.Jh. datiert wird.

Die erhaltenen Textilteile unterlagen 130 Bezeichnungen und Laborexpertisen. Dabei wurden folgende Angaben erhalten.

1. Gewebe

A. Ein Gewebeteil aus dem Stirnband (vgl. Tab. 1-2). Die Tote wurde wahrscheinlich mit einem Stirnband auf dem Kopf bestattet, das entsprechend mit Rinde (?) befestigt und mit einem Leingewebe überzogen war. Das Gewebe war in Leinwandbindung 1/1 ausgeführt. Einige Fäden waren wahrscheinlich braun (7.5YR 5/4) und schwarz (10YR 2/1) gefärbt.

B. Gewebeteil aus einer kapselförmigen Kaptorga (vgl. Abb. 2; Tab. 3-4)

Auf der kapselförmigen Kaptorga, die auf der Brust der Toten gefunden war, befanden sich Fragmente eines Leingewebes. Auch dieses wurde in Leinwandbindung 1/1 gewebt. Diese Leinwand war dick (Gattung IV) und wohl für das Nähen von Mänteln, Decken und Bettdecken, in den die Toten bestatten waren, bestimmt.

2. Fäden

In Ösen von drei Schläfenringen wurden einzelne Fasern und Fragmente des Leinfadens (?) mit durchschnittlicher Dicke 1,17 mm, recht gedreht (Z) freigelegt.

3. Schnur (vgl. Tab. 5-6)

Im Öse von der kapselförmigen Kaptorga hat man ein Stückchen einer geraden, 3-Faden-, 2,247 mm dicken Schnur gefunden. Es scheint, daß die kapselförmige Kaptorga an einer „schwachen“ Schnur angehängt war, weil sie zerrissen und in der Nähe des Beckenknochens gefunden ist. Es scheint, daß die Schnur kein ästhetisches Ganzes mit den kapselförmigen Kaptorgen bildete. Die Untersuchungen werden weitergeführt.

Abbildungen

1. Poznań-Śródka. Grundriß des Grabes Nr. 7. Gez. P. Pawlak

2. Poznań-Śródka. Ein Gewebeteil aus der kapselförmigen Kaptorga, gefunden im Grab Nr. 7. Gez.

A. Sikorski

Tabellen

1. Zusammenstellung von einigen Ergebnissen der Dickenmessung von Grundfasern des Gewebes aus dem Stirnband einer Toten vom Grab Nr. 7 in Poznań-Śródka (in mm)

2. Zusammenstellung von einigen Ergebnissen der Dickenmessung von Ketten- (O) und Schußgarn (W) des Gewebes aus dem Stirnband einer Toten vom Grab Nr. 7 in Poznań-Śródka (in mm)

3. Zusammenstellung von Ergebnissen der Dickenmessung von Grundfasern des Gewebes aus dem Grab Nr. 7 in Poznań-Śródka (in mm)

4. Zusammenstellung von Ergebnissen der Dickenmessung von Ketten- (O) und Schußgarn (W) eines Gewebeteils vom Grab Nr. 7 in Poznań-Śródka (in mm)
5. Zusammenstellung von Ergebnissen der Dickenmessung der Grundfasern, die ein Dreifadenschnürchen vom Grab Nr. 7 in Poznań-Śródka bildet (in mm)
6. Zusammenstellung von Meßergebnissen einer der drei Fäden, die ein Schnürchen aus dem Grab Nr. 7 in Poznań-Śródka bilden (in mm)

Adresy autorów:

mgr Paweł Pawlak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
ul. Chwaliszewo 69
61-105 Poznań

mgr Andrzej Sikorski
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

ELŻBIETA WYRWIŃSKA

WCZESNOŚREDNIOWIECZNA OSADA
ODKRYTA NA WIELOKULTUROWYM STANOWISKU NR 6
W GROTNIKACH, GM. WŁOSZAKOWICE, WOJ. LESZCZYŃSKIE

Stanowisko nr 6 (obszar AZP 62-22, nr 63) w Grotnikach położone jest 700 m na północny zachód od wsi (ryc. 1), w strefie brzegowej aktualnie wyschniętej rynny jeziornej. Obecnie jest to teren płaskiego torfowiska, przechodzącego w kierunku wschodnim w niskie terasy jeziorne, a dalej w stok i wysoczyznę plejstoceniową.

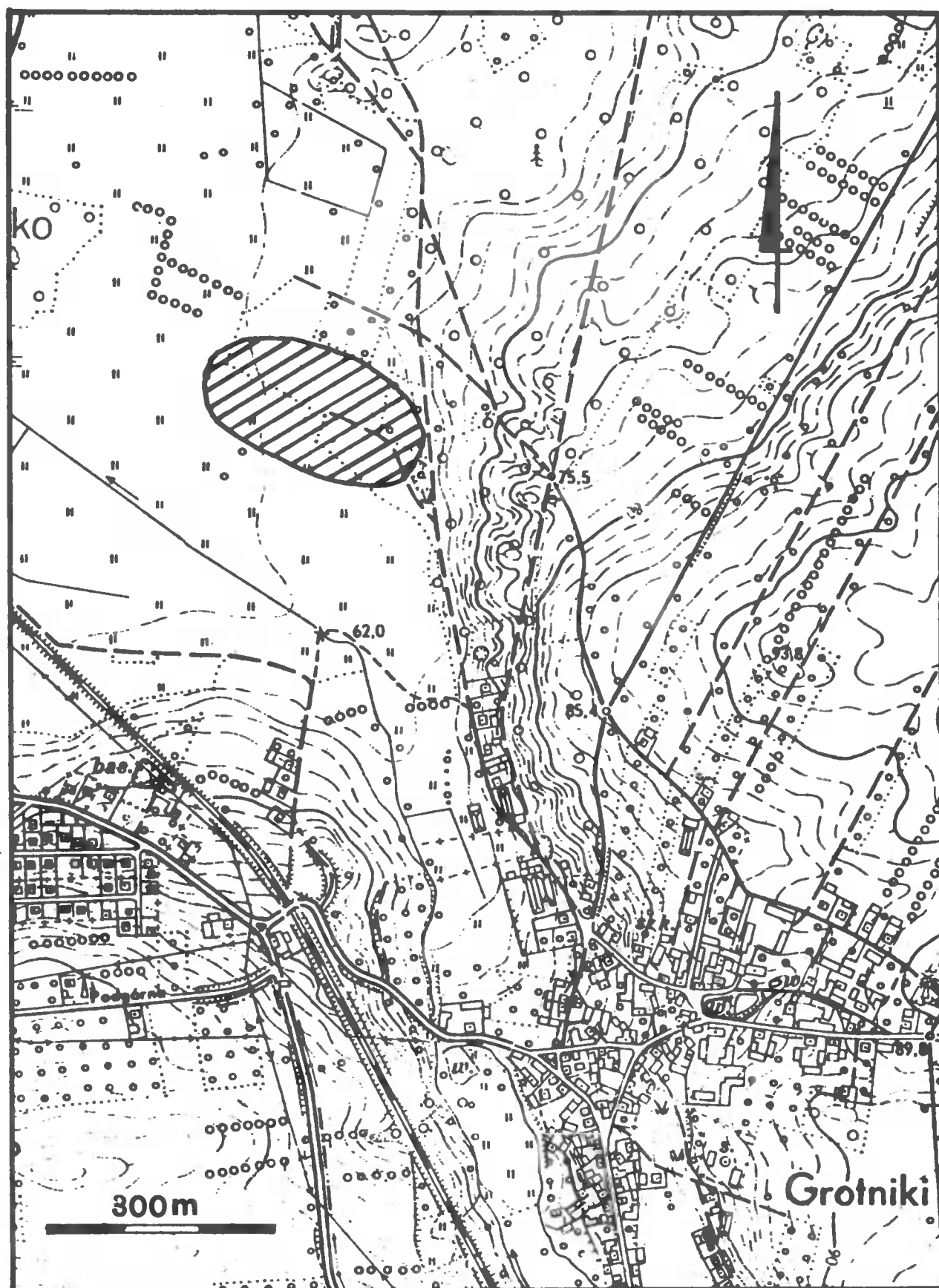
Stanowisko odkryte zostało wiosną 1992 r. w trakcie archeologicznej inspekcji terenu przeznaczonego pod planowaną budowę oczyszczalni ścieków. W związku z zagrożeniem zniszczenia części stanowiska konieczne stało się ratownicze przebadanie tego obszaru. Badania wykopaliskowe przeprowadzone zostały od listopada 1992 do lipca 1993 r. Wykonano je na zlecenie Spółki Wodno-Ściekowej „Boszkowo”. Badania prowadziło Przedsiębiorstwo Usługowe „Archeolog” z Leszna Elżbiety i Jarosława Wyrwińskich przy współudziale archeologów: Barbary Iwanickiej-Pinkosz, Jacka Nowakowskiego i Marka Wróbla.

Badaniami objęto obszar 57 arów. Zarejestrowano 865 obiektów. Efektem badań ratowniczych było odkrycie wielokulturowego stanowiska z 4 fazami jego zasiedlenia.

Najstarsze osadnictwo – związane z mezolitem – znane jest ze źródeł ruchomych (materiał krzemienisty). Z wczesnego okresu epoki brązu odkryto obiekty, prawdopodobnie o funkcji mieszkalnej, typu szałasowego. Następny etap zasiedlenia badanego obszaru łączy się z osadnictwem ludności kultury łużyckiej. Reprezentowane jest ono przez pozostałości mieszkalnych obiektów naziemnych (jamy postłupowe) oraz liczne jamy gospodarcze. Osada w tym okresie była intensywnie użytkowana, czego dowodem jest utworzenie się warstwy kulturowej o miąższości 30 cm i bogatym inwentarzu ceramicznym¹. Najmłodszy horyzont chronologiczno-kulturowy stwierdzony na stanowisku to osada z wczesnego średniowiecza, z którą wiąże się najliczniejsza grupa źródeł archeologicznych.

Przystępując do prezentacji materiałów źródłowych z wczesnego średniowiecza należy podkreślić, iż niniejsze sprawozdanie ogranicza się jedynie do ogólnych i wstępnych informacji.

¹ Materiały z wczesnego okresu epoki brązu będą przedmiotem odrębnego artykułu dr Ireny Lasak, zamieszczonego w Śląskich Sprawozdaniach Archeologicznych, a wyniki badań osady kultury łużyckiej zostaną przedstawione w przygotowywanej pracy magisterskiej Marioli Dudkiewicz, studentki Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu.

Ryc. 1. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Lokalizacja stanowiska. Rys. E. Wyrwińska

Wczesnośredniowieczna warstwa kulturowa, miąższości około 30 cm, wystąpiła pod warstwą orną. Była ona jednolicie czarna, co w połączeniu z czarnym zabarwieniem wypełnisk obiektów powodowało nieuchwytność ich zarysów w górnych partiach. Zarysy obiektów rejestrowano dopiero na poziomie stropu łuzycyckiej warstwy kulturowej.

Z okresu wczesnego średniowiecza odkryto pozostałości 9 obiektów mieszkalnych, 108 obiektów gospodarczych, jam zasobowych i odpadkowych, 5 obiektów produkcyjnych oraz relikty 150 słupów, stanowiących elementy konstrukcyjne ww. obiektów bądź pozostających bez celowego układu.

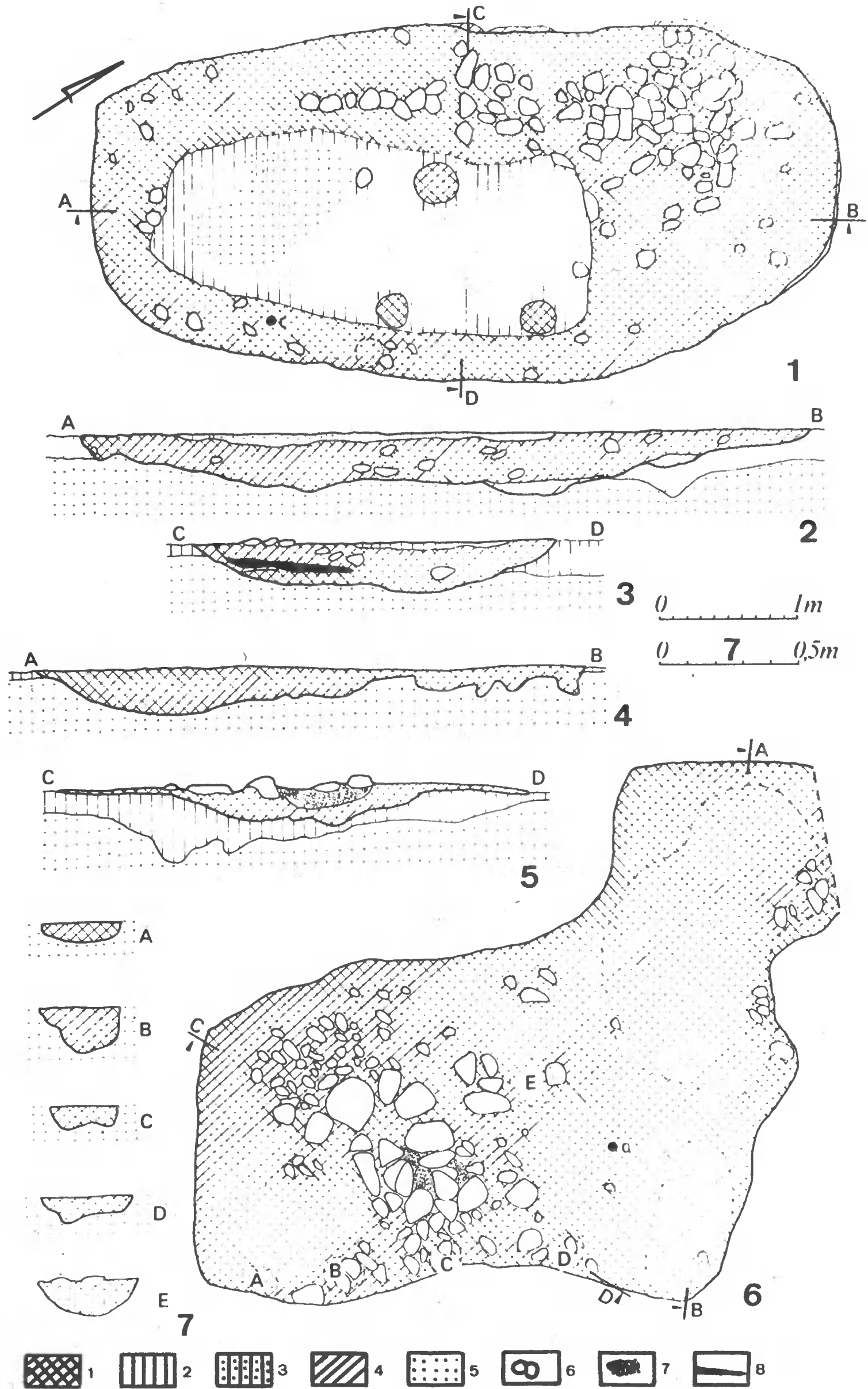
Nie można jednoznacznie stwierdzić, jakiego rodzaju konstrukcje budowlane zastosowano w przypadku odkrytych obiektów. W budynkach mieszkalnych (ryc. 2; 3:1, 2) użyto najprawdopodobniej konstrukcji zrębowych, w niektórych przypadkach ze słupami wzmacniającymi. Częściowo obiekty te mogły być wzniesione w konstrukcji sumikowo-łatkowej (ryc. 2:6). Były to w każdym razie obiekty naziemne z nieregularnymi (związane to być może z uchwyceniem ich zarysów w partii spągowej) bądź regularnymi, kształtu owalnego lub prostokątnego z zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach od 4,3x2,4 do

6x2,8 m, nieckowatymi w profilu, płytkimi (do 40 cm) zagłębieniami wewnątrz. Wypełnisko obiektów stanowił drobnoziarnisty piasek z dużą zawartością szczątków organicznych i spalenizny, barwy czarnej, silnie zbity, o charakterze zwięzłym. W większości chat stwierdzono paleniska. Ich ścisła lokalizacja w ramach obiektu nie zawsze była możliwa ze względu na stan zachowania. Występowały one w postaci niecki o średnicy około 1 m, wypełnionej przepalonymi kamieniami i warstwą silnie przepalonej ziemi, lub w postaci rozwlezionej warstwy spaleniskowej. Powierzchnia użytkowa obiektów mieszkalnych mieściła się w granicach od 15-18m². Część chat miała podłogi drewniane, uchwycone w różnym stopniu ich zachowania: od wyraźnie czytelnych, równolegle ułożonych dranic do warstwy zbutwiałego drewna u spągu obiektu. Podłogi domów w Grotnikach nie dochodziły do ich ścian. Jak sugeruje R. Barnycz-Gupieniec tworzono w ten sposób odstęp odpowiedni do umieszczenia ławy. Twierdzi ona ponadto, że podłogi drewniane występują najczęściej w domach zrębowych (R. Barnycz-Gupieniec 1984, s.156). Potwierdza to nasze wcześniejsze przypuszczenia dotyczące konstrukcji chat. Dodatkowym dowodem jest odkrycie belki z zaciosem na zrąb w zwalisku drewnianych konstrukcji opisanego poniżej warsztatu ciesielskiego. W jednej chacie zarejestrowano z całą pewnością wejście (ryc. 2:6).

Obok obiektów mieszkalnych odkryto także jamy o różnej funkcji, w zarysie owalne, koliste lub prostokątne o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach od 1 x 1 m do 3x1,6 m. Ich nieckowate dna sięgały do głębokości 20-60 cm. Część tych obiektów, stanowiących przybudówki gospodarcze, wzniesionych zostało najprawdopodobniej w konstrukcji zrębowej, z wykorzystaniem słupów, czy to do wzmocnienia ścian, czy jako elementu nośnego dachu. W przewadze obiekty te, podobnie jak budynki mieszkalne, moszczone były drewnem. W przeciwieństwie do chat moszczenia to miało jednak charakter nieregularnie rozrzuconych ścinków drewna. Wśród obiektów gospodarczych na uwagę zasługuje zwłaszcza warsztat bednarski lub ciesielski (ryc. 3:3-5), z warstwą ścinków drewna (trocin) dochodzącą do 30 cm miąższości oraz odkrytym w jego wypełnisku narzędziem do obróbki drewna – strugiem (ryc. 4:10). W wypełniskach niektórych jam zachowały się rybie łuski – obiekty te można interpretować jako wędzarnie lub jamy zasobowe.

Poza budynkami mieszkalnymi i obiektami gospodarczymi, w obrębie osady zarejestrowano także 10 palenisk wolno stojących, o owalnym kształcie i wymiarach 1x1,5 m, słabo zachowany piec do wypału ceramiki (?) z dużą ilością fragmentów polepy oraz z około 1000 fragmentów naczyń glinianych, analogicznych do odkrytych w obiektach, a także piec wapienniczy (ryc. 3:6-7). Na podstawie zachowanych elementów można stwierdzić, że piec wapienniczy składał się pierwotnie z dwóch części: naziemnej i ziemnej. Część naziemną stanowiła kopulasta, gliniana czasza zbudowana na planie koła, wspierająca się na kamiennej podstawie. Część ziemną pieca tworzyła jama (o wymiarach około 1,6x1,6 m i głębokości 0,5 m) o ścianach wyłożonych kamieniami uformowanymi w wieniec przerwany od strony północnej i południowej. Wnętrze komory pieca wypalała warstwa spalenizny oraz zalegająca nad nią warstwa wapna.

Prace archeologiczne dostarczyły istotnych informacji o wewnętrznym rozplanowaniu osady. Dotychczasowe badania objęły wprawdzie centrum założenia, uchwycono jednak południową i wschodnią krawędź osady. Obiekty występowały w skupiskach, tworząc zagrody o rozproszonym układzie przestrzennym, w których przy budynkach mieszkalnych grupowały się przybudówki lub małe piwnice w postaci okrągłych bądź owalnych

Ryc. 2. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Rzuty poziome i profile obiektów: 1-3 – nr 382 (chata); 4-7 – nr 27 (chata) (1 – piasek z dużą zawartością szczątków organicznych i spalenizny, silnie zbity, barwy czarnej; 2 – brunatnoszary piasek; 3 – szarobrunatny piasek z żółtym piaskiem; 4 – szary piasek; 5 – żółty piasek; 6 – kamienie; 7 – rozlasowane kamienie; 8 – zbutwiałe drewno; a – szydło; b – hetka kościana). Rys. E. Wyrwińska

zagłębien (tzw. jamy zasobowe o średnicy 1-1,5 m). Lokalizacja zagród dostosowana była do naturalnej linii brzegowej dawnego jeziora.

Płaski brzeg jeziora, nad którym położone jest stanowisko, w przeszłości wielokrotnie przykrywany był lustrem wody podczas okresowych wahań jej poziomu. Spowodowało to, że warstwy osadnicze przykryte zostały osadami jeziornymi, na których z czasem odłożył się silnie spiaszczony torf turzycowy.

Warunki te zadecydowały, iż na stanowisku zachowało się wiele przedmiotów z surowców organicznych. Ten aspekt badań zasługuje na szczególną uwagę. Odkryto mianowicie duże ilości przedmiotów z drewna, będących m.in. pozostałościami po warsztatach produkcyjnych. Wyróżniono warsztat ciesielski, w ramach którego zarejestrowano m.in. 17 pałek ciesielskich o różnym stopniu zużycia, 3 półwytwory radeł płozowych oraz znaczną ilość obrobionych fragmentów drewna. Na osadzie wczesnośredniowiecznej istniał także warsztat tokarski, w obrębie którego znaleziono toczone talerze, toczoną pokrywkę oraz odpady z procesu toczenia w kształcie drewnianych, stożkowatych walców. Warsztaty zostały wydzielone na podstawie koncentracji materiału zabytkowego.

Badania wykopaliskowe osady dostarczyły bogatych i interesujących materiałów do badań nad rekonstrukcją poziomu kultury materialnej jej mieszkańców.

Z zajęciami rolniczymi związane są znaleziska: 4 radeł (1 okaz z nasadzoną żelazną radlicą); fragmentów 3 sierpów (ryc. 5:2); żelaznej radlicy łopatkowej (ryc. 5:1); żelaznej radlicy tulejowej (ryc. 5:7) oraz dwuzębnych wideł drewnianych.

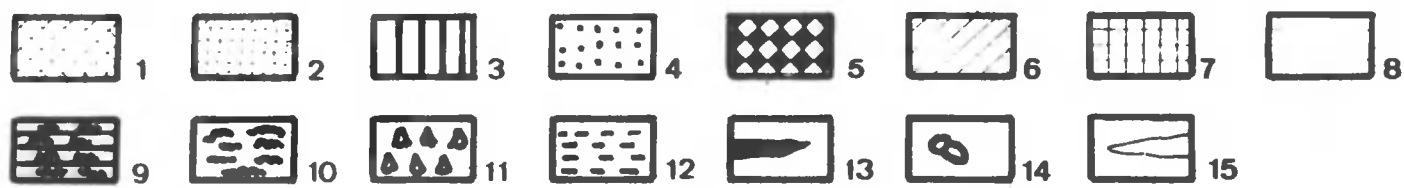
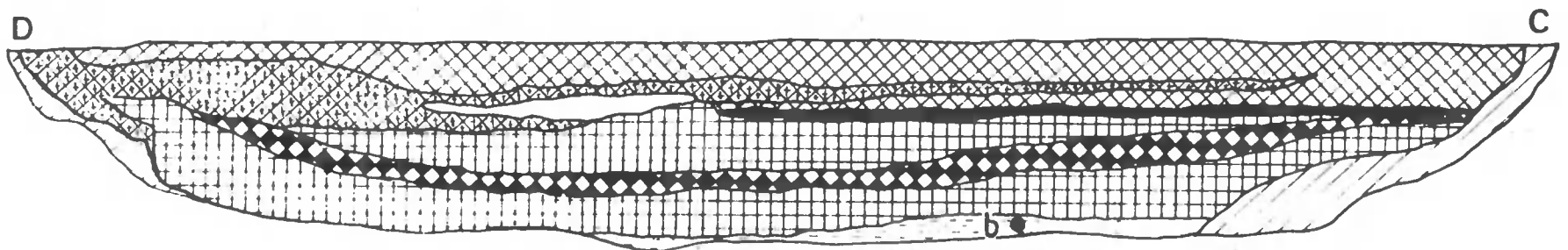
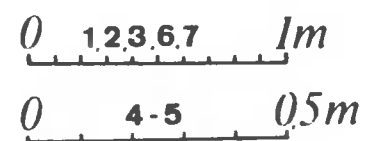
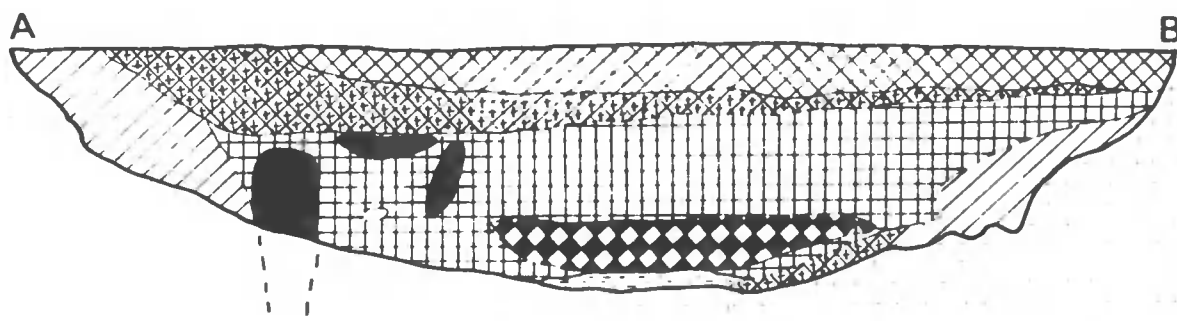
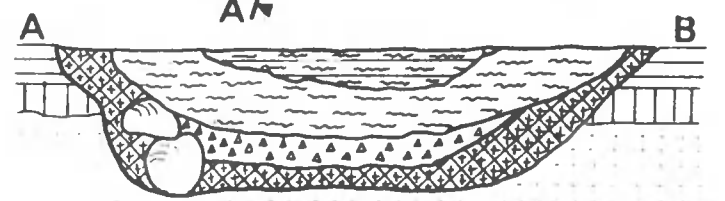
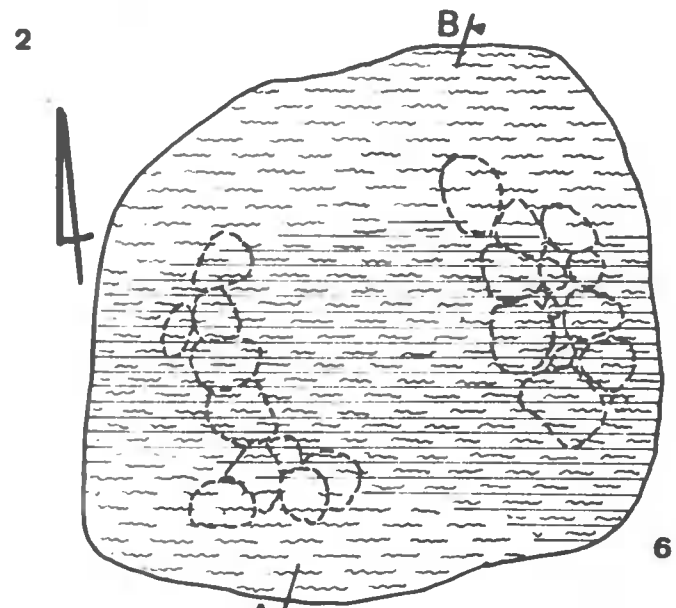
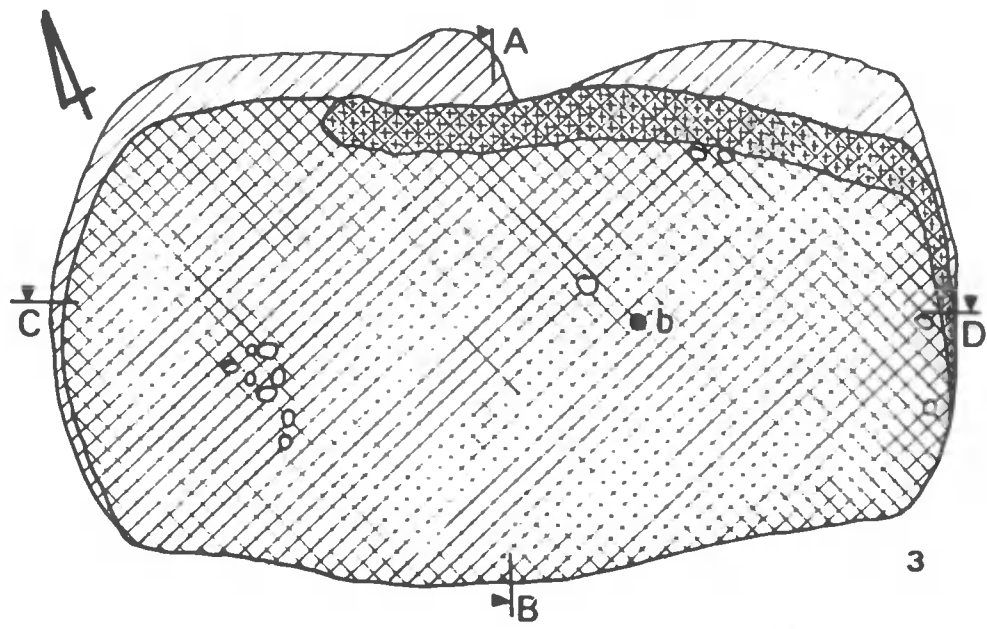
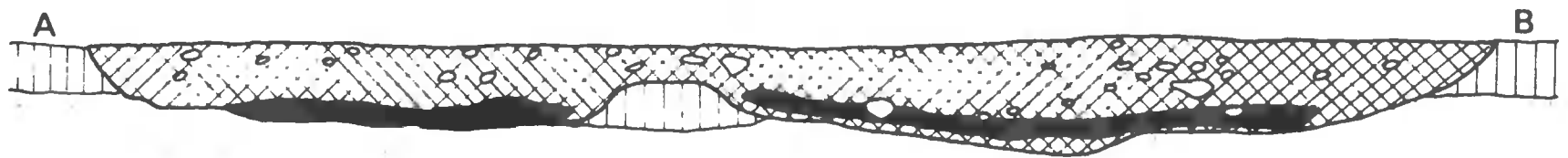
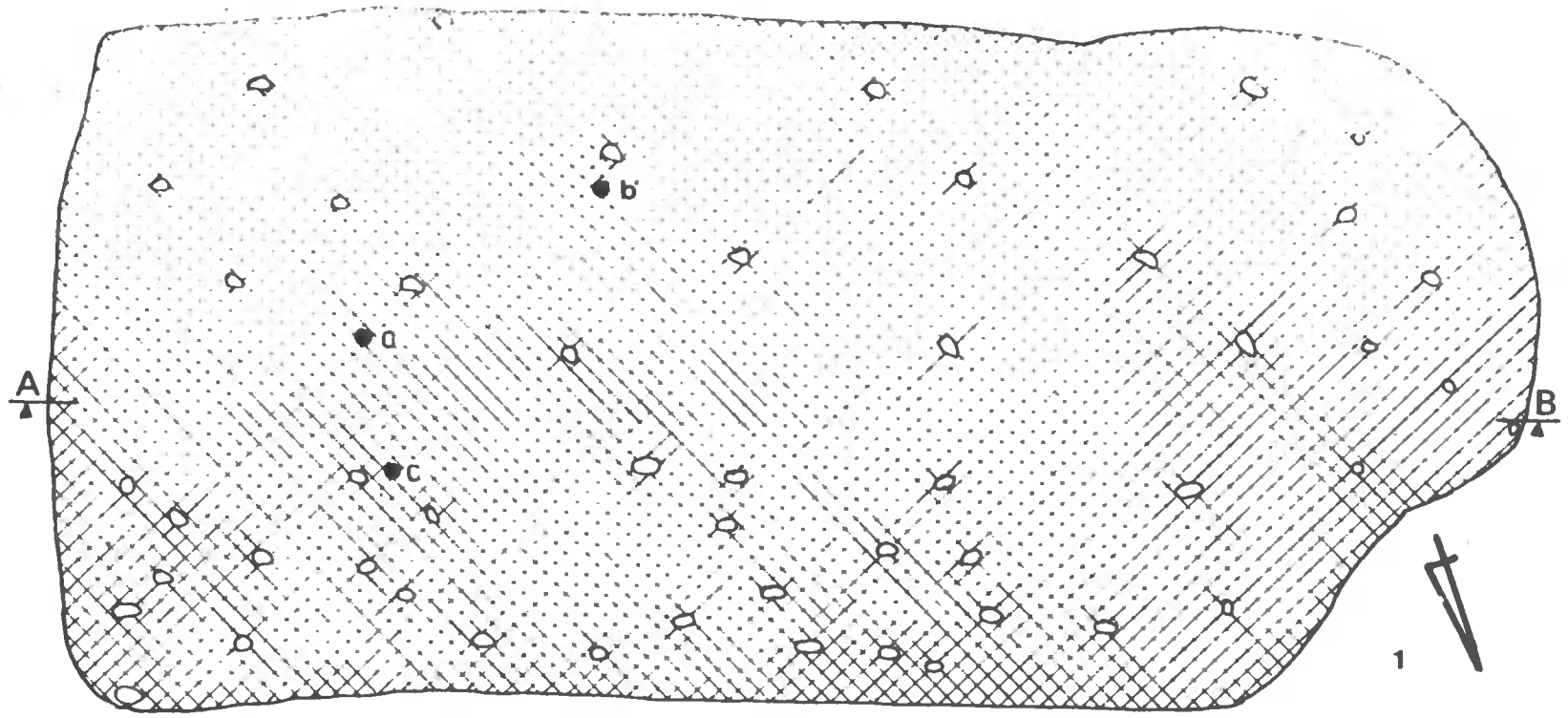
Przedmioty związane z rybołówstwem to: 2 ciężarki ołowiane do sieci (ryc. 6:14); 3 tzw. raki do chodzenia po lodzie (ryc. 5:6); kościane szydełko do sieci (ryc. 7:8).

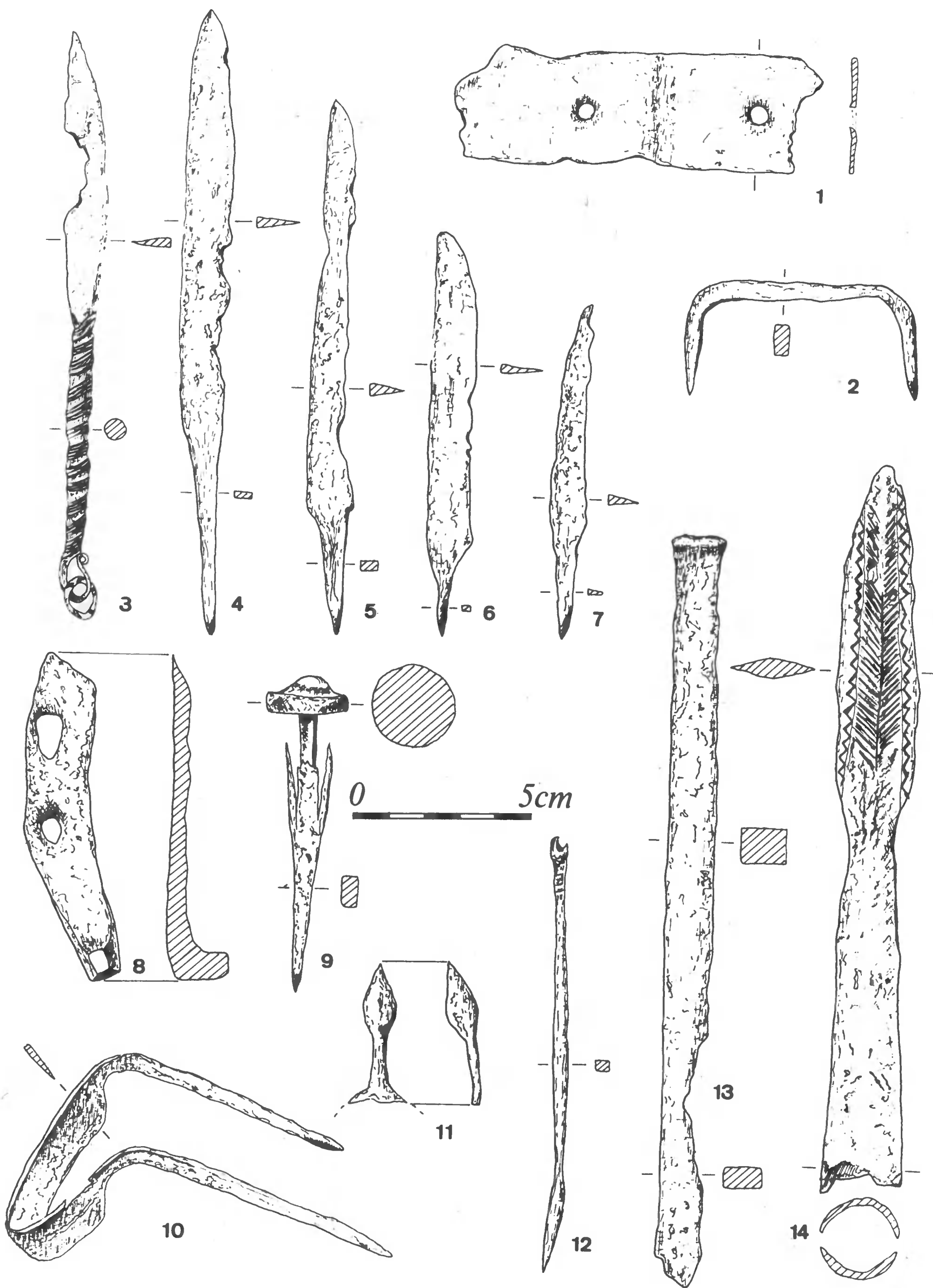
Bogato reprezentowane jest wyposażenie chat zarówno w sprzęty kuchenne – 75000 fragmentów ceramiki naczyniowej; 51 żelaznych noży (ryc. 4:3-7); 3 łopatki drewniane; 3 czerpaki drewniane; 2 klepki wiadra; jak i w przedmioty związane z produkcją odzieży – drewniana przęślica łopatkowa; 21 przęślików (głównie glinianych, 1 z łupku wołyńskiego i 2 grafitowane) (ryc. 6:1-6, 13); 17 szydeł kościanych i z poroża (ryc. 7:2-6); 9 igieł lub ich fragmentów (z czego 4 wykonane z żelaza) (ryc. 4:12; 7:13) oraz 6 hetek kościanych (ryc. 7:9).

Odkryto także ozdoby stroju - brązowy, esowaty kabłączek skroniowy o średnicy wewnętrznej 4,9 cm i pierścionek wykonany z drutu brązowego o ściętych końcach, z ukośnymi korbami pokrywającymi około 1/2 obwodu „szyny” (ryc. 6:11).

Wśród zabytków ruchomych wyróżniono również elementy uzbrojenia: 3 żelazne groty oszczepów, w tym 1 okaz zachowany w całości, typu V wg A.Nadolskiego (1954, s.54-55) (ryc. 4:14); 2 żelazne groty strzał, z których 1 nawiązuje do typu III wg A.Nadolskiego (1954, s.64); 1 kościany grot strzały (ryc. 7:10), 2 fragmenty żelaznych podków, z których

Na następnej stronie (144): Ryc. 3. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Rzuty poziome i profile obiektów: 1-2 – nr 646 (chata); 3-5 – nr 319 (warsztat bednarski); 6-7 – nr 358 (piec wapienniczy) (1 – piasek z dużą zawartością szczątków organicznych i spalenizny, silnie zbity, barwy czarnej; 2 – spalenizna; 3 – brunatnoszary piasek; 4 – żółty piasek; 5 – ścinki drewna; 6 – szary piasek; 7 – piasek z dużą zawartością ścinków drewna; 8 – piasek z dużą zawartością szczątków organicznych, węgielków drzewnych, zwiędniętych kamieni, barwy czarnej; 9 – piasek z grudkami polepy; 10 – polepa; 11 – wapno; 12 – brązowy piasek; 13 – zbutwiałe drewno; 14 – kamienie; 15 – niebieskoszara glina; a – szydło; b – żelazny strug; c – hetka kościana). Rys. E.Wyrwińska

Ryc. 4. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Wybór przedmiotów z żelaza. Rys. E. Wyrwińska

jeden – ze względu na stan zachowania – zaliczono do typu II/1 lub III/1 wg J. Kaźmierczyka (1978, s.30 i n.) (ryc. 4:8), drugi natomiast fragment stanowi okaz niedokończony; 2 żelazne bodźce ostróg typu II odmiany 3 wg Z. Hilczerówny (1956, s. 38-39) (ryc. 4:11); płoszcze z poroża (ryc. 7:1) i fragment międzyzębia wędzidla (ryc. 5:5).

Ponadto odkryto: 20 kamiennych osełek (ryc. 6:7-9,12), w tym jedną do ostrzenia igieł (?) (ryc. 6:10); 5 żelaznych gwoździ; 1 podkowiak (ryc. 5:3); fragment żelaznej kłódki walcowatej (ryc. 4:9); 2 fragmenty krzesiw ogniwkowych; żelazny skobel (ryc. 4:2); 3 oprawki z poroża (ryc. 7:14), w tym jedną stożkowatą (ryc. 7:7); 2 okładziny kościane; fragment grzebienia i pochewki z poroża (ryc. 7:11-12); glinianą pisanekę ornamentowaną motywem rybiej łuski w kolorach żółtym i zielonym (ryc. 6:15); żelazne okucie (ryc. 4:1). Stwierdzono również przedmioty związane z obróbką drewna: 3 fragmenty siekier (ryc. 5:4); 2 żelazne dłuta (ryc. 4:13) oraz żelazny świder łopatkowy (ryc. 5:8). Interesujące jest pozyskanie serii łyżew kościanych i płóz z kości do sań, o różnym stopniu zaawansowania ich obróbki (ryc. 7:15-16).

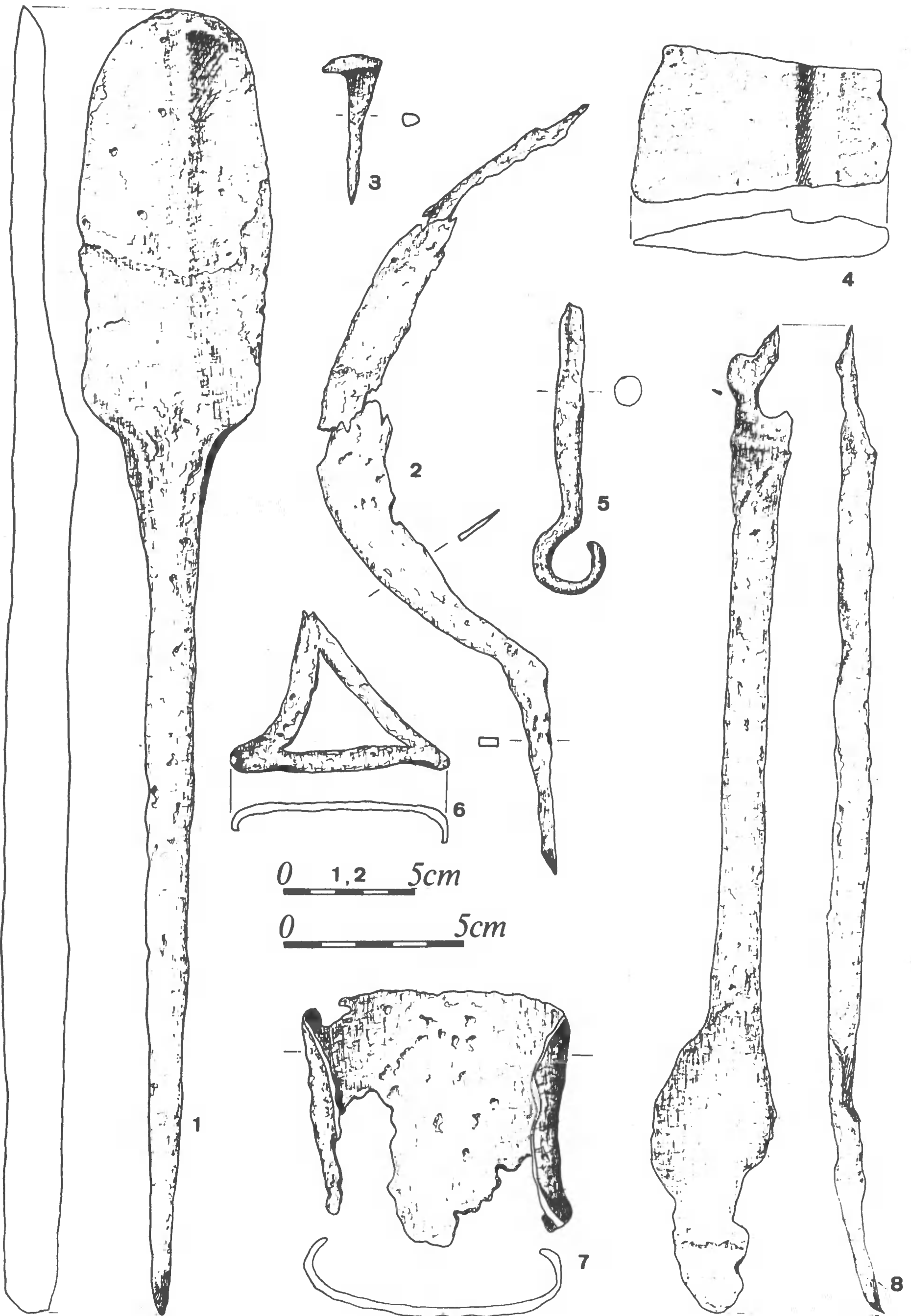
Oprócz przedmiotów kościanych na osadzie znaleziono także 5500 fragmentów kości zwierzęcych, będących typowymi resztkami pokonsumpcyjnymi, spośród których 3219 fragmentów poddano ekspertyzie archeozoologicznej. Oznaczone szczątki kostne pochodzą od ssaków domowych (91,7%), ssaków dzikich (4,3%) oraz ptactwa domowego (3,4%). Wśród ssaków domowych największy udział stanowią kości świni (46,7%), następnie kości bydła (26,5%), owcy i kozy (22,7%) oraz konia (4,1%). Szczególnie interesujące jest odkrycie silnie zdeformowanego mózdzienia bydłowego, którego odkształcenia są prawdopodobnie śladem po stosowaniu zaprzęgu².

Na podstawie wstępnej analizy materiału ruchomego osadę w Grotnikach można ogólnie datować na 2 połowę XI-XIII w. Za przyjęciem takiej chronologii przemawia przede wszystkim charakter ceramiki naczyniowej pozyskanej w trakcie badań (ryc. 8). Wystąpiły tu naczynia całkowicie, silnie formująco obtaczane, średnie i duże (zasobowe), o profilu esowatym, z wysoko umieszczonym załomem brzuśca i wychylonym na zewnątrz brzegiem. Wzdłuż niektórych krawędzi biegnie płytki rowek - wręb na pokrywkę. Wyróżniono także naczynia baniaste z cylindryczną szyjką, o krawędzi prostej lub ukośnie ściętej do wewnątrz. Dna naczyń są wklęsłe. Brzuśce, aż do ich przejścia w szyjkę, pokrywają dookolne żłobki oraz ryta linia falista. Zanotowano również obecność ornamentu paznokciowego w postaci jednego pasma odcisków, zawsze na pograniczu brzuśca i szyjki. Oprócz garnków zrekonstruowano jedną czarę zdobioną także motywem dookolnych żłobków. Wśród licznych fragmentów ceramiki wystąpiło jedno całe naczynie - naczynie flaszkowate.

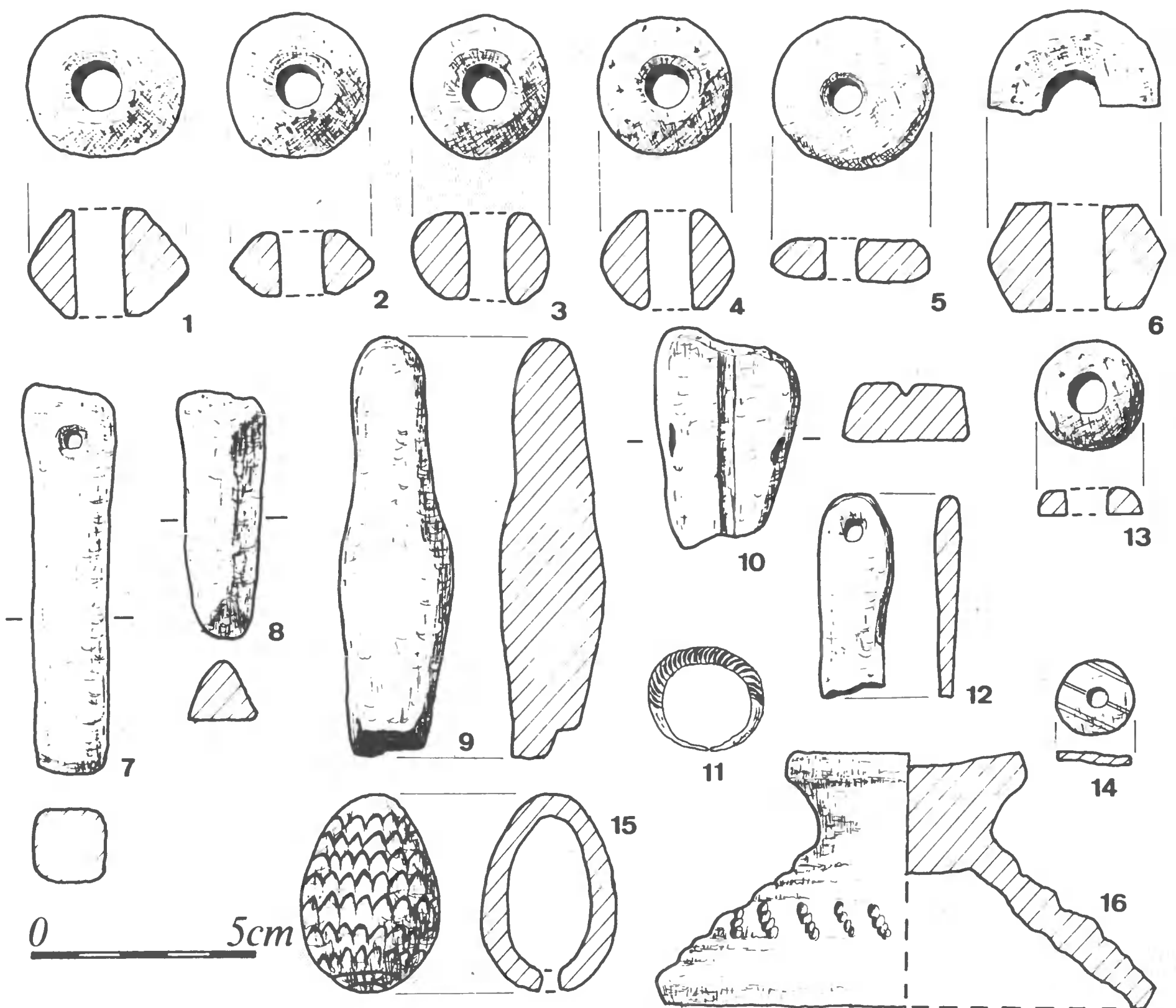
Powyższe ustalenia dotyczące chronologii osady potwierdza również znalezienie na niej brązowego pierścionka datowanego na XI-XII w.³; brązowego, esowatego kabłączka

² Ekspertyzę archeozoologiczną szczątków kostnych wykonał mgr inż. Daniel Makowiecki z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański.

³ Analogiczne pierścionki odkryto na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Chełmie Lubelskim, woj. lubelskie, datowanym na XI w. (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 162); Nieporęcie, woj. warszawskie, datowanym na XI/XII w. (L. Rauhut 1951/52, s. 337); Grzebsku, woj. ciechanowskie, datowanym na XI-połowę XII w. (B. Zawadzka-Antosik 1973, s. 464) i Niewiadomej, woj. siedleckie, datowanym na XI-XII w. (K. Musianowicz 1951, s. 238).

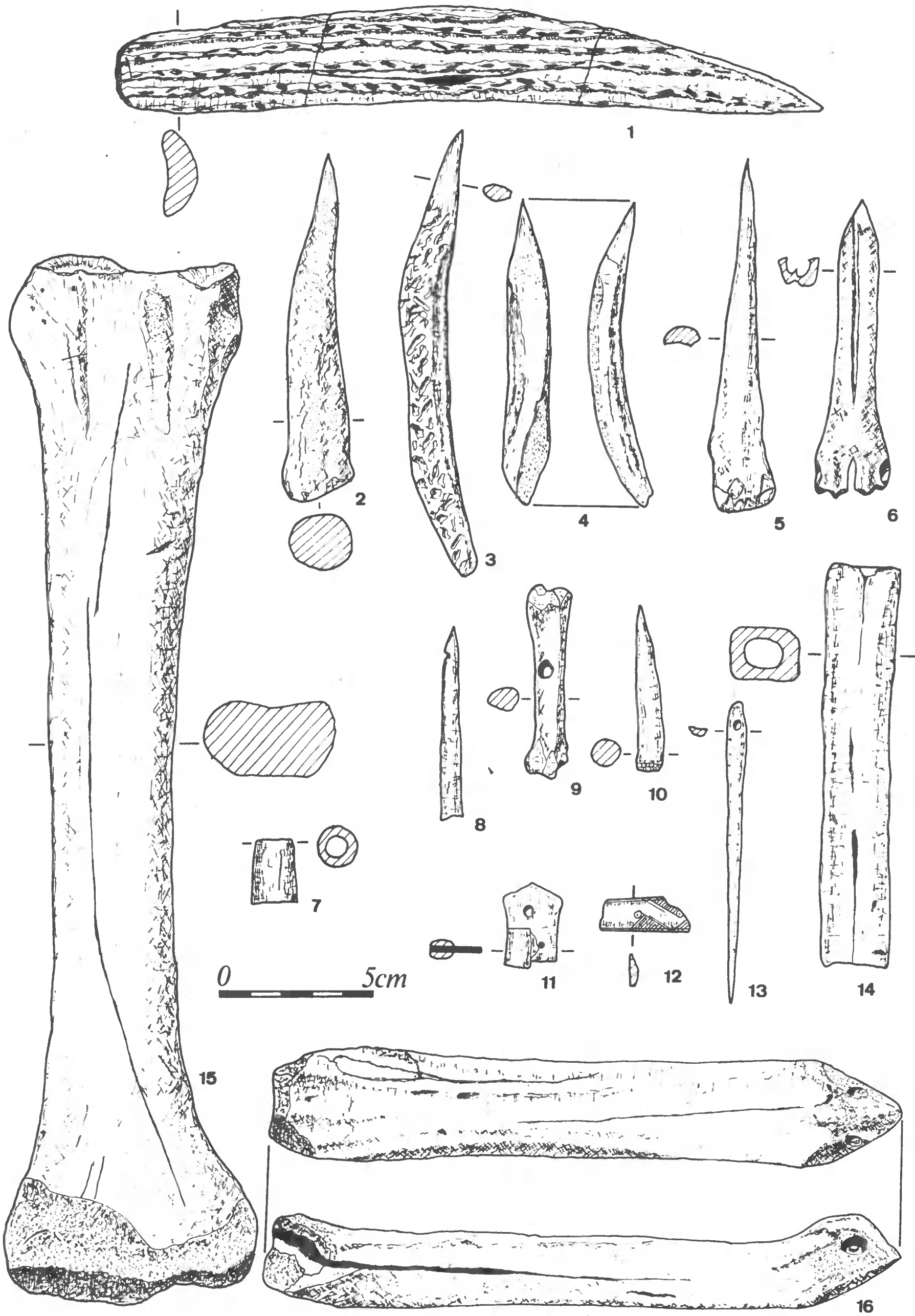
Ryc. 5. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Wybór przedmiotów z żelaza. Rys. E. Wyrwińska

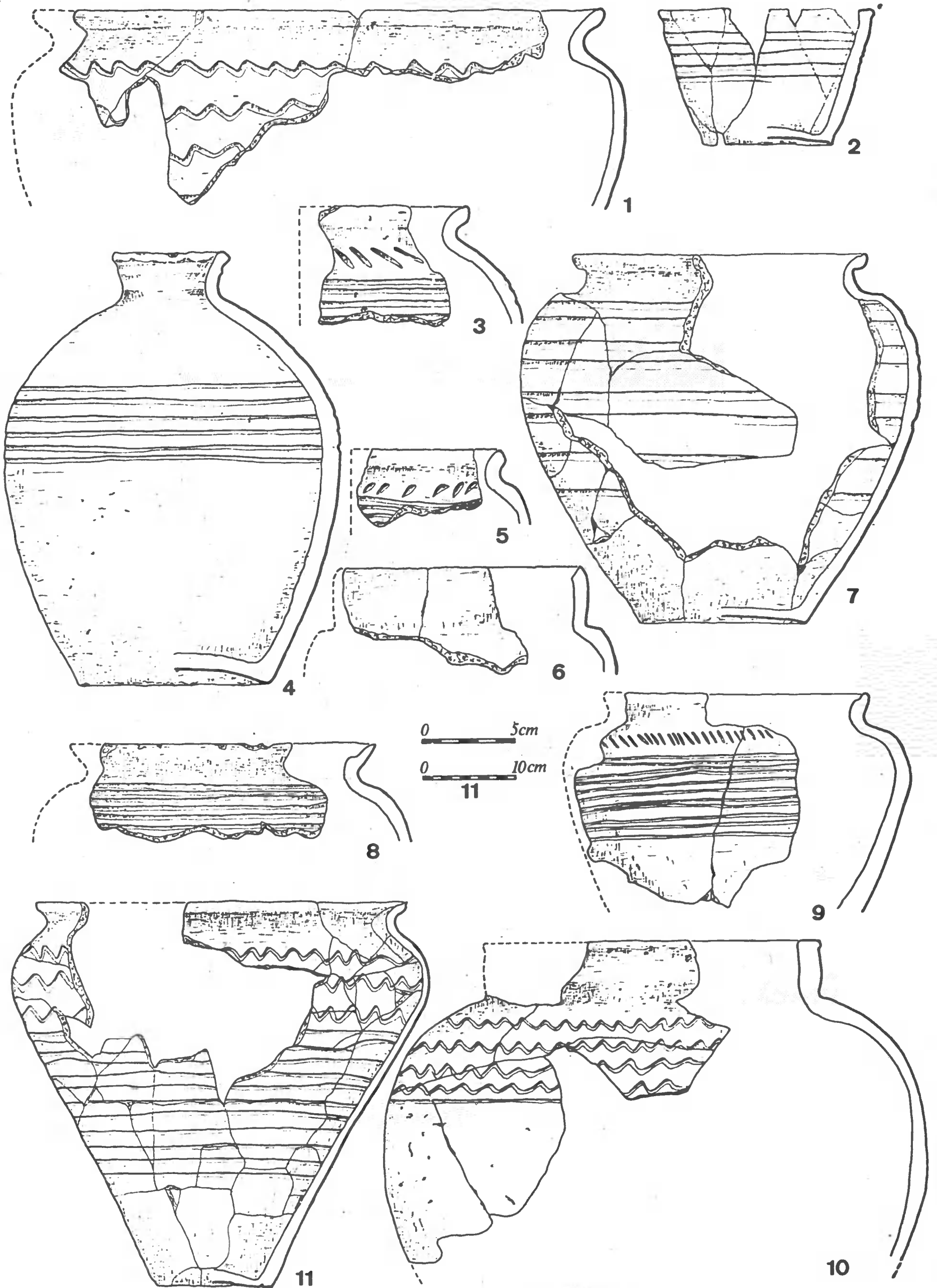
Ryc. 6. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Wybór przedmiotów z gliny (1-6, 15-16), kamienia (7-10, 12-13), brązu (11) i ołowiu (14). Rys. E. Wyrwińska

skroniowego, którego występowanie przypada na okres od XI/XII do końca XII stulecia (H. Kóčka-Krenz 1971, s. 105); bodźców ostróg datowanych na 2 połowę XI-XII w. (Z. Hilczerówna 1956, s. 132); fragmentu podkowy, której występowanie umiejscawia się w XI do 1 połowy XIII w. (J. Kaźmierczyk 1978, s. 33,48) oraz jedynej odkrytej na stanowisku, zachowanej w całości monety – denara krzyżowego z 2 połowy XI w.⁴

⁴ Monetę określił dr Piotr Bauer, Dyrektor Muzeum Regionalnego w Kościanie.

Ryc. 7. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Wybór przedmiotów z poroża i kości. Rys. E. Wyrwińska

Ryc. 8. Grotniki, stan. 6, gm. Włoszakowice. Wybór ceramiki naczyniowej.
Rys. E. Wyrwińska

Bibliografia

Barnycz-Gupieniec R.

1984 *Mieszkalne budownictwo drewniane w strefie nadbałtyckiej we wczesnym średniowieczu*, AUL, Łódź.

Hilczerówna Z.

1956 *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań.

Kaźmierczyk J.

1978 *Podkowy na Śląsku w X-XIV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Kóčka-Krenz H.

1971 (1972) *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, FAP, t. 22, s. 97-143.

Musianowicz K.

1951 *Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego, pow. Sokółów Podlaski*, WA, t.17, z. 3-4, s. 229- 248.

Nadolski A.

1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.

Rauhut L.

1951/52 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe z przełomu XI/XII w. w Nieporęcie*, WA, t. 18, z. 3-4, s. 323-343.

Zawadzka-Antosik B.

1973 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obudowie kamiennej w Grzebsku, pow. Mława*, WA, t. 38, z. 3- 4, s. 461-490.

Zoll-Adamikowa H.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. 2*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

FRÜHMITTELALTERLICHE SIEDLUNG IN DER MEHRKULTURFUNDSTELLE NR. 6 IN GROTNIKI, GEM. WŁOSZAKOWICE, WOJ. LESZNO

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle liegt 700 m nordwestlich vom Dorf Grotniki, in der Uferzone der gegenwärtig ausgetrockneten Seerinne. Es ist eine Mehrkulturfundstelle mit 4 Besiedlungsphasen (Mesolithikum, Frühbronzezeit, Lausitzer Kultur und Frühmittelalter).

In der frühmittelalterlichen Siedlung wurden berreste von Wohnanlagen (9), wirtschaftlichen Objekten, Vorrats- und Abfallgruben (108), Produktionsobjekten (5) und 150 Pfosten registriert.

Die Wohnanlagen waren wahrscheinlich Blockbaukonstruktionen oder Blockbaukonstruktionen mit muldenförmigen, flachen Vertiefungen in dem Inneren, mit 2einer Nutzfläche von 15 - 18 m. Ein Teil davon verfügte über Holzfußboden, zum größten Teil wurden Herdstellen freigelegt.

Ein Teil der Gruben bildeten die Wirtschaftsnebengebäude. Einige können als kleine Keller interpretiert werden. Unter den Wirtschaftsobjekten ist eine Böttcherei mit 30 cm dicker Schicht von Holzspänen und mit einem Eisenhobel freigelegt. Es wurde auch ein Keramikofen (?), Kalkofen, 10 freistehende Herdstellen und Produktionswerkstätten: eine Zimmerwerkstatt und eine Dreherei freigelegt.

Die Objekte traten komplexweise auf und bildeten abgeschlossene Räume.

Im Bereich der Siedlung wurden die mit landwirtschaftlichen Arbeiten, Fischerei, Jägerei, Kleidungsproduktion, Hausausstattung verbundenen Gegenstände sowie Schmucksachen, Bewaffnungssteile und Holzbearbeitungswerkzeuge freigelegt. Auf Grund einer vorläufigen Analyse der mobilen Befunde kann die Siedlung auf die 2. Hälfte des 11.-12. Jh. datiert werden.

Abbildungen

1. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Lage der Fundstelle. Gez. E. Wyrwińska
2. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Grundriße und Profile von Objekten: 1-3 – Nr. 382 (Wohnanlage); 4-7 – Nr. 27 (Wohnanlage) (1 – Sand mit hohem Gehalt von organischen und Brandresten, sehr dicht, schwarz; 2 – braungrauer Sand; 3 – graubrauner Sand mit gelbem Sand; 4 – grauer Sand; 5 – gelber Sand; 6 – Steine; 7 – gelöschte Steine; 8 – faules Holz; a – Pfriem; b – Knochenknopf). Gez. E. Wyrwińska
3. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Grundriße und Profile von Objekten: 1-2 – Nr. 646 (Wohnanlage); 3-5 – Nr. 319 (Böttcherei); 6-7 – Nr. 358 (Kalkofen) (1 – Sand mit hohem Gehalt von organischen und Brandresten, sehr dicht, schwarz; 2 – Brandreste; 3 – braungrauer Sand; 4 – gelber Sand; 5 – Holzspäne; 6 – grauer Sand; 7 – schwarzer Sand mit hohem Holzspänengehalt; 8 – Sand mit hohem Gehalt von organischen Überresten, Holzkohle, verwitterten Steinen; 9 – Sand mit Lehmewurfschollen; 10 – Lehmewurf; 11 – Kalk; 12 – brauner Sand; 13 – Faulholz; 14 – Steine; 15 – blaugrauer Lehm; a – Pfriem; b – Eisenhobel; c – Knochenknopf). Gez. E. Wyrwińska
4. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Auswahl von Eisengegenständen. Gez. E. Wyrwińska
5. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Auswahl von Eisengegenständen. Gez. E. Wyrwińska
6. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Auswahl von Gegenständen aus Ton (1-6, 15-16), Stein (7-10, 12-13), Bronze (11) und Blei (14). Gez. E. Wyrwińska
7. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Auswahl von Geweih- und Knochengegenständen. Gez. E. Wyrwińska
8. Grotniki, Fst. 6, Gem. Włoszakowice. Tongefäßauswahl. Gez. E. Wyrwińska

Adres autora:

mgr Elżbieta Wyrwińska
 Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego
 w Poznaniu - Oddział Trzebiny
 64-100 Leszno - Trzebiny

III, Poznań 1995
153-157

II. ZNALEZISKA

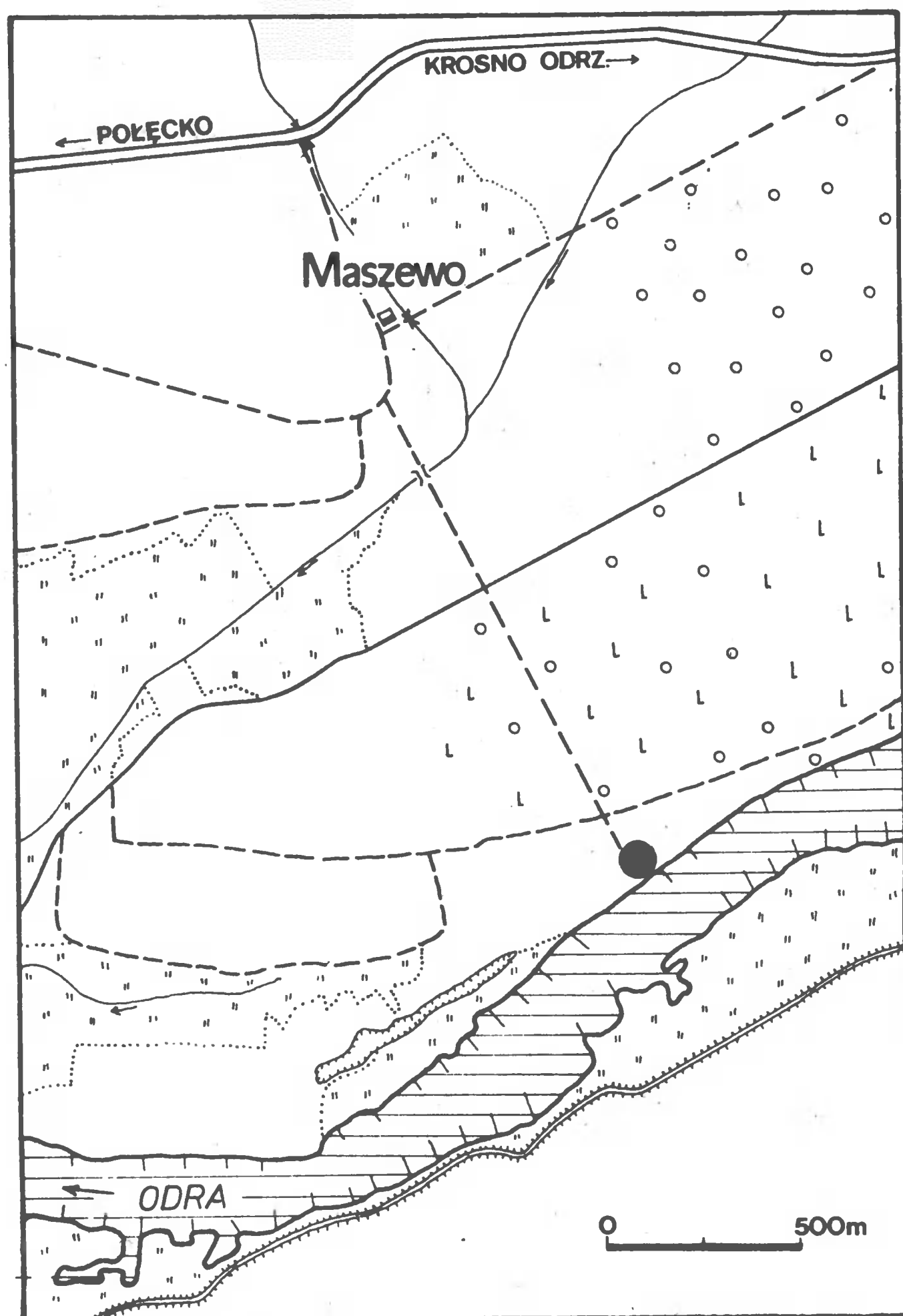
JERZY TOMASZ NOWIŃSKI

NACZYNIĘ GLINIANE Z II OKRESU EPOKI BRĄZU Z BIAŁOGÓRY, GM. KROSNO ODRZAŃSKIE, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE, STAN. 10

W trakcie badań powierzchniowych prowadzonych wiosną 1980 r. przez mgr E. Dąbrowskiego w rejonie ujścia Bobru do Odry, odkryto ślady „osady” datowanej wstępnie na wczesną epokę brązu.

Stanowisko Białogóra (stan. 10, obszar AZP 59-9/23) zlokalizowane jest w odległości około 3 km na wschód od miejscowości Połęcko i około 10 km na zachód od Krosna Odrzańskiego, na skraju zwartego kompleksu leśnego Puszczy Rzepińskiej. Usytuowane jest w ramach terasy nadzalewowej doliny Odry, na południowym stoku niewielkiego wyniesienia o ekspozycji okrężnej, łagodnie opadającym w kierunku rzeki. Miejsce znaleziska oddalone jest o około 30 m na północ od obecnego koryta Odry.

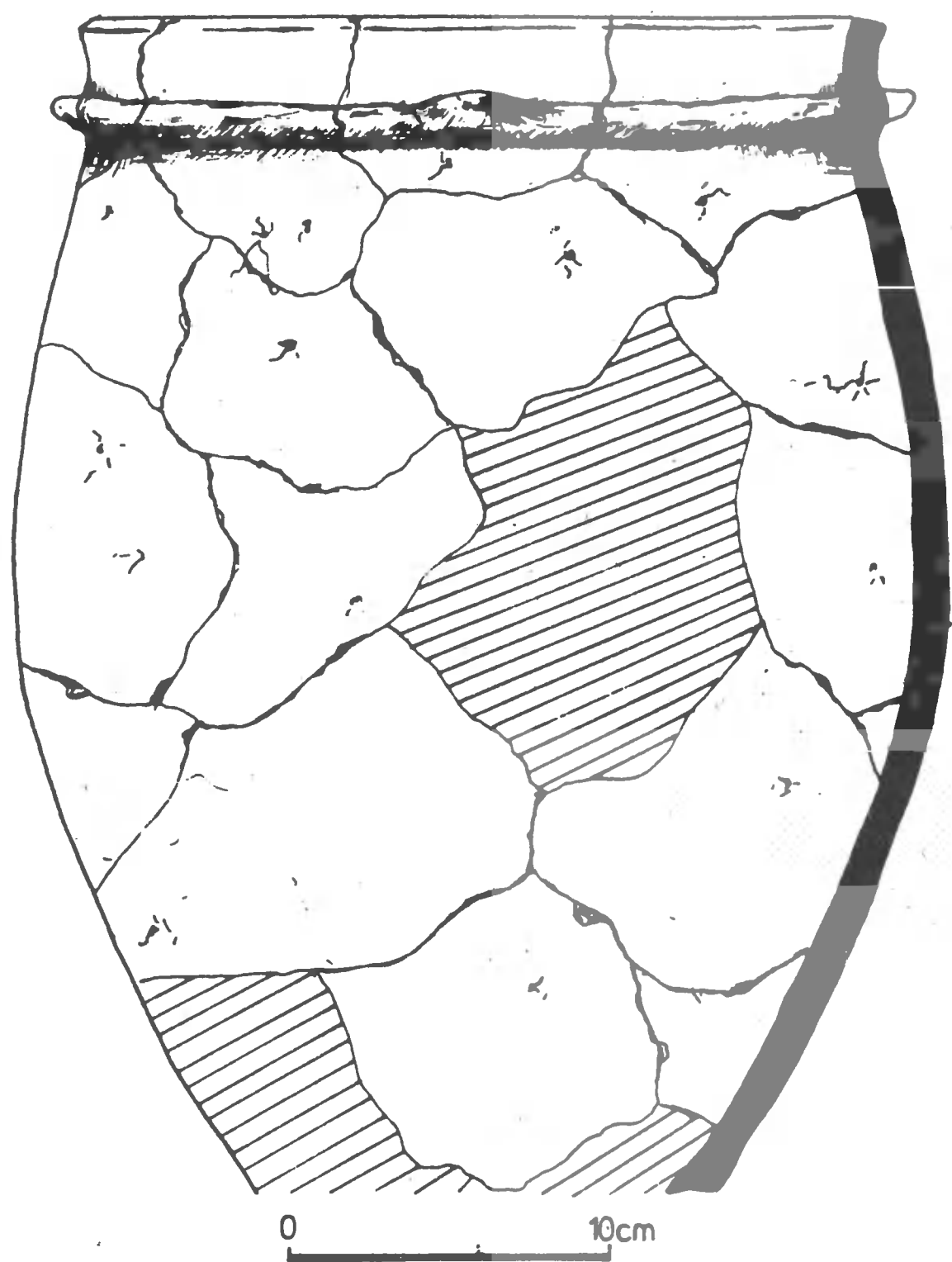
Analiza materiału ceramicznego zebranego z powierzchni stanowiska wykazała, że wszystkie fragmenty ceramiki należą do jednego, częściowo zrekonstruowanego naczynia. Jest to dość smukły garnek o esowatym profilu z listwą plastyczną pod wylewem. Maksymalna wydętość jajowatego brzuśca umieszczona jest około połowy jego wysokości. Wylew naczynia jest lekko wychylony na zewnątrz, a brzeg ukośnie ścięty. Na trójkątnej w przekroju, gładkiej listwie plastycznej znajdują się cztery słabo wyodrębnione, półokrągłe, spłaszczone uchwyty rozmieszczone symetrycznie. Zewnętrzna powierzchnia naczynia o barwie brunatno-ciemnopopielatej została dość starannie wygładzona (widoczne wyraźne ślady zagładzania palcami), natomiast wewnętrzna o barwie brunatno-żółtej jest szorstka. Ścianki naczynia, o grubości od 0,9 do 1,2 cm, wylepiono z gliny schudzonej gruboziarnistym piaskiem i gruboziarnistym różowym tłuczniem skalnym o ziarnach wielkości do 0,7 cm. Zwraca uwagę stosunkowo dobry wypał powodujący znaczną twardość ścianek oraz liczne spękania powierzchni zewnętrznej naczynia. Zachowana wysokość

Ryc. 1. Białogóra, stan. 10, gm. Krosno Odrzańskie. Lokalizacja stanowiska. Rys. J. T. Nowiński.

garnka (do partii przydennej) wynosi około 36 cm, średnica otworu około 24 cm, natomiast maksymalna wydętość brzuśca około 29 cm (Nr kat. MAŚN 1980:114).

Garnki esowate z listwą plastyczną pod wylewem występują powszechnie w inwentarzach ceramicznych z osad i cmentarzysk związanych z ludnością kultury łużyckiej (A. Gardawski 1959, s. 94). Równocześnie jednak spotyka się je na stanowiskach z międzyrzecza Warty i Odry, tj. terenu zajętego przez tzw. kulturę przedłużycką (M. Gedl 1975, s. 69), określaną też jako śląsko-wielkopolska kultura mogiłowa (B. Gediga 1978, s. 165 nn, ryc. 66). Analogie do naczynia z Białogóry przytoczyć można z obszaru obu kultur: z Nowego Młyna, woj. wrocławskie (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965, ryc. 29:4); Biskupic, woj. sieradzkie (W. Szmukier 1980, ryc. 8:2); Kurzej, woj. kaliskie (M. Blombergowa 1968, s. 51, tabl. 1:11 i 3:1); Słopanowa, woj. poznańskie (M. Gedl 1975, tabl. XXXV:8) i Lubonia-Lasku, woj. poznańskie (M. Gedl 1975, tabl. XXXV:7 i XXXVII:5). W oparciu o te analogie analizowane znalezisko można datować na II EB, tj. BB-BC wg

Ryc. 2. Białogóra, stan. 10,
gm. Krosno Odrzańskie.
Naczynie gliniane.
Rys. S. Kałagate

Reineckiego. Jednostkowy charakter odkrycia wyklucza możliwość ustalenia jego ściślejszej chronologii.

Występowanie naczyń esowatych z listwą plastyczną pod wylewem w materiałach kultury mogiłowej uznaje się „... za dowód infiltracji tych terenów (tj. międzyrzecza Warty i Odry – przyp. autora) przez osadnictwo trzcinieckie lub za wpływy trzcinieckie na środowisko tzw. przedłużyckie” (Z. Bukowski 1980, s. 300). Z tego też powodu obszar międzyrzecza Warty i Odry uznaje się za strefę przemieszania elementów kultury trzcinieckiej i tzw. przedłużyckiej (A. Gardawski 1959, tabl. II-mapa; ostatnio również Gedl 1989, mapa 24). Stanowiska z fragmentami wylewów zaopatrzonych w listwy plastyczne, położone najbliżej Białogóry, znamy ze Starego Raduszca, woj. zielonogórskie (W. Śmigielski 1961, s. 317-318, tabl. V:17, 18); Karpicka, woj. zielonogórskie (M. Gedl 1975, katalog – poz. 172) oraz Wygnańczyc, woj. leszczyńskie (M. Gedl 1975, katalog – poz. 552). Na dwóch ostatnich stanowiskach W. Szmukier opiera zachodnią granicę zwartej strefy występowania garnków z listwą plastyczną pod wylewem, wydzielając równocześnie u ujścia Bobru do Odry (Stary Raduszc) niewielki, izolowany obszar z tego rodzaju materiałami (W. Szmukier 1980, mapa 1).

Nie ulega wątpliwości, że naczynie z Białogóry wykazuje wyraźne wpływy kultury trzcinieckiej tak w zakresie morfologii, zdobnictwa jak i technologii (por. M. Gedl 1989, s. 445-449). W świetle powyższego sugerowane w literaturze przedmiotu (w oparciu o

znalezisko ze Starego Raduszca) włączenie rejonu ujścia Bobru do Odry w granice strefy przemieszania kultury trzcinięckiej i tzw. przedłużycyckiej wydaje się być w pełni uzasadnione.

Bibliografia

Blombergowa M.

1968 *Osada kultury trzcinięckiej w Kurzej, pow. Kalisz*, FAP, t. 19, s. 38-57.

Bukowski Z.

1980 *W sprawie wczesnych faz epoki brązu w południowej strefie Polski*, AP, t. 25, s. 281-334.

Gardawski A.

1959 *Plemiona kultury trzcinięckiej w Polsce*, MS, t. 5, s. 17-190.

Gediga B.

1978 *Starszy okres epoki brązu na zachodnich ziemiach polskich w zasięgu „kultury przedłużycyckiej”* (w:) *Prahistoria ziem polskich*, t. III, s. 137-172.

Gedl M.

1975 *Kultura przedłużycycka*, Wrocław-Warszawa-Kraków- Gdańsk.

1989 *Wczesna epoka brązu* (w:) *Pradzieje ziem polskich*, t. I-2, s. 393-487, Warszawa-Lódź.

Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K.

1965 *Pradzieje Polski*, wyd. II, Wrocław-Warszawa- Kraków.

Szmukier W.

1980 *Stosunki kulturowe w Polsce południowo-zachodniej na przełomie wczesnej i starszej epoki brązu (stan badań)*, AP, t. 25, s. 7-26.

Śmigielski W.

1961 *Materiały z badań powierzchniowych na ziemi lubuskiej*, FAP, t. 12, s. 281-324.

TONGEFÄß AUS DER II. PERIODE DER BRONZEZEIT AUS BIAŁOGÓRA, GEM. KROSNO ODRZAŃSKIE, WOJ. ZIELONA GÓRA, FST. 10

ZUSAMMENFASSUNG

Das Tongefäß wurde während der archäologischen Landesaufnahme in Białogóra, Fst. 10, Gem. Krosno Odrzańskie, Woj. Zielona Góra (AZP 59-9/23) freigelegt. Die Fundstelle liegt auf einer Erhöhung der Niederterasse im Mittelodertal. Aus den freigelegten Scherben hat man einen Topf rekonstruiert, mit S-Profil und einer plastischen Leiste unter dem Gefäßrand, an der zwei zungenförmige Griffe (Abb. 2) angebracht sind. Mit Hilfe der Analogien hat man festgelegt, daß es aus II. Periode der Bronzezeit stammt und für die Siedlungsmaterialien der schlesisch-großpolnischen Hügelgräberkultur, genannt auch „Vorlausitzer Kultur“, charakteristisch ist. Die Bearbeitungsart der Gefäßrandkante und Typ der plastischen Leiste weisen auf die Einflüsse der sich auf dem Gebiet Mittelpolens entwickelten Trzciniec Kultur hin.

Abbildungen

1. Białogóra, Fst. 10, Gem. Krosno Odrzańskie. Lage der Fundstelle. Gez. J. T. Nowiński
2. Białogóra, Fst. 10, Gem. Krosno Odrzańskie. Tongefäß. Gez. S. Kałagate

Adres autora:

mgr Jerzy Tomasz Nowiński
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

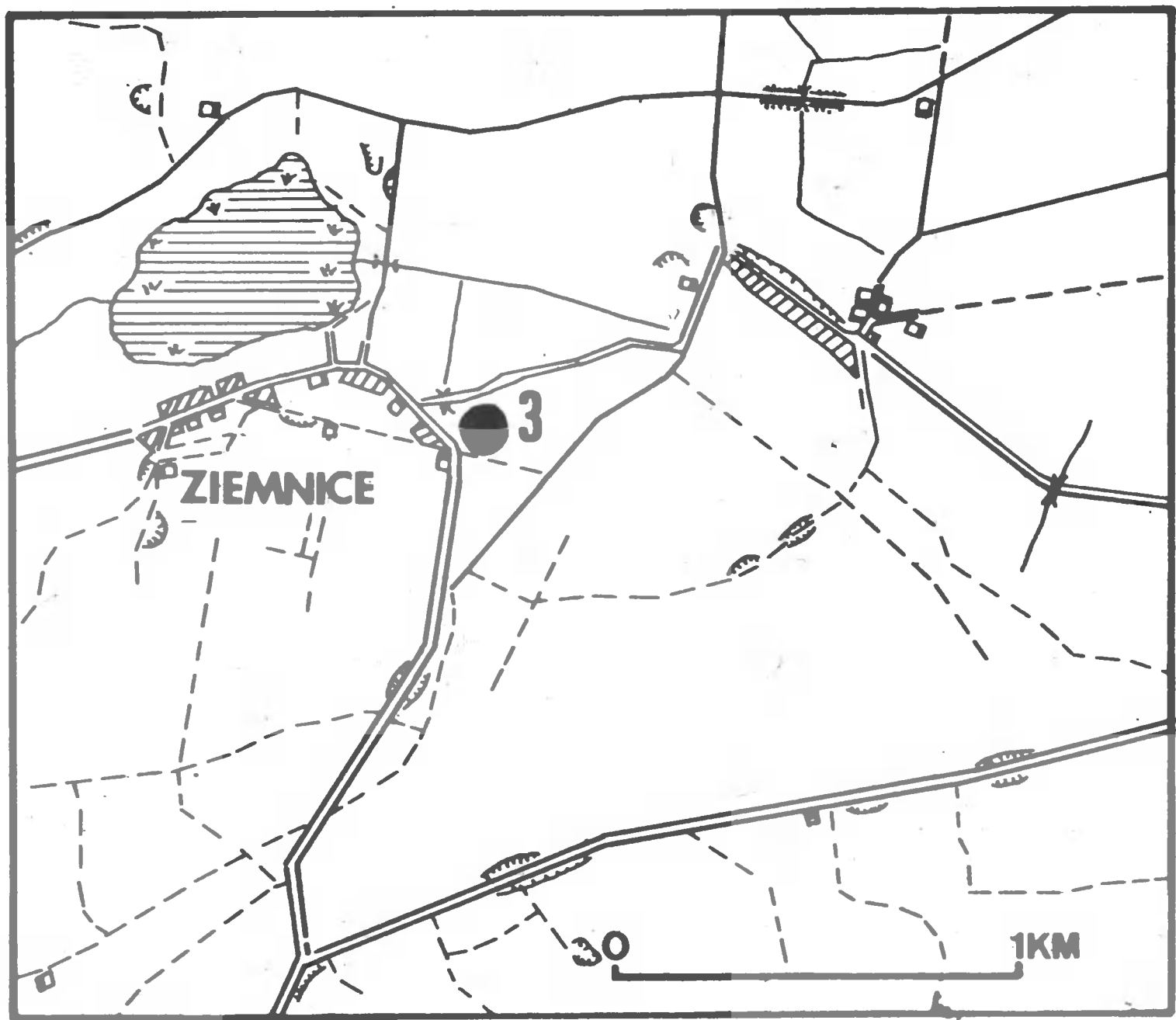
MAREK WRÓBEL

ZNALEZISKO ŻELAZNEJ ZAPINKI
O KONSTRUKCJI STAROLATEŃSKIEJ
Z MIEJSCOWOŚCI ZIEMNICE, GM. OSIECZNA, WOJ. LESZCZYŃSKIE

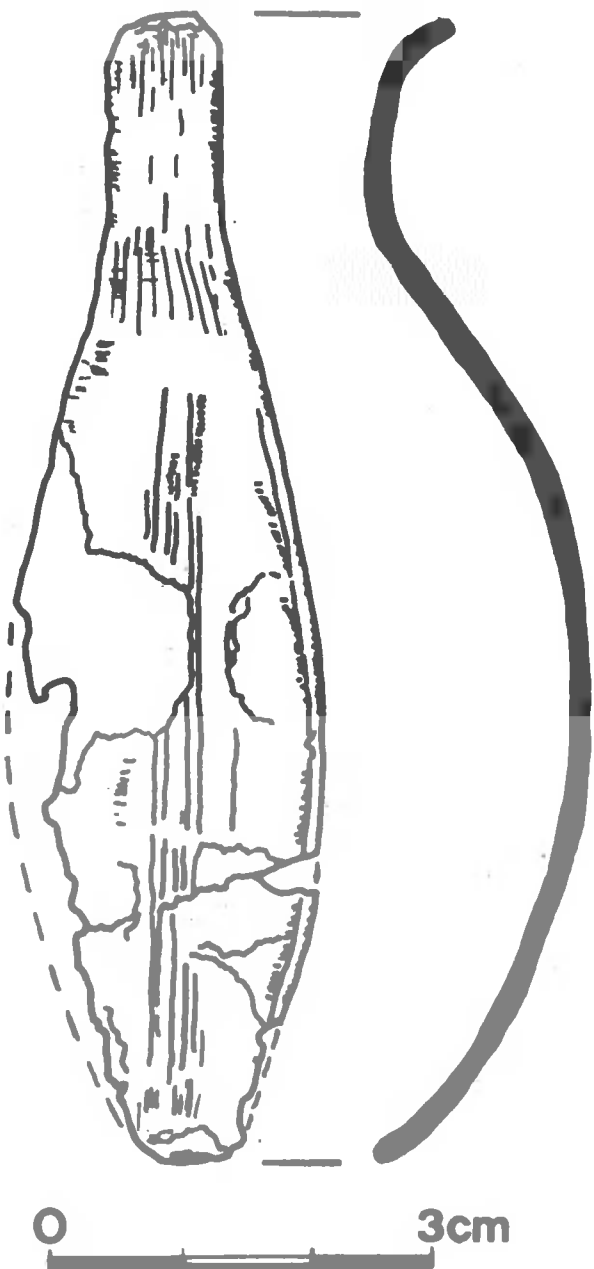
Zapinkę odkryto podczas inspekcji konserwatorskiej przeprowadzonej na terenie zniszczonego w okresie międzywojennym cmentarzyska ludności kultury łużyckiej (obszar AZP 62-26/200, stan. 3 – ryc. 1). W latach 1922-1925 badania na cmentarzysku prowadzili J. Kostrzewski i Z. Zakrzewski z ramienia Państwowego Urzędu Konserwatorskiego w Poznaniu. Datowane jest ono na V EB-HaC (M. Zeylandowa 1976, s. 29). Zapinka pochodzi prawdopodobnie ze zniszczonego grobu, którego zawartość rozproszono. Zachował się tylko żelazny kabłak długości 9 cm i szerokości do 2,5 cm. Na powierzchni zewnętrznej kabłaka umieszczony jest ornament w postaci trzech płytkich żłobków w partii centralnej oraz jednego przy krawędzi zewnętrznej (druga krawędź uszkodzona – ryc. 2). Brak sprężynki, zakończenia kabłaka główką bądź podwiniętą nóżką, długą lub krótką pochewką ogranicza opis zabytku.

Kabłak zapinki kształtem podobny jest do kabłaków: żelaznej fibuli tzw. typu Certosa o konstrukcji późnohalsztackiej z Kietrza, woj. opolskie (Z. Woźniak 1979, s. 127, ryc. 1c) oraz fibuli typu kowalowickiego z Domaniowic, gm. Żukowice, woj. legnickie (T. Malinowski 1989, s. 735, tabl. 150:7).

Zapinka z Ziemnic była prawdopodobnie okazem o konstrukcji dwudzielnej, złożonej z kabłaka zakończonego pochewką oraz sprężynką osadzoną na osi. Można ją datować na LTB-C (?).

Ryc. 1. Ziemnice, stan. 3, gm. Osieczna. Lokalizacja stanowiska.
Rys. M. Wróbel

Ryc. 2. Ziemnice, stan. 3, gm. Osieczna. Fragment żelaznej zapinki z okresu lateńskiego. Rys. M. Wróbel

Bibliografia

Malinowski T.

1989 *Kultura pomorska*, [w:] J.Kmieciński (red.), *Pradzieje ziem polskich*, t. 1, cz. 2, Warszawa-Łódź.

Woźniak Z.

1979 *Chronologia młodszej fazy kultury pomorskiej w świetle importów i naśladownictw zabytków pochodzenia południowego*, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, s. 125-148.

Zeylandowa M.

1967 *Materiały z cmentarzyska ludności kultury lużyckiej w Ziemnicach, pow. Leszno*, FAP, t. 18, s. 29-36.

EISENFIBEL MIT ALTLATENER KONSTRUKTION AUS ZIEMNICE,
GEM. OSIECZNA, WOJ. LESZNO

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fibel wurde auf dem Gebiet eines in der Zwischenkriegszeit vernichteten Gräberfeldes der Lausitzer Kultur im Ort Ziemnice, Fst. 3, datiert auf die V. Periode der Bronzezeit - Hallstatt C, freigelegt. Die Fibel, die wahrscheinlich aus einem Grab stammt, kann auf Latenezeit B-C (?) datiert werden.

Abbildungen

1. Ziemnice, Fst. 3, Gem. Osieczna. Lage der Fundstelle. Gez. M. Wróbel
2. Ziemnice, Fst. 3, Gem. Osieczna. Teil einer Eisenfibel aus der Latenezeit. Gez. M. Wróbel

Adres autora:

mgr Marek Wróbel
Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego
w Poznaniu – Oddział w Trzebinach
64-100 Leszno-Trzebiny

ELŻBIETA ŚWIERKOWKA-BARAŃSKA

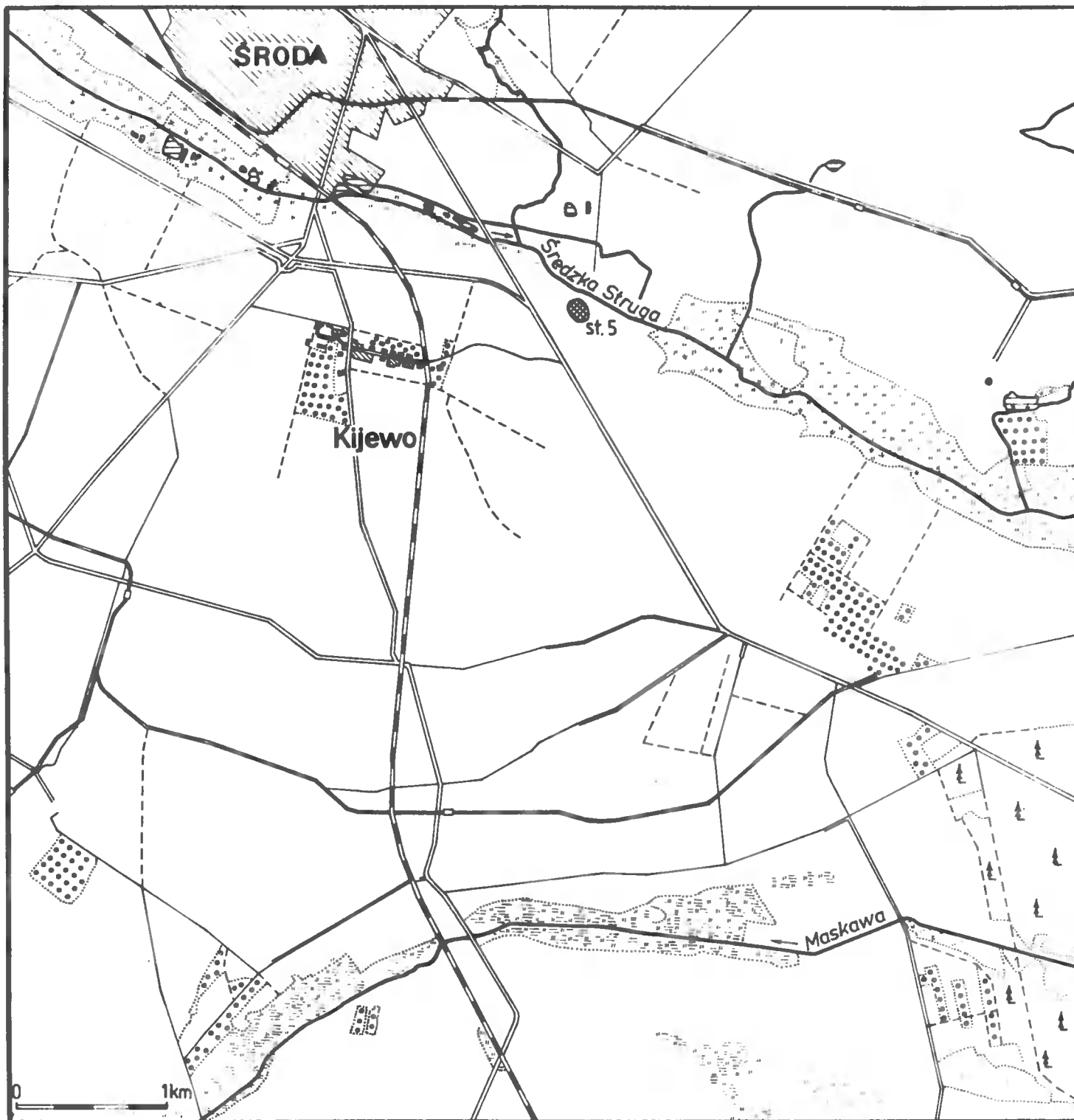
NARZĘDZIE DŹWIĘKOWE TYPU TARŁO
ZE STANOWISKA WIELOKULTUROWEGO
W KIJEWIE, GM. ŚRODA WLKP., WOJ. POZNAŃSKIE

Podczas ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych pod moim kierunkiem w 1986 roku na stanowisku wielokulturowym w Kijewie gm. Środa Wlkp. (M. Dębicki 1992) (ryc. 1) w wykopie NW3/B w ramach IV-tej mechanicznej warstwy kulturowej, poza zespołami zwartymi odkryto fragment kościanego przedmiotu ząbkowanego typu tarło¹, który zaliczyć możemy do grupy narzędzi dźwiękowych zwanych idiofonami. Wyróżniony przedmiot pozyskano z materiałem ceramicznym z wczesnej epoki brązu ludności kultury łużyckiej i ludności kultury przeworskiej. Wspomniany fragment tarła wykonany został z kości zwierzęcej² o powierzchni dwustronnie wygładzonej, o długości 9,5 cm i do 4,5 cm szerokości. Krawędź wewnętrzna ma 6 zachowanych, nieregularnych, zaokrąglonych zębów a jeden z końców tarła przechodzi w ułamany obecnie uchwyt o zachowanej wysokości do 2,5 cm (ryc. 2). Ekspertyza traseologiczna³ zabytku wykazała na powierzchni lekko wklęsłej tarła, w jego węższej części, widoczną grupę poprzecznie biegnących rys wykonanych prawdopodobnie ostrym narzędziem, a będących wynikiem prac związanych z dzieleniem tuszy. Na podłużnej krawędzi przedmiotu znajdują się nierównomierne co do kształtu i wielkości obustronnie zagładzone ząbki. Wykonano je od strony wypukłej, od tej strony widoczne są nacięcia wyodrębniające te ząbki (ryc. 3). Od strony wklęsłej na ząbkach stwierdzono podłużne rysy (ryc. 4) wyraźnie różniące się od rys widocznych na powierzchni tarła. Prawdopodobnie powstały one w trakcie pocierania o tarło innym przedmiotem, np. prętem. Nierównomierność tych ząbków, umieszczenie ich nie w linii prostej może być pozostałością po wielokrotnym naprawianiu – ulepszaniu narzędzia i oczywiście czynnym użytkowaniu.

¹ Wyróżnienia znaleziska dokonała autorka artykułu po konsultacji z muzykologiem mgr Jackiem Podbielskim z Muzeum Instrumentów Muzycznych w Poznaniu i prof.dr hab. Tadeuszem Malinowskim z Instytutu Historii WSP w Zielonej Górze, któremu w tym miejscu składam bardzo serdeczne podziękowanie za konsultacje i pomoc przy realizacji artykułu.

² Ekspertyzę osteologiczną wykonał mgr Daniel Makowiecki z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański. Narzędzie wykonane zostało z dojrzałej krawędzi łopatki bydła.

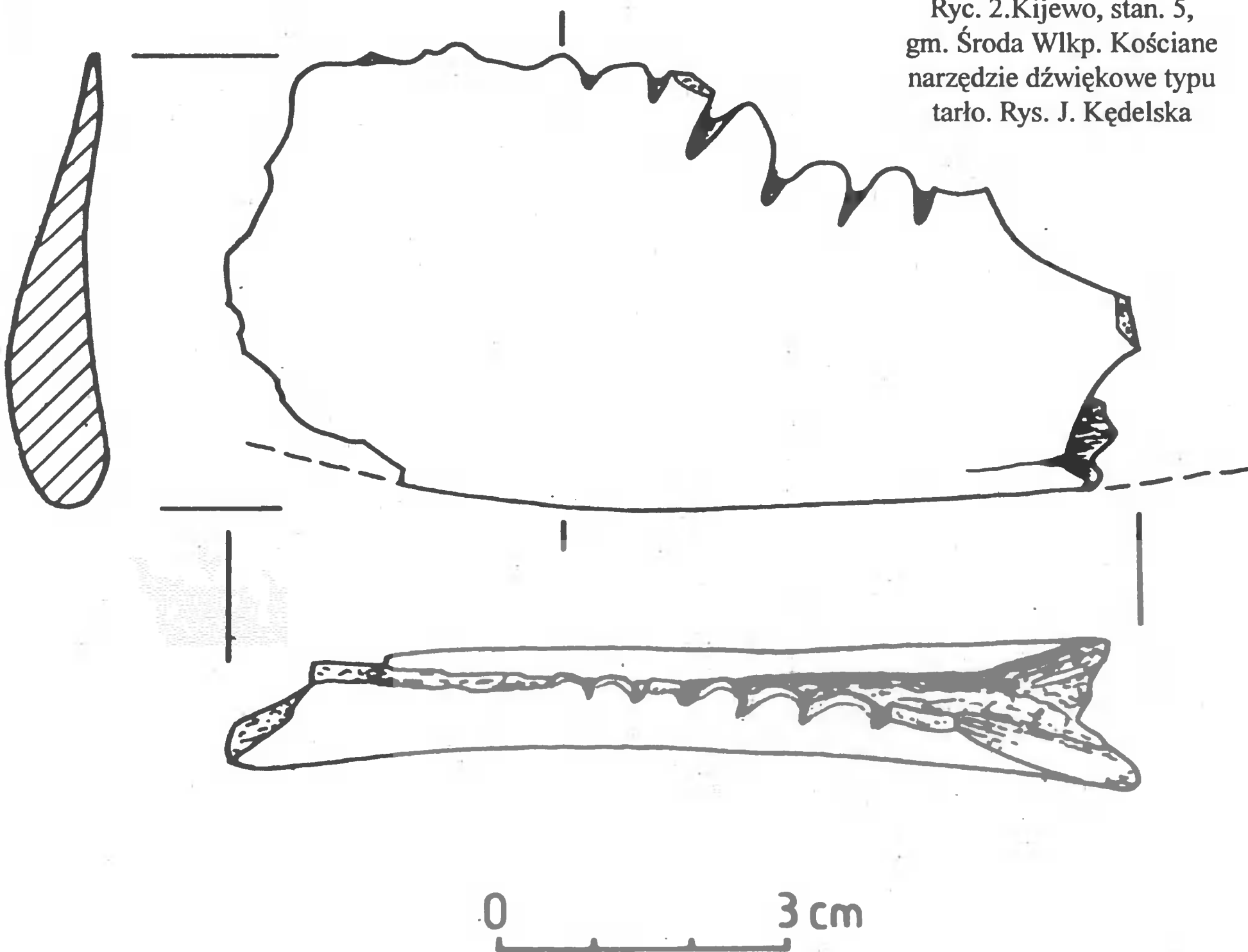
³ Ekspertyzę traseologiczną wykonała mgr Małgorzata Winiarska-Kabacińska z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, której pragnę w tym miejscu złożyć słowa wdzięczności i podziękowania za wykonanie rekonstrukcji tarła i czynny udział w eksperymencie.

Ryc. 1. Kijewo,
stan. 5, gm. Środa
Wlkp. Położenie
stanowiska.
Rys. J. Kędelska

Z punktu widzenia terminologii instrumentologicznej mamy do czynienia z idiofonem perkusyjnym. Idiofony stanowią jedną z pięciu podstawowych grup instrumentów (C. Sachs 1975, s. 501) wśród których wyróżniamy idiofony zderzane, uderzane pośrednio, uderzane bezpośrednio, potrząsane, typu tarła, szarpane i pocierane (C. Sachs 1975, s. 501-503). Są to narzędzia dźwiękowe wykonane z materiałów naturalnie sprężystych, by pobudzić je do drgań akustycznych nie potrzeba dodatkowego naprężenia w odróżnieniu od struny czy membrany. Wykonywane były najczęściej z kości, poroża lub drewna choć znane są również z muszli (E. Hickmann 1990, s. 108, 166), płytki wapiennej (M. Dauvois 1989, s. 11) bądź małych łupków otoczakowych (M. Dauvois 1989, s. 11), które również mogły być używane jako tarła. Z licznych analogii etnograficznych (por. np. M. Schmidt 1905, s. 143, ryc. 27) znamy również tarła wykonane z innych surowców takich jak glina czy rury bambusowe. W literaturze przedmiotu instrumenty tej grupy wywodzi się niejako z naturalnego naśladownictwa klaskania w dłonie, tupania (C. Sachs 1975, s. 501) czy odtwarzania

Ryc. 2. Kijewo, stan. 5,
gm. Środa Wlkp. Kościane
narzędzie dźwiękowe typu
tarło. Rys. J. Kędelska

np. cykania świerszcza (M. Dauvois 1994, s. 18). Założenia konstrukcyjne i możliwości dźwiękowe tarła zostaną omówione w końcowej partii artykułu przy okazji omówienia eksperymentu dotyczącego prób odtwarzania dźwięków.

Znajomość pradziejowych idiofonów perkusyjnych mimo wzrostu zainteresowania tzw. archeo-muzykologią (por. np. T. Malinowski 1981, s. 266-272; tenże 1987, s. 455-457; tenże 1990a, s. 127-133) jest nadal znikoma (por. np. F. Zagiba 1971, s. 575-585). Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest niewłaściwe wyróżnianie przedmiotów, które można by wiązać z muzyką. Niewyjaśnioną kwestią są np. tzw. narzędzia ząbkowane bądź tzw. narzędzia z falistą krawędzią znane z kultur młodszej epoki kamienia, wczesnej epoki brązu, wczesnej epoki żelaza i okresu lateńskiego z terenów Europy i Azji (por. np. U. Bąk 1985, s. 314, ryc. 2; J. Kostrzewski 1947, s. 304-307; Z. Rajewski 1950, s. 177-178). Narzędzia te autorzy przypisują obróbce skór, naczyń lub włókien roślinnych, a już na pierwszy rzut oka widać, że większość z tych okazów posiada zęby zaokrąglone i rzadkie, a jako takie nie spełniają swojej funkcji, np. przy czesaniu lnu, gdzie niezbędne są zęby długie, ostre i gęsto ustawione. Do obróbki skór natomiast jako skrobacze służące do zeskrobywania miazdzy na skórze, czy jako gładzidła służące do wyświecania skór, spełniały swoje zadanie narzędzia o krawędzi prostej nieząbkowanej. Według J. Haska (por. 1966, s. 245) fakt znajdowania ich tak powszechnie i przeważnie na osadach, sugeruje, że były narzędziami niewyspecjalizowanymi, służącymi do wielu czynności. Do czasu opracowa-

Ryc. 3. Makrofotografia fragmentu tarła z widocznymi nacięciami wyodrębniającymi ząbki.

Fot. K. Kucharska

nia szczegółowej systematyki narzędzi dźwiękowych typu tarło nie uda się skorygować dotychczasowych przypuszczeń, pozostawmy więc tę kwestię do dalszych badań.

Zajmijmy się teraz tą grupą narzędzi, które w literaturze przedmiotu funkcjonują jako narzędzia dźwiękowe typu tarła⁴. Wymienić tu należy kilkanaście przykładów z terenów Europy i Azji Wschodniej, z uwzględnieniem znacznej rozpiętości chronologicznej od paleolitu po wczesne średniowiecze. Według podstawowej systematyki (J. Ostoja-Zagórski, W. Kamiński 1973, s. 361) są to tarła karbowane z nacięciami umieszczonymi na szerszym boku i ząbkowane, w których nacięcia umieszczono na wąskim boku tworząc zęby. Wymienić tu zwłaszcza należy tarła paleolityczne; okaz z rogu odkryto w jaskini Pekarna na Morawach (O. Seewald 1934, s. 17, tabl. 1) (ryc. 5:1) – zaopatrzony jest w 19 zaokrąglonych zębów i uchwyt w kształcie otworu; z kości zrobiono narzędzie pochodzące z Bruniguel we Francji (O. Seewald 1934, s. 17, tabl. 1) (ryc. 5:2) – posiada 9 regularnych zaokrąglonych zębów i fragment uchwytu w kształcie otworu. Kolejny prezentowany okaz pochodzi również z Francji z Mas-d'Azil (M. Dauvois 1989, s. 11, ryc. 3) (ryc. 5:3) z 14 zaokrąglonymi zębami i otworem pełniącym funkcję uchwytu. Odmiennie od zaprezentowanych wyżej przedstawia się okaz z Laugerie-Basse we Francji (O. Seewald 1934, s. 17, tabl. 1) (ryc. 5:4) na podłużnych płaskich bokach kości ponacinano 14 równoległych bruzd. Podobnie karbowany okaz pochodzi już z przełomu er – jest to narzędzie wykonane

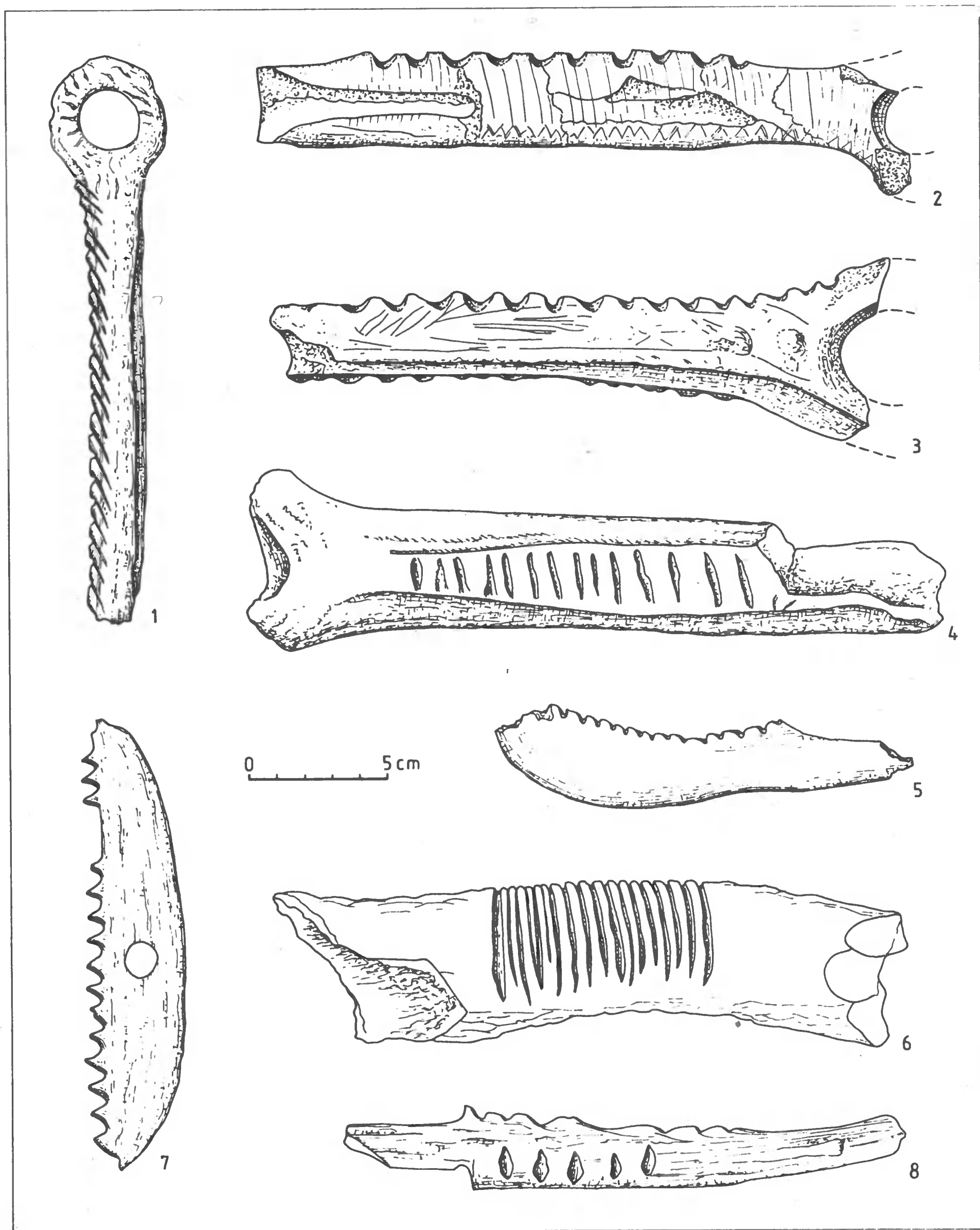
⁴ Cechą wyróżniającą tarła są zaokrąglone w miarę równomierne zęby bądź karby i uchwyt umieszczony na jednym z końców w kształcie rękojeści bądź otworu.

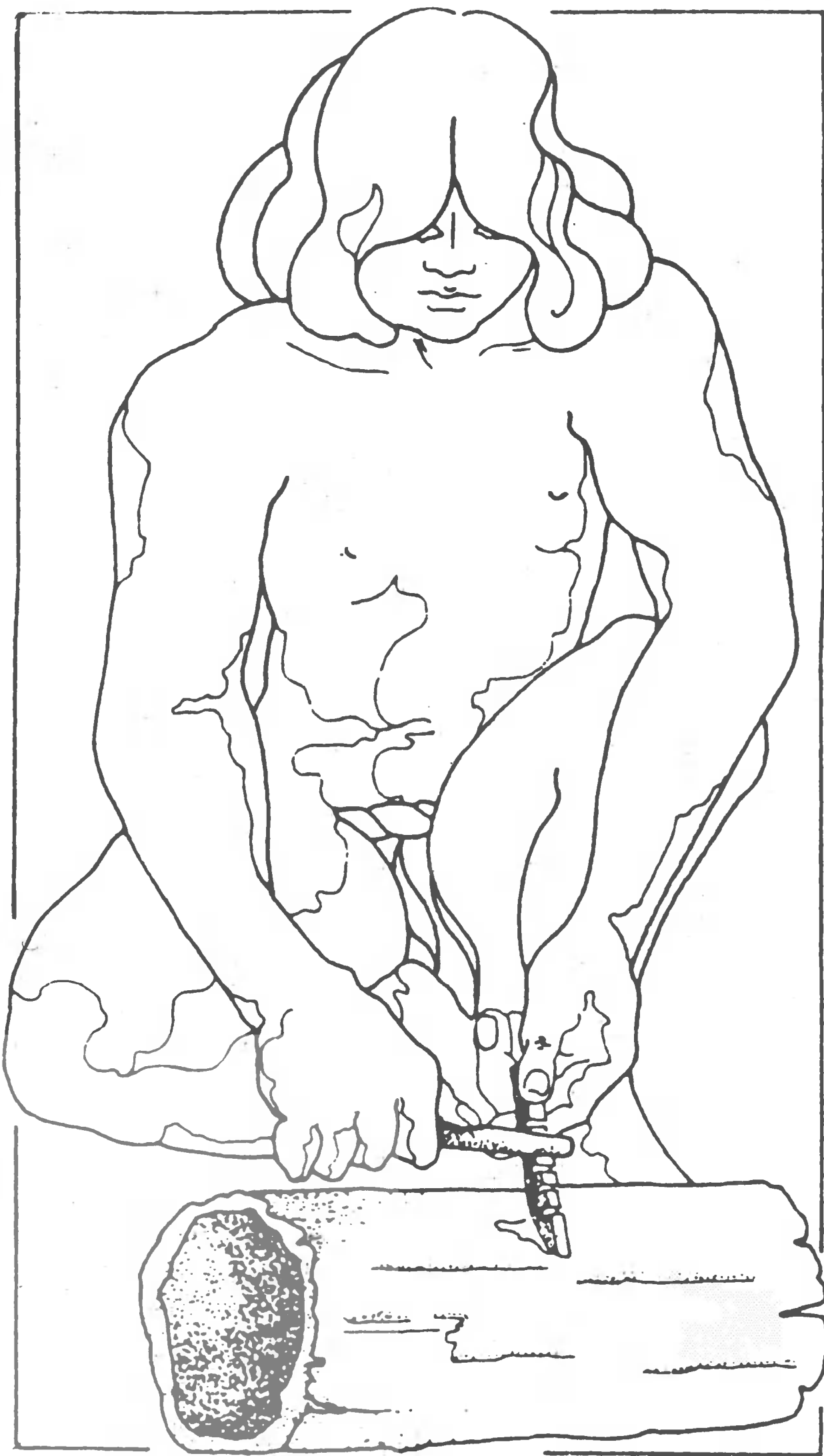
Ryc. 4. Makrofotografia fragmentu tarła z widocznymi podłużnymi rysami powstałymi w trakcie pocierania o tarło innym przedmiotem. Fot. K. Kucharska

na kości kończyny konia, posiada 17 głębokich bruzd i pochodzi z Nagoyi w Japoni (D. W. Hughes 1988, s. 66) (ryc. 5:6). Powstałą lukę chronologiczną wypełni znane z literatury i uznane za narzędzie dźwiękowe tarło z Jankowa, gm. Pakość, woj. bydgoskie (J. Ostoja-Zagórski, W. Kamiński 1973, s. 357, ryc. 1) (ryc. 5:5) z grodziska kultury łużyckiej. Wykonane jest na łukowato wygiętej łopatkę krowy o powierzchni dwustronnie wygładzonej z 14 nieregularnymi zaokrąglonymi zębami i ułamanym obecnie uchwytem w kształcie rękojeści. Winnam tu również wspomnieć o okazie z Biskupina, gm. Gąsawa, woj. bydgoskie (Z. Rajewski 1950, s. 178, ryc. 13) i Wiciny, gm. Jasień, woj. zielonogórskie (A. Kołodziejowski 1993, s. 24). W obu wypadkach surowcem była kość, narzędzie z Biskupina wykonano na łopatkę zwierzęcej obustronnie wyświeconej, ma 9 nieregularnych ząbków i na jednej stronie zaopatrzone jest w mały otwór. Ze względu na nierównomierność rozmieszczenia ząbków i ostre zakończenia okaz ten był kwestionowany w literaturze (J. Ostoja-Zagórski, W. Kamiński 1973, s. 358). Przykład z Wiciny również poddano w wątpliwość (T. Malinowski w druku). Chciałabym jeszcze wspomnieć o dwóch zabytkach z osady ludności kultury łużyckiej w Łagiewnikach⁵, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie (K. Szamałek 1987, s. 91). Udostępnione mi zabytki ze zbiorów Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddziału Poznańskiego o numerach inwentarzowych Ł5/7/49/

⁵ W tym miejscu chciałabym podziękować Panu doktorowi K. Szamałkowi z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański za udostępnienie materiału zabytkowego.

Ryc. 5. Tarła z obszaru Europy i Azji Wschodniej wg O. Seewalda, M. Dauvois, D.W. Hughes, W. Kamińskiego (1-4 – okazy paleolityczne: tarła z rogu i kości z miejscowości Pekarna na Morawach oraz z miejscowości Abri La faye Bruniguel, Mas d'Azil, Laugerie-Basse; 5 – okaz z okresu halsztackiego: tarło kościane z Jankowa, gm. Pakość; 6 - okaz z okresu Yayoi (300 r.p.n.e.-300 r. n.e.): tarło kościane z Nagoyi; 7-8 – okazy wczesnośredniowieczne: tarła kościane i drewniane z Gniezna, gm. loco, woj. poznańskie i Opola, woj. loco). Rys. J. Kędelska

Ryc. 6. Przedstawienie jednego z wielu sposobów posługiwania się tarłem przy zastosowaniu drewnianego rezonatora. Wg C. Lund (1984).

1975 i Ł5/7/127/1975, po dokładnej analizie i obserwacji traseologicznej można uznać z dużym prawdopodobieństwem za narzędzia dźwiękowe typu tarło. Przechodząc do okresów młodszych znane są tego typu narzędzia u Słowian na Morawach (V. Hruby 1957, s. 182) i Alamanów w Wirtembergii (W. Veeck 1931, s. 20). Z terenów Polski znany jest jeszcze późniejszy okaz z Opolą, woj. opolskie (W. Kamiński 1971, s. 52, ryc. 41) (ryc. 5:8) datowany na XII w., wykonany z płaskiego, lekko zakrzywionego drewnianka, w którym wycięto po obu stronach szerokie zębuate nacięcia. Z Opoli mamy jeszcze pięć innych tego typu narzędzi (J. Bukowska-Gedigowa, B. Gediga 1986, ryc. 18:9, ryc. 42:6, ryc.

82:7, ryc. 87:19, ryc. 98:13) wykonanych z drewna dębowego. Podobnie interpretuje się wczesnośredniowieczny okaz kościany z Kruszwicy, gm. loco, woj. bydgoskie (W. Hensel, A. Cofta 1953, tabl. 2; W. Kamiński 1971, s. 52) i Gniezna⁶, woj. poznańskie (J. Kostrzewski (red.) 1939, tabl. 55:35; W. Kamiński 1971, s. 52) (ryc. 5:7). Z zabytków archeologicznych na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu, woj. wrocławskie, wyselekcjonowano dwa okazy drewniane (T. Malinowski w druku). Niewykluczone, że z Ostrowa Lednickiego, gm. Łubowo, woj. poznańskie (A. Wrzosek 1961, s. 254, tabl. 1/21) i Gdańska, woj. gdańskie (K. Jażdżewski, W. Chmielewski 1952, tabl. 66/b) mamy kolejne przykłady tarcz wczesnośredniowiecznych⁷. Z przeglądu materiału źródłowego nasuwa się wniosek o powszechnym występowaniu tego typu narzędzi. Do dnia dzisiejszego spotkać je można m.in. w Indiach, na Dalekim Wschodzie, Jawie, wyspach Cieśniny Torresa (C. Sachs 1975, s. 219) i Ameryce Południowej (R. Mańkowska, A. Krzanowski 1970, s. 179). Od zarania ludzkości wplecione były we wszystkie wierzenia stworzone przez człowieka, służąc do wytwarzania i utrzymania rytmu. Rozwiązania konstrukcyjne znanych nam tarcz pochodzących z wykopalisk, jak również tych używanych do dnia dzisiejszego, są tak dalece różne, że nie sposób postawić hipotezy o ich wspólnym rodowodzie. Nie bez znaczenia jest tu fakt, że powszechność występowania tego typu narzędzi nie idzie w parze z liczbą znalezisk archeologicznych rozpoznanych jako tarła.

W tym kontekście prezentacja fragmentu tarła z osady w Kijewie, gm. Środa Wlkp, woj. poznańskie, nabiera swoistego znaczenia. Najbliższą analogią do omawianego narzędzia jest tarło „łużyckie” z Jankowa, gm. Pakość, woj. bydgoskie (J. Ostoja-Zagórski, W. Kamiński 1973). Wystąpienie zabytku w warstwie z materiałem przemieszonym nie pozwala na ustalenie szczegółowej metryki znaleziska. Chronologię zabytku możemy jedynie zamknąć w przedziale od II okresu epoki brązu po okres wpływów rzymskich, co nie umniejsza rangi znaleziska, ze względu na znikomą ilość tego typu zabytków rozpoznanych w materiale archeologicznym sprzed wczesnego średniowiecza.

PRÓBY ODTWARZANIA DŹWIĘKÓW

Eksperymenty archeologiczne dotyczące odtwarzania dźwięków (T. Malinowski 1990b, s. 231) na wykopaliskowych instrumentach muzycznych lub zrekonstruowanych znane są w literaturze przedmiotu. Nasz skromny eksperyment wykonany w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu miał na celu sprawdzenie z jakiego rodzaju dźwiękami-trzaskami mamy do czynienia przy użyciu prętów drewnianych, kościanych czy też przy zastosowaniu naciągniętego rzemienia. W związku z tym podstawowe zagadnienie sprowadza się do sposobu pobudzania tarła do drgań. Wykonano na fragmencie łopatki bydlęcej szereg na-

⁶ Okaz z Gniezna budzi pewne moje wątpliwości ze względu na charakter ząbków, które jak widać na prezentowanym przykładzie (ryc.3:7) są stosunkowo ostre. Sposób usytuowania otworu zastępującego uchwyt jest też odmienny od znanych mi przykładów na tego typu narzędziach. Niemniej jednak ze względu na osobę nieżyjącego już specjalisty w tej dziedzinie Pana dra W. Kamińskiego, który interpretował ten zabytek, pozostawiam moje wątpliwości na marginesie tego artykułu.

⁷ Informacja uzyskana od Pani dr Doroty Popławskiej z Warszawy, która tematyką wczesnośredniowiecznych instrumentów muzycznych zajmuje się od wielu lat, tej też problematyce poświęciła swoją pracę doktorską.

cięć tworzących zaokrąglone ząbki, wzorując się na przykładzie z Jankowa, gm. Pakość, woj. bydgoskie⁸. Wykorzystano także dwa egzemplarze wykopaliskowe z osady łużyckiej w Łagiewnikach, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie. W założeniu konstrukcyjnym tarło to podłużny przedmiot trzymany nieruchomo w dłoni bądź oparty o ramię, którego krawędź pracująca pokryta jest poprzecznymi nacięciami tworzącymi – jak w naszym przypadku – ząbki lub karby, po których grający przesuwają pręt drewnianym lub dobrze wysuszoną, najlepiej pustą w środku kością (M. Dauvois 1994, s. 18). W przypadku tareł z uchwytem w kształcie otworu należy przypuszczać, że grający wkładał palec w otwór uchwytu i przesuwał tarłem po pręcie lub desce, a więc dokładnie odwrotnie jak w przypadku pierwszym.

Pierwszą próbę wykonano przy użyciu pręta drewnianego. Skala uzyskanych krótkotrwałych dźwięków o stłumionym, suchym, urywanym trzasku była zróżnicowana w zależności, jak zaobserwowano, od kąta nachylenia części pracującej tarła w stosunku do pręta. Dodatkowo, gdy zastosowano jako rezonator wydrążony wysuszony pień (ryc. 6), efekt natężenia krótkotrwałych dźwięków wzógł się wielokrotnie. Rezonatorem może być również wysuszona pusta kość (M. Dauvois 1989, s. 11)⁹ bądź muszla (R. Mańkowska, A. Krzanowski 1970, s. 178), która spełnia podwójne zadanie, skupia w jednym pręt i rezonator. W naszym wypadku wykorzystano fragment rogu krowy i kość kończyny konia, uzyskując niemal identyczne nagłośniecie jak przy rezonatorze drewnianym.

Drugą próbę wykonano z użyciem pręta kościanego. W tym przypadku natężenie krótkotrwałych dźwięków bez zastosowania rezonatora było zdecydowanie wyższe niż w próbie pierwszej z rezonatorem. Urywane dźwięki uzyskane przez pocieranie kością są krótkie i metaliczne, a ich barwa i nasycenie analogicznie jak w przypadku pierwszym zależy od kąta nachylenia tarła w stosunku do pręta. Przy zastosowaniu, jak wyżej, rezonatorów zwielokrotniono nagłośniecie.

Próba trzecia, z zastosowaniem naciągniętego rzemienia, po którym przesuвано-szarpano tarłem, jest najtrudniejsza do opisanego przez archeologa. W tym wypadku, w moim odczuciu, przy umiejętnym posługiwaniu się tarłem można uzyskać już nie krótkotrwałe dźwięki, a tony odczuwane jako dźwięki o określonej wysokości. Tę kwestię pozostawiam otwartą dla ewentualnego rozpatrzenia przez muzykologów zainteresowanych tego typu narzędziami dźwiękowymi.

⁸ Bardzo ważną sprawą przy wykonywaniu rekonstrukcji jest charakter wyłobień – tzw. szerokość ząbków i głębokość nacięć, jak zaobserwowano różne serie wyłobień odpowiadają różnym rejestrom. W naszym wypadku kolejne próby wykonano na jednym zrekonstruowanym egzemplarzu.

⁹ W tym wypadku mowa o kościanym rezonatorze dla fragmentu płytki wapiennej z regularnym żłobkowaniem (okaz z Muzeum w Perigueux we Francji).

Bibliografia

Bąk U.

1985 *Przemysł kościany i rogowy w grupie nowocerkwiańskiej na Górnym Śląsku*, AP, t. 30, s. 311-326.

Bukowska-Gedigowa J., Gediga B.

1986 *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Wrocław.

Dauvois M.

1989 *Son et musique paléolithiques*, „Les Dossiers d'Archéologie”, nr 142.

1994 *Les témoins sonores paléolithiques extérieurs et souterrains*, „Son originels”, *Prehistoire de la musique*, Liege.

Dębicki M.

1992 *Osada wielokulturowa na stan. 5 w Kijewie gmina Środa Wielkopolska, woj. poznańskie, Poznań* (maszynopis pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu).

Hasek J.

1966 *Pravěké kostěné a parohové nástroje s ozubenou pracovní hranou*, „Sbornik Národního musea v Praze”, Rada A-Historie, t. 20, cz. 3, Praha.

Hensel W, Cofta A.

1953 *Badania archeologiczne w Kruszwicy w 1953 roku*, PZ, t. 9, s. 614-625.

Hickmann E.

1990 *Musik aus dem Altertum der Neuen Welt, Archäologische Dokumente des Musizierens in präkolumbischen Kultur Perus, Ekuadors und Kolumbiens*, Frankfurt am Main.

Hughes D.W.

1988 *Music archaeology of Japan, The archaeology of early music cultures*, Bonn.

Jażdżewski K. Chmielewski W.

1952 *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle badań wykopaliskowych w latach 1948-1949*, SW, t. 1, s. 35-81.

Kamiński W.

1971 *Instrumenty muzyczne na ziemiach polskich*, Kraków.

Kołodziejowski A.

1993 *Wicina, osada obronna sprzed 2500 lat – The Defensive Settlement from the Hallstatt Period*, Zielona Góra.

Kostrzewski J.(red.)

1939 *Gniezno w zaraniu dziejów od VIII do XIII wieku w świetle wykopalisk*, Poznań.

1947 *Zagadkowe narzędzia ząbkowane*, PA, t. 7, s. 304-307.

Lund C.

1984 *Fornnordiska klanger - The Sounds of Prehistoric Scandinavia*, Stockholm.

Malinowski T.

1981 *Archaeology and musical instruments in Poland*, World Archaeology, t. 12, nr 3, s. 266-272.

1987 *Trzecie międzynarodowe spotkanie zespołu badań archeologii muzycznej Hanower – Wolfenbüttele – Hildesheim – Hamburg*, AP, t. 32, s. 455-457.

- 1990a *Niektóre zagadnienia współpracy między archeologią a muzykologią w Polsce*, Słupskie Prace Humanistyczne, t. 8a, s. 127-133.
- 1990b *Eksperymenty archeologiczne w Polsce*, AP, t. 35, s. 215-239.
- 1994 *Najdawniejsze instrumenty muzyczne na Śląsku* (w druku).
- Mańkowska R., Krzanowski A.
- 1970 *Instrumenty muzyczne w dawnym Meksyku*, EP, t. 14, s. 171-187.
- Ostoja-Zagórski J., Kamiński W.
- 1973 *Instrument muzyczny z grodziska kultury łużyckiej w Jankowie, pow. Inowrocław*, AP, t. 18, s. 355-367.
- Ostrowska E.
- 1959 *Prace wykopaliskowe na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w roku 1956*, SA, t. 6, s. 144-157.
- 1960 *Odkrycia archeologiczne na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w 1957 r.*, SA, t. 9, s. 43-51.
- Rajewski Z.
- 1950 *Przedmioty z rogu i kości i obróbka obu surowców w grodach łużyckich*, [w:] *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie*, J. Kostrzewski (red), Poznań, s. 177-184.
- Sachs C.
- 1975 *Historia instrumentów muzycznych*, Warszawa.
- Schmidt M.
- 1905 *Indianerstudien in Zentralbrasilien*, Berlin.
- Seewald O.
- 1934 *Beiträge zur Kenntnis der Steinzeitlichen Musikinstrumente Europas*, Wien.
- Szamałek K.
- 1987 *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław.
- Wrzosek A.
- 1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, FAP, t. 12, s. 242-280.
- Zagiba F.
- 1971 *Frühgeschichtliche Musikinstrumente in der Ordnung nach Ideophonie*, AP, t. 16, s. 575-585.

TONWERKZEUG VOM TYP SCHRAPER AUS DER MEHRKULTURFUNDSTELLE IN KIJEWÓ, GEM. ŚRODA WLKP., WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

In der Mehrkulturfundstelle in Kijewo, Gem. Środa Wielkopolska wurde ein Fragment des Zahnknochengegenstandes vom Typ Schrapper freigelegt. Dieser Fund befand sich außerhalb der geschlossenen Komplexe, in einer Kulturschicht mit Keramikfunden aus der Frühbronzezeit, Lausitzer Kultur und Przeworsk Kultur. Er ist aus dem Vihschulterknochen mit zweiseitig ausgeglätteter Oberfläche ausgeführt, 9,5 cm lang und 4,5 cm breit. Die Innenkante verfügt über 6 erhaltene, unregelmäßige, abgerundete Zähne. Das Schrapperende übergeht in einen jetzt abgebrochenen Griff mit der erhaltenen Höhe bis 2,5 cm. Die

traseologische Expertise hat nachgewiesen, daß die auf dem Fund sichtbaren Spuren infolge des Reibens mit dem Schrapper an andere Gegenstände, z.B. Stab entstanden sind. Vom Standpunkt der Instrumenten-terminologie ist es ein Schlaginstrument - Idiophon. Diesartige Werkzeuge waren aus natürlich federnden Stoffen wie Knochen, Geweih, Holz, Muscheln, Kalkplatten oder Geröllschiefer ausgeführt. Aus ethnographischen Analogien sind auch solche Werkzeuge aus Ton und Bambus bekannt. Die am nächsten liegende Analogie mit dem betreffenden Fund bildet ein Schrapper aus dem Siedlungskomplex der Lausitzer Kultur in Jankowo, Gem. Pakość, Woi. Bydgoszcz. Die meisten Beispiele für Werkzeuge diesen Typs kann man in den früheren (Paläolithikum) und späteren (Frühmittelalter) Perioden finden.

Von den paläolithischen Schrapern sind das Exemplar aus Pekarna in Mähren (Böhmen), die Exemplare aus dem Gebiet Frankreichs: Bruniguel, Mas d'Azil, Lugerie-Basse, aus dem Gebiet Polens: Exemplare aus der Hallstattzeit aus Jankowo, Woi. Bydgoszcz und Łagiewniki, Woi. Bydgoszcz und aus der Epochenwende aus Nagoya in Japan zu nennen. In den jüngeren Perioden waren die Schrapper bei Slaven in Mähren (Böhmen) und Alamanen in Württemberg (Deutschland) bekannt. Auf dem Gebiet Polens sind noch spätere Beispiele aus dem Frühmittelalter: 6 Exemplare aus Opole, Woi. Opole, 2 Exemplare aus Ostrów Tumski in Wrocław, und ein Exemplar aus Kruszwica, Woi. Bydgoszcz und Gniezno, Woi. Poznań bekannt.

Abbildungen

1. Kijewo, Fst. 5, Gem. Środa Wlkp. Lage der Fundstelle. Gez. J. Kędelska
2. Kijewo, Fst. 5, Gem. Środa Wlkp. Knochentonwerkzeug vom Typ Schrapper. Gez. J. Kędelska
3. Makrophotographie eines Schraperteils mit sichtbaren Kerben, die die Zähne absondern. Fot. K. Kucharska
4. Makrophotographie eines Schraperteils mit sichtbaren Rissen, die infolge des Reibens mit Schrapper an andere Gegenstände entstanden sind. Fot. K. Kucharska
5. Die Schrapper aus Europa und Ostasien, nach O. Seewald, M. Dauvois, D.W. Hughes, W. Kaminski (1-4 – Exemplare aus dem Paläolithikum: Schrapper aus Geweih und Knochen aus Pekarna von Mähren, Abri La faye Bruniguel, Mas d'Azil, Laugerie-Basse; 5 – Exemplar aus der Hallstattzeit: Knochenschrapper aus Jankowo, Gem. Pakosc; 6 – Exemplar aus der Yayoi-Zeit (300 vor Chr.Geb.-300 n.Chr.): Knochenschrapper aus Nagoya; 7-8 – Exemplare der frühmittelalterlichen Schrapper: Knochen- und Holzschrapper aus Gniezno, Gem. loco, Woi. Poznań und Opole, Woi. loco) Gez. J. Kędelska
6. Darstellung einer von mehreren Verwendungsarten der Schrapper bei Verwendung eines Holzresonators. Nach C. Lund (1984)

Adres autora:

mgr Elżbieta Świerkowska-Barańska
 Muzeum Archeologiczne
 ul. Wodna 27
 61-781 Poznań

ALICJA GAŁĘZOWSKA

CMENTARZYSKO Z OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH W LWÓWKU, WOJ. POZNAŃSKIE, W ŚWIETLE NOWYCH USTALEŃ

Cmentarzysko z Lwówka w woj. poznańskim było wielokrotnie wzmiankowane w literaturze przedmiotu. Znaleźiska pochodzące z lat 1908 i 1909 zaprezentowano na wystawie w Poznaniu w 1909 r. i pozyskano do zbiorów poznańskiego Muzeum Cesarza Fryderyka (Kaiser Friedrich-Museum, dalej nazywane KFM). Dzięki temu natychmiast po dokonaniu odkryć powstał wykaz źródeł wraz z fotografiami kilku obiektów (E. Blume 1909, s. 21, 46, 47, 80-82, nr 201-214, 219-226, 1080-1090, tabl. 15:203, 204-205; 16:1087; 17; 18:1080; 21:1085; tenże 1912, s. 28, 64, 117, 185, 194, ryc. 25, 77, 154, tabl. 4:18, 77; tenże 1915, s. 10, 12, 70, 80, 87, 93, 97, 113, 123, 157). Ostatnio, w ramach opracowania pradziejowego i wczesnośredniowiecznego osadnictwa w rejonie Lwówka ponownie zestawiono znaleźiska z cmentarzyska, dołączając rysunki większości zabytków (D. Minta-Tworzowska 1985, s. 105, 106, 123-125, ryc. 4-8, 23, tabele 2, 5).

Wielu autorów uwzględniło cmentarzysko w Lwówku w pracach ujmujących szerzej problematykę okresu wpływów rzymskich i kultury wielbarskiej lub stanowiących monografie niektórych kategorii materiału archeologicznego (J. Kostrzewski 1914, ryc. 393, 396, 404, 409, 417, 466; tenże 1923, s. 200, przyp. 742, ryc. 586, 589, 623, 624, 634, 711; tenże bez r. w., ryc. 12; W. Antoniewicz 1928, ryc. 35:6, 38, 39, 43, 57; J. Kostrzewski 1939-1948, s. 330; R. Schindler 1940, s. 131, nr 371, tabl. 7:4; J. Kostrzewski 1955; J. Kmiecinski 1962, s. 171, 185, mapy 2, 4, 5, nr 149; H. Machajewski 1980, s. 52, 54, przyp. 15, 25, ryc. 2, 9, 10; A. Niewęglowski 1981, tabela 11; J. Wielowiejski (red.) 1981, ryc. 31; R. Wołagiewicz 1984, s. 55; K. Godłowski 1985, mapa 4, nr 331; mapa 5, nr 337; mapa 6, nr 284a; H. Machajewski 1986; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 163, 178, 205, 293, tabl. 22, 41, 42, nr 845; R. Wołagiewicz 1993).

Prace prowadzone od kilku lat w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, zmierzające do uporządkowania zbiorów z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich, które w ciągu długich dziejów kolekcji muzealnych wskutek różnych okoliczności uległy częściowemu przemieszaniu, doprowadziły do wykrycia w niektórych publikacjach nieścisłości na temat cmentarzyska. Celem niniejszego artykułu jest ich sprostowanie.

Pomyłki dotyczą lokalizacji stanowiska (D. Minta-Tworzowska 1985, s. 123, ryc. 4, 23) oraz pochodzenia stąd bransolet zmięwatych (J. Kmiecinski 1962, s. 171, mapa 2,

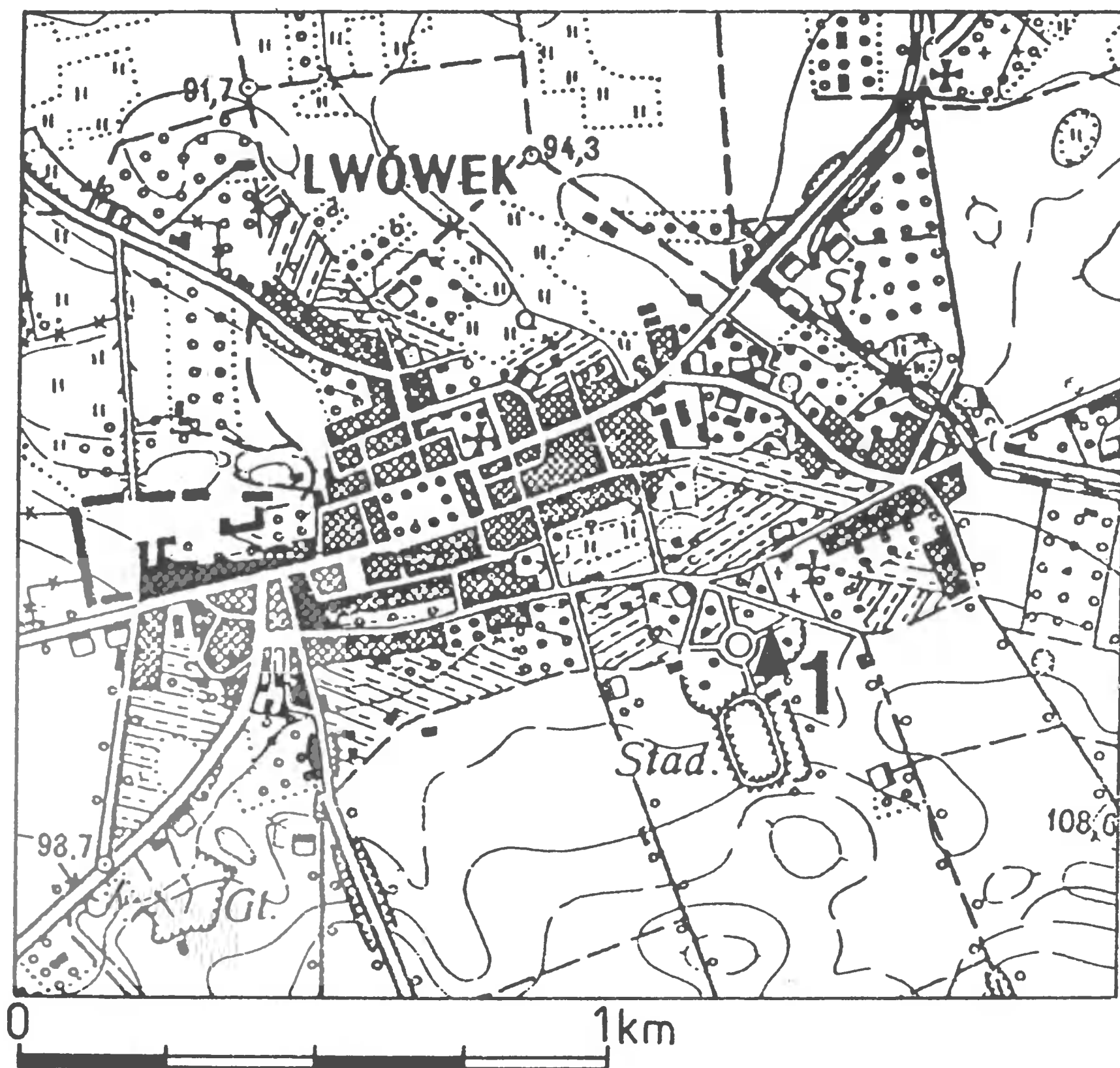
nr 149; A. Niewęglowski 1981, tabela 11; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 293, nr 845) i naczynia kultury przeworskiej (D. Minta-Tworzowska 1985, ryc. 8:6; R. Wołagiewicz 1993, s. 45, 141). Rysunki zawartości grobów ciałopalnych (D. Minta-Tworzowska 1985, ryc. 6, 7) również zawierają pewne omyłki, gdyż zilustrowano materiał częściowo przemieszany. Ponadto z cmentarzyskiem jest związany dokument archiwalny, który stał się podstawą przypuszczenia o skarbie (H. Machajewski 1980, ryc. 2, 9, nr 224; D. Minta-Tworzowska 1985, s. 105, 125, ryc. 4, 23; H. Machajewski 1986).

Ujawnienie tych pomyłek było możliwe dzięki odwołaniu się do najwcześniejszych i podstawowych pozycji cytujących znaleziska z Lwówka (E. Blume 1909; tenże 1912; tenże 1915) i analizie zawartości teczki Lwówka z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz notatek dotyczących Lwówka z teczek 34 i 36 z prywatnego archiwum J. Kostrzewskiego, których kopie są dostępne w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, a oryginały znajdują się w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Kamila Norwida w Zielonej Górze. Przydatne były również zdjęcia z archiwum fotograficznego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Poważną niedogodnością jest zaginięcie kart katalogowych zabytków wykonanych w 1909 r., co utrudnia rozstrzygnięcie wszystkich niejasnych kwestii. Pomimo to, widniejące na większości zabytków numery katalogowe KFM pozwoliły na ich powiązanie z właściwymi grobami. Jest regułą, że pozyskane do zbiorów KFM obiekty z określonego stanowiska, pokazane na wystawie w 1909 roku, opracowano respektując kolejność ich prezentacji w katalogu wystawy (E. Blume 1909). Pozycjom 201-214 (zawartość grobu 1), 219-226 (luźna ceramika), 1080-1083 (zawartość grobu 2), 1084-1086 (zawartość grobu 3), 1087-1088 (zawartość grobu 4) i 1089-1090 (zawartość grobu 5) w katalogu wystawy odpowiadają numery katalogowe KFM 1909:280-293, 294-301, 302-305, 306-308, 309-310 i 311-313. Sprawdzeniem poprawności segregacji częściowo przemieszanych źródeł z Lwówka, dokonanej w oparciu o zachowane na nich numery katalogowe, są informacje z prac E. Blumego (1909, a zwłaszcza 1912 i 1915, gdzie autor przytacza numery katalogowe niektórych zabytków). I tak, przykładowo, zapinka (nr kat. KFM 1909:309) umieszczona w inwentarzu grobu 2 (D. Minta-Tworzowska 1985, ryc. 7:2) w rzeczywistości pochodzi z grobu 4 (E. Blume 1909, s. 80, 81, nr 1087, tabl. 16:1087; tenże 1915, s. 10), podczas gdy zapinkę (nr kat. KFM 1909:304) zaliczoną do inwentarza grobu 4 (D. Minta-Tworzowska 1985, ryc. 7:5) faktycznie znaleziono w grobie 2 (E. Blume 1915, s. 10).

LOKALIZACJA STANOWISKA

Ze wzmianek w katalogu wystawy (E. Blume 1909, s. 46, 80) oraz w teście archiwalnej Lwówka (szczególnie w dokumencie przekazania do KFM zawartości grobu 1 przez burmistrza Weigta, z datą 4.01.1909 r.) wynika, że cmentarzysko znajdowało się na południowo-wschodnim krańcu miasta, na piaszczysto-gliniastym wzgórzu przy boisku (ryc. 1). Odkryć dokonano podczas zakładania w tym miejscu parku miejskiego w latach 1908 i 1909. Lokalizowanie stanowiska na terenie parku w północno-zachodniej części miasta jest mylne (D. Minta-Tworzowska 1985, s. 123, ryc. 4, 23).

Ryc. 1. Lwówek, stan. 1, gm. loco. Lokalizacja cmentarzyska

DOMNIEMANY SKARB

Przypuszczenie o skarbie z Lwówka znalezionym na południowo-wschodnim obrzeżu miasta (H. Machajewski 1980, ryc. 2, 9, nr 224; D. Minta-Tworzowska 1985, s. 125, ryc. 4, 23; H. Machajewski 1986) pojawiło się wskutek omyłkowej interpretacji wzmianki z teczki archiwalnej Lwówka o odkryciu „2 naramiennic, 3 sprzączek, 1 przęślika, 1 muszli, ułamków paciorków i urn”. Przeoczono, że informacja ta pochodzi z dokumentu nr 190 z Akt Działu Prehistorycznego KFM 1908/9, którym jest wspomniany wyżej list burmistrza Weigta z 4.01.1909 r. Weigt wymienia w nim zawartość grobu 1, stosując częściowo archaiczne lub niefachowe nazewnictwo. W załączonym do tego dokumentu jego tłumaczeniu na język polski były to: „2 bransolety, 3 spinki, 1 przęślik, 1 muszla, 9 paciorków względnie okruchy paciorków”.

BRANSOLETY ŻMIJOWATE

W niektórych publikacjach cytowane są z Lwówka niesłusznie bransolety żmijowate (J. Kmieciński 1962, s. 171, mapa 2, nr 149; A. Niewęglowski 1981, tabela 11; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 293, nr 845). Doniesienie o bransolecie żmijowatej z Lwówka, znajdującej się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr 1927:475 (J. Kmieciński 1962, s. 171), jest pomyłką. Wskazany numer dotyczy katalogu wystawy zorganizowanej w Poznaniu w 1927 r., gdzie pod pozycją 475 istotnie figuruje bransoleta żmijowata, pochodząca jednak z nieznannej miejscowości, należąca do kolekcji Fundacji - Zakłady Kórnickie (J. Kostrzewski 1927, s. 31, 32, nr 475; w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu nr inw. 1927:426, nr kat. 1927:2238).

Źródłem tych pomyłek mógł być m. in. dokument z teczki 34 z archiwum J. Kostrzewskiego, zatytułowany „Lwówek, pow. Nowy Tomyśl ?” i zawierający dwie fotografie bransolet żmijowatych. Wyjaśniono, że zdjęcia te pochodzą z archiwum fotograficznego MAP. Pierwsze z nich przedstawia jedną z bransolet z Poznania-Szeląga i wspomnianą wyżej bransoletę z nieznannej miejscowości, a drugie - bransoletę z Poznania-Szeląga.

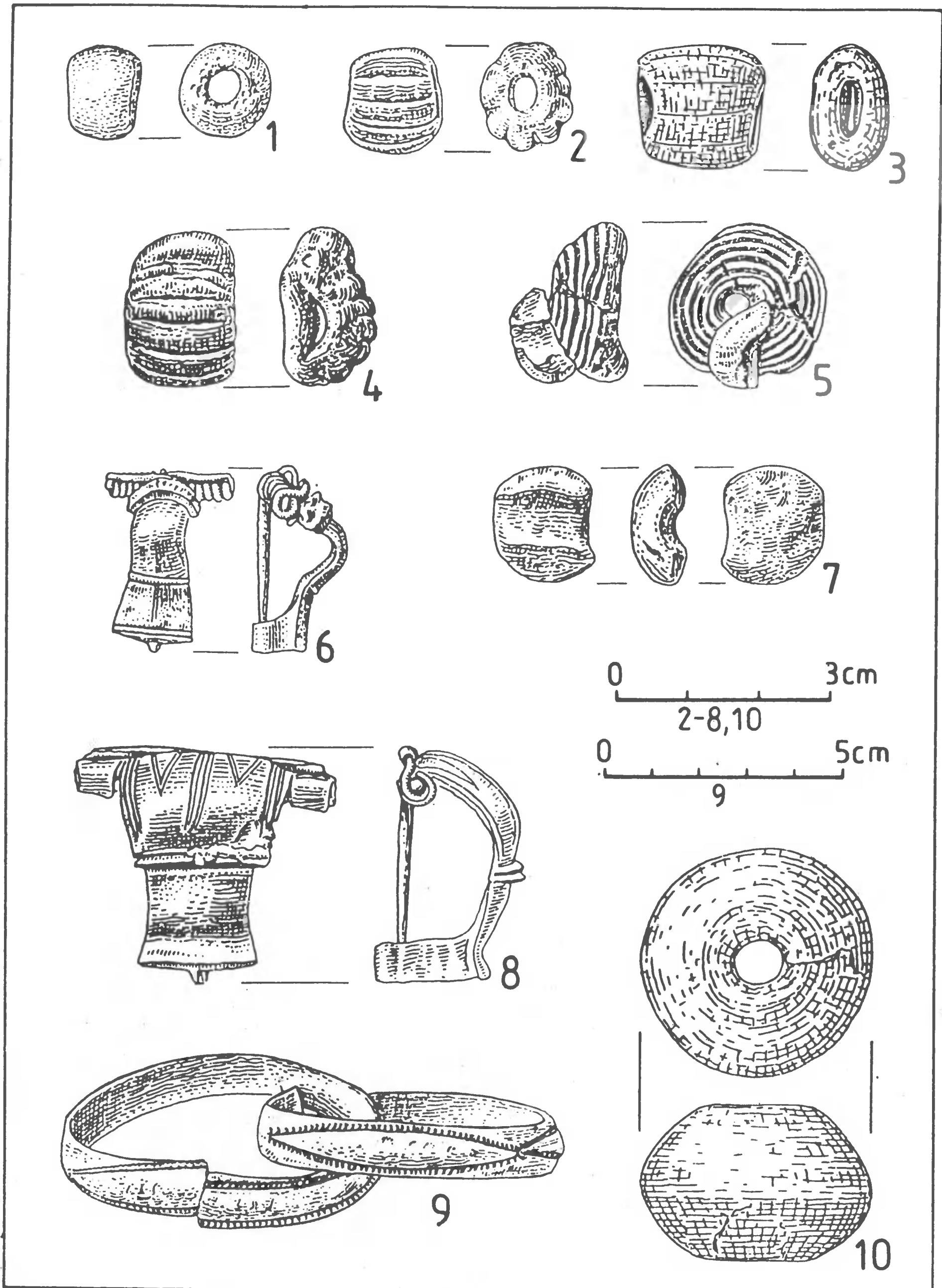
NACZYNIĘ KULTURY PRZEWORSKIEJ

Dwustożkowate naczynie typu II/3 wg T. Liany (1970) omyłkowo znalazło się wśród materiałów z Lwówka (D. Minta-Tworzowska 1985, ryc. 8:6; R. Wołagiewicz 1993, s. 45, 141), a faktycznie pochodzi z południowej Wielkopolski, z Dubinka w woj. leszczyńskim (T. Malinowski 1956, s. 135, ryc. 11).

MATERIAŁY Z CMENTARZYSKA

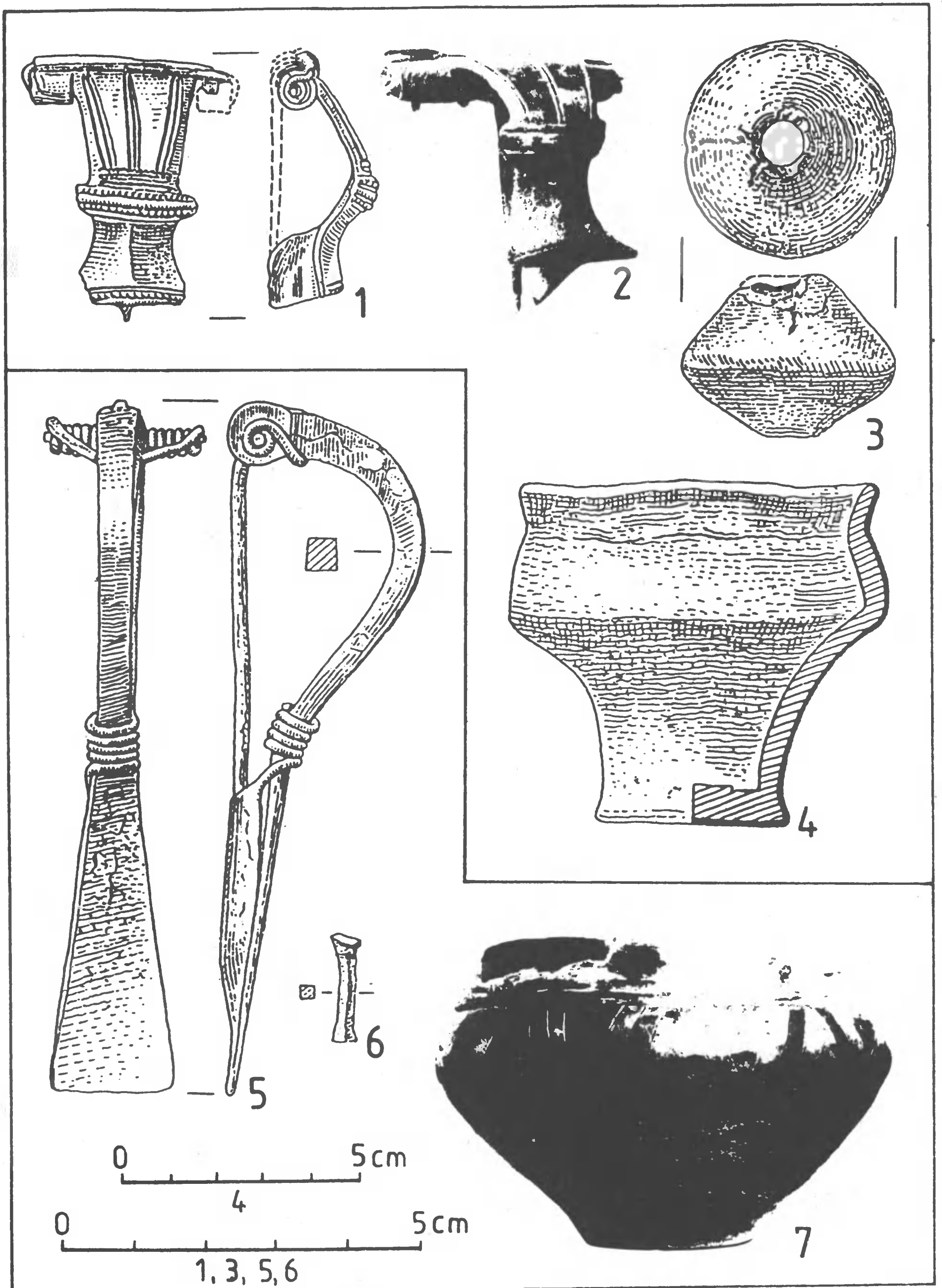
Dary burmistrza Weigta (zawartość grobu 1 i luźna ceramika; nr inw. KFM 1908:351 i 435, nr kat. KFM 1909:280-301), lekarza Lüdersa (zawartość grobów 2-4; nr inw. KFM 1909:9, nr kat. KFM 1909:302-310) i pastora Möllera (zawartość grobu 5; nr inw. KFM 1909:10, nr kat. KFM 1909:311-313) stanowią tylko część materiałów, na które natrafiono podczas robót ziemnych przy zakładaniu parku. Według relacji Weigta robotnicy zniszczyli dużą liczbę popielnic i przez to zasypali inne cenne przedmioty. Materiały przekazane do muzeum pochodzą z badań amatorskich ofiarodawców. Ponadto w końcowym etapie eksploracji grobu szkieletowego, rozpoczętej przez Lüdersa i Möllera, uczestniczył E. Blume (1909, s. 81).

Obecnie dysponujemy zdekompletowanym inwentarzem. Z grobu 1 nie zachowały się bransolety, jedna z zapinek typu A II 40-41, dwa niebieskie paciorki melonowate oraz czerwony paciorek (ryc. 2:1, 4, 9). Paciorek srebrny jest w drobnych fragmentach, bez śladów granulacji, widocznej na paciorku z Kuźnicy Żelichowskiej w woj. pilskim, który E. Blume przytacza jako odpowiednik paciorka z Lwówka (E. Blume 1909, s. 47, tabl. 16:1598; D. Minta-Tworzowska 1985, ryc. 6:10). Z grobu 2 brakuje jednej zapinki (ryc. 3:2), z grobu 3 - popielnicy (ryc. 3:7) i jednego nitu, a z grobu 5 - szkieletu i noża.

Ryc. 2. Lwówek, stan. 1, gm. loco. Inwentarz grobu nr 1 (1-5, 7 – paciorki szklane; 6, 8 – zapinki brązowe; 9 – bransolety brązowe; 10 – przęślik gliniany).

Rys. J. Kędelska (3, 10) i B. Promiński (1-2, 4-9)

Ryc. 3. Lwówek, stan. 1, gm. loco. Inwentarz grobów nr 2 i 3 (1, 2, 5 – zapinki brązowe; 3 – przęślik gliniany; 4, 7 – ceramika; 6 – brązowy nit grzebienia). Rys. B. Promiński (1, 3-6); fotografie archiwalne Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (2, 7)

Nie wiadomo, czy zachowała się całość luźnej ceramiki. Zidentyfikowano cztery pozycje katalogowe (KFM 1909:294-297; ryc. 5:4-7), natomiast czterech pozostałych (KFM 1909:298-301) nie udało się ustalić, gdyż nie odnaleziono numerów katalogowych na fragmentach naczyń (ryc. 5:1-3).

W zaprezentowanym niżej wykazie źródeł z Lwówka uwzględniono ustalenia E. Blumego (1909; 1912; 1915), oznaczenia typów większości naczyń R. Wołagiewicza (1993) oraz wykorzystano w dużej mierze rysunki z publikacji D. Minty-Tworzowskiej (1985), której za tę możliwość pragnę wyrazić podziękowanie. Podane typy naczyń odnoszą się do schematu typologicznego ceramiki kultury wielbarskiej R. Schindlera (1940), zmodyfikowanego przez R. Wołagiewicza (1993).

WYKAZ MATERIAŁÓW ARCHEOLOGICZNYCH Z OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH Z LWÓWKA

Materiały z grobów

Grób 1

Popielnicowy. Ze zniszczonej popielnicy pochodzą ozdoby i przęślik.

1-3. Trzy zapinki z brązu, w tym dwie A II 40-41 i jedna A V s. 8, zbliżona do typu 124 (ryc. 2:6, 8).

4-5. Dwie otwarte bransolety z brązu, z płaskowypukłej taśmy o prostych końcach, zdobione dwoma rzędami perełkowatych wypukłości, biegnącymi faliście począwszy od narożników zakończeń i przecinającymi się w trzech miejscach (ryc. 2:9).

6. Paciorek dwustożkowy ze srebra.

7. Przęślik gliniany (ryc. 2:10).

8-10. Trzy niebieskie paciorki melonowate ze szkła typu 162 wg M. Tempelmann-Maczyńskiej (1985), w różnym stopniu stopione (ryc. 2:3, 4).

11. Jasnozielony paciorek melonowaty ze szkła typu 158b (ryc. 2:2).

12-13. Czerwony paciorek ze szkła typu 12 i połowa podobnego paciorka (ryc. 2:1, 7).

14-15. Paciorek ze szkła typu 194a, wykonany techniką nitki spiralnej, niebieski z białym pasmem, z przywartym fragmentem czerwonego paciorka typu 12 (ryc. 2:5).

Grób 2

Popielnicowy (?). W pucharku znaleziono zapinki i przęślik.

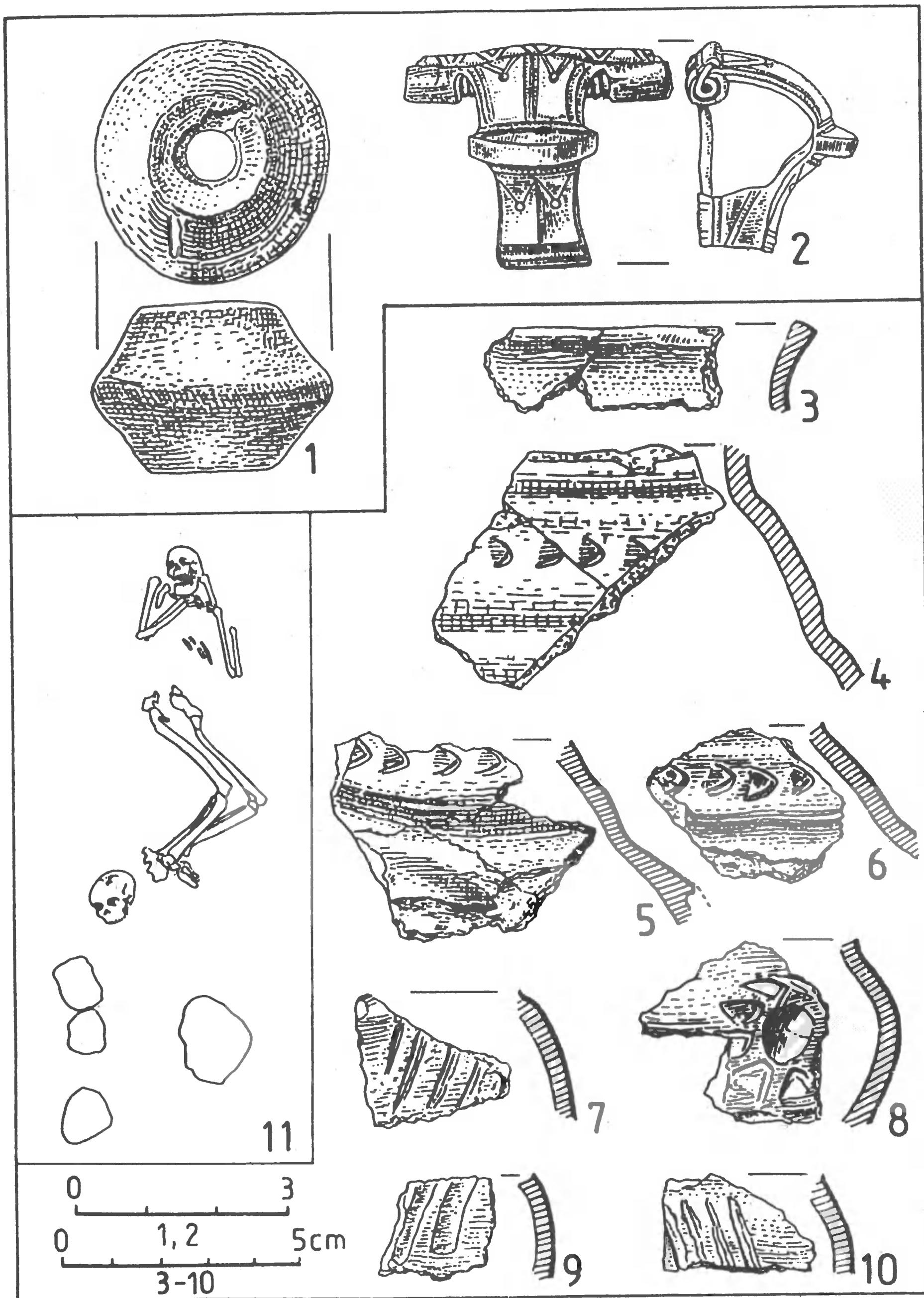
1. Pucharek typu XIIIIB (ryc. 3:4).

2-3. Dwie zapinki z brązu A II 40-41 (ryc. 3:1-2).

4. Przęślik gliniany (ryc. 3:3).

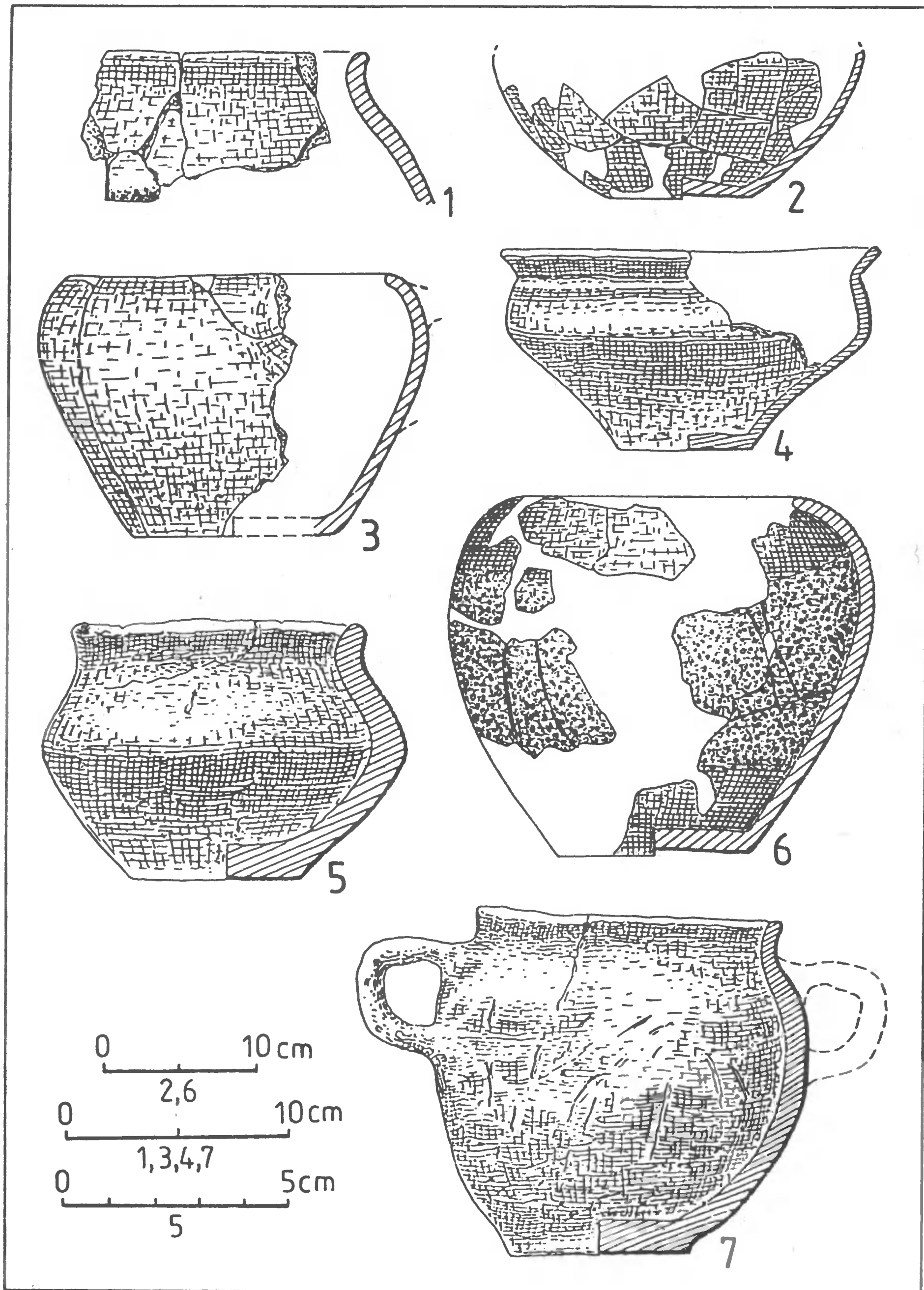
Grób 3

Popielnicowy. W popielnicy wśród przepalonych kości znajdowały się zapinka i nity grzebieńca.

Ryc. 4. Lwówek, stan. 1, gm. loco. Inwentarz grobów nr 4 i 5 (1 – przęślik gliniany; 2 – zapinka brązowa; 3-10 – ceramika) i plan grobu nr 5 na podstawie archiwalnych fotografii (11).

Rys. J. Kędelska (4, 11) i B. Promiński (1-3, 5-11)

Ryc. 5. Lwówek, stan. 1, gm. loco. Luźna ceramika z terenu stanowiska. Rys. J. Kędelska (1-3, 6) i B. Promiński (4, 5, 7)

1. Niekompletna popielnica dwustożkowata z zaokrąglonym załomem, zdobiona trzema dookolnymi żłobkami i poniżej polami na przemian gładkimi i chropowatymi. Średnica brzuśca około 25 cm, zachowana wysokość około 17 cm (ryc. 3:7).

2. Zapinka z brązu A VI s. 1, kuszowata z szeroką nóżką (ryc. 3:5).

3. Dwa brązowe nity grzebienia trójwarstwowego (ryc. 3:6).

Grób 4

Jamowy (?). Odkryty 1,5 m na E od grobu szkieletowego.

1. Zapinka z brązu A II 40-41 (ryc. 4:2).

2. Przęślik gliniany (ryc. 4:1).

Grób 5

Szkieletowy. Szkielet, przypuszczalnie pierwotnie w trumnie, leżał na głębokości około 0,5 m, w kierunku NNW-SSE, głową na N. Nad barkami po prawej stronie czaszki znajdowało się naczynie z szyją wtłoczoną w brzusec, z którego zachowały się jedynie fragmenty. Przy prawym biodrze odkryto nóż. W nogach szkieletu leżała czaszka dziecka i dwa paliczki (?), a na południe od nich zlokalizowano cztery kamienie (ryc. 4:11).

1. Szkielet.

2. Kilka fragmentów cienkościennej, czernionej ceramiki, według E. Blumego z jednego naczynia „robiącego wrażenie dwóch czar umieszczonych jedna w drugiej” (informacja z listu do pastora Möllera z dnia 5.05.1909 r., w teczce archiwalnej Lwówka). Rozdrobnienie ceramiki nie pozwala na udokumentowanie opinii tego badacza. Z jednego naczynia są niewątpliwie wychylony brzeg, fragmenty szyi zdobionej dwoma dookolnymi, szerokimi rowkami powstałymi przez wgniecenie ścianki do wnętrza naczynia, i szeregiem płytkich, ostrołukowych odcisków, oraz fragment brzuśca z kolistym wgłębieniem otoczonym podobnymi odciskami (ryc. 4:3-6, 8). Jeden z tych fragmentów może wskazywać na obecność ucha (ryc. 4:5).

Trzy pozostałe fragmenty są zdobione grupami ukośnych, węższych lub szerszych bruzd (ryc. 4:7, 9, 10).

3. Prosty nóż z wyodrębnionym, długim trzpieniem i odłamanym końcem głowni. Zachowana długość 14,5 cm, w tym trzpienia – 6 cm, a głowni – 9, 5 cm.

Luźna ceramika

1. Garnek II grupy (ryc. 5:7).

2. Czarka typu XVIII A (ryc. 5:5).

3. Część misy typu XbA. Powierzchnia czarna (ryc. 5:4).

4. Część garnka typu IA (ryc. 5:6).

5. Część kubka typu XVC (ryc. 5:3).

6. Dolna część naczynia IV lub VI grupy. Powierzchnia czarna (ryc. 5:2).

7. Brzeg z odgiętą krawędzią, przypuszczalnie garnka ze schropowaconym brzuścem i wygładzonym pasem przykrawędziowym (ryc. 5:1).

8. Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów, w tym większy fragment dolnej części naczynia z chropowatym brzuścem i gładką strefą przydenną.

UWAGI KOŃCOWE

Cmentarzysko funkcjonowało głównie w fazie B2/C1-C1a okresu wpływów rzymskich, na co wskazuje chronologia grobów ciepłopalnych 1, 2, 3 i 4, gdzie znaleziono m. in. zapinki typu A II 40-41, zapinkę typu A VI s. 1 z szeroką nóżką, srebrny paciorek oraz naczynie z ornamentem pól gładkich i chropowatych (por. K. Godłowski 1970, tabl. 6:2, 6, 22, 30; R. Wołagiewicz 1993, s. 21, 24, 27).

Grób 5 na podstawie fragmentów ceramiki można datować jedynie w ramach późnego okresu wpływów rzymskich. Na uwagę zasługuje stwierdzony na jednym z tych fragmentów motyw rozety, który był stosowany długo od fazy C1 okresu wpływów rzymskich do okresu wędrówek ludów w zdobnictwie naczyń kręgu nadłabskiego (por. K. Godłowski 1970, tabl. 16:4, 6, 16; 17:31; E. Schuldt 1974, ryc. 45:13; 46:1-10, 12; 51:1, 2; 52:3, 4, 8; 62:1; 68:7), natomiast na ceramice z obszaru kultur przeworskiej, luboszyckiej i wielbarskiej jest spotykany sporadycznie (zob. K. Godłowski 1970, tabl. 3:28; G. Domański 1979, s. 82, ryc. 12; R. Wołagiewicz 1993, tabl. 17:4; 35:1).

Luźną ceramikę reprezentują typy należące do serii B, B/C i C wg R. Wołagiewicza (1993, s. 26, 27). Są tutaj typy naczyń, które pojawiły się we wczesnym okresie wpływów rzymskich i były w użyciu zasadniczo do fazy C1b (garnek II grupy, misa typu XbA i ewentualna waza grupy IV) i do fazy C2 okresu wpływów rzymskich (garnek typu IA) lub do fazy D okresu wędrówek ludów (kubek typu XVC) oraz typy naczyń używane od fazy B2/C1 okresu wpływów rzymskich do fazy D okresu wędrówek ludów (czarka typu XVI-IIA i ewentualne naczynie misowate grupy VI).

W grupie pięciu grobów dwa były z pewnością popielnicowe, jeden przypuszczalnie popielnicowy, jeden przypuszczalnie jamowy i jeden szkieletowy. Interesujący jest grób szkieletowy, w którym znaleziono luźną czaszkę. E. Blume na podstawie różnic w kształcie czaszek (długogłowa czaszka szkieletu i krótkogłowa czaszka dziecka) uznał, że luźna czaszka pochodzi z wcześniejszego, zniszczonego grobu i została wtórnie pochowana w grobie 5 (E. Blume 1909, s. 82). Należy oczywiście odrzucić tę argumentację, gdyż ówczesne populacje nie były jednolite pod względem rasowym (F. Rożnowski 1981, s. 187, 189). Natomiast nie można wykluczyć, że obecność dodatkowej czaszki w grobie 5 była rezultatem specyficznych zabiegów, polegających na odłączaniu głów nieboszczykom, stwierdzonych dotychczas na odległym obszarze, mianowicie na cmentarzysku w Masłomęczu w woj. zamojskim (T. Malinowski 1989, s. 6).

Bibliografia

Antoniewicz W.

1928 *Archeologia Polski*, Warszawa.

Blume E.

1909 *Ausstellung im Kaiser Friedrich-Museum. Vor- und Frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen*, Posen.

1912 i 1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, t. 1-2, Würzburg.

Domański G.

1979 *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II-IV wieku*, Wrocław.

Godłowski K.

1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, z. 11, s. 5-126.

1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Wrocław.

Kmieciński J.

1962 *Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w okresie wczesno-rzymskim*, Łódź.

Kostrzewski J.

1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.

1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.

1927 *Katalog wystawy zabytków przedhistorycznych ze zbiorów prywatnych urządzonej w Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań.

Pradzieje ziem polskich, [w:] *Wiedza o Polsce*, t. 1, s. 29-80, Warszawa, bez r. w.

1939-1948 *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz, *Prehistoria ziem polskich*, Kraków, s. 118-360.

1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa.

Liana T.

1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA, t. 35 s. 429-491.

Machajewski H.

1980 *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, FAP, t. 29 (1978), s. 49-64.

1986 *Stan badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Wielkopolsce*, [w:] K. Godłowski (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, s. 269-298.

Malinowski T.

1956 *Nabytki b. Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1929-1932*, FAP, t. 6 (1955), s. 104-161.

1989 *Uwagi o obrządku pogrzebowym na cmentarzysku w Masłomęczu*, [w:] J. Gurba, A. Korkowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 5-10.

Minta-Tworzowska D.

1985 *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w rejonie Lwówka*, FAP, t. 34, s. 94-134.

Niewęglowski A.

1981 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II w. p.n.e.-II w. n.e.)*, Wrocław.

Rożnowski F.

1981 *Ludność kultury wielbarskiej w świetle badań antropologicznych*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, s. 183-191.

Schindler R.

1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, Leipzig.

Schuldt E.

1974 *Germanische Töpferei in Mecklenburg*, Schwerin.

Tempelmann-Maczyńska M.

1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz am Rhein.

Wielowiejski J. (red.)

1981 *Praehistoria ziem polskich, t. 5: Późny okres lateński i okres rzymski*. Wrocław.

Wołagiewicz R.

1984 *Pochówek w kłodzie dębowej z II wieku n. e. w Bagiczu*, MZ, t. 26 (1980), s. 39-56.

1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.

GRÄBERFELD AUS DER RÖMISCHEN KAISERZEIT IN LWÓWEK, WOJ. POZNAŃ, IM LICHT NEUER FESTSTELLUNGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Ziel des Artikels ist die Richtigstellung von falschen Informationen, die in einigen Veröffentlichungen über Befunde aus der römischen Kaiserzeit in Lwówek enthalten sind. Man hat auf die richtige Lage des Gräberfeldes hingewiesen und erklärt, daß die Schlangearmringe, ein Gefäß der Przeworsk Kultur und der Hortfund nicht aus Lwówek stammen. Nach dem Ordnen der teilweise vermischten Grabbeigaben wurde ein Verzeichnis der Befunde von dem Gräberfeld präsentiert.

Abbildungen

1. Lwówek, Fst. 1, Gem. loco. Lage des Gräberfeldes
2. Lwówek, Fst. 1, Gem. loco. Beigaben von dem Grab Nr. 1 (1-5, 7 – Glasperlen; 6, 8 – Bronzefibeln; 9 – Bronzearmringe; 10 – Tonspinnwirtel). Gez. J. Kędelska (3, 10) und B. Promiński (1-2, 4-9)
3. Lwówek, Fst. 1, Gem. loco. Beigaben von den Gräbern Nr. 2 und 3 (1, 2, 5 – Bronzefibeln; 3 – Tonspinnwirtel; 4, 7 – Keramik; 6 – Kammbronzeniet). Gez. B. Promiński (1, 3-6). Archivphotos aus dem Archäologischen Museum in Poznań (2, 7)
4. Lwówek, Fst. 1, Gem. loco. Beigaben von den Gräbern Nr. 4 und 5 (1 – Tonspinnwirtel; 2 – Bronzefibel; 3-10 – Keramik) und Plan des Grabes Nr. 5 auf Grund von Archivphotos (11). Gez. J. Kędelska (4, 11) und B. Promiński (1-3, 5-11)
5. Lwówek, Fst. 1, Gem. loco. Lose Keramik aus dem Gebiet der Fundstelle. Gez. J. Kędelska (1-3, 6) und B. Promiński (4, 5, 7)

Adres autora:

mgr Alicja Gałęzowska
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

III, Poznań 1995
189-194

TOMASZ KASPROWICZ

GRÓB Z PÓŹNEGO OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH
Z BOROWA, GM. CZEMPIŃ, WOJ. POZNAŃSKIE, STAN. 28

WSTĘP

W roku 1991 dostarczono do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu inwentarz jednego grobu popielnicowego, znalezione podczas wydobywania piasku z piaśnicy znajdującej się w Borówku Nowym w gminie Czempin w województwie poznańskim. Piaśnica ta leży w odległości około 300 m na południe od Borówka Nowego (ryc. 1). Stanowisko archeologiczne znane było uprzednio w literaturze jako Borówko Nowe stan. 1 (E. Naumowiczówna, 1963). Od czasu badań prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w roku 1986 określane jest jako Borowo st. 28 (obszar AZP 58-26, nr stan. 124), ponieważ administracyjnie Borówko Nowe stanowi część wsi Borowo.

Samo Borówko Nowe, wraz z piaśnicą, zajmuje centrum lekko falistego obszaru o powierzchni około 1 km² i deniwelacji około 7 m, ograniczonego od zachodu doliną rzeki Olszanicy (dopływu Samicy), od południa i zachodu doliną dopływu tej pierwszej, a od północy niewielką doliną łączącą się z doliną Olszanicy.

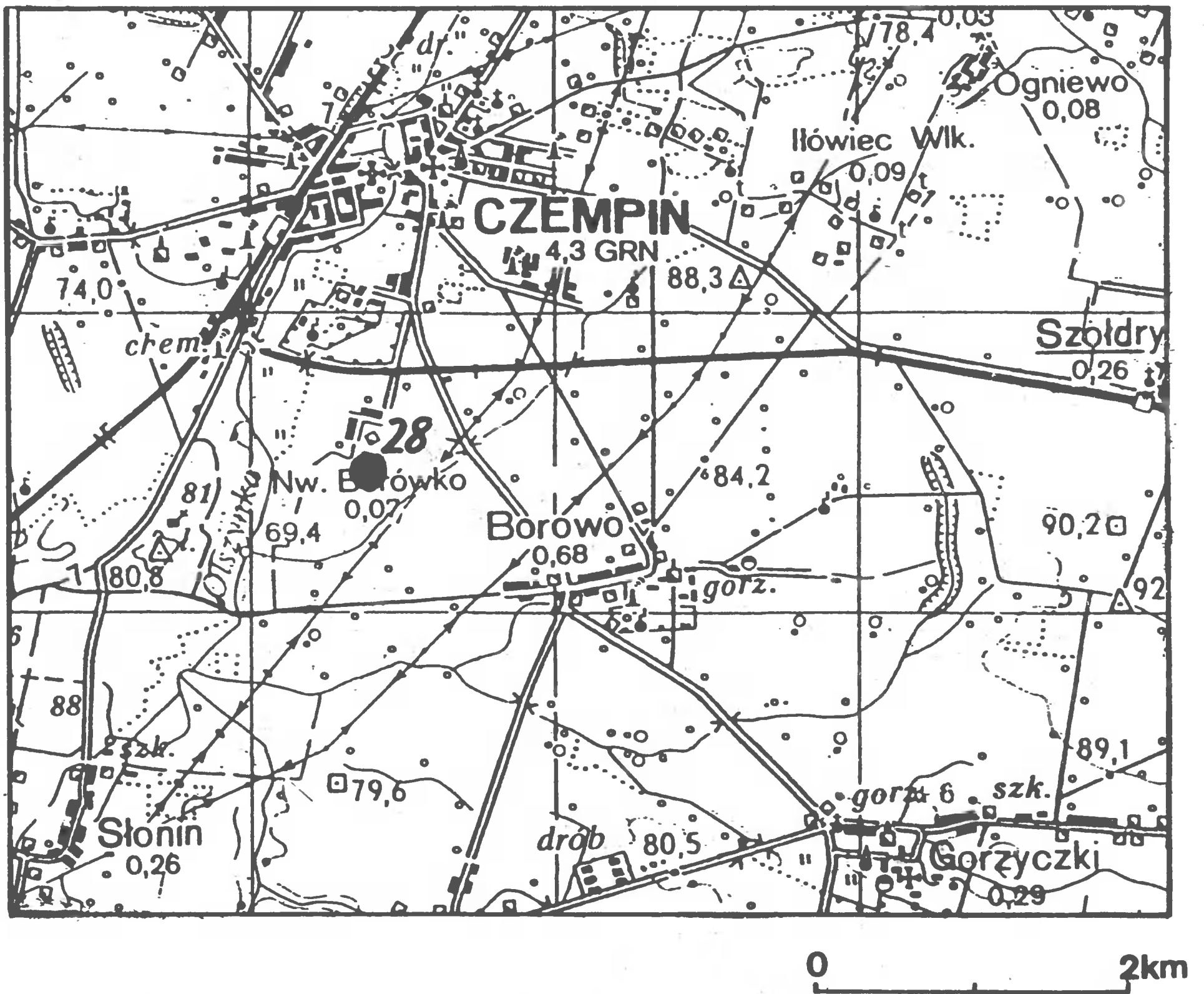
Na stokach i krawędziach tych dolin zarejestrowano podczas badań powierzchniowych liczne stanowiska archeologiczne, głównie z okresu wpływów rzymskich oraz związane z kulturą łużycką i pomorską.

Stanowisko 28 w Borowie było badane wykopaliskowo w roku 1942 przez ekspedycję niemiecką pod kierunkiem dra W. Kerstena oraz w latach 1984 i 1985 przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Przeprowadzono również inspekcje konserwatorskie w latach 1960 i 1991. Ogółem, w wyniku tych działań pozyskano materiały z 14 grobów kultury pomorskiej i z 6 grobów kultury przeworskiej¹ a także luźną kolekcję zabytków tejże kultury² (E. Naumowiczówna 1963, s. 382-383)³.

¹ Z tego cztery groby z badań wykopaliskowych (jeden z 1984 i trzy z 1985), jeden jako dar i jeden w trakcie inspekcji w 1991 r.

³ Te ostatnie pozyskano podczas inspekcji w 1960 r.

² Całość materiałów kultury przeworskiej, pochodzących z tego stanowiska jest przygotowywana przez autora do druku w *Fontes Archaeologici Posnanienses*.

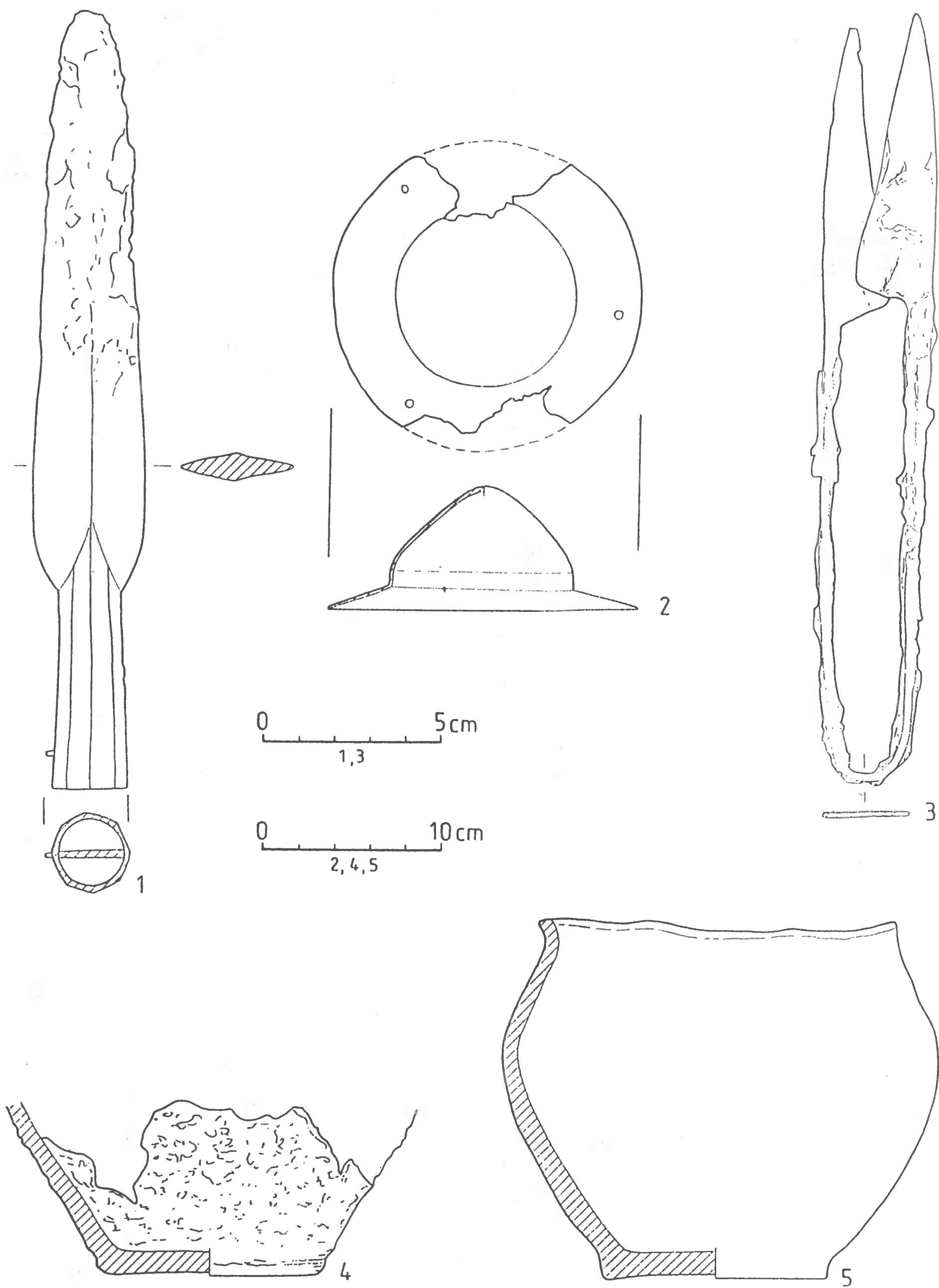

Ryc. 1. Borowo, stan. 28, gm. Czempin. Lokalizacja stanowiska. Rys. J. Kędelska

Grób, którego inwentarz dostarczono w 1991 r. miał, według ustnej informacji świadków, obstawę kamienną. Z tego samego źródła wiadomo, że zespół zabytków metalowych został dostarczony w całości, natomiast z naczyń ceramicznych przekazano tylko popielnicę oraz dno i część przydenną innego, większego naczynia. Niestety, brak szczegółowych informacji o lokalizacji grobu i jego formie, a także o pełnym inwentarzu.

INWENTARZ GROBU

1) Naczynie ceramiczne o powierzchni barwy brunatnej, wygładzane z zewnątrz i wewnątrz, z średnioziarnistą domieszką widoczną na powierzchni. Wysokość naczynia wynosi około 20 cm, średnica wylewu około 20 cm, średnica dna około 12,6 cm a średnica w miejscu największej wydętości brzuśca osiąga około 25 cm. Słabo zaznaczony załom umiejscowiony jest w niewiele ponad 2/3 wysokości naczynia. Dno wyodrębnione, o dol-

Ryc. 2. Borowo, stan. 28, gm. Czempin. Inwentarz grobu. Rys. J. Kędelska

nej powierzchni lekko wklęsłej. Grubość ścianek naczynia nie przekracza 7 mm (ryc. 2:5 – nr inw. MAP 1991:25; nr kat. MAP 1991:25/5).

2) Dno i część przydenna naczynia o powierzchni zewnętrznej chropowatej, barwy ceglastobrunatnej i powierzchni wewnętrznej gładkiej, szarej. Średnica bardzo słabo wyodrębnionego dna wynosi około 12,5 cm (ryc. 2:4 – nr inw. MAP 1991:25; nr kat. MAP 1991:25/4).

3) Żelazny grot oszczepu, częściowo skorodowany, o zachowanej całkowitej długości około 22 cm. Największa szerokość liścia umieszczona jest u jego podstawy i wynosi 3,1 cm. Liść w przekroju rombowlasty ze słabo wyodrębnionym żeberkiem u podstawy. Tulejka o długości około 5,5 cm i przekroju ośmiobocznym, lekko rozszerzona u nasady, gdzie osiąga średnicę 2,1 cm. Wewnątrz tulei znajduje się poprzeczny nit mocujący (ryc. 2:1 – nr inw. MAP 1991:25; nr kat. MAP 1991:25/1).

4) Umbo żelazne, kopulaste, z wyodrębnionym pionowo kołnierzem i lekko opadającym brzegiem, mocowane trzema symetrycznie rozmieszczonymi nitami, które się nie zachowały. Całkowita wysokość umba wynosi około 7 cm, w tym wysokość kołnierza – 1 cm i wysokość pokrywy około 4,8 cm. Średnica brzegu osiąga 17,4 cm a kołnierza 10,6 cm (ryc. 2:2 – nr inw. MAP 1991:25; nr kat. MAP 1991:25/2).

5) Nożyce żelazne, silnie skorodowane, o długości całkowitej około 21,5 cm. Skośne ostrza, wyodrębnione pod kątem rozwartym, osiągają długość około 7,8 cm (ryc. 2:3 – nr inw. MAP 1991:25; nr kat. MAP 1991:25/3).

ANALIZA MATERIAŁU I CHRONOLOGIA GROBU

Z punktu widzenia wartości chronologizujących największe znaczenie ma umbo. Jego podobieństwo do umba z grobu 2A w Żabieńcu w woj. częstochowskim (K. Godłowski 1964, s. 151-152, ryc. 3:3), czy też do umb zarejestrowanych na cmentarzysku w Korzeniu w woj. płockim, w grobach nr 25, 41c, 42 (A. Kempisty 1968, s. 336-337, 358-361 oraz tabl. 19:1, 33:5, 47:8) jednoznacznie wskazuje, że należy ono do późnych wariantów umb kopulastych, które stanowią wyznacznik trzeciego horyzontu grobów z bronią wg K. Godłowskiego (1970, s. 24 oraz tabl. 3:2).

Znacznie mniej precyzyjnym „datownikiem” jest grot oszczepu. Jednak zbliżone do niego groty znajduje się zazwyczaj w zespołach z późnego okresu wpływów rzymskich, np. grób nr 6 w Sadowiu w woj. kaliskim (S. Jasnosz 1954, s. 147-150 oraz ryc. 16:8), gdzie znaleziono go wraz z umbem kopulastym z wklęsłym kołnierzem. Według K. Godłowskiego groty tego typu można datować na późny okres wpływów rzymskich, a nawet zsynchronizować z powyższym umbem w horyzoncie trzecim grobów z bronią (K. Godłowski 1970, s. 24 oraz tabl. 3:6).

Trudno określić dokładną chronologię naczynia. Jego makromorfologia i technologia wykonania sytuują je w dość szerokiej grupie późnorzymskich naczyń o profilu zbliżonym do esowatego lub nawet dwustożkowatego. Liczne analogie można znaleźć np. na cmentarzysku w Spicymierzu w woj. konińskim (A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1963)⁴ i Opatowie

⁴ Wydzielona na tym cmentarzysku grupa I naczyń, aczkolwiek dość szeroka, wydaje się najbliższa omawianemu naczyniu.

w woj. częstochowskim (K. Godłowski 1959), gdzie określono je jako naczynia esowate (K. Godłowski 1959, s. 266-267; A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1963, s. 201-202).

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia grób ten można usytuować w horyzoncie trzecim grobów z bronią kultury przeworskiej a więc w fazie C2 późnego okresu wpływów rzymskich (K. Godłowski 1970, s. 23-24, 96).

Tak datowany grób sytuuje się pomiędzy materiałami z młodszego okresu przedrzymskiego i z wczesnego okresu wpływów rzymskich pochodzącymi z tego stanowiska a luźno znalezionym mieczem (M. Biborski 1978, s. 94, 146) datowanym na okres wędrówek ludów (M. Biborski 1978, s. 99, 104-105). Uzupełni on, choć być może w niewielkim stopniu, obraz osadnictwa okresu wpływów rzymskich w tym mikroregionie.

Bibliografia

Biborski M.

1978 *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, MA, t. 18, s. 53-165.

Godłowski K.

1959 *Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck*, MA, t. 1, s. 173-277.

1964 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na cmentarzysku z okresu późnorzymskiego w Żabieńcu, pow. Częstochowa w 1962 r.*, SA, t. 16, s. 149-152.

1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 11, Kraków.

1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Prace Komisji Archeologicznej PAN, t. 23, Kraków.

Jasnosz S.

1955 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Sadowiu, pow. Ostrów Wielkopolski*, FAP, t. 5, s. 141-161.

Kempisty A.

1968 *Ciałopalne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Korzeń, pow. Gostynin*, MS, t. 11, s. 303-415.

Kietlińska A., Dąbrowska T.

1963 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, powiat Turek*, MS, t. 9, s. 143-254.

Naumowiczówna E.

1963 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1959-1960*, FAP, t. 13, s. 364-385.

GRAB AUS SPÄTRÖMISCHER KAISERZEIT,
VON BOROWO, GEM. CZEMPIŃ, WOJ. POZNAŃ, FST. 28

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1991 wurden in das Archäologische Museum in Poznań die Beigaben des teilweise vernichteten Urnengrabes von der Fundstelle Nr. 28 in Borowo, Gem. Czempin, Woi. Poznań geliefert. Das Grab wurde während des Sandabbaues aus der Sandgrube in dem oben genannten Ort freigelegt. Dieses Grab verfügte über eine Steinsetzung mit näher nicht bekannten Konstruktionseinzelheiten. Die Grabbeigaben sind nicht komplett (es fehlt an eine unbekannte Anzahl von Tongefäßen).

Ins Museum wurden folgende Befunde geliefert: Speereisenspitze mit schwach abgesonderter Rippe, die über ein schmales Blatt verfügt, das beim Ansatz am breitesten ist und mit einer am Fuß leicht ausgedehnten Hülse mit achteckigem Querschnitt; kuppelförmiges Eisenumbo mit vertikal gestaltetem Flansch; Eisenschere; Boden und Bodenteil eines dickwandigen Gefäßes mit rauher Oberfläche und ein Tongefäß, dessen Profil dem „S-Profil“ nach ist, mit schwach ausgeprägtem Umbruch auf ca. 2/3 seiner Höhe.

Die grundsätzliche Bedeutung für die Bestimmung der Grabchronologie hat das kuppelförmige Umbo, das nach K. Godlowski ein Bestimmungszeichen für das 3. Gräberhorizont mit Waffen der Przeworsk Kultur sein. Dieses Umbo mit der Speerspitze und dem Gefäß lokalisiert dieses Grab in der Phase C2 der spätrömischen Kaiserzeit.

Abbildungen

1. Borowo, Fst. 28, Gem. Czempin. Lage der Fundstelle. Gez. J. Kędelska
2. Borowo, Fst. 28, Gem. Czempin. Grabbeigaben. Gez. J. Kędelska

Adres autora:

mgr Tomasz Kasprowicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

III, Poznań 1995
195-200

MIROŚŁAWA DERNOGA, GRAŻYNA SOROKA

DZIOBOWATE OKUCIE KOŃCA PASA
Z OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW Z SIEDLECZKA,
GM. WĄGROWIEC, WOJ. PILSKIE, STAN. 4

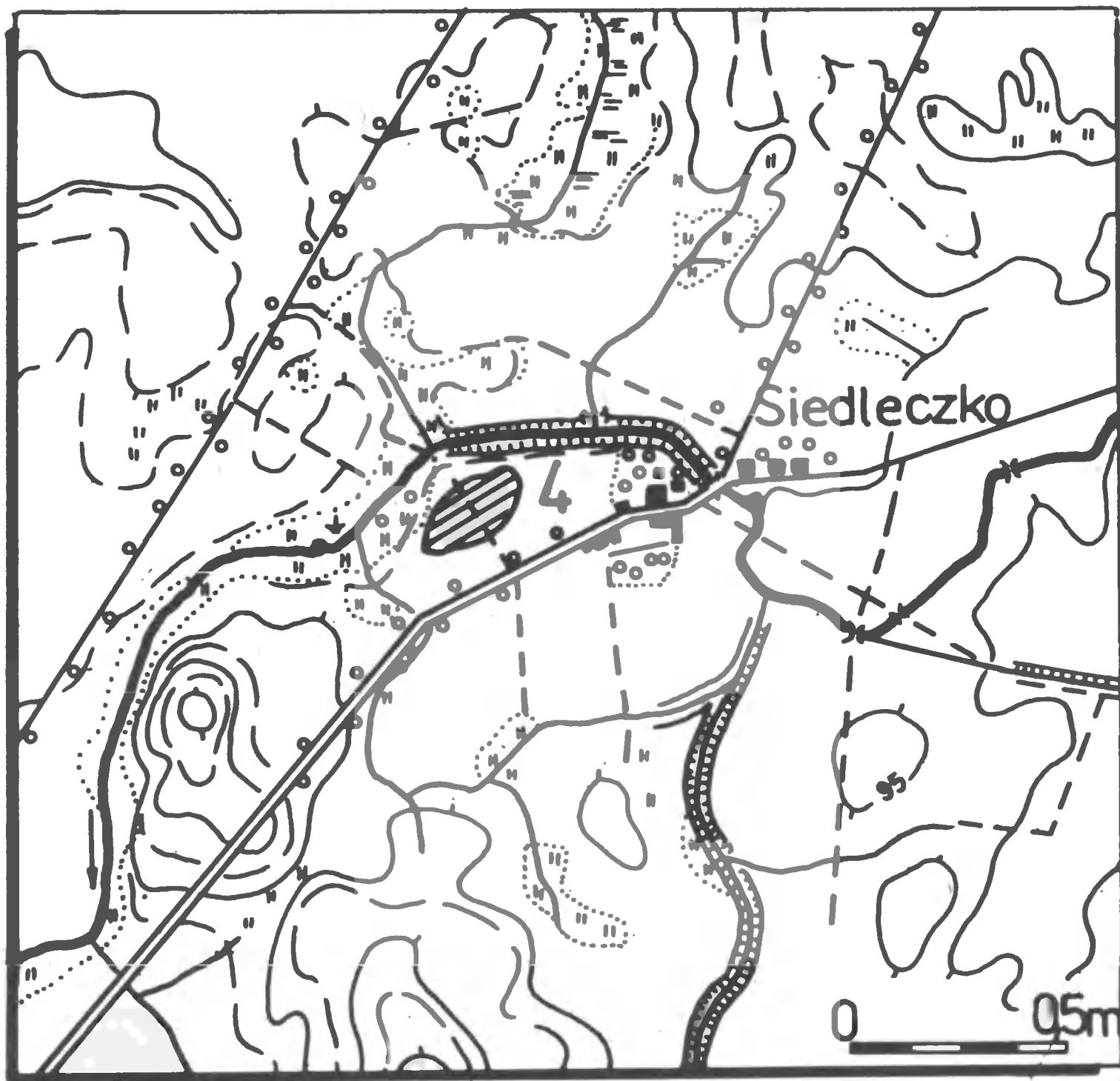
W latach 1992-93 z ramienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Pile przeprowadzono badania ratownicze na osadzie otwartej z okresu wpływów rzymskich w Siedleczku, gm. Wągrowiec, woj. pilskie, stan. 4 (ryc. 1). Badania prowadziły mgr mgr Mirosława Dernoga i Grażyna Soroka.

Stanowisko znajduje się na wschodnim zboczu niewielkiego wzgórza (około 92 m n. p. m.), na lewym brzegu rzeczki Nielby, po lewej stronie szosy biegnącej z Łekna do Siedleczka.

W drugim sezonie badań, w warstwie kulturowej osady odkryto okucie końcówki pasa wykonane z brązu (ryc. 2; 3). Omawiane okucie ma trójkątny przekrój części środkowej i dziobowato zaokrąglone wycięcie na końcu. Do nasady okucia przylega od spodu prostokątna płytką przymocowana trzema nitami. Przejście nasady w korpus zaznaczone jest trzema poziomymi żłobkami. Przednia część nasady okucia zdobiona jest na obrzeżu płytkimi nacięciami, a wzdłuż krawędzi pojedynczą linią ryty, która w części dziobowato zaokrąglonej układa się w motyw gwiazdzisty. Zabytek ma następujące wymiary: długość 7,7 cm; szerokość 1,5-2 cm; grubość 0,2 cm. Trzy zaokrąglone otwory nasady okucia mają około 0,3 cm średnicy. W otworach tkwią trzy nity o długości około 0,7 cm, sklepane na końcach.

Okucia końców pasów były częścią metalowych zestawów do pasa, w skład których wchodziły: 1) zapięcia, a więc sprzączki, klamry, pierścienie; 2) zakończenia pasa, to znaczy okucia końca pasa i wisiorki odwrotnie gruszkowate, które obciążały ramię po jego przejściu przez zapięcie; 3) okucia nakładane na pas, reprezentowane między innymi przez przewlecзки, kabłączki, zawieszki (R. Madyda-Legutko 1983, s. 113). Poszczególne metalowe części pasa występują często w materiale zabytkowym z okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na ziemiach polskich położonych na północ od granic imperium rzymskiego (K. Godłowski 1981, s. 68).

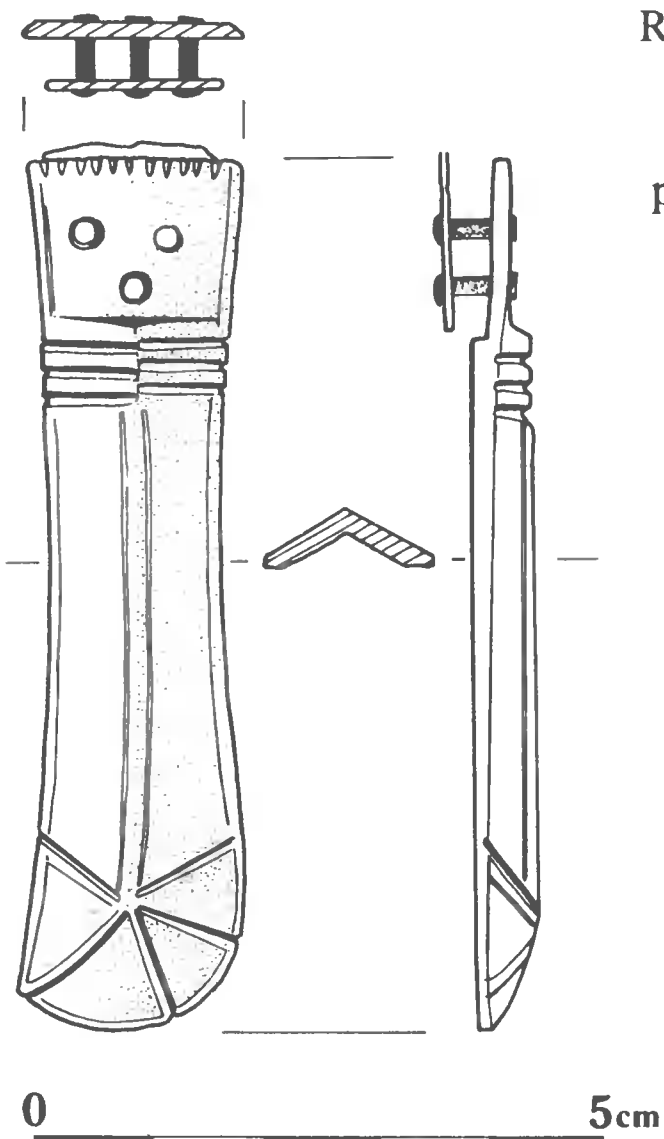
Według klasyfikacji R. Madydy-Legutko (1977, s. 380) okucie końca pasa z Siedleczka zaliczamy do grupy III.2, obejmującej okucia dziobowato wygięte. Okucia takie przymocowywano do wolnego końca rzemienia przeciągniętego przez sprzączkę dwoma sposobami: albo koniec rzemienia umieszczano między nasadą okucia a płytką przylegającą

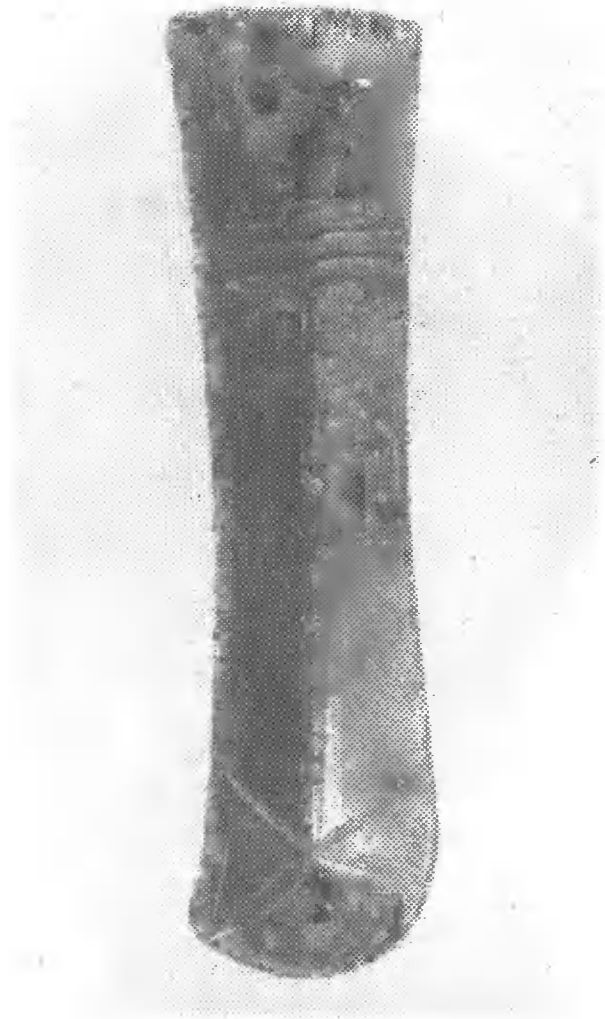
Ryc. 1. Siedleczonek, stan. 4, gm. Wagrowiec, woj. pilskie. Lokalizacja stanowiska. Rys. B. Bednarczyk

do niej i przymocowywano nitami (okucie z Siedleczonek), albo łączono je bezpośrednio z rzemieniem za pomocą nitów (R. Madyda-Legutko 1977, s. 380). Zarówno pierwszy, jak i drugi sposób przymocowywania okucia były stosowane w strojach mężczyzn i kobiet.

Okucie końca pasa z Siedleczonek zostało znalezione na osadzie, w warstwie kulturowej, wśród ceramiki datowanej na okres wpływów rzymskich, dlatego też datować je możemy jedynie poprzez analogie do innych okuć tego typu. Z terenu Polski znamy dotąd 9 opublikowanych egzemplarzy okuć dziobowato zakończonych i 1 okaz z przekazu ustnego (ryc. 4). Ten typ okuć datuje się na fazę D okresu wędrówek ludów (K. Godłowski 1981, s. 67-68). Znane są z obszaru kultury wielbarskiej, z terenu Pomorza Wschodniego, z cmentarzysk odkrytych w Wielbarku, gm. Malbork, woj. elbląskie (R. Schindler 1940, s. 118, ryc. 77); Starym Targu, gm. Stary Targ, woj. elbląskie (W. Heym 1939, s. 22, ryc. 21); Rakowcu, gm. Kwidzyn, woj. elbląskie (W. Heym 1939, s. 7, ryc. 3) i Bogucinie, gm. Raciąż, woj. ciechanowskie (W. Bernat 1955, s. 211, ryc. 6) oraz Starej Wsi (informacja od H. Machajewskiego z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu) – wszystkie datowane na fazę D okresu wędrówek ludów (R. Wołagiewicz 1987, s. 203). Okucia dziobowate znane są także z Pomorza Zachodniego, z cmentarzysk grupy dębczyńskiej odkrytych w Stramnicy, gm. Kołobrzeg, woj. koszalińskie (J. Eggers 1959, s. 22, tabl. IB); Konikowie, gm. Świeszyno, woj. koszalińskie (J. Eggers 1959, s. 22) oraz Głuszynie, gm. Potęgowo, woj. koszalińskie (J. Kurzawa, H. Machajewski, w druku) i datowane są również na fazę D okresu wędrówek ludów (H. Machajewski 1992, s. 39). Na ten sam okres datowane są

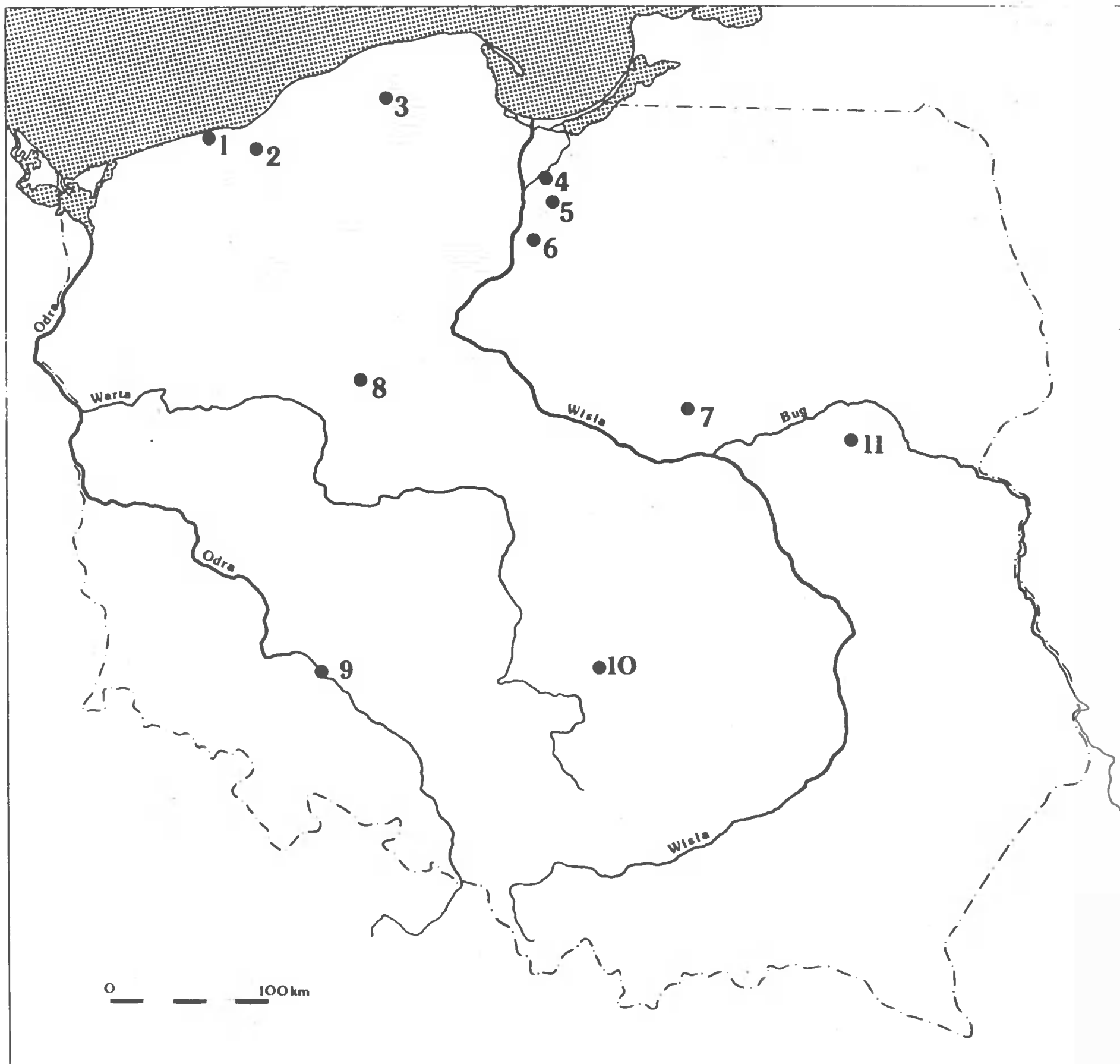
Ryc. 2. Siedleczeko, stan. 4, gm. Wągrowiec, woj. pilskie. Okucie końca pasa. Rys. B. Bednarczyk

Ryc. 3. Siedleczeko, stan. 4, gm. Wągrowiec, woj. pilskie. Okucie końca pasa. Fot. Z. Brakowski

także dwa okucia dziobowate z obszaru kultury przeworskiej: z osady w Skrzydlowie, gm. Kłomnice, woj. częstochowskie (T. Łaszczewska 1966, s. 197, ryc. 4a) oraz z cmentarzystka w Żernikach, gm. Wrocław, woj. wrocławskie (L. Zötz 1935, s. 65, ryc. 136).

Wśród znanych nam okuć dziobowatych z terenu Polski nie znajdujemy bezpośrednich analogii do okucia z Siedleczka. Wydaje się, że nasz egzemplarz posiada najbardziej zliżoną formę do okuć dziobowatych z Wielbarka, gm. Malbork, woj. elbląskie i Rakowca, gm. Kwidzyn, woj. elbląskie. Sposób umocowania do pasa za pomocą trzech nitów reprezentuje też okucie ze Starego Targu, gm. Stary Targ, woj. elbląskie, od którego jednak okaz z Siedleczka różni się znacznie mniejszą asymetrią. Brak również analogii do zdobienia opisywanego okucia. Rozbieżności tkwią przede wszystkim w zdobieniu części dolnej – końcówki. Jako jedyna, znana nam do tej pory, zdobiona jest ona liniami rytymi układającymi się w motyw gwiazdzisty, przypominający element zdobniczy stylu Sosdala, z połowy IV-początku V w., charakterystyczny dla okresu wędrówek ludów w Europie Północnej (R. Madyda-Legutko 1983, s. 34).

Ryc. 4. Okucia dziobowate z terenu Polski: 1 – Stramnica, gm. Kołobrzeg, woj. koszalińskie; 2 – Konikowo, gm. Świeszyno, woj. koszalińskie; 3 – Głuszyna, gm. Potęgowo, woj. koszalińskie; 4 – Wielbark, gm. Malbork, woj. elbląskie; 5 – Stary Targ, gm. Stary Targ, woj. elbląskie; 6 – Rakowiec, gm. Kwidzyn, woj. elbląskie; 7 – Bogucin, gm. Raciąż, woj. ciechanowskie; 8 – Siedleczko, gm. Wągrowiec, woj. pilskie; 9 – Żerniki, gm. Wrocław, woj. wrocławskie; 10 – Skrzydlów, gm. Kłomnice, woj. częstochowskie; 11 – Stara Wieś, gm. Borowie, woj. siedleckie. Rys. B. Bednarczyk

Bibliografia

Bernat W.

1959 *Kurhany z póznego okresu rzymskiego we wsi Bogucin, pow. Płónsk*, WA, t. 22, z. 2, s. 210-212.

Eggers J.

1959 *Grabfunde der Volkerwanderungszeit aus Pommern*, BS, N.F. 46, s. 13-27.

Godłowski K.

1981 *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, PoAn, t. 10, s. 65-129.

Heym W.

1939 *Der ältere Abschnitt der Völkerwaderungszeit auf dem rechten Ufer der unteren Weichsel*, M, t. 31, s. 3-28.

Kurzawa J., Machajewski H.

w druku *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 1 w Głuszynie, gm. Potęgowo*, PoAn, t. 16.

Łaszczewska T.

1966 *Wyniki dotychczasowych badań archeologicznych w Skrzydlowie, grom. Rzeręczyce, pow. Radomsko*, PiMMAEŁ, Seria Archeologiczna, nr 13, s. 193-212.

Madyda-Legutko R.

1977 *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim*, MSiW, t. 4, s. 351-411.

1983 *Metalowe części pasów na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej w okresie wpływów rzymskich*, WA, t. 48, s. 21-36.

1984 *Próba rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum w okresie wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów*, PA, t. 31, s. 91-130.

Schindler R.

1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Wiechselraum auf Grund der Tongefässe*, Leipzig.

Wołagiewicz R.

1987 *Chronologia ceramiki kultury wielbarskiej w świetle dotychczasowego stanu badań*, AP, t. 32, s. 169-208.

Zotz L.

1935 *Die Spätgermanische Kultur Schlesiens in Gräberfeld von Gross Sürding*, Leipzig,

**SCHNABELFÖRMIGE RIEMENZUNGE AUS SIEDLECZO,
GEM. WĄGROWIEC, WOJ. PIŁA, FST. 4**

ZUSAMMENFASSUNG

In den Jahren 1992-93 wurden die Rettungsgrabungen in der Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Siedleczo, Gem. Wagrowiec, Woj. Piła durchgeführt. In der zweiten Ausgrabungskampagne wurde in der Kulturschicht eine Bronzeriemenzunge freigelegt, die zum Typ der schnabelförmigen Riemenzungen gezählt wird. Aus dem Gebiet Polens sind 10 Exemplare von solchen Riemenzungen bekannt, die auf den Gräberfeldern der Wielbark Kultur, der Dębczyno Gruppe sowie auf einem Gräberfeld und einer Siedlung der Przeworsk Kultur freigelegt wurden. Alle Exemplare werden auf die Phase D der Völkerwanderungszeit datiert.

Abbildungen

1. Siedleczo, Fst. 4, Gem. Wągrowiec, Woi. Piła. Lage der Fundstelle. Gez. B. Bednarczyk
2. Siedleczo, Fst. 4, Gem. Wągrowiec, Woi. Piła. Riemenzunge. Gez. B. Bednarczyk
3. Siedleczo, Fst. 4, Gem. Wągrowiec, Woi. Piła. Riemenzunge. Photo: Z. Brakowski
4. Schnabelförmige Riemenzungen aus dem Gebiet Polens: 1 – Stramnica, Gem. Kołobrzeg, Woi. Koszalin; 2 – Konikowo, Gem. Świeszyno, Woi. Koszalin; 3 – Głuszyna, Gem. Potęgowo, Woi. Koszalin; 4 – Wielbark, Gem. Malbork, Woi. Elbląg; 5 – Stary Targ, Gem. Stary Targ, Woi. Elbląg; 6 – Rakowiec, Gem. Kwidzyń, Woi. Elbląg; 7 – Bogucin, Gem. Raciaż, Woi. Ciechanów; 8 – Siedleczo, Gem. Wągrowiec, Woi. Piła; 9 – Żerniki, Gem. Wrocław, Woi. Wrocław; 10 – Skrzydłów, Gem. Kłomnice, Woi. Częstochowa; 11 – Stara Wieś, Gem. Borowie, Woi. Siedlce. Gez. B. Bednarczyk

Adresy autorek:

mgr Miroslawa Dernoga
Państwowa Służba Ochrony Zabytków
ul. Tczewska 1
64-200 Piła

mgr Grażyna Soroka
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

III, Poznań 1995
201-204

MARIUSZ TUSZYŃSKI

GRODZISKO W GRZYBOWIE, STAN. 1,
GM. WRZEŚNIA, WOJ. POZNAŃSKIE.
DONIESIENIE WSTĘPNE

Zespół osadniczy w Grzybowie, gm. Września, woj. poznańskie, składa się z grodziska (stan. 1) oraz rozległych osad, usytuowanych po jego wschodniej i południowej stronie. Grodzisko leży na lewym brzegu rzeczki Strugi, około 400 m od Szkoły Podstawowej (w dawnym dworku Lutomskich).

Jest to grodzisko wklęsłe, o narysie zbliżonym do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, o powierzchni wnętrza około 2,2 ha, przy całkowitej powierzchni około 4,7 ha. Otoczone jest bardzo dobrze (do 9 m wysokości) zachowanymi wałami, zwłaszcza w partii wschodniej oraz głęboką fosą połączoną z rzeczką, która pełni funkcję fosy od strony zachodniej. Od wschodu, mniej więcej w połowie długości tego odcinka wału, znajduje się głębokie wklęsnięcie, które jest zapewne śladem po bramie. Od północy ramiona wałów mniej więcej w połowie tego odcinka mijają się, być może w tym miejscu była druga brama. W północno-wschodnim narożniku majdanu znajduje się stawek o powierzchni około 3 arów. Obecna droga prowadząca na grodzisko, którego majdan jest polem uprawnym, przecinająca wał w partii zachodniej, była, jak się wydaje, przekonana w okresie nowożytnym.

Pierwsze badania sondażowe na stanowisku przeprowadził W. Schwartz na początku wieku, amatorskie badania wykopaliskowe na stanowisku przeprowadził także O. W. Brzeski w latach trzydziestych (obecnie dr O. W. Brzeski jest uczestnikiem i sponsorem badań w Grzybowie). Pod koniec ubiegłego wieku znaleziono w wale grodziska skarb monet srebrnych, nie znamy jednak jego zawartości. W roku 1984 W. Hilczer oraz M. Tuszyński wykonali plan warstwiczny stanowiska.

Badania wykopaliskowe na grodzisku w Grzybowie, podjęte z inicjatywy dra O. W. Brzeskiego i z ramienia Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, poprzedzono badaniami wiertniczymi stanowiska w 1988 r. Prace wykopaliskowe rozpoczęto w roku 1989. Kolejne sezony badań trwały (w zależności od posiadanych funduszy) od jednego do pięciu miesięcy. Do dnia dzisiejszego zbadano 614,8 m², czyli zaledwie około 1,3% powierzchni tego okazałego obiektu.

W roku 1986 prawdopodobnie dobiegnie końca pierwszy etap badań grodziska w Grzybowie, którego celem było ustalenie ogólnej chronologii, uzyskanie danych pozwalających na zrekonstruowanie profilu obronnego grodu oraz wstępna orientacja w rozplanowaniu przestrzennym obiektu. Ten pierwszy etap zostanie podsumowany opublikowaniem wyników badań w Wielkopolskich Sprawozdaniach Archeologicznych.

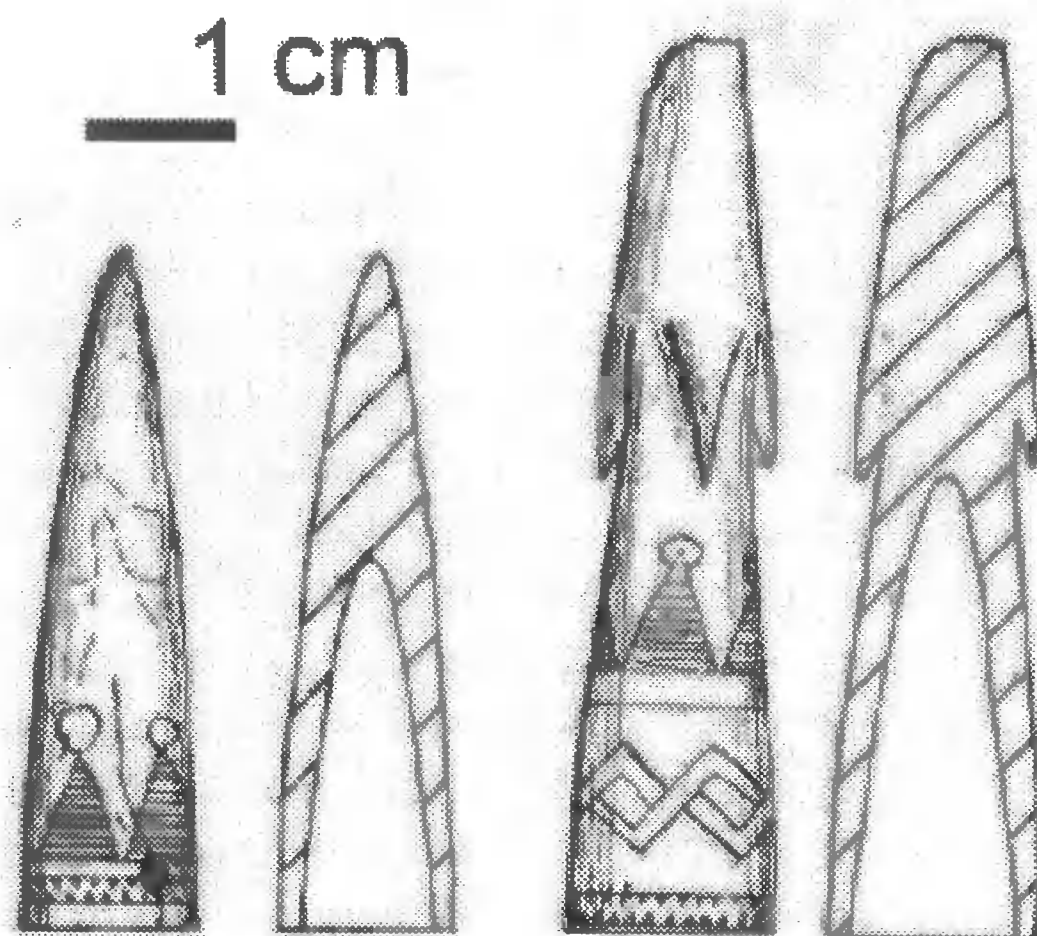
W tym doniesieniu chcemy zasygnalizować najważniejsze ustalenia dotychczasowych badań wykopaliskowych. Bogactwo drewna z konstrukcji umocnień grodowych pozwoliło też na powiązanie obserwacji archeologicznych z wynikami analiz dendrochronologicznych, przeprowadzonych przez dra M. Krapca z Krakowa. Dało to możliwość wstępnego ustalenia, że gród w Grzybowie funkcjonował najprawdopodobniej od pierwszych dziesięcioleci X w. po wiek XI. Uchwycono co najmniej 2 fazy grodu:

I faza – początek około roku 918-929 (około 935 – datowanie dendrochronologiczne konstrukcji 2 etapu wału wewnętrznego, budowanego w co najmniej 3 etapach). Powstaje gród obronny, zapewne dwuczłonowy, prawdopodobnie na surowym korzeniu, gdyż dotychczasowe badania nie dostarczyły materiałów, które by można odnieść do IX w.

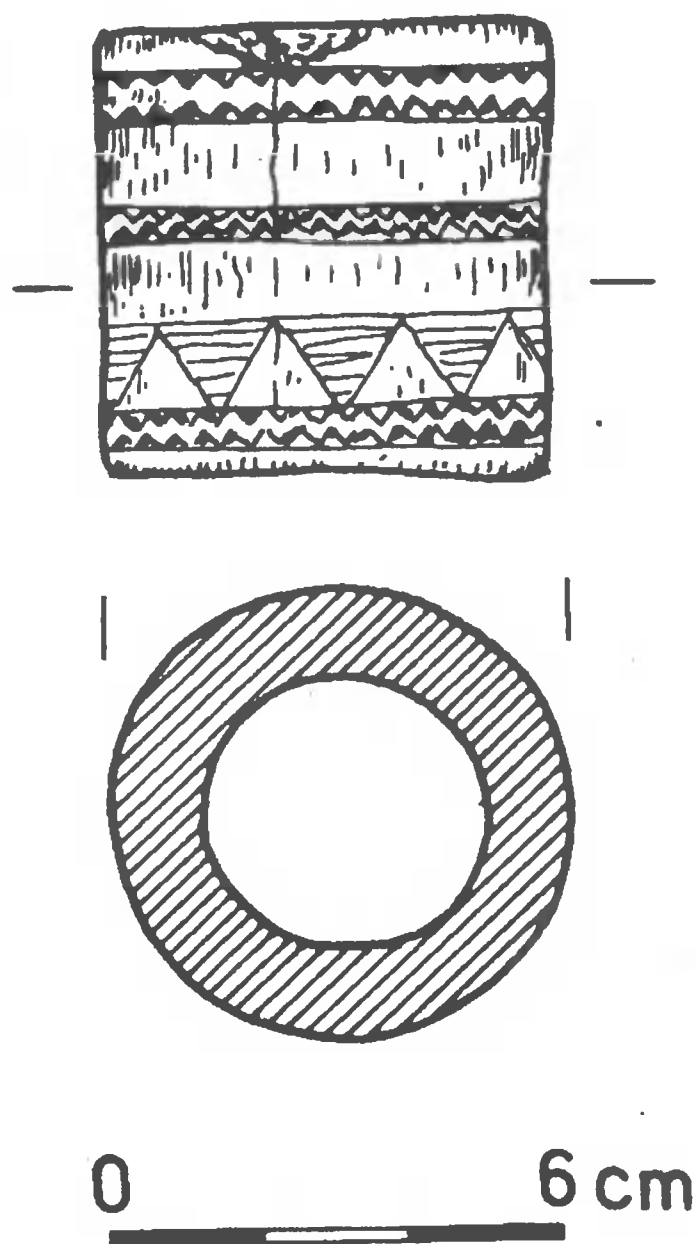
II faza – przebudowa wału zewnętrznego oraz likwidacja wału wewnętrznego w celu powiększenia powierzchni użytkowej wnętrza. Być może, gród ucierpiał w czasie jakiejś katastrofy, na której ślady (pożar) natknęliśmy się m. in. na wewnętrznej stopie wału zewnętrznego (u podwalin – zwęglone pozostałości 7 stosów konstrukcji), oraz na zboczu zewnętrznym tegoż wału (warstwa pożarowa). Wał wewnętrzny na badanym odcinku nie nosił śladów pożaru, uchwycono obiekty z początku, bądź połowy XI w. wkopane w jego pozostałości.

Zasiedlenie grodu uchwytnie jest do wczesnych etapów fazy E (połowa XI w.), późniejsze ślady jego, doraźnego zapewne, użytkowania są coraz mniej liczne. Z okresu późnego średniowiecza są to już tylko nieliczne ułamki naczyń.

Należy także wspomnieć o wcześniejszych niż wczesnośredniowieczne etapach użytkowania stanowiska. Najliczniejszą kategorią zabytków znajdujących w trakcie badań są zabytki krzemienne (!). Na około 1500 zabytków wydzielonych ponad 600 to wióry, odłupki,

Ryc. 1. Grzybowo, stan. 1, gm. Września. Zdobione groci z poroża. Rys. A. Knaś

Ryc. 2. Grzybowo, stan. 1, gm. Września. Zdobiona, kościana oprawka rękojeści noża. Rys. W. Miłek

logicznych). Jedyne podobny zabytek, datowany na X/XI w. (por. ryc. 3), znaleziono w Niemczy (zob. ŚSA, t. 14, 1971, ryc. na okładce). Różni się on od naszego odmienną ornamentyką, szczegółami wykonania zadziórów oraz obecnością otworów (dwu?) u nasady. Jednak podobieństwo obu grotów jest uderzające.

Drugi prezentowany zabytek to także grot strzały (ryc. 1). Tępe zakończenie sugeruje, że mógł służyć do głośzenia ptaków. Jego długość wynosi 4,5 cm, zaś szerokość u nasady 1,15 cm (ciekawe, że w obu przypadkach stosunek długości do średnicy u nasady jest równy 4, co więcej, także w przywołanej powyżej analogii występuje ten sam stosunek). U nasady znajduje się otwór – być może w celu dokładniejszego połączenia grotu z drzewcem strzały. Niestety, zabytek ten znaleziono w warstwie ziemi ornej, co utrudnia jego datowanie, jednak wyraźne podobieństwo ornamentyki do grotu z zadziorami pozwala, z minimalnym prawdopodobieństwem błędu, datować go na ten sam okres.

Oba zabytki łączy podobny styl zdobienia tulejki grotu. W obu przypadkach są to dookolne motywy, usytuowane w przypadku grotu z zadziorami w trzech, zaś w przypadku drugiego grotu – w dwóch

narzędzia i rdzenie krzemienne. Są one jednak znajdowane na złożu wtórnym, przemieszane z materiałami wczesnośredniowiecznymi. Jak się wydaje, pochodzą głównie z neolitu i okresów późniejszych, jednak niektóre sugerują początki penetrowania badanego stanowiska już w okresie mezolitu (półtylczaki i drobne zbrojniki). Ułamki ceramiki pradziejowej, nieliczne i mało charakterystyczne, znajdowane były także na złożu wtórnym.

W tym komunikacie, sygnalizującym dotychczasowe wyniki badań na tym stanowisku, chcemy przedstawić wybrane z licznych materiałów wczesnośredniowiecznych dwa rzadko spotykane zabytki odkryte w sezonach 1993 i 1994.

Pierwszy z nich, to wykonany z poroża grot strzały z czterema zadziorami (ryc. 1). Grot znaleziono wraz z zachowanym ułamkiem drzewca tkwiącym w tulei. Jego długość wynosi 6 cm zaś szerokość tulejki u nasady 1,5 cm. Zakończenie grotu jest tępe, zachowane ślady sugerują jednak, że został złamany.

Ten bogato zdobiony przedmiot na podstawie stratygrafii można datować na czas po roku 935 (według analiz dendrochronologicznych).

Ryc. 3. Niemcza, gm. loco. Zdobiony grot strzały z poroża z X/XI w. Wg ŚSA, t. 14, 1971

pasach. W pierwszym pasie u nasady w obu przypadkach były to dwie linie małych trójkątów ostrych skierowane wierzchołkami do siebie. W efekcie niezdobione tło tworzyło linię zygzakowatą. W drugim pasie (trzecim na grocie z zadziorami) mamy trójkąty ostrokątne z wierzchołkiem skierowanym ku ostrzu, zakończone kółkiem (schematyzowana sylwetka człowieka?). Wnętrza trójkątów są delikatnie szrafowane. W drugim pasie na grocie z zadziorami ornament tworzą połówki swastyki usytuowane w taki sposób, że ma się wrażenie przeplatania się dwóch linii zygzakowatych. Warto podkreślić, że opisane motywy zdobnicze występują również na innych ornamentowanych przedmiotach z kości i poroża znalezionych w Grzybowie, zwłaszcza na zdobionych tulejkach (ryc. 2).

Zarówno chronologia opisanych przedmiotów, jak i wyraźnie luksusowy ich charakter, stawiają wiele pytań na temat charakteru badanego stanowiska. Odpowiedź na nie będzie zadaniem dalszych prac terenowych, a zwłaszcza analiz wydobytych już materiałów.

BURGWALL IN GRZYBOWO, GEM. WRZEŚNIA, WOJ. POZNAŃ, FST. 1.

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem grossen, gut erhaltenen Burgwall in Grzybowo, Gem. Września, Woiwodschaft Poznań, Fst. 1, sind seit dem 1988 Jahre die intensiven archäologischen, als auch dendrochronologischen Untersuchungen geführt. Anfänge des Burgbaues in Grzybowo kann man in das erste Viertel des 10. Jhs. datieren, und die in zwei Phasen geteilten Existenz der Burg dauerte bis ca. Mitte des 11. Jhs. Während der Ausgrabungen hat man neben der Keramik, Tierknochen, Fischresten u.s.w. auch viele verschiedene Artefakte, unter den auch vorgeschichtlichen (zahlreiche Feuersteingegenstände), gefunden. Der Verfasser publiziert zwei einzigartige, ornamentierte Pfeilspitzen aus Geweih (Abb. 1), die in die 1. Hälfte des 10. Jhs. datiert sein können.

Abbildungen

1. Grzybowo, Fst. 1, Gem. Września. Die verzierte Pfeilspitzen aus Geweih. Gez. A. Knaś
2. Grzybowo, Fst. 1, Gem. Września. Die aus Knochen gemachte, verzierte Messermuffe. Gez. W. Miłek
3. Niemcza, Gem. Loco. Die aus Geweih gemachte, verzierte Pfeilspitze aus dem 10./11. Jh. Nach ŚSA, Bd.14, 1971

Adres autora:

mgr Mariusz Tuszyński
ul. św. Andrzeja Boboli 10b
87-100 Toruń

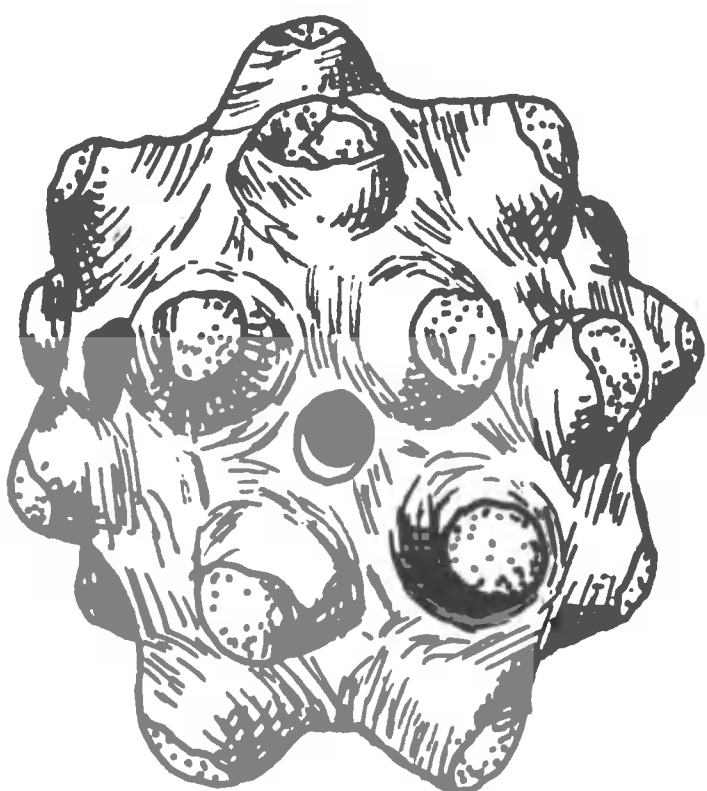
BARBARA IWANICKA-PINKOSZ

ZNALEZISKO WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ GRZECHOTKI GLINIANEJ
Z ŁONIEWA, GM. OSIECZNA, WOJ. LESZCZYŃSKIE

W 1993 r. do Wydziału Archeologicznego w Trzebinach przy Państwowej Służbie Ochrony Zabytków w Lesznie dostarczono grzechotkę glinianą. Została ona znaleziona podczas przypadkowej penetracji wczesnośredniowiecznego grodziska w Łoniewie (stan. 5/112, obszar AZP/63-25, gm. Osieczna) przez Dominika Pawłowskiego z Łoniewa.

Grzechotka wykonana jest z gliny schudzonej średnioziarnistą domieszką piasku. Pierwotnie pokryta była czarnym (?) szkliwem, które pod wpływem warunków zalegania uległo utlenieniu. Grzechotka ma kształt w przybliżeniu kulisty o średnicy około 4,5 cm. Cała jej powierzchnia pokryta jest plastycznie uformowanymi, okrągłymi guzkami (23 szt.) o średnicy 1 cm u podstawy. Wierzchołki guzków zostały częściowo zniszczone. Ich zachowana wysokość wynosi około 0,5 cm. Jeden z guzków został zniszczony u podstawy. W centralnej części grzechotki znajduje się otwór o średnicy 0,4 cm, poszerzony przykrawędnie do 0,6 cm. Grubość ścianki grzechotki jest nierównomierna, wynosi od 0,3 do 0,5 cm.

Grodzisko w Łoniewie, przebadane wykopaliskowo, datowane jest na okres od VIII do połowy XIII w. Grzechotki gliniane z guzkami, pokryte szkliwem, są dość częstym znaleziskiem na ziemiach polskich. Znane są między innymi z Kruzwicy, woj. bydgoskie (W. Hensel, A. Broniewska 1961, tabl. 2D); Kalisza, woj. loco (A. Chmielowska, P. Marosik 1989, ryc. 76); Ostrowa Lednickiego, woj. poznańskie (A. Wrzosek 1961, s. 251, tabl. 11:2-3) i Czacza, woj. leszczyńskie (W. Hensel 1950, s. 131, ryc. 87:2-3). Czas ich występowania umieszcza się w szerokich ramach chronologicznych od XI do XIII w. Grzechotka z Łoniewa jest najprawdopodobniej wyrobem rodzimym.

Ryc. 1. Łoniewo, stan. 5, gm. Osieczna. Gliniana grzechotka pierwotnie pokryta szkliwem. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

Bibliografia

Chmielowska A., Marosik P.

1989 *Wczesnośredniowieczne budownictwo obronne między Prosną i Pilicą*, Warszawa.

Hensel W., Broniewska A.

1961 *Starodawna Kruszwica*, Wrocław.

Hensel W.

1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań.

Hilczerówna Z.

1950-53 *Przyczynki do handlu Polski z Rusią Kijowską*, PA, t. 9, s. 8-21.

Szymański W.

1958 *Kontakty handlowe Wielkopolski w IX-XI wieku*, Poznań.

Wrzosek A.

1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, FAP, t. 12, s. 242-253.

FRÜHMITTELALTERLICHE TONSCHNARRE AUS ŁONIEWO, GEM. OSIECZNA, WOJ. LESZNO

ZUSAMMENFASSUNG

Die Schnarre wurde in einem frühmittelalterlichen Burgwall in Łoniewo (Fst. 5) gefunden. Ursprünglich war sie mit Glasur bedeckt, die jedoch oxydierte. Sie ist ungefähr kugelförmig. Ihre gesamte Fläche ist mit plastisch geformten, runden, teilweise vernichteten Knötchen bedeckt. Die analogischen Schnarren sind unter anderen in Kruszwica, Woj. Bydgoszcz; Czacz, Woj. Leszno; in Ostrów Lednicki, Woj. Poznań gefunden. Ihre Auftretenszeit bestimmt man auf 11-13. Jh.

Abbildungen

1. Łoniewo, Fst. 5, Gem. Osieczna. Die ursprünglich mit Glasur bedeckte Tonschnarre. Gez. B. Iwanicka-Pinkosz

Adres autora:

mgr Barbara Iwanicka-Pinkosz
Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego
w Poznaniu – Oddział w Trzebinach
64-100 Leszno-Trzebiny

ANNA I JACEK WRZESIŃSCY

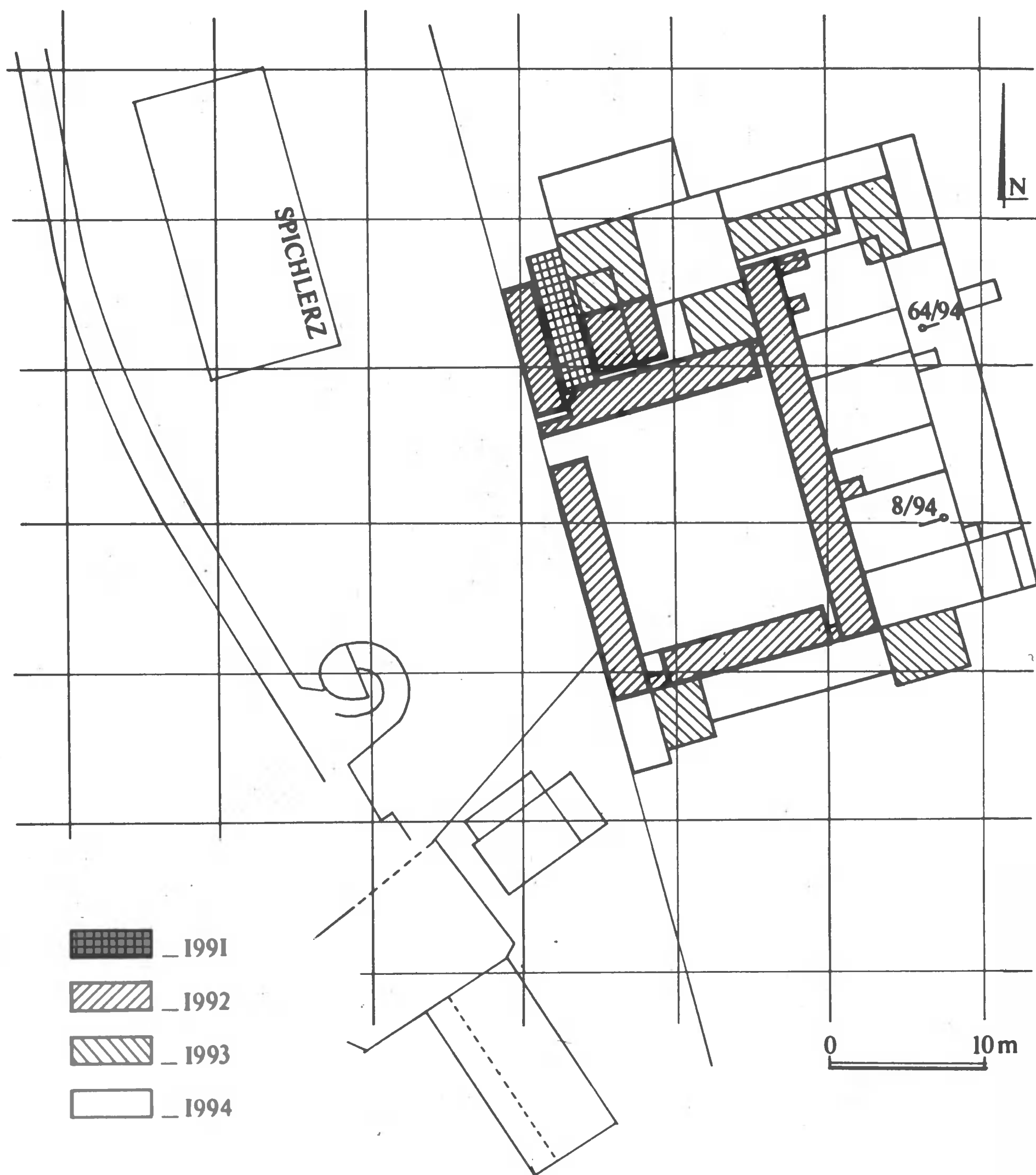
DWA INTERESUJĄCE GROBY Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO
CMENTARZYSKA SZKIELETOWEGO W DZIEKANOWICACH,
GM. ŁUBOWO, WOJ. POZNAŃSKIE, STAN. 22

Badania archeologiczne w 1994 r. prowadzone na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Dziekanowicach, stanowisko 22 były kontynuacją prac wznowionych w 1991 r. (A. J. Wrzesiński 1992; ci sami 1993) (ryc. 1). W 1994 r. badaniami objęto obszar o powierzchni 450 m², odsłaniając 81 grobów wczesnośredniowiecznych (79 grobów szkieletowych i 2 groby puste). Począwszy od 1964 r. systematycznie przebadano obszar o powierzchni ok. 1500 m², odsłaniając 218 wczesnośredniowiecznych grobów szkieletowych i 3 groby puste. Analiza materiału szkieletowego pozwoliła na wyróżnienie 245 osobników. Wiek w chwili śmierci ustalono dla 238 osobników: 97 dzieci i młodzieży, 141 dorosłych i starców. Według kategorii wieku na cmentarzysku wyeksplorowano: 60 osobników w wieku *Infans* I, 18 w wieku *Infans* II, 19 w wieku *Juvenis*, 58 w wieku *Adultus*, 44 w wieku *Maturus*, 12 w wieku *Senilis*, 27 w wieku dorosłym. Spośród wszystkich osobników płeć ustalono dla 122. Mężczyzn (M) oznaczono w 73 przypadkach (2 – *Juvenis*, 28 – *Adultus*, 31 – *Maturus*, 8 – *Senilis*, 4 dorosłych), kobiety (K) w 49 przypadkach (6 – *Juvenis*, 27 – *Adultus*, 12 – *Maturus*, 4 – *Senilis*). Zarówno mężczyźni, jak i kobiety najczęściej dożywali wieku *Adultus* i *Maturus* (M – 59; K – 39). Jednak liczba zmarłych mężczyzn w obu kategoriach wiekowych jest zbliżona (*Adultus* – 28, *Maturus* – 31), natomiast kobiety znacznie rzadziej osiągały wiek *Maturus* (*Adultus* – 27, *Maturus* – 12). Na omawianym cmentarzysku tylko 12 osobników dożyło wieku *Senilis* (M – 8 i K – 4). Dużą grupę zmarłych stanowią dzieci młodsze (*Infans* I), gdzie aż 13 to noworodki.

Grupa Dziekanowicka w 24,5% składa się ze zmarłych dzieci (do lat 6), około 7,3% stanowiły dzieci starsze (7-14 lat), a około 7,8% młodzież. Dorośli w pełni sprawności produkcyjnej i reprodukcyjnej stanowili niecałe 52,6%, a osoby w starszym wieku (powyżej 55 lat) stanowiły 4,9%. Osobnicy o nieoznaczonej płci i wieku w chwili śmierci stanowią 2,9% i jest to 7 osobników.

Spośród 221 grobów wczesnośredniowiecznych w 112 (50,6%) znaleziono zabytki stanowiące inwentarz grobowy. Łącznie w grobach wystąpiło 240 zabytków, wśród których wyróżnić można 38 kategorii. W 53 grobach wystąpił tylko 1 zabytek, w 33 – 2 zabytki, w 8 – 3, w 10 – 4, w 3 – 5, w 3 innych 6, w 1 – 8 i w 1 – 22 zabytki.

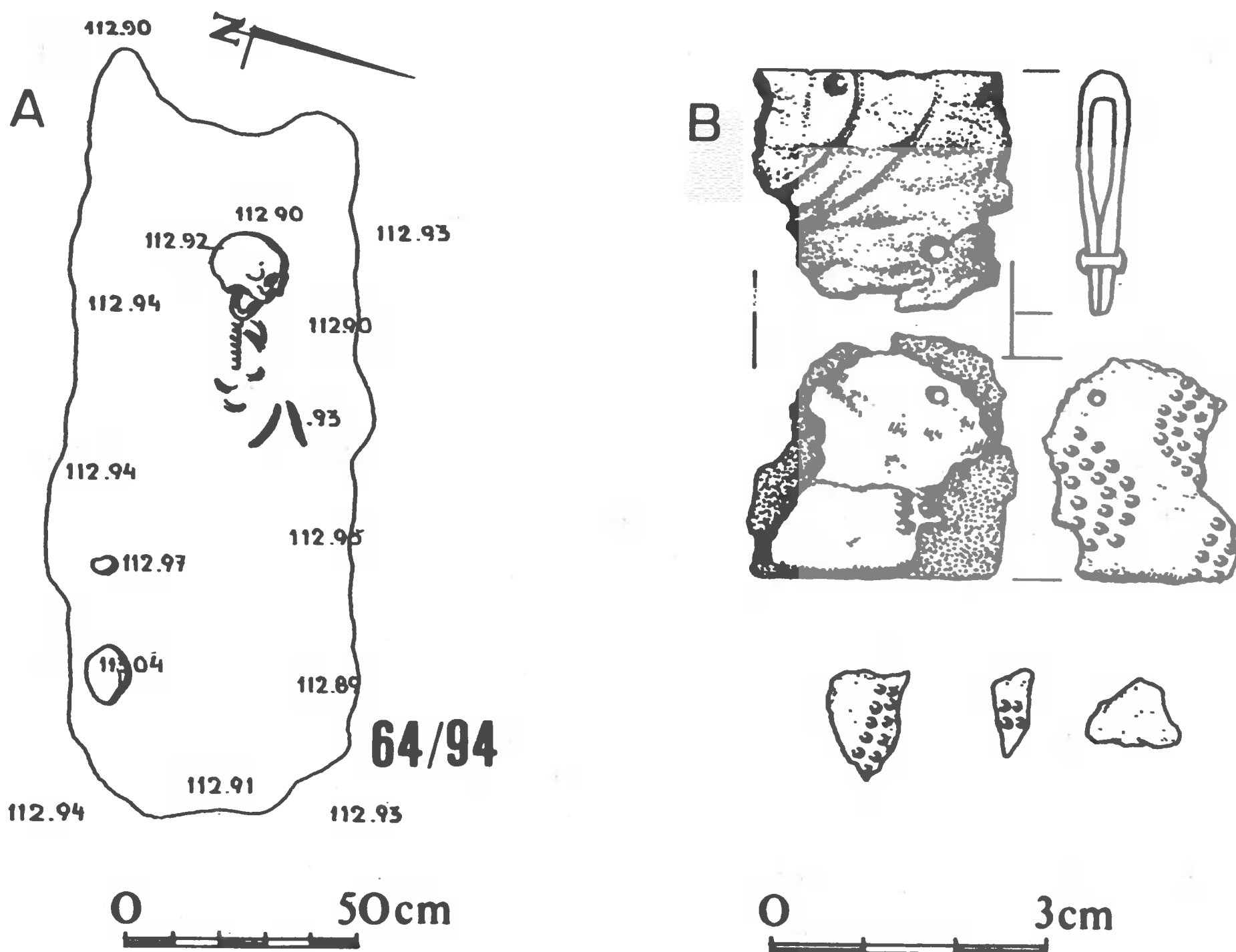
Najczęściej zabytki występowały w grobach mężczyzn – w 43 grobach znaleziono 83 zabytki. W 29 grobach kobiet było 66 zabytków. W 6 grobach osobników w wieku *Juvenis*

Ryc. 1. Dziekanowice, stan. 22, gm. Łubowo. Plan sytuacyjny wykopów z lat 1991-1994. Rys. W. Kujawa

było 12 zabytków, w 4 grobach dzieci w wieku *Infans II* było 11 zabytków, a w 9 grobach dzieci w wieku *Infans I* były 34 zabytki. W 16 grobach osobników dorosłych o nieznaczonej płci były 24 zabytki, a w 3 grobach osobników o nieznaczonej płci i wieku były 4 zabytki. Dwa groby puste zawierały 6 zabytków.

Najliczniej w grobach wystąpiły noże. W 68 grobach wystąpiło 69 noży (raz w grobie znajdowały się dwa noże). W grobach mężczyzn wystąpiły 33 noże (13 u osobników w wieku *Adultus*, 14 u osobników w wieku *Maturus*, 3 u osobników w wieku *Senilis* i 3 u osobników dorosłych). W grobach kobiet wystąpiło 15 noży (1 u kobiety w wieku *Juve-*

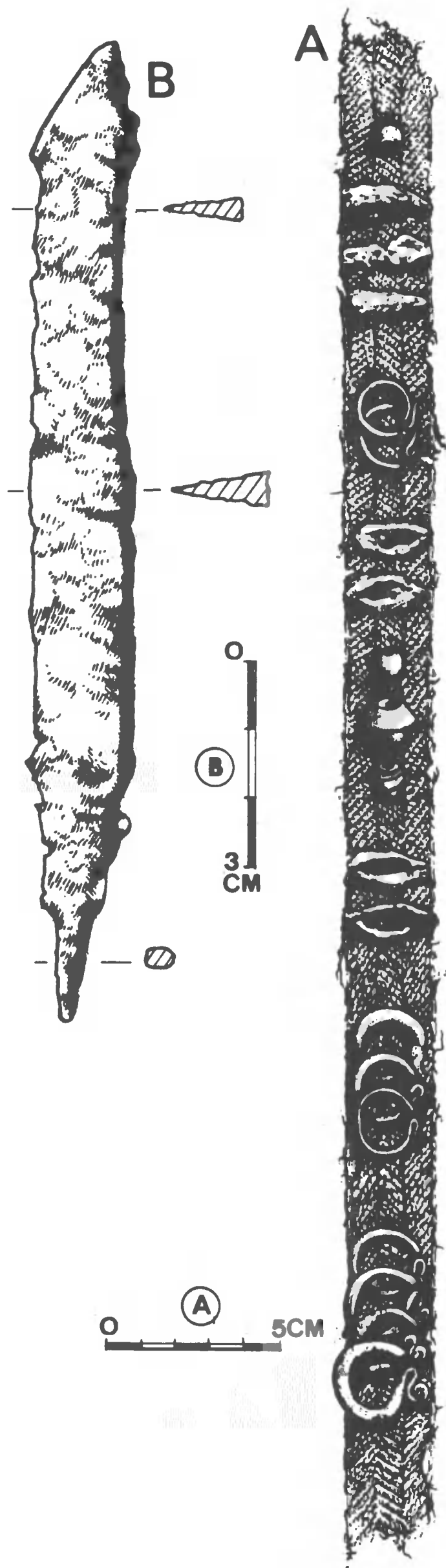

Ryc. 2. Dziekanowice, stan. 22, gm. Łubowo. A – Rzut poziomy grobu nr 64/94; B – fragment skórzanej pochewki noża z brązowym okuciem. Rys. W. Kujawa

nis, 10 u kobiet w wieku *Adultus*, 3 u kobiet w wieku *Maturus* i 1 u kobiety w wieku *Senilis*). W 14 grobach wraz z nożami występowały brązowe okucia pochewek (w 6 grobach mężczyzn – 4 *Adultus*, 2 *Maturus*; w 3 grobach kobiet – 2 *Adultus*, 1 *Maturus*; w 1 grobie dziecka – *Infans II*; w 1 grobie osobnika w wieku *Juvenis*; w 2 grobach osobników nieoznaczonych i w 1 grobie pustym). W grobie dziecka w wieku *Infans I* wystąpiła pusta, skórzana pochewka noża z okuciem brązowym.

Drugą co do liczebności kategorią zabytków, występującą w grobach były kabłączki skroniowe. Łącznie podczas badań na cmentarzysku znaleziono 43 kabłączki. Wystąpiły w 17 grobach – szesnaście w 3 grobach dzieci w wieku *Infans I*, cztery w grobie dziecka w wieku *Infans II*, dziewięć w 4 grobach kobiet w wieku *Juvenis*, osiem w 7 grobach kobiet w wieku *Adultus*, jeden w grobie kobiety w wieku *Adultus/Maturus* i dwa w grobie pustym. Trzy kabłączki znaleziono luźno w warstwie.

Średnica wewnętrzna piętnastu kabłączków nie przekroczyła 1 cm, siedemnaście wahała się od 1,1 do 1,3 cm. Z pozostałych jedenastu średnica trzech zawierała się między 1,4-1,5 cm, trzech innych w granicach 2-2,5 cm, dwu w granicach 2,5-3,5 cm. Dla trzech kabłączków średnicy nie udało się ustalić. Spośród 43 kabłączków skroniowych 31 wykonanych jest ze srebra, 10 z miedzi posrebrzanej, 1 z brązu i 1 prawdopodobnie z ołowiu.

Ryc. 3. Dziekanowice, stan. 22, gm. Łubowo.

A – rekonstrukcja opaski z grobu nr 64/94;

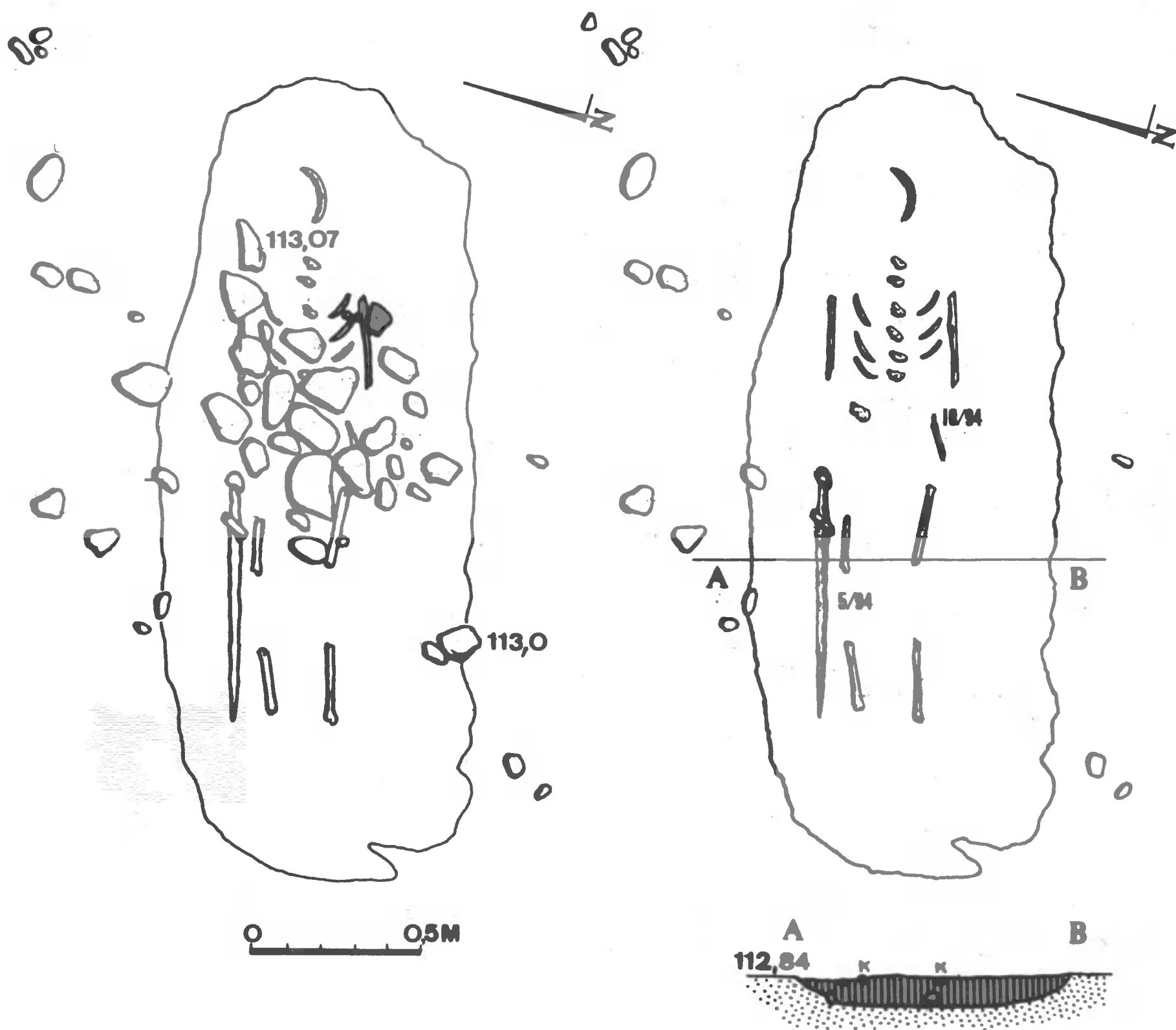
B – nóż żelazny z grobu nr 8/94.

Rys. W. Kujawa

Na podstawie dotychczasowych obserwacji można powiedzieć, iż im bardziej dorosła kobieta tym mniej dawano jej kabłączków skroniowych. Górna granica wieku, powyżej której kobietom nie dawano kabłączków skroniowych to 30-40 lat.

Największa liczba kabłączków skroniowych wystąpiła w grobie nr 64/94 (wykop XII/94), należącym do najciekawszych grobów odkrytych w 1994 r. Na głębokości ok. 50 cm poniżej obecnej powierzchni użytkowej (112,95 m n.p.m.) zarysowała się jama grobowa w kształcie regularnego prostokąta o wymiarach 180x60-70 cm (ryc. 2 A). Jama zorientowana jest wzdłuż osi o kierunku wsch.-zach. z 15° odchyleniem na płn.wsch. Na gł. 112,94-112,91 długość jamy zmniejszyła się do 155 cm, szerokość do 60 cm, a jej krótsze boki lekko się zaokrągliły. W jamie na gł. 112,92-112,90, w odległości ok. 30 cm od zach. ściany jamy wystąpiła czaszka dziecka zmarłego w wieku 5-7 lat (ryc. 2 A). Kości szkieletu bardzo słabo zachowane; w grobie czytelne jedynie: czaszka ułożona na boku lewym, górne partie tułowia i kończyn górnych.

Na kości mostka, po stronie lewej, znajdowała się pusta skórzana pochewka noża z brązowym okuciem. W momencie odkrycia skórzana pochewka miała długość ok. 6 cm i szerokość 2,5 cm. Udało się wyeksplorować fragment o wymiarach 2,7x2,5 cm, oraz kilka drobnych blaszek brązu (ryc. 2 B). Skóra pochewki w jej dolnej partii złączona jest nitami o długości 0,5 cm. Na jednej stronie pochewki zachowało się część okucia brązowego wykonane z cienkiej blaszki zdobionej rzędami (?) wybijanych dołków (czytelne od strony wewnętrznej). Bezpośrednio na czaszce wystąpiła opaska z tkaniny¹ z naszytymi ozdobami: 9 kabłączków skroniowych z esowatymi uszkami, 7 cynowych ozdób-„paciorków”, 4 szklane paciorki oraz bardzo słabo zachowane, drobne fragmenty skręconego (?) drutu brązowego.

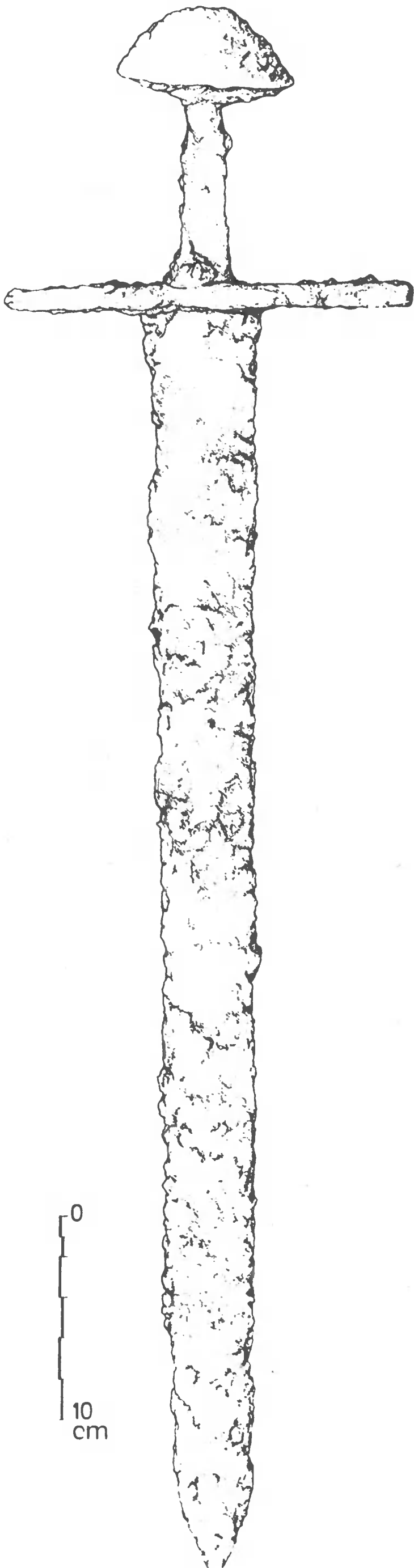
Ryc. 4. Dziekanowice, stan. 22 gm. Łubowo. Rzuty poziome i przekrój poprzeczny grobu nr 8/94.
Rys. W. Kujawa

Obserwacje poczynione podczas eksploracji pozwoliły na wykonanie rekonstrukcji opaski (jej splotu i przybliżonej szerokości), a także sposobu rozmieszczenia zawieszonych na niej ozdób (ryc. 3 A). Stan zachowania drutu brązowego utrudnia rekonstrukcję jego funkcji. Z pewnością pełnił rolę dodatkowej ozdoby opaski, ale być może służył także do zamocowania szklanych paciorków.

Występujące na opasce ozdoby rozmieszczone były asymetrycznie, lecz bardzo regularnie. Centralnie znajdował się niebieski, dwustożkowaty nieprzezroczysty paciorek szklany (wysokość 0,9 cm, średnica 1,2 cm, średnica kanalika 0,5 do 0,55 cm). Po obu jego stronach wystąpiły dwa paciorki szklane: z jego prawej strony szarobiały, nieprzezroczysty

¹ Do fragmentów tkaniny przywierały pojedyncze, krótkie włosy, natomiast przy dwu kabłączkach skroniowych zachowały się fragmenty drewna. W chwili oddawania niniejszego sprawozdania do druku tkanina, włosy i drewno oddane zostały do analiz i konserwacji.

Ryc. 5. Dziekanowice, st. 22, gm. Łubowo. Miecz z grobu nr 8/94. Rys. W. Kujawa

o kształcie kulistym (wysokość 0,6 cm, średnica 0,7 cm, średnica kanalika od 0,3 do 0,09 cm), natomiast z lewej żółty, matowy wykonany ze spiralnie skręconej taśmy szklanej (wysokość 0,7 cm, średnica 0,6 cm, średnica kanalika od 0,1 do 0,27 cm). Z lewej strony, za spiralnym szklanym paciorkiem wystąpiły dwa cynowe „paciorki”. Są podłużne, posiadają dwa cieńsze końce i cztery ramiona – „skrzydełka” utworzone przez cztery cienkie blaszki o grubości 0,15-0,18 cm. Ozdoby cynowe zachowane są słabo. Najlepiej zachowana (jedna z dwu występujących po lewej stronie) ma długość 2,3 cm i maksymalną szerokość 0,65x0,7 cm. Do opaski mocowane były przy pomocy czterech otworów (średnica 0,2 cm) w dwu sąsiednich „skrzydełkach”. Dalej po lewej stronie występuje grupa trzech kabłączków skroniowych, a za nimi grupa czterech następnych.

Z prawej strony za szklanym paciorkiem znajdują się dwa „paciorki” cynowe, za nimi dwa kabłączki skroniowe, dalej trzy „paciorki” cynowe i na końcu brązoszary, nieprzezroczysty w przybliżeniu beczułkowaty paciorek szklany (wysokość 0,55 cm, średnica 0,7 cm, średnica kanalika od 0,14 do 0,28 cm). W sumie po prawej stronie centralnego, niebieskiego paciorka szklanego znajduje się 9 ozdób, a po jego lewej stronie 10. Spośród 9 kabłączków skroniowych zawieszonych na opasce średnica wewnętrzna 7 nie przekracza 1 cm, a 2 waha się między 1,1 i 1,3 cm. Wszystkie wykonane są ze srebrnego drutu o średnicy od 0,15 do 0,35 cm.

Kabłączki skroniowe znajdowane na wcześnieśredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych, będące ozdobami głowy, mocowano na opaskach, czepcach lub chustach. Opaski wykonywano z tkaniny, skóry (niekiedy łączonych razem, a czasem dodatkowo z korą) lub wełny (H. Kóčka-Krenz 1993, s. 42-43). Nakrycia głowy, do których mocowano kabłączki skroniowe,

zdobiono niekiedy dodatkowo wplataną złotą nicią (A. Sikorski 1989/90, s. 166, ryc. 5:5b). Zawieszane na nakryciach głowy kobiet występowały pojedynczo, po dwa, trzy lub więcej. Bodaj zawsze stanowiły jedyną (samodzielną, nie występującą z innymi) ozdobę. Do wyjątków należy kolia z Cewlina na Pomorzu (W. Losiński 1958, s. 260-266, ryc. 8), gdzie dziewięciu kabłączkom towarzyszą różnokolorowe paciorki szklane, płytką brązowa i bursztynowy paciork. Do wyjątkowych ozdób głowy należy także opaska z Dziekanowic z zamocowanymi na niej różnorodnymi ozdobami.

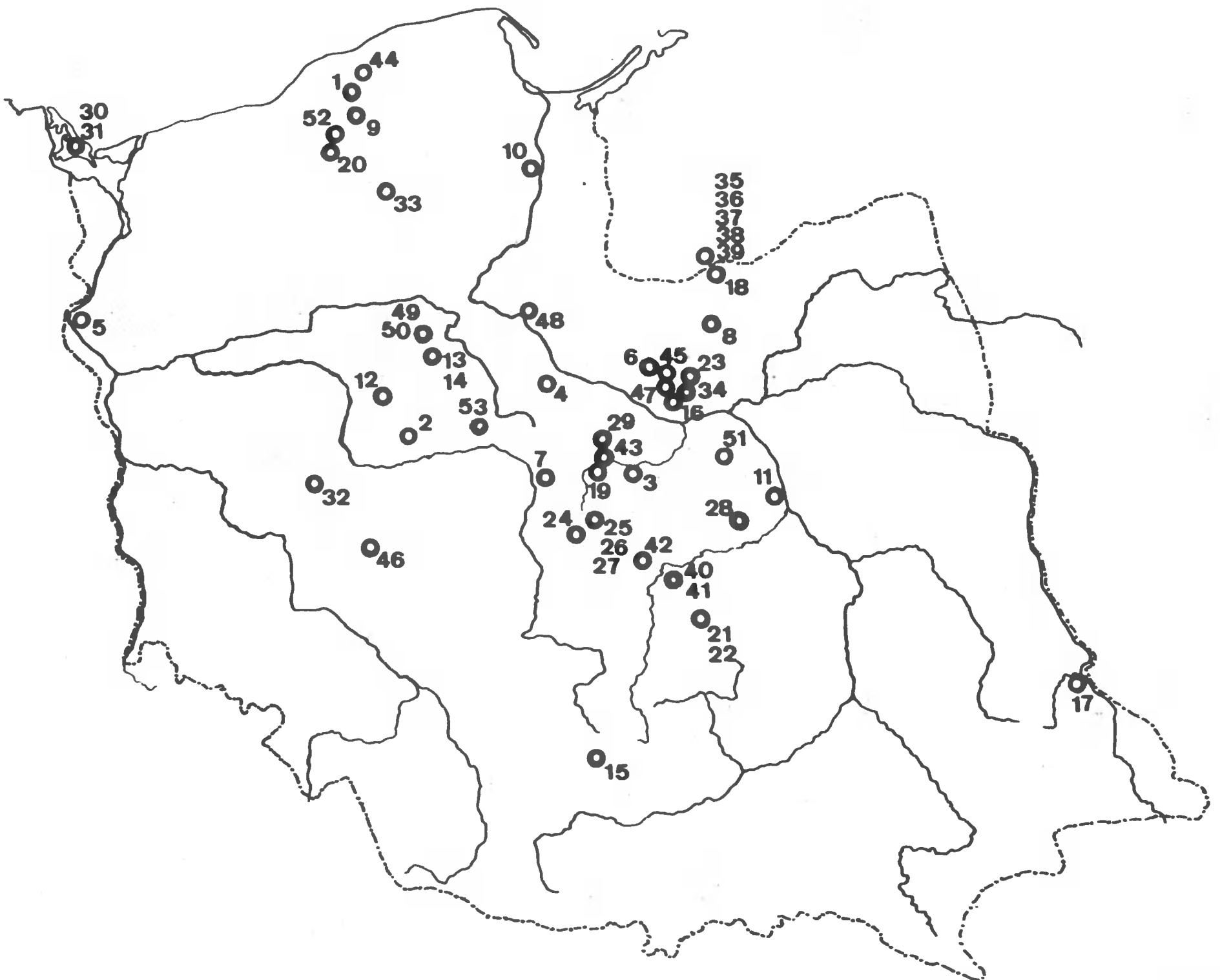
Drugim najciekawszym grobem odsłoniętym w 1994 r. był grób mężczyzny zmarłego w wieku *Maturus* (ok. 40 lat) (grób 8/94; por. ryc. 1). Na głębokości ok. 25 cm poniżej obecnej powierzchni użytkowej (gł. 113,09-113,07 m n.p.m.) odsłonięto zwarty układ kamieni o wymiarach 110 cm (wsch.-zach.) x 70 cm (płn.-płd.) (ryc. 4). Kamienie o średnicy 9-12 cm tworzyły jeden poziom. Płaszcz kamienny wystąpił nad tułowiem i udami zmarłego. Pod kamieniami (na gł. 112,95) odsłonięto pionowo ustawiony jelec miecza żelaznego, a 12 cm poniżej (gł. 112,84-112,83) kości szkieletu ludzkiego bardzo słabo zachowane. Regularna jama grobowa, zorientowana na osi o kierunku wschód-zachód (z odchyleniem 15° na płn.wsch.), miała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiary 240x95 cm. Zmarły ułożony był prosto na grzbiecie, głową na wschód, w pozycji wyprostowanej z rękoma wzdłuż tułowia. Nogi – wyprostowane w kolanach – ułożone były równolegle obok siebie (ryc. 4).

Do biodra prawego był dostawiony, lub przypasany (?) miecz z głownią wzdłuż nogi prawej. Na boku lewym, na wysokości pasa wystąpił nóż żelazny o długości 14,2 cm i szerokości ostrza ok. 1,3 cm (ryc. 3 B). Wokół szkieletu (na wysokości głowy i tułowia) występowały drobiny węgla drzewnego, a między nimi pojedyncze, bardzo drobne grudki nieokreślonej substancji o barwie brudnoczerwonej (ochra?).

Szkielet spoczywał na kilkunastu drobnych kamieniach leżących na dnie jamy grobowej. Kamienie te (poziom partii płn. 112,77; partii środkowej 112,80; partii płd. 112,82) stabilizowały zapewne deskę (?), na której złożono zmarłego w jamie. Widoczne równomierne przesunięcie zmarłego w północną partię jamy spowodowane jest ok. pięć centymetrową różnicą kamiennego podkładu.

Występujący w grobie miecz (ryc. 5) należy do typu X, B, 3 wg R. E. Oakeshotta (1964) i można go datować na wiek XI. Jest doskonale zachowany, a jego długość całkowita dochodzi do 78 cm. Głownia ma długość 62,5 cm, a szerokość 5 cm. Prosty jelec o przekroju niemal kwadratowym (1x1,25 cm) osiąga długość 20,1 cm. Trzpień o długości 9 cm zwęża się ku głowicy od 2,4 do 1,8 cm. Na trzpieniu (przy jelcu) zachowały się fragmenty drewnianej okładziny rękojeści. Podstawa głowicy ma 8,7 cm długości, a jej wysokość wynosi 4 cm.

Z terenów Polski piastowskiej posiadamy informacje odnośnie 53 przypadków mieczy towarzyszących szkieletom ludzkim (tabela 1). Znajdiska te skupiają się na dwu obszarach: przede wszystkim w centralnej części ówczesnej Polski oraz na Pomorzu Środkowym (ryc 6). Granice pierwszego stanowią: rzeka Narew na płn.wsch., środkowa Wisła na wsch., dolny i środkowy bieg Pilicy (z dwoma cmentarzyskami na jej płd. brzegu – Końskie, woj. kieleckie i Psary, woj. piotrkowskie), Widawka od płd. i środkowa Warta od zach. Granicę płn. wyznacza linia Poznań-Bydgoszcz i rzeka Drwęca. Na tak zarysowa-

Ryc. 6. Miejscowości z mieczami w grobach w odkrytych granicach Polski piastowskiej.
Wg A. Nadolskiego z uzupełnieniami autora, rys. M. Łomnicki

nym obszarze wyróżnić można dwa skupiska. Jedno – Wielkopolsko-Kujawskie, gdzie znaleziska grobów z mieczami występują w rozproszeniu, oraz drugie – Ziemia Łęczycka i Mazowsze Płockie, o znacznym zagęszczeniu grobów z mieczami.

Na drugim wyodrębniającym się obszarze (Pomorzu Środkowym) znaleziska mieczy skupiają się między górnymi i środkowymi biegami rzek Słupii i Wieprzy. Poza tymi dwoma wyróżnionymi obszarami znaleziska grobów z mieczami występują sporadycznie i pojedynczo (por. ryc. 6). Stosunkowo duża liczba dotychczasowych znalezisk jest przypadkowa, a publikowane dane są niepełne. Dlatego też w chwili obecnej (bez szczegółowej weryfikacji wszystkich informacji) trudno o szerszą analizę. Spośród 53 znalezisk jedynie odnośnie 15 (28,3%) wiemy po której stronie zmarłego miecz leżał. W 8 grobach miecz spoczywał przy jego lewym, a w 7 przy prawym boku. We wszystkich 15 przypadkach ostrza mieczy skierowane były w stronę nóg, a rękojeści znajdowały się w okolicach pasa, klatki piersiowej lub barku. Dodatkowo w jednym przypadku (Barwino, woj. słupskie) rękojeść znajdowała się przy nogach, a ostrze przy twarzy.

A.

Tabela 1

Zestawienie grobów szkieletowych z mieczami z terenu Polski piastowskiej z 2 połowy X-XII w. (por. ryc. 6)

Lp.	Miejscowość	Nr grobu	Lokalizacja grobu na cmentarzysku	Typ miecza*	Lokalizacja miecza w grobie	Chronologia grobu	Literatura
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Barwino woj. śląskie	1	?	„X”	rękojeść przy nogach, ostrze przy twarzy	XI w.	Nadolski 1954, s. 146. Samowska 1955, s. 276, ryc. 2.
2	Biechowo woj. poznańskie	?	?	?	?	?	Rajewski 1937, s. 31, 48.
3	Bocheń woj. skierniewickie	?	?	?	?	?	Rauhut 1971, s. 589-590.
4	Brześć Kuj. woj. wrocławskie	71	środkowa partia części N	Z	jelec na wysokości prawego przedramienia na głównej kości prawej dłoni	XI w.	Nadolski 1954, s. 26, 146, ryc. 3, tabl. VII:2. Samowska 1955, s. 276-277, 308, ryc. 3. Kaszewscy 1971, s. 390-391, ryc. 4, ryc. 59, tabl. I.
5	Cedynia woj. szczecińskie	558	S-SW partia cmentarzyska	X, B?, 1	lewa strona	k. XI-1 poł. XII w.	Malinowska-Lazarczyk 1982, s. 31-32, 70, 91. Głosek 1984, s. 155.
6	Chudzyno woj. płockie	?	?	?	?	XI/XII w. (?)	Rauhut 1971, s. 490.
7	Chwałborzyce woj. konińskie	?	?	?	przy boku szkieletu	XI w.	Jakimowicz 1935, s. 226. Nadolski 1954, s. 146.
8	Ciechanów woj. łoc.	?	?	α /1**	?	2 poł. XI w.	Antoniewicz, Janowski 1955, ryc. 1 i 3. Rauhut 1971, s. 570.
9	Ciechlup woj. śląskie	?	?	α /3	?	XII w.	Nadolski 1954, s. 27, 28, 146.
10	Cieple woj. gdańskie	5	?	Z	?	XI w.	Łęga 1930, s. 203, 206-207, 481, 612, ryc. 294. Nadolski 1954, s. 26, 146. Samowska 1955, s. 277, ryc. 4.
11	Czersk woj. warszawskie	609	przy N murze kościoła	X, A, 3	?	2 poł. (3 ćw. ?) XI w.	Rauhut 1971, s. 596.
12	Dzieskanowice woj. poznańskie	8/94	E-SE partia cmentarzyska	X, B, 3	pezy prawym pasie i udzie, na sztychu i jelcu	XI w.	—
13	Gąsawa woj. bydgoskie	?	?	?	?	?	Rajewski 1937, s. 33, 48. Nadolski 1954, s. 148.
14	Gąsawa woj. bydgoskie	?	?	?	?	?	jw.
15	Grodziec woj. katowickie	?	?	„X”	obok szkieletu	X w.	Nadolski 1954, s. 148. Samowska 1955, s. 282, ryc. 10. Zoll-Adamikowa 1971, s. 58.
16	Gromice woj. płockie	?	?	M	?	IX w.	Nadolski 1954, s. 24, 148, 204, tabl. II:4. Rauhut 1971, s. 492.
17	Gródek nad Bugiem woj. zamojskie	?	?	XI, A, 1a	lewa strona — obok klatki piersiowej na jelcu i ostrzu	XII w.	Jastrzębski, Maciejczuk 1988, s. 55-61.
18	Grzebsk woj. ciechanowskie	3	SW partia mocno zniszczonego cmentarzyska	X, A, 1a	na wysokości prawego uda i podudzia	2 poł. XI lub 1 poł. XII w.	Rauhut 1971, s. 536, tabl. VII:1, ryc. 23. Zawadzka-Antosik 1973, s. 468, 484. Głosek 1984, s. 157.
19	Karsznice woj. płockie	?	?	R	?	X w.	Nadolski 1954, s. 24, 25, 148, tabl. III:1. Samowska 1955, s. 281, ryc. 11.
20	Kępско woj. koszalińskie	?	?	D	?	IX w.	Łęga 1930, s. 203, 205, tabl. XLVIIIa. Nadolski 1954, s. 148, tabl. I:2.
21	Końskie woj. kieleckie	71	środkowo-południowa, bogatsza partia cmentarzyska	Z	przy prawym boku	XI w.	Gąssowski 1952, s. 130, ryc. 33, tabl. X:14i XV. Nadolski 1954, s. 26, 148, tabl. VII:4. Samowska 1955, s. 284.
22	Końskie woj. kieleckie	170	środkowa, bogatsza partia cmentarzyska	„X”	przy lewym boku	X w.	Gąssowski 1952, s. 152, ryc. 51, tabl. XIV:1i XV. Nadolski 1954, s. 23, 26, 148, tabl. V:2. Samowska 1955, s. 284, ryc. 13.
23	Korzybie Małe (Duże) woj. ciechanowskie	8	SE (?) partia cmentarzyska	„X”	przy prawym boku	X-XI w.	Rutkowski 1906, s. 26, ryc. 9. Kostrzewski 1929, s. 225, ryc. 825. Rajewski 1937, s. 71. Nadolski 1954, s. 148, tabl. VI:1. Samowska 1955, s. 284, ryc. 14. Rauhut 1971, s. 504, 515, tabl. III:4.
24	Kwiatkowiec woj. sieradzkie	?	?	?	?	wczesno-historyczny	Jakimowicz 1935a, s. 271.
25	Lutomiersk woj. łódzkie	1/40	?	S	?	X-pocz. XI w.	Nadolski 1954, s. 150. Samowska 1955, s. 285, ryc. 18a-b. Abramowicz i in. 1959, s. 49, tabl. 33.
26	Lutomiersk woj. łódzkie	2/40	SE partia cmentarzyska	„X”	?	X-XI w.	Nadolski 1954, s. 150. Samowska 1955, s. 285, ryc. 19. Abramowicz i in. 1959, s. 26-27.
27	Lutomiersk woj. łódzkie	68	północno-środkowa partia cmentarzyska	„X”	lewy bok, głowica przy łokciu, sztych poniżej kolana	XI w.	Nadolski 1954, s. 150, tabl. V:3. Abramowicz i in. 1959, s. 50, tabl. 34a.

B.

1	2	3	4	5	6	7	8
28	Mała Wieś woj. radomskie	?	?	X, A, 1 (?)	?	2 poł. XI-pocz. lub 1 poł. XII w.	Nadolski 1954, s. 150. Samowska 1955, s. 287, 305. Rauhut 1971, s. 594, ryc. 43. Głosek 1984, s. 159.
29	Mnich woj. płockie	3	?	?	?	?	Lencewicz 1912, s. 18. Nadolski 1954, s. 150.
30	Nieprzemien woj. szczecińskie	5	?	α	?	XII w.	Nadolski 1954, s. 28, 152, tabl. X:2.
31	Nieprzemien woj. szczecińskie	6	?	α	?	XII w.	Nadolski 1954, s. 28, 152.
32	Olszewo woj. leszczyńskie	?	?	?	przy szkielecie	?	Rajewski 1937, s. 36, 48. Nadolski 1954, s. 152.
33	Pawłówko woj. słupskie	?	?	?	?	?	Nadolski 1954, s. 152.
34	Pilichowo woj. płockie	?	kilka grobów w jednym miecz	?	?	?	Nadolski 1954, s. 168. Rauhut 1971, s. 495.
35	Pokrzywnica Wielka woj. olsztyńskie	6	S, SW partia cmentarzyska (przy pustym placu)	XI, A, 1	lewa strona	k. XI-1 poł. XII w.	Rauhut 1971, s.540, ryc. 27, 28, tabl. VIIIb; IXe. Rauhut, Długopolska 1971, s. 301, tabl. Id.
36	Pokrzywnica Wielka woj. olsztyńskie	10	S, SE partia cmentarzyska, w rzędzie między grobami 13 i 15	X, E, S	przy prawym boku (zgięty i złamany)	pocz. XII w.	Rauhut, Długopolska 1971, s. 304-305, 334, 337, ryc. 347.
37	Pokrzywnica Wielka woj. olsztyńskie	16	E partia cmentarzyska (na osi N-S)	Z „szczególny”	lewa strona (złamany)	X/XI-1 poł. XI w.	Rauhut, Długopolska 1971, s. 310, 312, 334, 336, 337, ryc. 43, 45, 89, tabl. VIa.
38	Pokrzywnica Wielka woj. olsztyńskie	19	S, SE partia cmentarzyska, na E od grobu 10, w rzędzie między gr. 17 i 18	α/3	prawa strona (złamany)	k. XI-1 poł. XII w.	Rauhut, Długopolska 1971, s. 316, 337.
39	Pokrzywnica Wielka woj. olsztyńskie	31	N, NE partia cmentarzyska	XI, B ?, 1	lewy bok	1 poł. XII w.	Rauhut, Długopolska 1971, s. 326, 328, 334, 336-337, 346, ryc. 78.
40	Psary woj. piotrkowskie	13	partia środkowa, przy E — zniszczonej partii cmentarzyska	X, A, 1	lewy bok, głowica poniżej barku, sztych poniżej kolana	2 poł. XI-pocz. lub 1 poł. XII w.	Trębaczewicz 1963, s. 138, 145, tabl. 2a; 5:4.
41	Psary woj. piotrkowskie	23	w jednym, E rzędzie z grobem 13	„X”	?	XI-XII w.	Trębaczewicz 1963, s. 146, tabl. V:3.
42	Rzeczków woj. piotrkowskie	?	kurhan	α	?	XI w.	Nadolski 1954, s. 152, tabl. IX:2.
43	Siemianice woj. płockie	?	?	?	?	?	Nadolski 1954, s. 152.
44	Słupsk woj. loco	?	?	?	?	?	Nadolski 1954, s. 154.
45	Starożreby woj. płockie	?	?	α/3	?	XII w.	Rauhut 1971, s. 500, tabl. Ib.
46	Śląskowo woj. leszczyńskie	?	groby szkieletowe, przy jednym miecz	?	?	?	Rajewski 1937, s. 42, 48. Nadolski 1954, s. 154. Samowska 1955, s. 293.
47	Umienino-Lubki woj. płockie	?	?	?	?	?	Nadolski 1954, s. 150. Samowska 1955, s. 285, 295. Rauhut 1971, s. 504.
48	Złotonia*** woj. toruńskie	?	?	T	?	X w.	Łęga 1930, s. 610, tabl. XLVII:293; Nadolski 1954, s. 154, tabl. IV:1.
49	Żnin woj. bydgoskie	?	kilka (?) grobów, w dwu po jednym mieczu	?	?	?	Rajewski 1937, s. 44, 48. Nadolski 1954, s. 154.
50	Żnin woj. bydgoskie	?	jw.	?	?	?	jw.
51	Żuków woj. warszawskie	?	?	α/3	w grobie	XII w.	Nadolski 1954, s. 27, 28, 75, 154. Rauhut 1971, s. 594.
52	Żydowo woj. słupskie	?	?	Z	?	k. X-pocz. XI w.	Łęga 1930, s. 203. Nadolski 1954, s. 26, 154, tabl. VII:5. Samowska 1955, s. 295, 296, ryc. 31.
53	Ostrowąż woj. konińskie	1/56	?	X, B, 3	?	k. X-poł. XI w.	Jasnosz 1957-1958, s. 107-108. Śmigielski 1957, s. 291. Kara 1991, s. 115.

* Typy mieczów wg J. Petersena (1919): D, M, R, S, T, „X”, Z; wg A. Nadolskiego (1954): α; wg R. E. Oakeshotta (1964): X, XI.

** Zastosowane skróty: pocz. – początek; k. – koniec; poł. – połowa; ćw. – ćwierć; w. – wiek; woj. – województwo; E – wschód; W – zachód; N – północ; S – południe.

*** Wg Z. Rajewskiego (1937, s. 71) miecz nie został znaleziony w grobie, lecz wyłowiono go z Wisły.

Zaledwie w kilku przypadkach posiadamy dodatkowe informacje o ułożeniu mieczy w grobach. W Brześciu Kujawskim, woj. włocławskie (grób 71) na głowni spoczywały kości dłoni. W Gródku nad Bugiem, woj. zamojskie miecz spoczywał na wysokości klatki piersiowej i był ustawiony na jelcu i ostrzu (podobnie jak w grobie w Dziekanowicach). Natomiast w Psarach, woj. piotrkowskie (grób 13) głowica znajdowała się poniżej barku, a sztych poniżej kolana.

Na większości cmentarzysk groby z mieczami należą do znalezisk pojedynczych. Zaledwie na kilku wystąpiły po dwa groby (Gąsawa i Żnin, woj. bydgoskie; Końskie, woj. kieleckie; Nieprzemina, woj. szczecińskie; Psary, woj. piotrkowskie), raz trzy (Lutomiersk, woj. łódzkie) i raz pięć (Pokrzywnica Wielka, woj. olsztyńskie). Należy zaznaczyć, iż ostatni przykład, o wyjątkowej liczbie grobów z mieczami, pochodzi z terenów pogranicza polsko-pruskiego. Prawdopodobnie tak znaczna ilość mieczy oraz odmienny sposób ich potraktowania (trzy z pięciu przed włożeniem do grobu zostały zgięte lub złamane) jest rezultatem pruskich wpływów.

Z 53 znalezisk mieczy w grobach w wypadku 36 (67,95%) określono ich typ. Najczęściej w grobach występowały miecze typu X (iks) (14) i α (9). Miecze pozostałych typów występowały rzadziej: pięciokrotnie typ Z, trzykrotnie typ XI i pojedynczo typ D, M, R, S, T.

Jeszcze mniej informacji posiadamy odnośnie lokalizacji grobów z mieczami w obrębie cmentarzysk. Z jednej strony jest to wynik niepełnych publikacji (w tym brak planów), a z drugiej charakteru znalezisk – odkryć przypadkowych i niepełnego rozpoznania cmentarzysk. Niemniej można wysunąć ogólny wniosek, iż groby z mieczami w większość przypadków występowały na „obrzeżach” cmentarzysk. Jedynie w Końskich zlokalizowane zostały w środkowej partii cmentarzyska.

Omawiane cmentarzysko w Dziekanowicach datowane jest na okres od połowy XI po wiek XII. W chwili obecnej początki użytkowania cmentarza można wiązać z latami przypadającymi na okres tuż po najeździe Brzetysława II.

Przedstawione wyżej groby odsłonięte zostały we wschodniej, a grób nr 8/94 w południowo-wschodniej partii cmentarzyska. Lokalizacja obu grobów oraz ich wyposażenie przemawiają za chronologią XI-wieczną. Mała średnica kabłączków skroniowych w grobie 64/94 pozwala łączyć ten grób z początkami cmentarza.

Bibliografia

Abramowicz A., Nadolski A., Poklewski T.

1959 *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, Łódź.

Antoniewicz J., Janowski J.

1955 *Miecz wczesnośredniowieczny odkryty w Ciechanowie na płn. Mazowszu*, WA, t. 22, s. 83-85.

Gąssowski J.

1950 *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, MW, t. 2 (1952), s. 71-176.

Głosek M.

1984 *Miecze środkowoeuropejskie z X-XV wieku*, Warszawa.

Jakimowicz R.

1935 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych za rok 1927*, WA, t. 13, s. 216-232.

1935a *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1928 r.*, WA, t. 13, s. 232-278.

Jasnosz S.

1957-1958 *Z badań ratowniczych w Ostrowążu w pow. konińskim*, PA, t. 11, s. 105-110.

Jastrzębski S., Maciejczuk J.

1988 *Grób wczesnośredniowieczny z Gródka nad Bugiem, stan. 1 c, woj. zamojskie*, [w:] G. Labuda i S. Tabaczyński (red.), *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, t. 2, Wrocław, s. 55-61.

Kara M.

1991 *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, [w:] L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Wrocław, s. 99-120.

Kaszewscy E., Z.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*, MSiW, t. 1, s. 365-434.

Kostrzewski J.

1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.

Kóčka-Krenz H.

1993 *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

Lencewicz S.

1912 *Sprawozdanie z poszukiwań w Mnichu w Kutnowskim*, Św, t. 10 (1913), s. 15-20.

Łęga W.

1930 *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń.

Łosiński W.

1958 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cewlinie, pow. Koszalin*, MZ, t. 4, s. 251-284.

Malinowska-Łazarczyk H.

1982 *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyńi*, t. 1-2, Szczecin.

Nadolski A.

1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.

Oakeshott R. E.

1964 *The sword in the Age of Chivalry*, New York-Washington.

Petersen J.

1919 *De norske vikingesverd*, Kristiania.

Rajewski Z.

1937 *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego*, PA, t. 6, s. 28-85.

Rauhut L.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, MSiW, t. 1, s. 435-656.

Rauhut L., Długopolska L.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica*, WA, t. 36, s. 292-353.

Rutkowski L.

1906 *Cmentarzysko rządowe w Korzybiu, Św*, t. 7 (1907), s. 22-31.

Sarnowska W.

1955 *Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce, Św*, t. 21, s. 273- 323.

Sikorski A.

1989/1990 *Tkaniny z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska „szkieletowego” w Dębczynie, gm. Białogard, województwo koszalińskie*, MZ, t. 35/36, s. 159-172.

Śmigielski W.

1957 *Ostrowąż, pow. Konin*, ZOW, t. 23, s. 291.

Trębaczewicz T.

1963 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne we wsi Psary, pow. Piotrków Trybunalski*, PiMMAEŁ (seria archeologiczna), t. 9, s. 131-147.

Wrześciński A., J.

1992 *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Dziekanowicach, stan. 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie*, WSA, t. 1, s. 103-112.

1993 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22 – sezon badawczy 1992*, WSA, t. 2, s. 157-184.

Zawadzka-Antosik B.

1973 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obudowie kamiennej w Grzebsku, pow. Mława*, WA, t. 38 (1974), s. 461-492.

Zoll-Adamikowa H.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski*, t. 2, Wrocław.

ZWEI INTERESSANTE GRÄBER VON DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN SKELLETGRÄBERFELD IN DZIEKANOWICE, FST. 22, GEM. ŁUBOWO, WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1964 bis heute hat man auf dem frühmittelalterlichen Skelletgräberfeld in Dziekanowice, Gem. Łubowo, Woj. Poznań ein Gelände von 1500 m² untersucht und dabei 218 Skelletgräber und 3 leere Gräber (Abb. 1) freigelegt. Infolge einer Analyse des Skelletgutes konnte man 245 Toten unterscheiden. Die Dziekanowice Gruppe bestand in 24,5 % aus toten Kindern (bis 6 Jahre), ca. 7,3% bildeten ältere Kinder (7-14 Jahre) und ca. 7,8% Jugendliche. Die Erwachsenen mit voller Produktions- und Reproduktionsleistung bildeten nicht ganz 52,5% und ältere Personen (über 55 Jahre) 4,9%.

Ein der interessantesten von den freigelegten Gräbern war das Grab eines Kindes (64/94), daß im Alter 5-7 Jahre gestorben ist (Abb. 1 und 2). Am Ende des Brustknochens des Kindes (das in der Ost-West-Achse, mit dem Kopf nach Westen bestattet ist) befand sich eine Ledermesserscheide mit Bronzebeschlag (Abb. 2A). Unmittelbar auf dem Schädel war eine Gewebefasche mit aufgenähten Schmuckstücken: 9 silbernen Schläfenringen mit s-förmigen Enden; 7 Zinnschmuckstücken-„Perlen“, 4 Glasperlen und schwach erhaltenen Bronzedrahtfragmenten angebracht (Abb. 3A).

Das zweite interessanteste, im Jahre 1994 freigelegte Grab war das Grab eines Mannes (8/94), der im Alter von ca. 40 Jahren gestorben ist (Abb. 1 und 4). Das Skellet lag in der Ost-West-Achse (mit dem Schädel nach Osten) und war mit Steinpflaster über dem Rumpf und den Schenkeln des Toten bedeckt. Bei der rechten Körperseite lag (zugestellt oder umgegürt), mit dem Griff dem rechten Bein entlang, ein Eisenschwert (Gesamtlänge - 78 cm, Griffbreite - 5 cm, Länge des Korbs - 20,1 cm) vom Typ X, B, 3 (nach R.E. Oakeshott), der auf 11. Jh. (Abb. 5) datiert werden kann. An der linken Körperseite, auf der Hüftenhöhe befand sich ein Eisenmesser (Abb. 3B). Der im Grab befindliche Schwert gehört zu den 53 Befunden von „Gräberschwertern“, die aus dem Gebiet des polnischen Piastenreiches stammen (Tabelle 1; Abb. 6).

Beide genannten Gräber können auf 11. Jh. datiert werden. Kleine Durchmesser der Schläfenringe (7 waren dünner als 1 cm, 2 waren zwischen 1,1 und 1,3 cm) lassen es zu, das Grab 64/94 mit der 1. Hälfte des 11. Jh. – mit den Anfängen des Gräberfeldes – zu verbinden. Infolge der bisherigen Beobachtungen kann man die Zeit seiner Entstehung mit den auf die Zeit gleich nach dem Einfall des Brzetyslaw II fallenden Jahren verbinden.

Abbildungen

1. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Lageplan der Grabungsflächen aus den Jahren 1991-1994. Gez. W. Kujawa
2. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. A – Grundriß des Grabes Nr. 64/94; B – Teil einer Ledermesserscheide mit Bronzebeschlag. Gez. W. Kujawa
3. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. A – Rekonstruktion einer Binde aus dem Grab Nr. 64/94; B – Eisenmesser aus dem Grab Nr. 8/94. Gez. W. Kujawa
4. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Grundriße und Querschnitt des Grabes Nr. 8/94. Gez. W. Kujawa
5. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Schwert aus dem Grab Nr. 8/94. Gez. W. Kujawa
6. Orte mit Schwertern in den Gräbern, die in Grenzen des polnischen Piastenreiches liegen (vgl. Tabelle 1). Nach A. Nadolski (1954) mit Ergänzungen von Verfasser, Gez. M. Łomnicki

Tabellen

1. Zusammenstellung von Skelettgräbern mit Schwertern aus dem Gebiet Polens aus der 2. Hälfte des 10.-12. Jh. (vgl. Abb. 6)

Adres autorów:

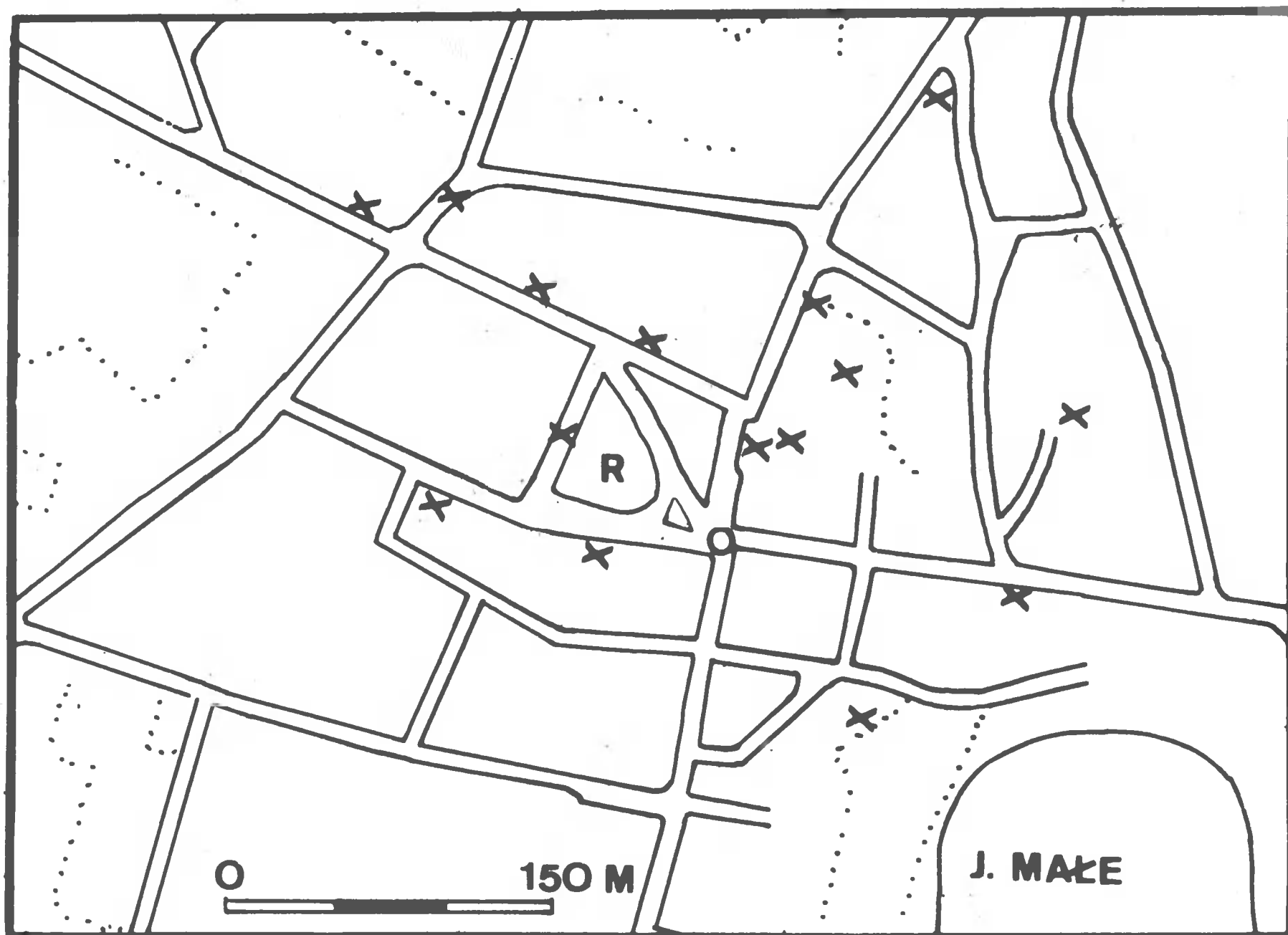
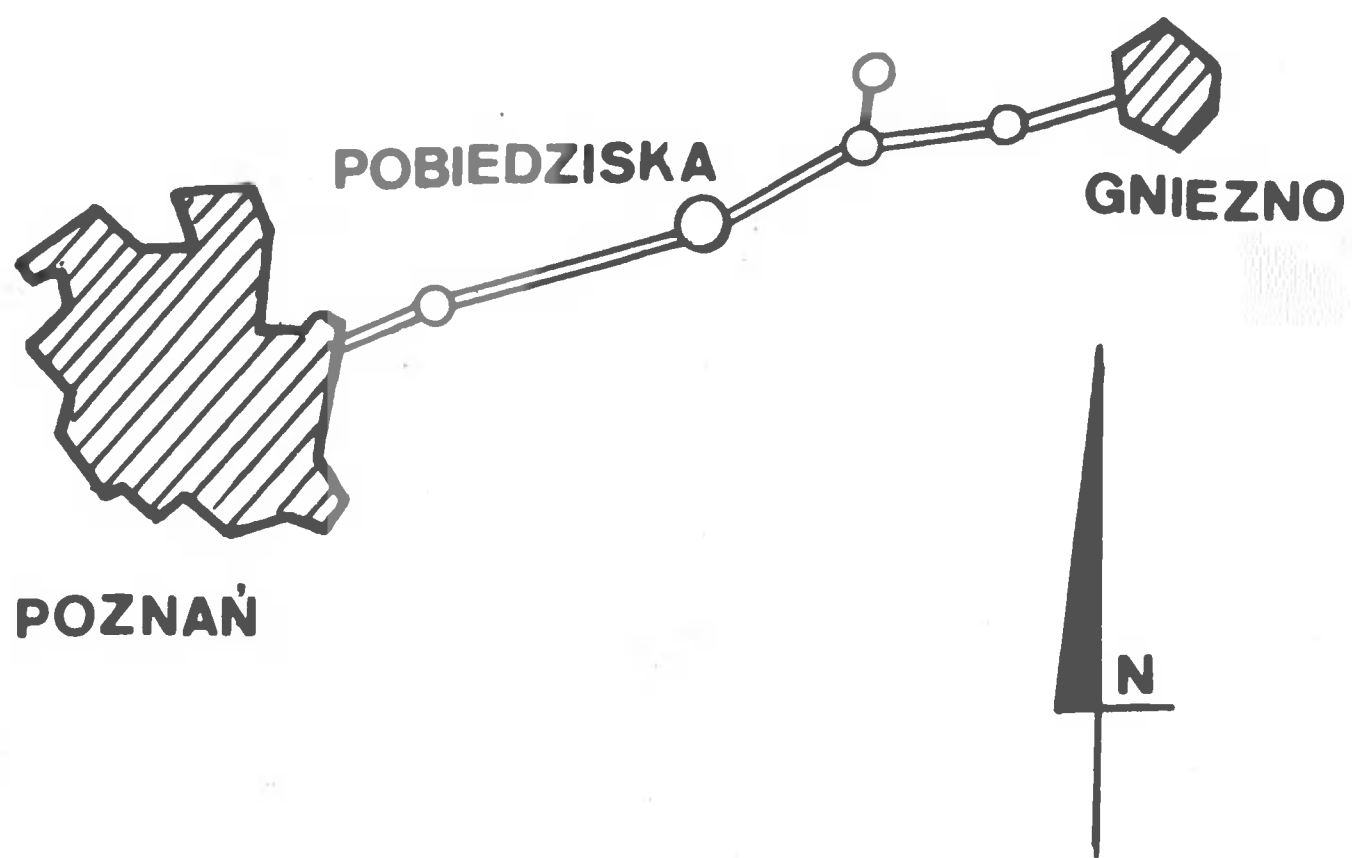
mgr mgr Anna i Jacek Wrzesińscy
 Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
 62-261 Lednogóra

JACEK WRZESIŃSKI

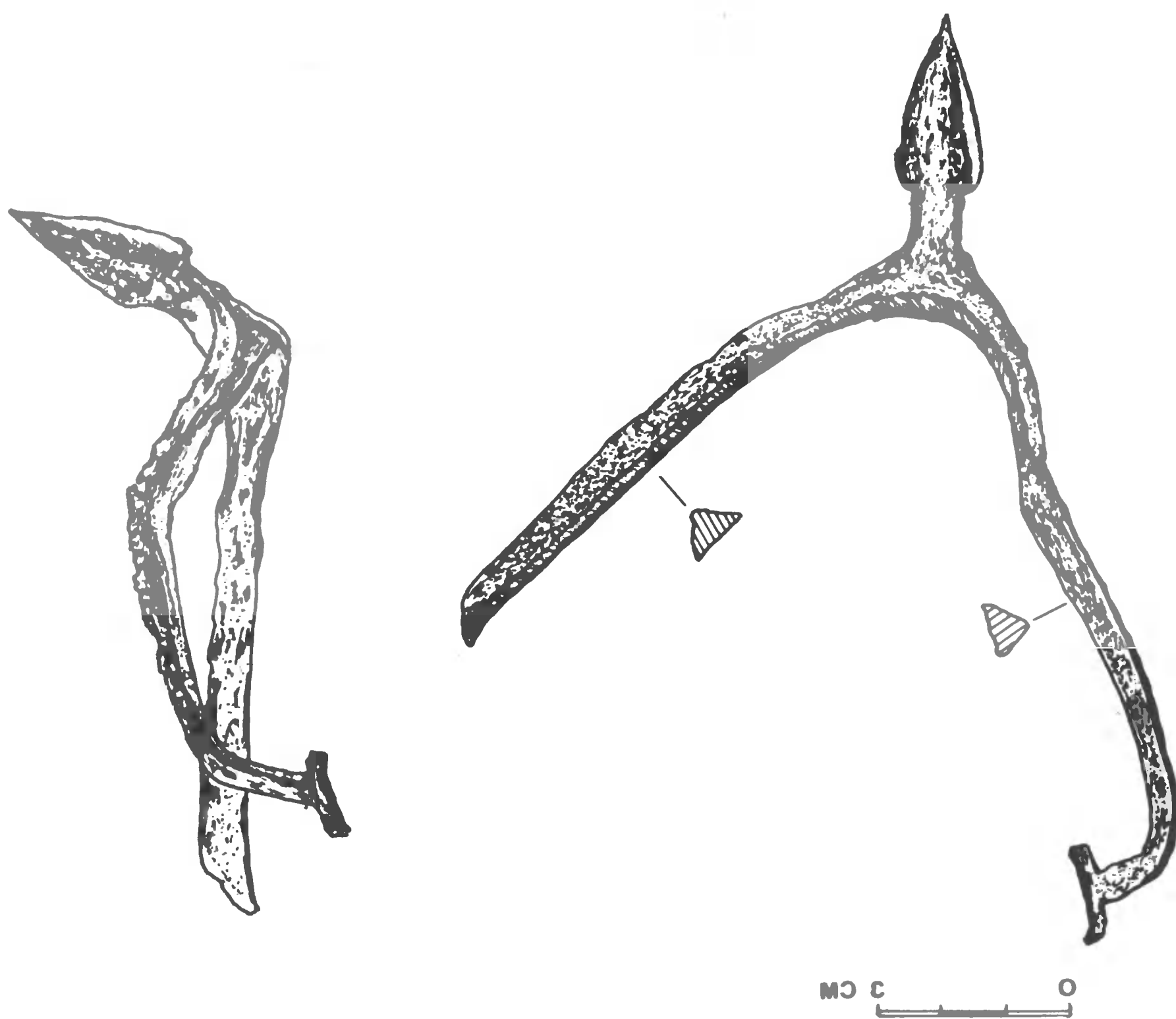
ZNALEZISKO WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ OSTROGI ŻELAZNEJ Z POBIEDZISK, GM. LOCO, WOJ. POZNAŃSKIE

Podczas prac ziemnych na rynku w Pobiedziskach, gm. loco, woj. poznańskie, pan Zenon Maciejewski natrafił w 1986 r. na żelazną ostrogę, którą przekazał autorowi. Znalaziona została na hałdzie przy wykopie w południowo-wschodnim narożniku rynku, przy schodach budynku, gdzie przez wiele lat mieściła się apteka. Od narożnika tego budynku na południe biegnie ulica Kostrzyńska, a na wschód Czerniejewska (ryc. 1).

Ostroga (ryc. 2) należy do typu II, odmiany 5 wg Z. Hilczerówny (1956), datowanego na wiek XIII, szczególnie drugą połowę, oraz na początek wieku XIV. Długość ostrogi wynosi 13,5 cm; kabłąk – w kształcie litery V wygięty jest kolankowato w partii zaczepów. Ramiona, o zachowanej rozpiętości 9,5 cm, wykonane są ze sztabki o przekroju trójkątnym (szerokość 0,6 cm; wysokość 0,45 cm). Zaczepy płytkowe (uszkodzone, jeden złamany) miały pierwotnie dwa otwory. Bodziec długości 4,6 cm, o stożkowatym kolcu (wysokość kolca 2,5 cm; średnica podstawy 1,1 cm) osadzony jest na krótkiej szyjce o długości 1,2 cm; średnicy 0,65 cm.

Ryc. 1. Pobiedziska, gm. loco. Plan sytuacyjny z zaznaczonym miejscem znalezienia ostrogi (R – rynek; o – miejsce znalezienia ostrogi; x – lokalizacja stanowisk zarejestrowanych w ramach AZP, datowanych na okres wczesnego i późnego średniowiecza). Rys. P. Iwanowski

Ryc. 2. Pobiedziska, gm. loco. Wczesnośredniowieczna ostroga żelazna. Rys. P. Iwanowski

Bibliografia

Hilczerówna Z.

1956 *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań.

FRÜHMITTELALTERLICHER EISENSPORN AUS POBIEDZISKA, GEM. LOCO, WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Erdarbeiten auf dem Marktplatz in Pobiedziska hat Herr Zenon Maciejewski im Jahre 1986 einen Eisensporn gefunden, den er dem Verfasser übergeben hat. Der Sporn wurde in einer Halde bei der Grube in südöstlicher Marktplatzecke, bei den Treppen eines Gebäudes gefunden, wo jahrelang eine Apotheke war. Der Sporn gehört zum Typ II, Variante 5 nach Z. Hilczerówna (1956), datiert auf 13. Jh, insbesondere seine zweite Hälfte, und auf den Anfang des 14. Jh.

Abbildungen

1. Pobiedziska, Gem. loco. Lageplan mit bezeichneter Stelle der Spornfreilegung (R – Marktplatz; o – Stelle der Spornfindung; x – Lage der im Rahmen der Archäologischen Aufnahme Polens registrierten Fundstellen, die auf Früh- und Spätmittelalter datiert werden). Gez. P. Iwanowski
2. Pobiedziska, Gem. loco. Frühmittelalterlicher Eisensporn. Gez. P. Iwanowski

Adres autora:

mgr Jacek Wrzesiński
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

MARLENA MAGDA-NAWROCKA

ŚREDNIOWIECZNY MIECZ ZE ZBĄSZYNIA, GM. LOCO, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE

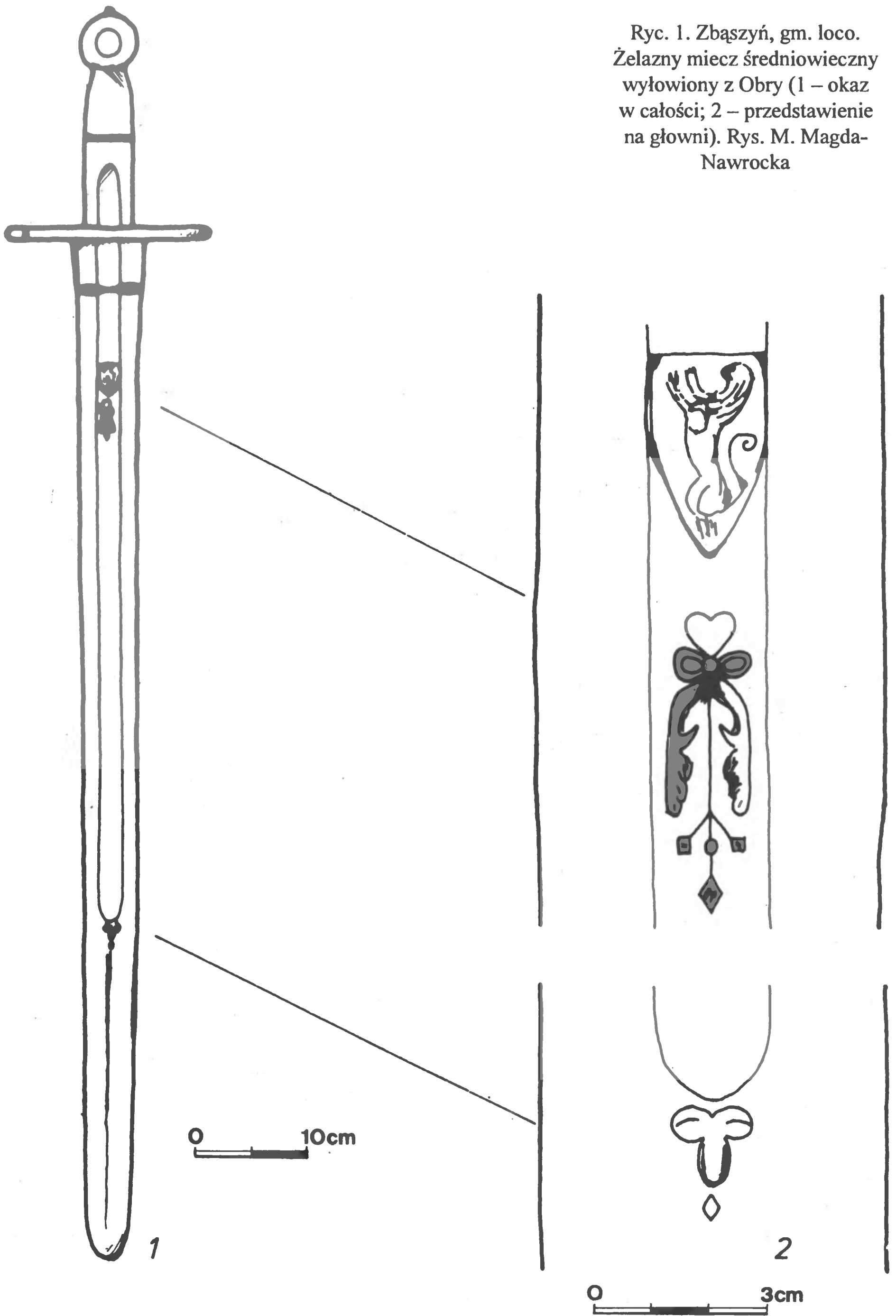
W zbiorach Muzeum Regionalnego w Zbąszyniu znajduje się dobrze zachowany i dotąd nie publikowany średniowieczny miecz żelazny. Według informacji uzyskanej od Franciszka Zierke, zamieszkałego w Zbąszyniu, został on przypadkowo wydobyty przed II wojną światową z Obry, w pobliżu młynów zamkowych.

Jest to miecz bojowy, obosieczny. Posiada masywną głownię ze sztychem o końcu zaokrąglonym. Tylni i przedni płaz jest zaopatrzony w zbrocze rozpoczynające się na trzpieniu i zanikające w odległości 30 cm od sztychu. Zajmuje ono około 1/3 szerokości głowni. Na przednim i tylnim płazie miecza (wyróżniono je ze względu na obecność ornamentu na głowni), w obrębie zbrocza i pod nim, znajdują się rowki, pierwotnie wypełnione najprawdopodobniej bliżej nieokreślonym metalem. Rowki te przechodzą w odległości 13 cm od nasady głowni w znak heraldyczny z przedstawieniem lwa wspinającego się na tylnich łapach, zwróconego w lewą stronę, z pojedynczym esowato wygiętym ogonem zadartym do góry i kulkowato pogrubionym w połowie. Znajduje się on w trójkątnej tarczy heraldycznej. Pod tarczą z lwem umiejscowiono dość czytelny ornament roślinny, nieco zgeometryzowany. Również pod zakończeniem zbrocza występuje motyw trójlistny z rombem. Trzpień szeroki i masywny, jest najszerszy przy nasadzie, zwęża się łukowato przy głowicy. W przekroju jest prostokątny, obecnie wygięty do tyłu (trzpień wychylony od osi głowni o około 30 mm). Głowica jest masywna, owalna, pogrubiona przy nasadzie, a zwężająca się ku końcowi trzpienia i umocowana stożkowatym nitem. Jelec jest prosty, dość krótki i masywny, w przekroju czworokątny, jego końce są lekko pogrubione.

Wymiary miecza: długość całkowita 109 cm; długość głowni 90 cm; maksymalna szerokość głowni przy nasadzie 6 cm; dalej zwęża się ona do szerokości 5 cm i przechodzi równomiernie w sztych; długość jelca 17,5 cm; wysokość jelca 1-0,8 cm; wysokość głowicy 5,5 cm; średnica głowicy około 5 cm; grubość głowicy w dolnej partii 3,4 cm; grubość głowicy w górnej partii 2,5 cm; długość trzpienia około 14 cm; maksymalna szerokość trzpienia około 3 cm.

Na podstawie formy omawiany miecz zaliczyć można do typu XII według R. E. Oakeshotta (1964). Jelec, który jest stosunkowo krótki, masywny i ma lekko pogrubione końce, można uznać jako typ pośredni między typem 2 a 3 według R. E. Oakeshotta (1964). Głowica zbąszyńskiego okazu odpowiada pod względem formy typowi I według ww. badacza.

Ryc. 1. Zbąszyń, gm. loco.
 Żelazny miecz średniowieczny
 wyłowiony z Obry (1 – okaz
 w całości; 2 – przedstawienie
 na głowni). Rys. M. Magda-
 Nawrocka

R. E. Oakeshott i A. Bruhn-Hoffmeyer (1954) datują ten typ mieczy na koniec XII, XIII i początek XIV w. Polscy bronioznawcy – M. Głosek i A. Nadolski (1970) – również przychylają się do analogicznego datowania tego typu okazów na terenie Polski.

Dotychczas na obszarze Polski zarejestrowano 17 egzemplarzy należących do typu XII. Pochodzą one z następujących miejscowości: Bobowicko, woj. gorzowskie; Chrustowice, woj. kieleckie; Izdebno, woj. bydgoskie; Krosno, woj. rzeszowskie; Kraków, woj. loco; Nowy Dwór Gdański, woj. elbląskie; Osieczna, woj. leszczyńskie; Plemięta, woj. toruńskie; Radymno, woj. przemyskie; Tupadły, woj. bydgoskie. Oprócz nich ze zbiorów muzealnych pochodzi 5 mieczy o nieznanym miejscu odkrycia, a 1 okaz odkryto na terenie Gór Świętokrzyskich (M. Głosek, A. Nadolski 1970, s. 32, 36, 39, 51; M. Głosek 1984, s. 155, 157, 158, 160-165, 168-170). Znaleźiska mieczy tego typu z terenu Europy wymieniają M. Głosek i L. Kajzer (1975, s. 282).

Każdy z wymienionych okazów cechuje indywidualne zdobnictwo. W przypadku miecza ze Zbąszynia na szczególną uwagę zasługuje motyw lwa w ujęciu heraldycznym. Rozważania na temat tego rodzaju motywu przeprowadził w literaturze przedmiotu M. Głosek (1984, s. 71-81), który rozpatrywał na tle europejskim motyw lwa w połączeniu ze znakiem orła.

Dla omawianego miecza najbardziej wartościowe są analogie, pochodzące z obszarów sąsiadujących z miejscem jego znalezienia.

Pomorze używało jako godła gryfa (M. Głosek 1984, s. 78). Przedstawienie lwa było znakiem heraldycznym książąt Wielkopolski, którego używali Przemysław I i do roku 1290 Przemysław II.

Również znaku lwa używali Brandenburczycy od 1320 r.

Dzieje Zbąszynia związane są zarówno z książętami Wielkopolski, jak i władcami Brandenburgii. W wyniku walk pomiędzy książętami dzielnicowymi w 1242 r. Zbąszyń został odebrany Bolesławowi Rogatce i włączony do księstwa wielkopolskiego. Również w tym czasie coraz bardziej dają o sobie znać Brandenburczycy. W 1251 r. luźny oddział z Lubusza, kiedy dowiedział się o słabej obronie wielkopolskiego Zbąszynia, podstępem zajął go. Dopiero zdecydowana akcja księcia poznańskiego Przemysła I przywróciła ten gród Wielkopolsce (A. Jureczko 1989, s. 57). W 1319 r. Zbąszyń znowu, ale przejściowo, znalazł się w rękach brandenburskich napastników. Trwało to do 1335 r. kiedy gród zwrócono Wielkopolsce.

W czasie walk o Zbąszyń Brandenburczycy posługiwali się w herbie znakiem orła, a dopiero po zagarnięciu przez nich Miśni w 1320 r. przyjęli również znak lwa (M. Głosek 1984, s. 78). W związku z tymi faktami historycznymi, a także z brakiem przedstawienia obok lwa sylwetki orła, wyklucza się przynależność zbąszyńskiego miecza do jednego z rycerzy brandenburskich.

Książęta Wielkopolski, a właściwie król Polski Przemysław II, do 1290 r. używał na swoich pieczęciach wyobrażenia lwa z pojedynczym ogonem, aby z chwilą przejściowego zajęcia Krakowa zaprzestać używania tego herbu (M. Głosek 1984, s. 78; J. Wyrozumski 1984, s. 140).

Pozwala to przypuszczać, że miecz wyłowiony z Obry w Zbąszyniu najprawdopodobniej powstał przed 1290 r., przyjmując, iż jego właściciel był związany z księstwem wielkopolskim. W wyniku licznych walk prowadzonych w tym czasie miecz mógł już w poło-

wie XIII w. znaleźć się w korycie Obry i przetrwać w doskonałym stanie do obecnego stulecia, chociaż nie można odrzucić ewentualności, że znalazł się tam później. Wolno zatem ustalić czas jego powstania i użytkowania na 2 połowę XIII w.

Bibliografia

Bruhn-Hoffmeyer A.

1954 *Middelalderens tveaeggede svaerd*, t. 1-2, København.

Głosek M.

1984 *Miecze środkowoeuropejskie z X-XV w.*, Warszawa.

Głosek M., Nadolski A.

1970 *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź.

Głosek M., Kajzer L.

1975 *Zdobiony miecz średniowieczny znaleziony w Osiecznej pow. Leszno*, KHKM, t. 23, z. 2, s. 279- 289.

Jureczko A.

1989 *Testament Krzywoustego*, [w:] *Dzieje Narodu i Państwa Polskiego*, nr I-6, s. 56-57, Kraków.

Matuszewski Z. (red.)

1984 *Szkice zbąskie. Materiały z historii i kultury Zbąszynia i regionu*, Zielona Góra.

Oakeshott R. E.

1964 *The Sword in the Age of Chivalry*, New York- Washington.

Topolski J.

1973 *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań.

Wyrozumski J.

1984 *Historia Polski do roku 1505*, Warszawa.

MITTELALTERLICHER SCHWERT AUS ZBĄSZYŃ, GEM. LOCO, WOJ. ZIELONA GÓRA

ZUSAMMENFASSUNG

In Sammlungen des Regionalmuseums in Zbąszyń befindet sich ein gut erhaltener Eisenschwert.

Es ist eine zweischneidige Waffe mit massiver Konstruktion. Die Klinge des Schwertes verfügt über eine Blutrinne, die mit einem geometrischen Pflanzenmotiv und heraldischem Motiv in Form eines Löwen verziert ist. Die Schwertspitze ist abgerundet. Der Dorn ist mit einer kegelförmigen Niete zur Befestigung der Knaufkrone beendet. Die Parierstange ist geradeförmig, an den Enden verdickt.

Der Schwert wird zum Typ XII - 2/3 - J nach R. E. Oakeshott (1964) gezählt und auf die 2. Hälfte des 13. Jh. datiert.

Abbildungen

1. Zbąszyń, Gem. loco. Der in Obra ausgefischte mittelalterliche Eisenschwert (1 – Exemplar als Ganzes; 2 – Darstellung an der Klinge). Gez. M. Magda-Nawrocka

Adres autora:

mgr Marlena Magda-Nawrocka
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

III, Poznań 1995
229-237

SŁAWOMIR KAŁAGATE

ŚREDNIOWIECZNY MATERIAŁ ZABYTKOWY
Z PRZYPADKOWEGO ODKRYCIA
NA STACJI METEOROLOGICZNEJ W RADZYNIU,
GM. SŁAWA, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE, STAN. 10 (AZP 63-19/74)

WSTĘP

W 1979 r. na Stacji Badawczej Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej w Radzynie, w czasie wykonywania prac lizometrycznych, odkryto fragmenty naczyń glinianych i kilka przedmiotów żelaznych. Krótką wzmiankę o odkryciu opublikował w „Gazecie Obserwatora IMGW” kierownik stacji Alfred Rösler (1980, s. 12-14). Wynika z niej, iż przedmioty żelazne i ceramika wystąpiły w warstwie „czarnej ziemi”, której miąższość dochodziła do 1 m. Nie było to pierwsze odkrycie na tym terenie. W trakcie budowy osiedla domków letniskowych, leżącego przy ww. stacji, znajdowano liczne fragmenty, a nawet całe naczynia gliniane. W obawie jednak przed wstrzymaniem budowy przez archeologów nikogo nie zawiadamiano o znaleziskach.

Stacja meteorologiczna, na terenie której dokonano odkrycia, położona jest na niewielkim wzniesieniu, zlokalizowanym na zachodnim brzegu zatoki Jeziora Sławskiego, po przeciwnej stronie Radzyna (ryc. 1).

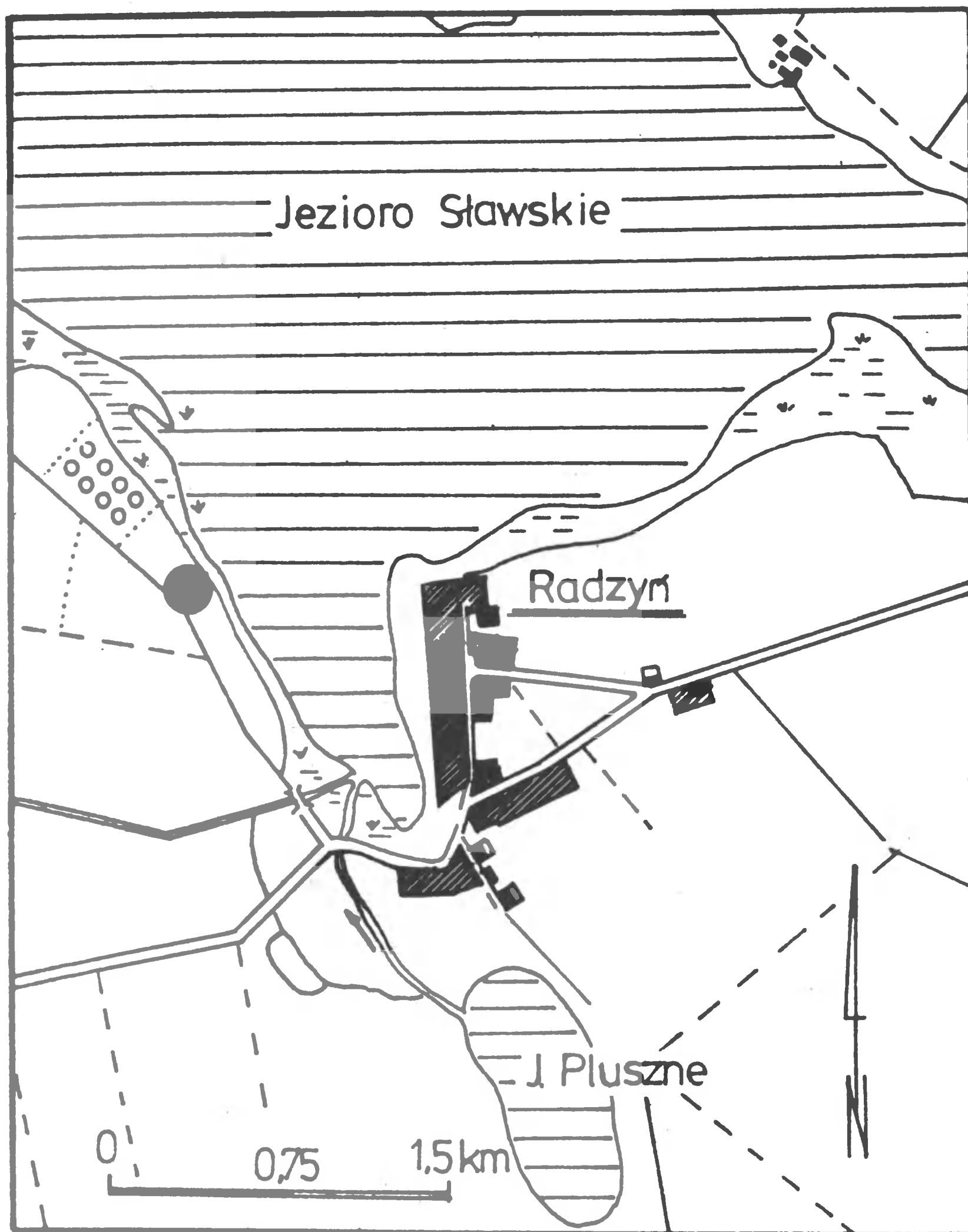
CHARAKTRYSTYKA MATERIAŁU

Ceramika naczyniowa

Ogółem pozyskano 64 fragmenty naczyń glinianych. W zbiorze tym dominują ułamki tzw. naczyń stalowoszarych, wypalonych w atmosferze redukcyjnej (ryc. 3:7-18). Charakteryzują się one dość słabym wypałem (duży udział procentowy przełamów dwu- i trójbarwnych), średnio- i drobnoziarnistą domieszką schudzającą w postaci piasku, rzadziej tłuczni. Powierzchnie zachowanych fragmentów są chropowate, w trzech przypadkach gładkie - wyświecane.

Pod względem funkcji wydzielono 3 rodzaje naczyń:

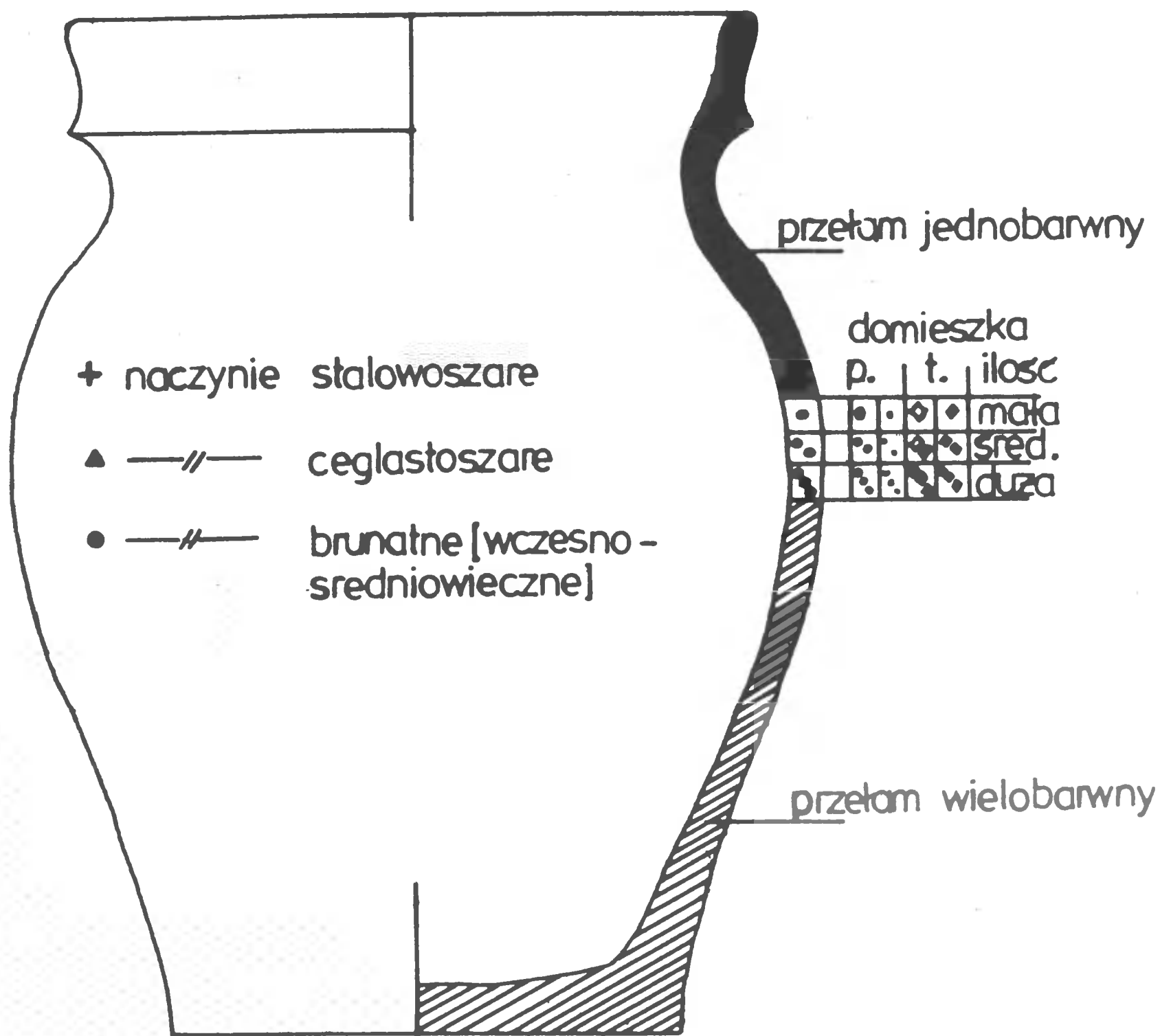
1) Garnki – zaliczono tu większość fragmentów partii brzegowych; średnice wylewów wahają się w granicach od 13 do 17 cm. Dominują wylewy z okapem, z wrębką lub

Ryc. 1. Radzyń, stan. 10, gm. Sława. Lokalizacja stanowiska. Rys. S.Kołagate

bez wrębka na pokrywkę. W mniejszym stopniu występują wylewy o pogrubionej, zaokrąglonej krawędzi, zaopatrzonej we wrębek na pokrywkę.

2) Dzbany – reprezentowane są przez 2 fragmenty partii brzegowych (ryc. 3:7, 14). W porównaniu z garnkami są staranniej wykonane. Gлина została schudzona domieszką piasku o drobnej granulacji. Również wpał był doskonalszy, o czym świadczą m.in. jasnobarwne przełamy. Oba fragmenty charakteryzują się wyodrębnionym brzegiem (proszym lub pogrubionym) z charakterystycznym przewężeniem w jego centralnej części. Krawędź wylewów jest lekko zaokrąglona.

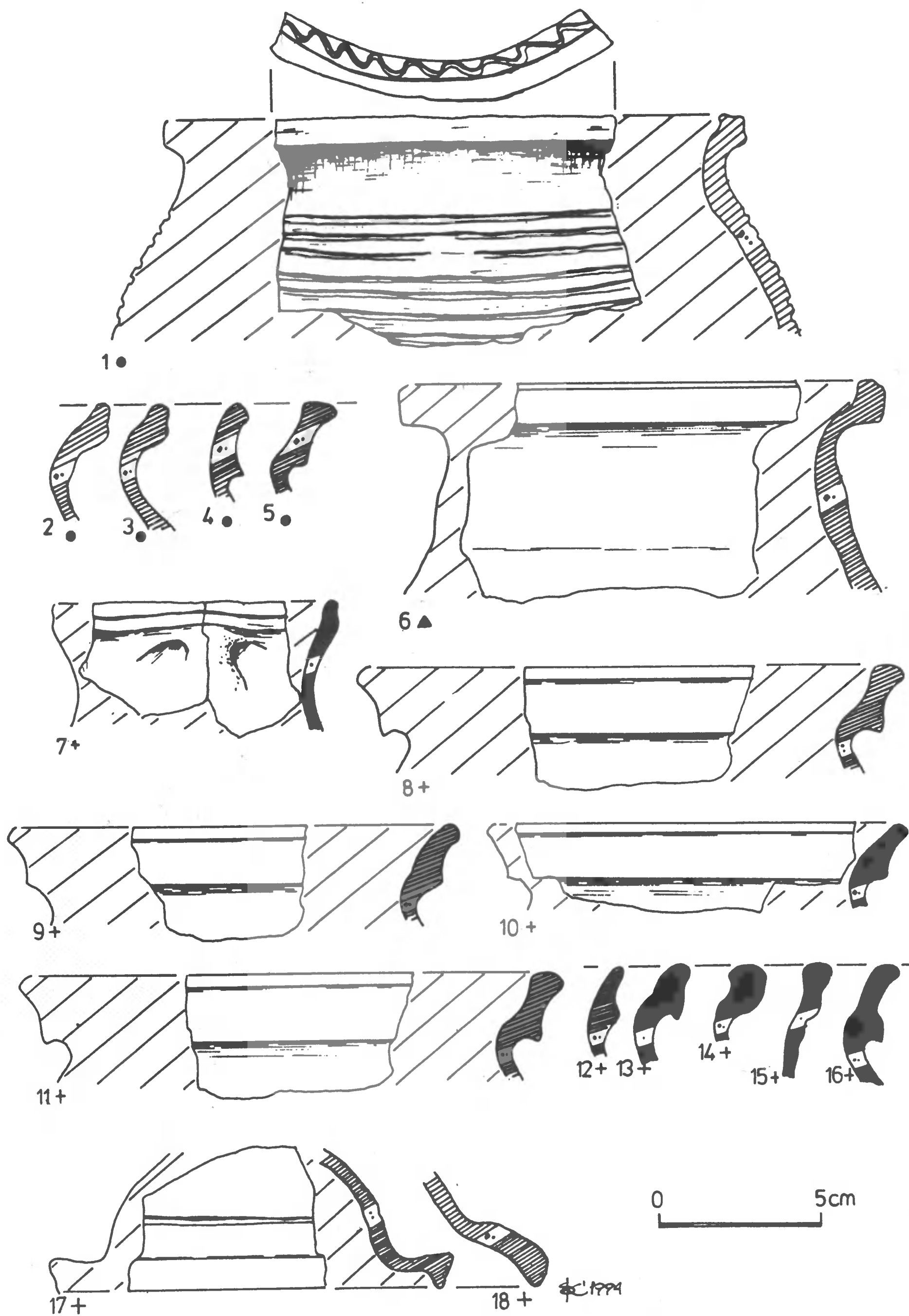
Ryc. 2. Radzyń, stan. 10, gm. Sława. Objasnienie symboli zastosowanych do opisu ceramiki na rycinie 3. Rys. S. Kałagate

3) Pokrywki – reprezentowane są przez 2 fragmenty należące do form dzwonowatych (ryc. 3:17, 18). Jeden z nich zdobiony jest pojedynczą linią rytą. Średnica odtworzonej formy wynosi 12 cm.

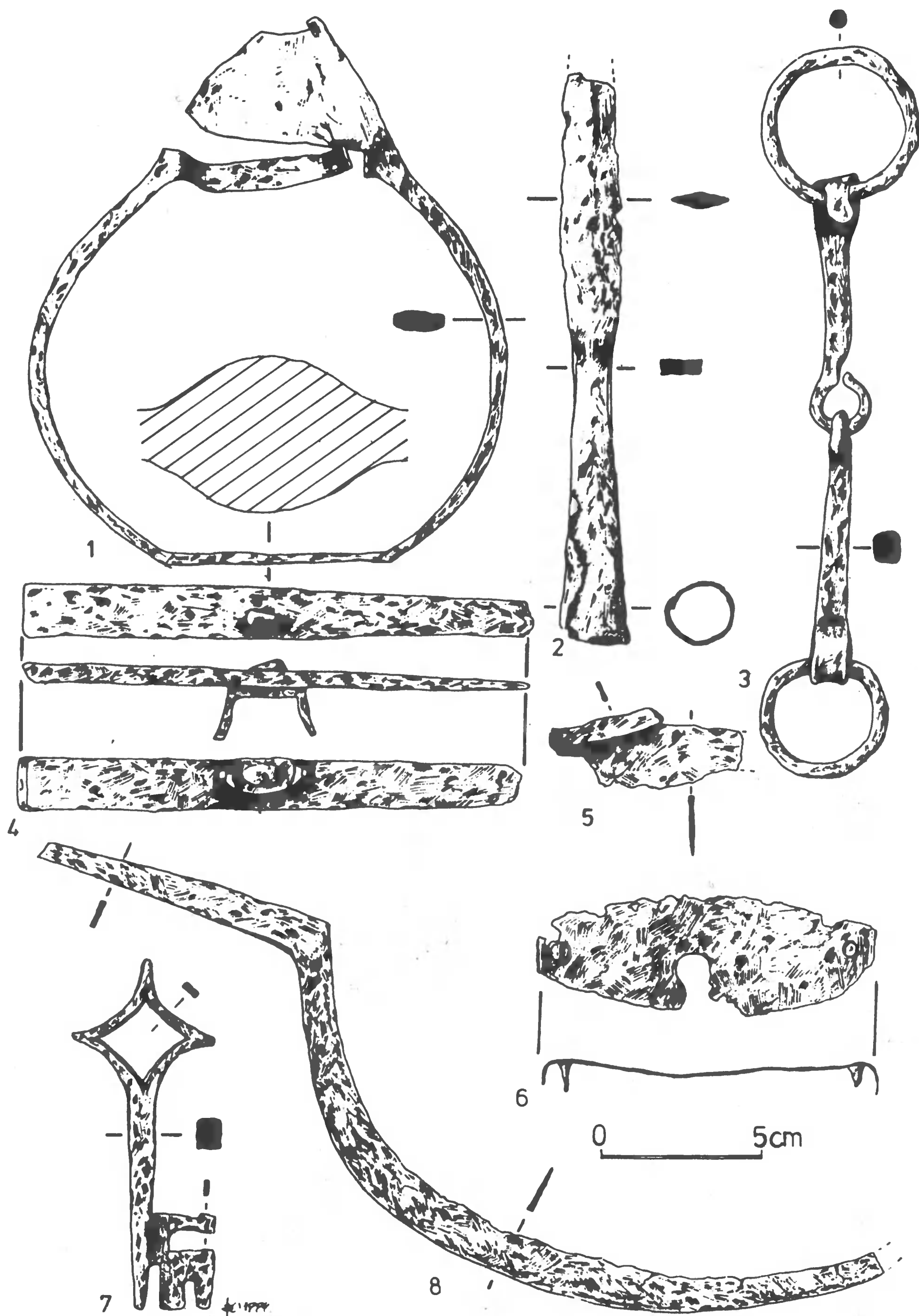
Wszystkie pozyskane fragmenty den (20 ułamków) są płaskie, wyodrębnione, z wyraźnie widocznymi śladami podsypki, rzadziej podważania. Ich średnice wahają się w granicach od 8 do 12 cm. Większość z nich najprawdopodobniej pochodzi z garnków, chociaż nie można wykluczyć, że dna o mniejszych średnicach należały do dzbanów.

Mniej licznie reprezentowane są fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych, całkowicie, silnieformująco obtaczanych, wypalonych w atmosferze utleniającej na kolory oscylujące wokół barw brunatnych (ryc. 3:1-5). Glinę, z której zostały wykonane, schudzono domieszką średnio- rzadziej drobnoziarnistego tłucznia i piasku. Część wylewów, mimo wczesnośredniowiecznej techniki produkcji, ma już nową, charakterystyczną dla naczyń późnośredniowiecznych formę (ryc. 3:4-5).

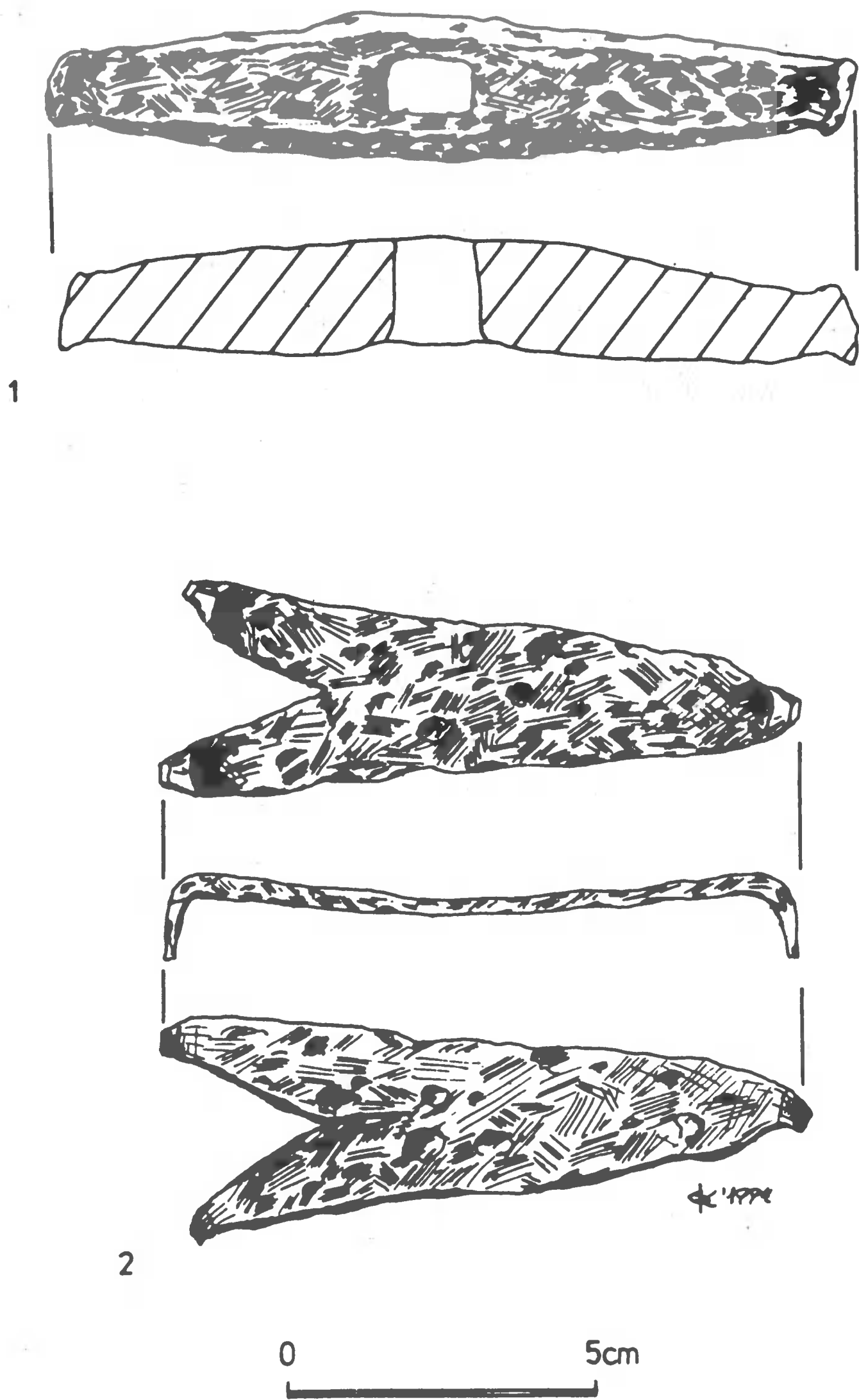
W omawianym zbiorze wystąpił także duży fragment partii brzegowej naczynia należącego do tzw. ceramiki ceglastoszarej (ryc. 3:6). Charakteryzuje się on trójbarwnym przełamem oraz średnioziarnistą domieszką schudzającą w postaci piasku i tłucznia.

Ryc. 3. Radzyń, stan. 10, gm. Sława. Wybór ceramiki naczyniowej. Rys. S. Kałagata

Ryc. 4. Radzyń, stan. 10, gm. Sława. Przedmioty żelazne (1 – strzemień; 2 – grot włóczni; 3 – wędzidło; 4 – okucie drzwi; 5 – fragment noża; 6 – okucie zamka; 7 – klucz; 8 – sierp). Rys. S. Kałagate

Ryc. 5. Radzyń, stan. 10, gm. Sława. Przedmioty żelazne (1 – młotek; 2 – tzw. rak).
Rys. S. Kałagate

Przedmioty żelazne

Na pierwszy plan wysuwają się okazy wchodzące w skład rzędu końskiego. Reprezentowane są przez zachowane w całości strzemień oraz wędzidło.

Strzemień z Radzyna charakteryzuje się kabłąkiem łukowatym z poziomą stopką oraz otworem na puślisko umieszczonym w płasko rozklepanej górnej partii kabłąka (ryc. 4:1). Jest to strzemień typu IV, odmiany F według W. Świątosławskiego (1990, s. 51-52). Okaz ten został uwzględniony w pracy tegoż autora, poświęconej strzemionom z ziem Polski. Figuruje ono w katalogu pod numerem 111.

Zachowane wędzidło jest egzemplarzem typu I według A. Nadolskiego (1954, s. 87). Typ ten obejmuje okazy o dwuczłonowym międzyzębiu, zakończonym obustronnie kolistymi krępulcami (ryc. 4:3). Wymiary wędzidła: długość całkowita 22,5 cm; długość członu międzyzębia 7,9 cm; średnice kolistych krępulców 3,7 i 4,8 cm.

Wędzidła tego typu mają interregionalny zasięg i trudną do określenia chronologię, gdyż od czasu pojawienia się występują w prawie niezmienionej formie do chwili obecnej.

Równie interesująco przedstawia się lekko uszkodzony grot włóczni (ryc. 4:2). Charakteryzuje się on wydłużonym, lancetowatym „liściem” o różnorodnym przekroju poprzecznym (w dole prostokątnym, wyżej soczewkowatym) oraz kolistą w przekroju tulejką do osadzania na drzewcu. Sztych jego jest ułamany. Jest to przykład grotu typu V według A. Nadolskiego (1954, s.54-55). Wymiary: zachowana długość całkowita 17,6 cm; maksymalna szerokość „liścia” 1,8 cm; grubość „liścia” 0,5 cm; maksymalna średnica tulei 2,1 cm.

Groty tego typu są dość często reprezentowane we wczesnośredniowiecznych zespołach zabytków. Datowane są od X do XII w., przy czym nie można wykluczyć tego, że były jeszcze w użyciu i w XIII w.

Wyroby ślusarskie reprezentowane są przez dobrze zachowany klucz (ryc. 4:7), który został wykonany z masywnej sztabki żelaznej. Jego uchwyt, o formie spłaszczonego czworoboku, przechodzi w czworoboczną w przekroju łaskę. „Pióro” jest prostokątne z trzema wycięciami. Wymiary: długość całkowita 10,9 cm; szerokość uchwytu 4,4 cm; długość „pióra” 2,2 cm.

Podobne klucze wystąpiły między innymi w Osiecznicy, stan. 1, gm. Krosno Odrzańskie, woj. zielonogórskie (materiał nie publikowany; zbiory Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza); w Opolu i Wrocławiu (J. Kaźmierczyk 1966, s.250,265, ryc. 76:6).

Pośrednio związane z wyżej wymienionym kluczem jest okucie zamka (?). Wykonane zostało ono z cienkiej blachy żelaznej (grubość około 0,2 cm) wyciętej w elipsę. Ma centralnie umieszczony otwór na klucz (?), a na obu końcach znajdują się mocujące je gwoździe (ryc. 4:6).

Narzędzia kowalskie reprezentuje niewielki młotek z obustronnym obuchem (ryc. 5:1). Otwór, prostokątny w zarysie, umieszczony jest mniej więcej w centralnej partii młotka. Wymiary: długość 13,1 cm; maksymalna szerokość 2,3 cm; długość i szerokość otworu 1,6 i 1,1 cm; maksymalna grubość 1,8 cm. Oba obuchy kształtem zbliżone są do kwadratu o wymiarach 1,25 x 1,30 cm.

Poza wyżej wymienionymi zabytkami wydobyto: żelazny sierp (ryc. 4:8), żelazny tzw. rak (ryc. 5:2), żelazne okucie drzwi (?) (ryc. 4:4) oraz fragment żelaznego noża (ryc. 4:5).

CHRONOLOGIA

Na podstawie materiału ceramicznego, a także niektórych przedmiotów żelaznych omawiany zespół można datować na 2 połowę XIII-XIV w.

ZAKOŃCZENIE

Trudno jednoznacznie ustalić charakter stanowiska, z którego pochodzą omawiane zabytki. Sądząc jednak po asortymencie wydobytych przedmiotów żelaznych, można przy-

puszczać, że jest to zniszczony gródek stożkowaty. Potwierdzenie tego hipotetycznie przyjętego charakteru stanowiska wymaga dalszych prac badawczych.

Bibliografia

Kaźmierczyk J.

1966 *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, t. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Nadolski A.

1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.

Rösler A.

1980 *Przygoda archeologiczna w Radzynie*, Gazeta Obserwatora IMGW, s. 12-14.

Świętosławski W.

1990 *Strzemia średniowieczne z ziem Polskich*, Łódź.

MITTELALTERLICHES FUNDGUT VON EINER ZUFÄLLIGEN ENTDECKUNG IN DER METEOROLOGISCHEN STATION IN RADZYŃ, GEM. SŁAWA, WOJ. ZIELONA GÓRA, FST. 10 (AZP 63-19/74)

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1979 hat man auf dem Gebiet der Forschungsstation des Instituts für Meteorologie und Wasserwirtschaft in Radzyń, während der lisometrischen Arbeiten Tongefäßscherben und einige Eisengegenstände freigelegt. Die meteorologische Station befindet sich auf einer kleinen Erhöhung, am westlichen Ufer der Bucht von Slawskie See, auf der Gegenseite von Radzyń (Abb. 1).

Insgesamt wurden 64 Tongefäßscherben freigelegt, von denen den größten Teil die Scherben der so genannten blaugrauen, in der Reduktionsatmosphäre ausgebrannten Gefäße (Abb. 3:7-18) bilden. Außerdem gab es Scherben von frühmittelalterlichen, völlig abgedrehten (Abb. 3:1-5) und den so genannten ziegelgrauen (Abb. 3:6) Töpfe.

In den Vordergrund der freigelegten Eisengegenstände treten solche, die zum Pferdegeschirr gehören. Es sind: ein Steigbügel vom Typ IV F nach W. Świętosławski und ein Gebiß vom Typ I nach A. Nadolski. Neben den oben genannten Funden wurden eiserne Lanzenspitze vom Typ V nach A. Nadolski, Eisenschlüssel, Eisenhammer mit beidseitiger Hammerbahn, eiserner Schloßbeschlag (?), eiserner Türbeschlag (?), der s.g. Eisenkrebs und ein Eisenmesserteil (Abb. 4-5) freigelegt.

In Anlehnung an die Keramikfunde und einige Eisengegenstände kann der besprochene Komplex auf die 2. Hälfte des 13.-14. Jh. datiert werden.

Es ist schwer, den Charakter der Fundstelle, von der die besprochenen Funde stammen, eindeutig zu bestimmen. Auf Grund der freigelegten Eisengegenstände darf man vermuten, daß es ein kleiner, vernichteter Turmhügel war. Die Bestätigung dieses hypothetisch angenommenen Charakters der Fundstelle bedarf weiterer Untersuchungen.

Abbildungen

1. Radzyń, Fst. 10, Gem. Sława. Lage der Fundstelle. Gez. S. Kałagate

2. Radzyń, Fst. 10, Gem. Sława. Erklärung der zur Beschreibung der Keramik in Abb. 3 verwendeten Symbole. Gez. S. Kałagate

3. Radzyń, Fst. 10, Gem. Sława. Tongefäßauswahl. Gez. S. Kałagate
4. Radzyń, Fst. 10, Gem. Sława. Eisengegenstände (1 – Steigbügel; 2 – Lanzenspitze; 3 – Trense; 4 – Türbeschlag (?); 5 – Messerteile; 6 – Schloßbeschlag; 7 – Schlüssel; 8 – Sichel) Gez. S. Kałagate
5. Radzyń, Fst. 10, Gem. Sława. Eisengegenstände (1 – Hammer; 2 – s.g. Krebs). Gez. S. Kałagate

Adres autora:

mgr Sławomir Kałagate
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

EWA MASEŁKOWSKA-STĘPNIK, TOMASZ STĘPNIK

PÓŻNOŚREDNIOWIECZNE I NOWOŻYTNE KAFLE
Z GRODZISKA WLKP., GM. LOCO, WOJ. POZNAŃSKIE
– PRZYCZYNEK DO BADAŃ
NAD HISTORYCZNYM KAFLARSTWEM WIELKOPOLSKIM

W trakcie ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w sezonie letnim 1993 r. w Grodzisku Wlkp., woj. poznańskie, przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską pod kierunkiem mgra H. Klundera odkryto 163 ułamki kafli piecowych. Zbiór ten ma charakter bardzo fragmentaryczny, bowiem materiał pobierany był z wykopów umiejscowionych na ulicach¹.

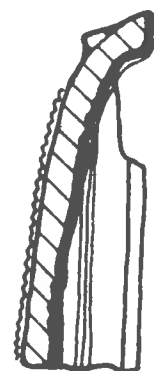
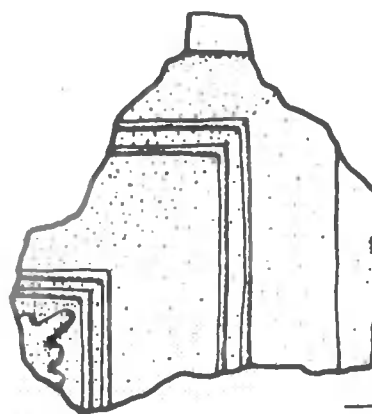
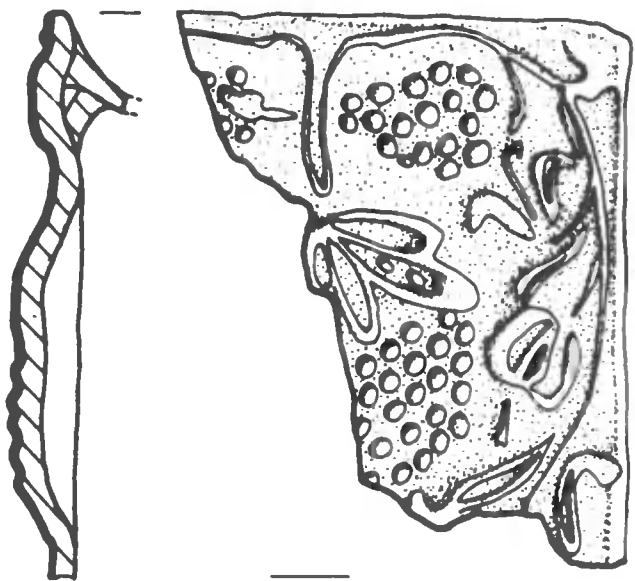
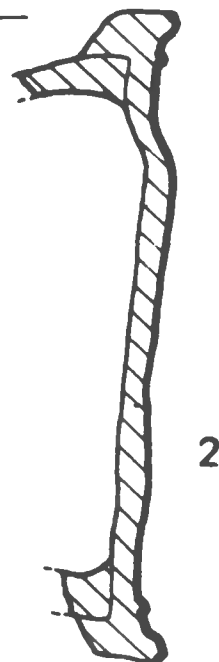
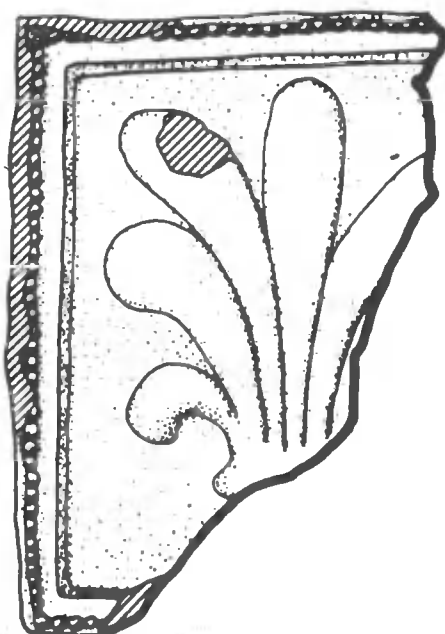
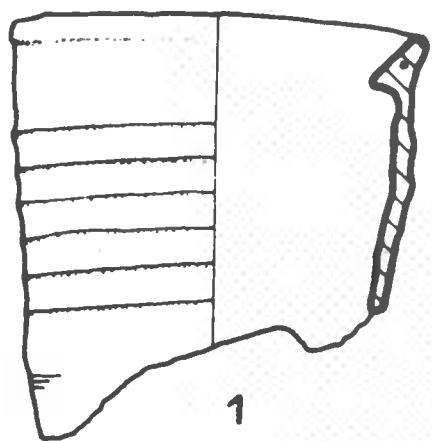
Zachowane zabytki tworzą dwie grupy. Pierwszą stanowi 79 fragmentów kafli garnkowych/miskowych (ryc. 1:1), z których najstarsze mogą być datowane na wiek XV. Druga składa się z 84 ułamków kafli płytowych. W tej grupie wydzielono kilka zespołów chronologicznych.

Pierwszy zespół to fragmenty kafli renesansowych, są one najpiękniejsze i najbardziej ozdobne w całym zbiorze. Wyróżnić tutaj można kafel z motywem zamkniętej palmety, otoczony ramką z charakterystycznym dla zdobnictwa renesansowego ornamentem perełkowym (ryc. 1:2), oraz fragment kafla, którego lico zdobią wypukłe grona winnej latorośli, między nimi wiją się dekoracyjnie stylizowane pędy tej rośliny (ryc. 1:3). Oba zabytki są nieszkliwione. Ich chronologię, jak i pozostałych kafli renesansowych, ustalono na koniec wieku XVI. Inne ornamenty widniejące na ułamkach kafli to stylizowane motywy roślinne (np. akantu – ryc. 1:6), w większości również nieszkliwione. Dodać należy, że wszystkie zabytki z tego okresu charakteryzują się wysoką jakością techniki wypału (100% jednobarwnych przełamów). Wskazywać ona może na dobre opanowanie rzemiosła przez mistrzów garncarskich w XVI-wiecznym Grodzisku Wlkp.² (B.Polak (red.) 1990, s. 33).

Na zespół drugi składają się kafle XVII-wieczne, których dekoracja utrzymana jest w stylistyce barokowej. Wśród motywów przeważają ornamenty, przedstawiające stylizowane rośliny rozdzielone (charakterystyczną dla baroku) mniej lub bardziej wyraźną taśmą-wstęgą (ryc. 2:1-5). Tylko parę ułamków pokrytych jest szkliwem w odcieniach kolo-

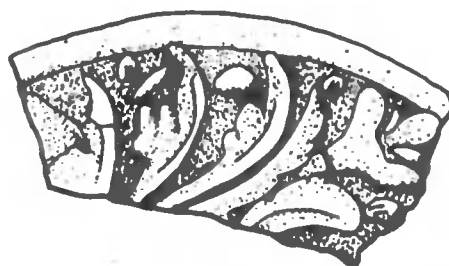
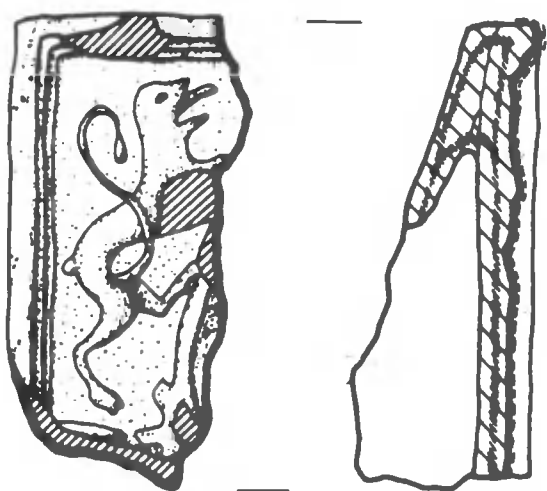
¹ Niniejszy komunikat stanowi skrót szerszego opracowania kafli z Grodziska Wlkp. – por. E. Masełkowska-Stępnik, T. Stępnik 1994, s. 55-79.

² Chociaż cech garncarzy powstał tutaj dopiero w roku 1688.

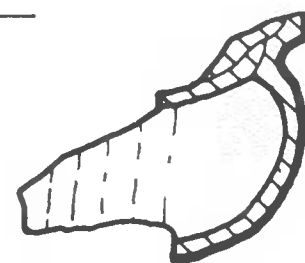
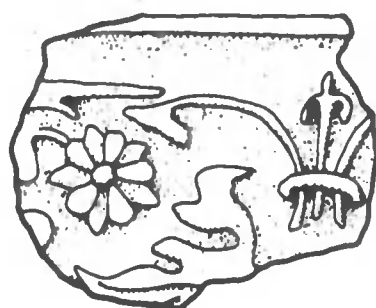
3

4

5

6

7

0 5 10cm

ru zielonego, a 2 fragmenty kafla wieńczących – szklivem biało-granatowym. Niewątpliwie najciekawszy w tym zespole jest fragment nieszkliwionego kafla z przedstawieniem gryfa (ryc. 1:5). Analogię do omawianego okazu stanowi kafel heraldyczny z Pobiedzisk, woj. poznańskie. Dzięki niemu można odtworzyć wygląd wspomnianego zabytku³. Otóż w owalnym kartuszu pośrodku lica kafla znajdował się herb Korony – orzeł w koronie, którego w dolnych narożnikach adorowały dwa ptaki (najprawdopodobniej pawie), a w górnych – ustawione antytetycznie dwa gryfy. Zabytek ten jest datowany na 1 połowę XVII w.

Następne stulecie reprezentuje raptem 1 fragment kafla gzymsowego, utrzymany w stylistyce neoklasycystycznej (ryc. 2:7). Inny kafel, również gzymsowy, nawiązuje właśnie do takiego sposobu dekoracji. Jednak przypuszczalnie pochodzi on z XIX-wiecznego pieca utrzymanego w stylu eklektycznym.

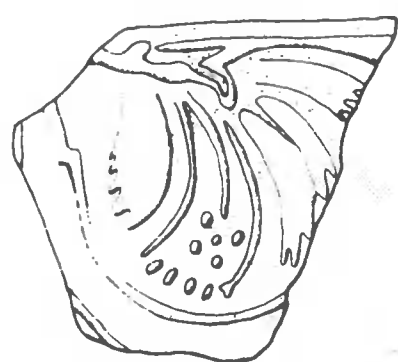
W omawianym zbiorze znalazł się również zespół 11 kafla zachowanych w całości, z motywem łabędzia siedzącego na gnieździe (ryc. 2:7). Kafle te są najprawdopodobniej wyrobem manufakturowym lub przemysłowym stąd też należy je datować na koniec XVIII bądź XIX w.

Przedstawiony powyżej materiał kaflarski może pozwalać na sformułowanie hipotezy, iż dane wynikające z jego analizy odzwierciedlają w pewnym stopniu dzieje miasta. To właśnie koniec wieku XVI był dla Grodziska Wlkp. okresem dobrobytu, rozwoju, tolerancji i humanizmu. W roku 1553 Jan Ostroróg ufundował mieszczanom grodziskim „nowe miasto”, co potwierdził dokumentami lokacyjnymi z 1553 i 1554 r. Dzięki temu bujnie rozwijało się rzemiosło i handel. Z tego też okresu pochodzą najpiękniejsze kafle. Spokój i dobrobyt panował jeszcze przez następne pół wieku. Widać to również na przykładzie kafla, które nie są już tak dobre jakościowo, ale reprezentują wzory i motywy pojawiające się w tamtym okresie na terenach całej Rzeczypospolitej. Na podstawie omawianego materiału wysunąć można przypuszczenie, że kryzys ekonomiczny w 2 połowie XVII w. i stuleciu następnym, do którego przyczyniły się istotnie wojny szwedzkie (miasto zostało złupione przez wojska nieprzyjacielskie w 1656 r.), spowodował upadek gospodarczy Grodziska Wlkp. (por. B. Polak (red.) 1990, s. 30-39). Z tego bowiem okresu (2 połowa XVII i XVIII w.) zachowane okazy są bardzo skromne i nieliczne. Być może jednak znaleziska nowych kafla z badań archeologicznych przeprowadzonych w Grodzisku Wlkp. w sezonie letnim 1994 pozwolą na zrewidowanie bądź potwierdzenie wyżej zaprezentowanych hipotez.

← Ryc. 1. Grodzisk Wlkp., gm. loco. Wybór kafla (1 – fragment kafla garnkowego; 2 – fragment kafla z palmetą; 3 – fragment kafla z winną latoroślą; 4 – fragment kafla kasetonowego; 5 – fragment kafla heraldycznego; 6 – fragment kafla wieńczącego, zdobionego akantem; 7 – fragment kafla gzymsowego).

Rys. T. Stępnik

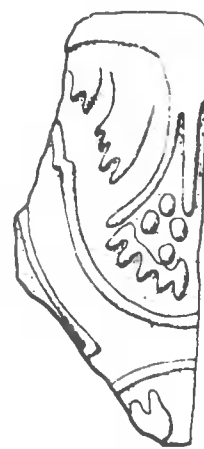
³ Dziękujemy panu mgrowi Zbigniewowi Karolczakowi z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu za udostępnienie nie publikowanych materiałów z Pobiedzisk.

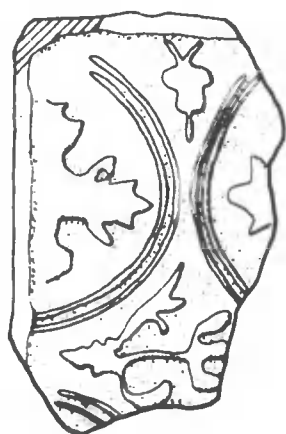
1

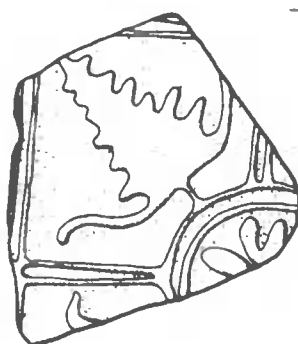
2

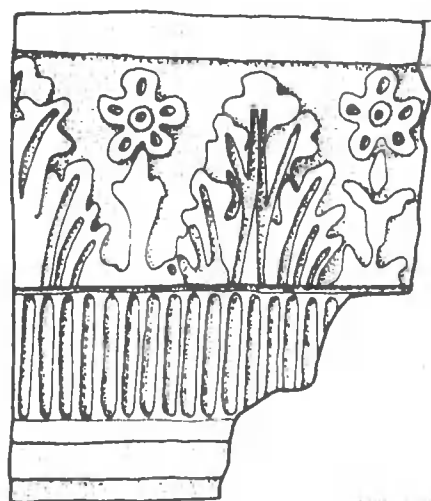
3

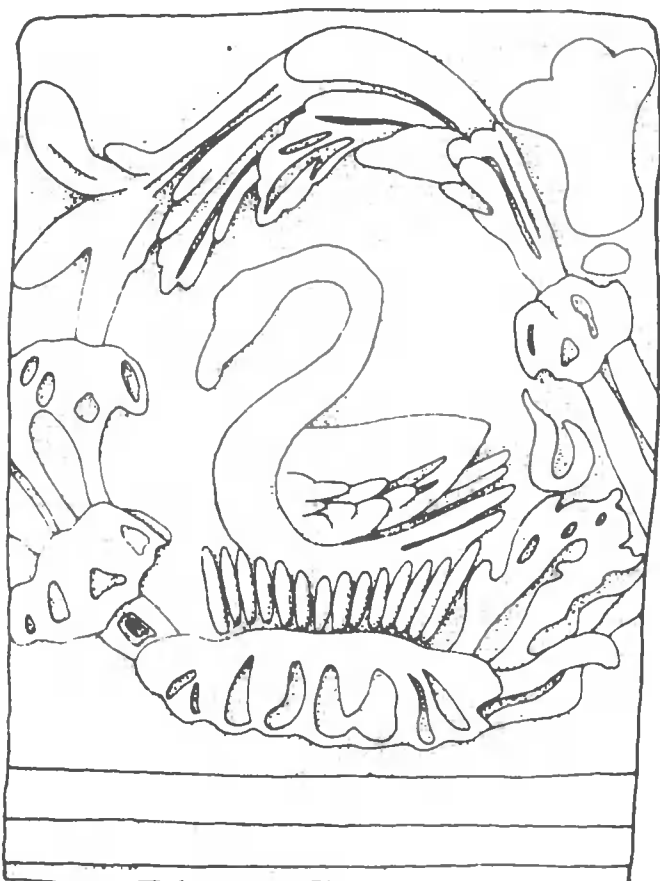
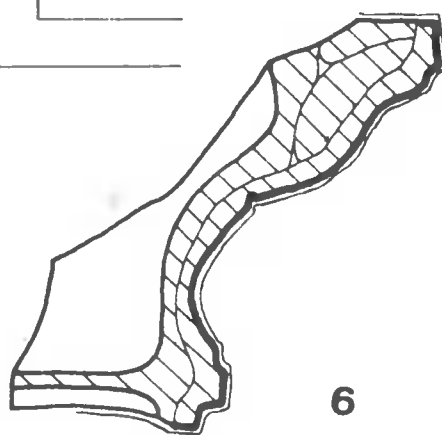
4

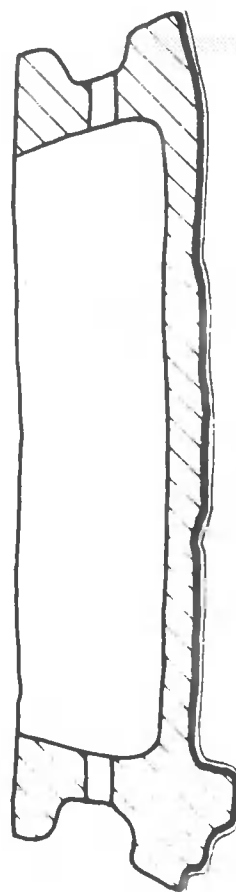
5

6

7

0 5 10 cm

← Ryc. 2. Grodzisk Wlkp., gm. loco. Wybór kafli (1-5 – fragmenty kafli z ornamentem roślinnym i rozdziałającą go wstęgą; 6 – fragment kafla gzymsowego; 7 – kafel z łabędziem siedzącym na gnieździe).
Rys. T. Stępnik

Bibliografia

Masełkowska-Stępnik E., Stępnik T.

1994 *Kafle z Grodziska Wlkp.*, [w:] *Ratownicze badania archeologiczne w Grodzisku Wlkp.*, Poznań 1994 (mps w Archiwum Konserwatora Zabytków Archeologicznych na woj. poznańskie), s. 55-79.

Polak B.

1990 *Grodzisk Wlkp. Zarys dziejów*, Grodzisk Wlkp.

SPÄTMITTELALTERLICHE UND NEUZEITIGE KACHELN AUS GRODZISK WLKP., GEM. LOCO, WOJ. POZNAŃ – BEITRAG ZU DEN FORSCHUNGEN ÜBER DIE HISTORISCHE KACHELKUNST IN GROßPOLEN

ZUSAMMENFASSUNG

Während der von der Archäologischen und Konservationswerkstatt durchgeführten Rettungsgrabungen in Grodzisk Wlkp., Woj. Poznań, in der Kampagne 1993 wurden 163 Kachelscherben freigelegt.

Diese Sammlung ist im hohen Grade fragmentarisch und im schlechten Zustand erhalten.

Die Funde wurden in zwei Gruppen geteilt: eine Gruppe von den auf der Töpferscheibe ausgeführten Kacheln (79 Scherben) und zweite Gruppe, die die in Matrizen abgedruckten Kacheln (84 Scherben) bilden. In der letzten Gruppe wurden mehrere chronologische Komplexe unterschieden. Den ältesten Komplex (aus dem 16. Jh.) bilden die mit Palmetten und Weinreben verzierten Scherben. Die Barockzeit vertreten Kacheln, die mit Ornament in Form von stilisierten und mit Schleife-Band getrennten Pflanzen sind. Der der Gegenwart am nächsten liegende Komplex ist dieser, in dem sich Simskacheln im neoklassischen Still und 11 Kacheln mit einem im Nest sitzenden Schwan befinden.

Abbildungen

1. Grodzisk Wlkp., Gem. loco. Kachelauswahl (1 – Topfkachelscherbe; 2 – Kachelteil mit Palmette; 3 – Kachelscherbe mit Weinrebe; 4 – Kassettenkachelscherbe; 5 – Heraldikkachelscherbe; 6 – Scherbe von einer verzierenden Kachel mit Akanthusmotiv; 7 – Simskachelscherbe). Gez. T. Stępnik

2. Grodzisk Wlkp., Gem. loco. Kachelauswahl (1-5 – Kachelscherben mit Pflanzenornament mit einem Band, das es teilt; 6 – Simskachelscherbe; 7 – Kachel mit einem im Nest sitzenden Schwan). Gez. T. Stępnik

Adres autorów:

mgr mgr Ewa Masełkowska-Stępnik, Tomasz Stępnik
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
ul. Chwaliszewo 69
61-105 Poznań

BOGDAN WALKIEWICZ

FAJKI GLINIANE Z XVIII W.
Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH BRAMY WIELKIEJ W POZNANIU

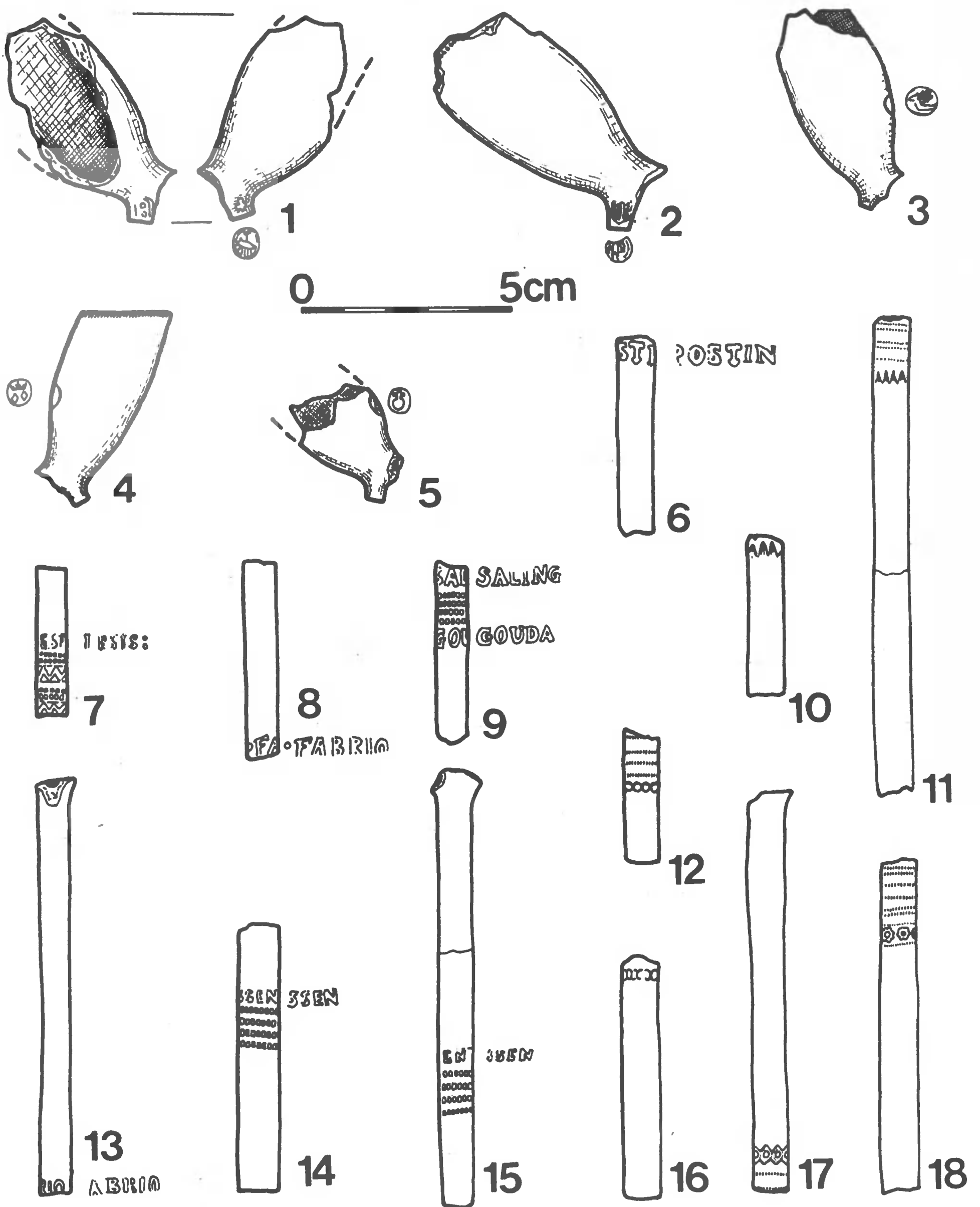
Zabytkami dość często pojawiającymi się w nowożytnych warstwach kulturowych, szczególnie na stanowiskach miejskich, są fragmenty fajek glinianych. W polskiej archeologii do tej pory nie wykorzystywano w pełni możliwości poznawczych jakie dają tego rodzaju znaleziska. Stanowią one istotne źródło w badaniach rozwoju fajek glinianych, będąc jednocześnie ważnym wyznacznikiem chronologicznym w przypadku warstw archeologicznych (K. M. Kowalski 1988, s. 2).

Niniejsze opracowanie stanowi przyczynek do badań nad tą kategorią zabytków.

Przedmiotem analizy są fragmenty fajek glinianych pochodzące z badań wykopaliskowych na Bramie Wielkiej w Poznaniu, prowadzonych w latach 1992-1993 przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską w Poznaniu pod kierunkiem H. Klundera i Z. Karolczaka.

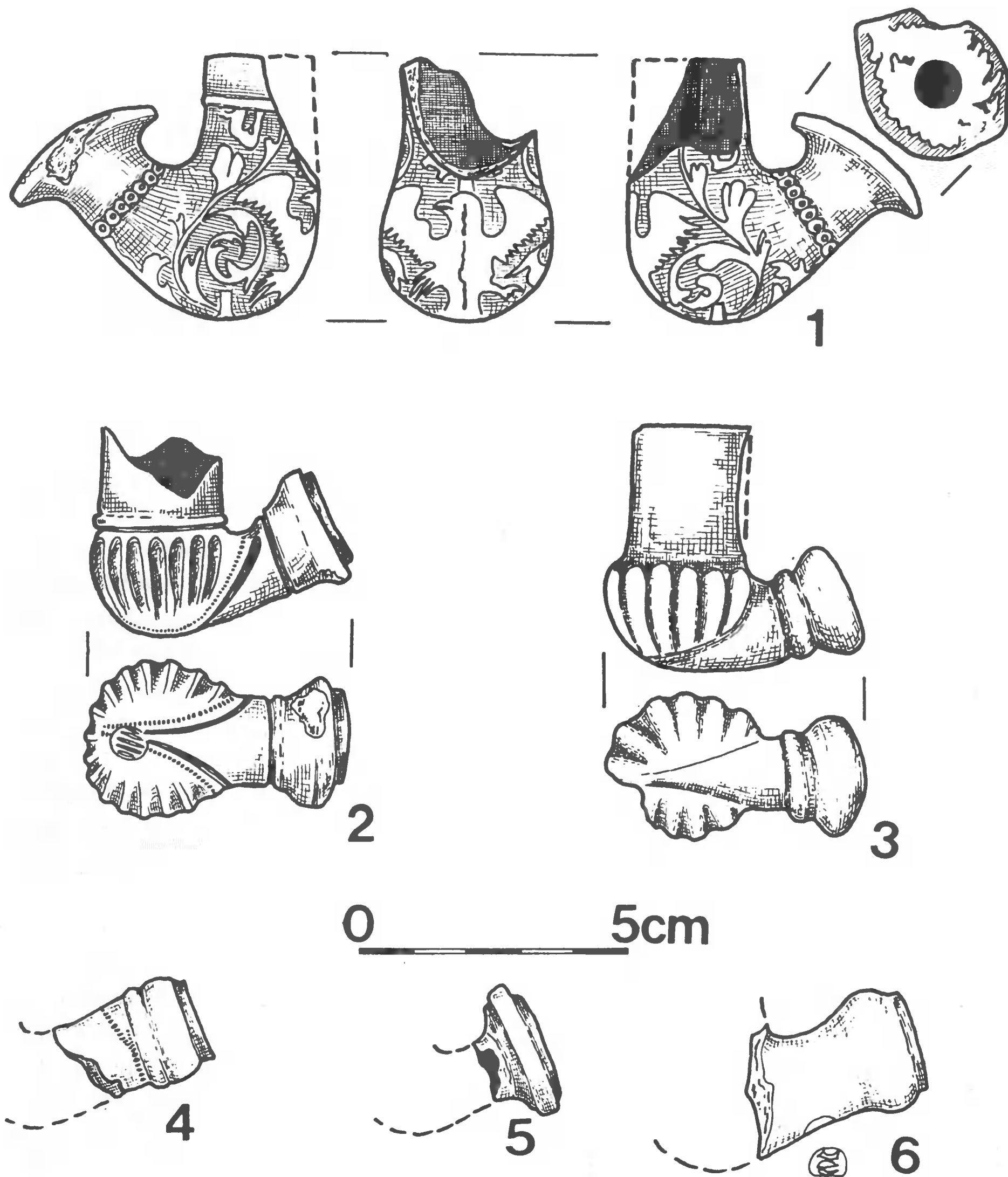
Spośród 75 fragmentów tego rodzaju zabytków, 6 stanowi pozostałości główek fajek złożonych, tzw. lulek. Natomiast pozostałe to fragmenty fajek jednorodnych, w tym 5 fragmentów główek, 13 fragmentów cybuchów ornamentowanych (7 z nich posiada napisy) oraz 51 niezdobionych fragmentów cybuchów. Na szczególną uwagę zasługują fragmenty główek fajek jednorodnych, w przypadku których można uściślić zarówno chronologię, jak i pochodzenie. Umożliwia to zarówno analiza typologiczna zabytków, jak również analiza sygnatur umieszczanych na stopce bądź na przedniej części główki fajki.

Najstarszymi fajkami w tym zbiorze są 3 fajki holenderskie pochodzące z wytwórni w Goudzie (ryc. 1:3, 4, 5). Fajka prezentowana na ryc. 1:3 stanowi zapewne typ e lub f wg typologii D. Duco (1982, s. 111). Są one datowane na lata 1715-1735 i 1730-1740. Na przedniej stronie główki sygnowana jest znakiem „skaczący jelen” (ryc. 3:3 – sygnatura nr 36b wg D. Duco) datowanym na lata 1725-1740 (por. D. Duco 1982, s. 51). Stąd należy wnioskować, że wyprodukowana została w latach 1725-1740. Fajka wystąpiła w warstwie zasypiskowej fosy na głębokości 3,2-3,4 m od stropu wykopu. Czas użytkowania tego typu fajek, ze względu na kruchość materiału stosowanego do ich produkcji, nie był długi i najpóźniej po kilku latach trafiały do wyróżnianych dziś warstw archeologicznych. Fajka prezentowana na ryc. 1:4, zdobiona powszechnie stosowanym motywem małych, delikatnych żłobków przy krawędzi, stanowi typ e wg D. Duco (1982, s. 111). Sygnowana jest na przedniej części główki znakiem „dwa romby pod koroną” (ryc. 3:4 – sygnatura nr 287 wg D. Duco), używanym w latach 1690/1715-1750/1759 (por. D. Duco 1982, s. 71). Na tej

Ryc. 1. Poznań, Brama Wielka. Fragmenty główek (1-5) i cybuchów (6-18) fajek jednorodnych.
Rys. B. Walkiewicz

podstawie fajkę można datować na lata 1715-1735. Fajka ta wystąpiła w warstwie zasypiskowej fosy na głębokości 2,6-2,8 m od stropu wykopu. Fragment główki fajki jednorodnej prezentowany na ryc. 1:5 posiada sygnaturę „jabłko królewskie” (ryc. 3:5 – sygnatura

Ryc. 2. Poznań, Brama Wielka. Fragmenty fajek złożonych (tzw. lulek). Rys. B. Walkiewicz

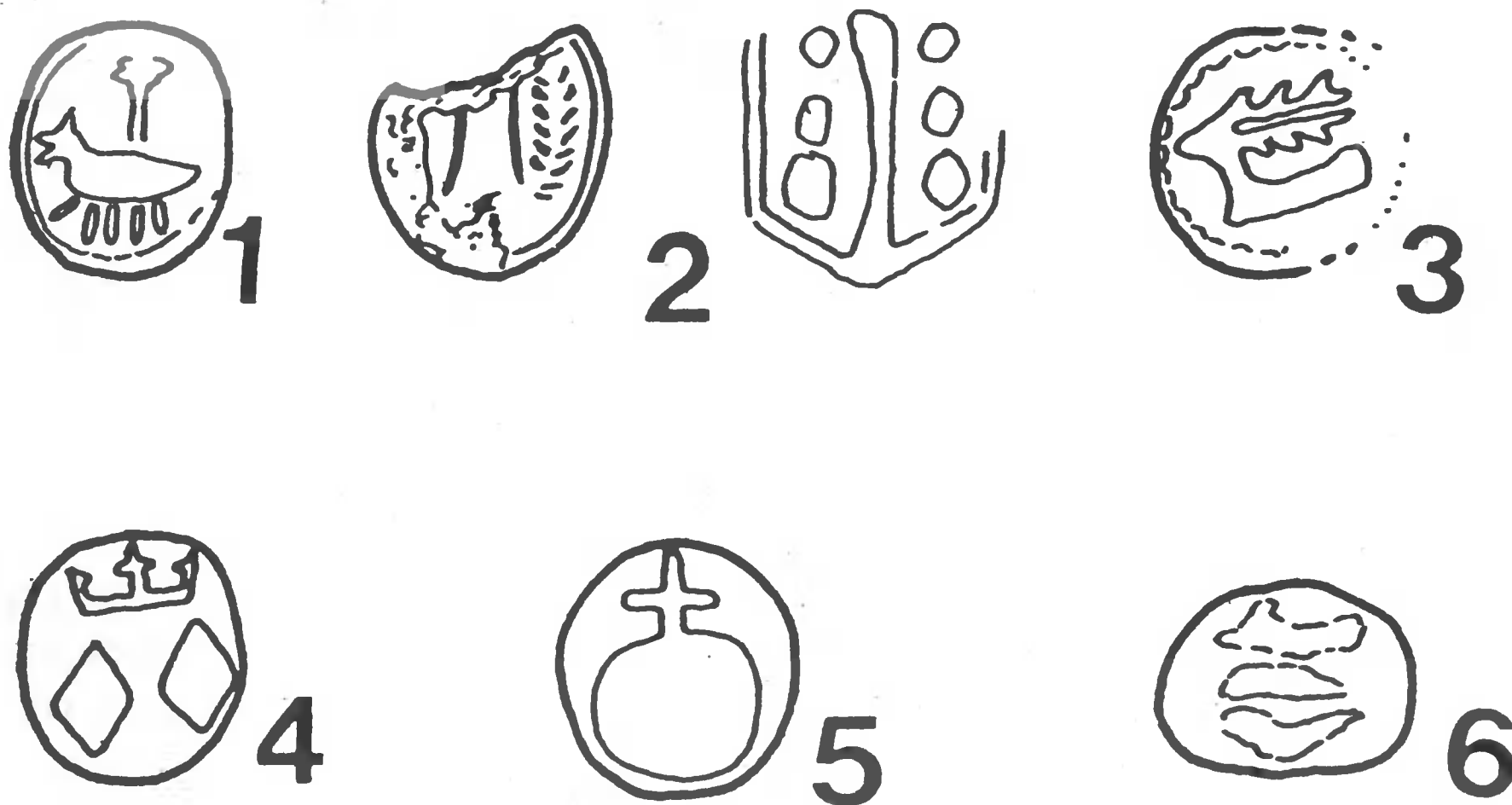
nr 138 wg D. Duco), stosowaną w latach 1670/1680-1760 (zob. D. Duco 1982, s. 59). Mimo fragmentarycznego stanu zachowania można stwierdzić, że typologicznie różni się od fajek XVII-wiecznych. Najprawdopodobniej została wyprodukowana w tym samym

okresie co dwie poprzednio omówione fajki. Wystąpiła w warstwie zasypiskowej fosy na głębokości 3,2-3,4 m od stropu wykopu.

Pozostałe dwie główki fajek jednorodnych pochodzą z wytwórni pruskiej w Rostin (dziś Roścín, woj. gorzowskie), położonej na ziemiach polskich, w okolicach Myśliborza. Wytwórnia ta powstała około roku 1753 i była czynna do początków XIX w. (najpewniej do 1804 r.) (por. E. Zimmermann 1988; s. 87-98; T. Witkowska 1989/90, s. 283-300). Fajka prezentowana na ryc. 1:1, znaleziona w warstwie zasypiskowej fosy na głębokości 2,2-2,4 m od stropu wykopu, posiada na jednej stronie stopki znak zbliżony do koniczynki, na drugiej słabo czytelną tarczę herbową z dwoma kropkami (gwiazdkami?). Na spodniej stronie stopki sygnowana jest imitacją znaku Goudy – „jagnię pod drzewem” (ryc. 3:1). Fakt podrabiania tego znaku w manufakturze w Roścínie potwierdzają badania wykopaliskowe przeprowadzone na jej terenie (zob. T. Witkowska 1989/90, s.296, tabl. 9:12). Typologicznie fajka z Poznania reprezentuje typ 1 fajek z Roścína, wyróżniony przez T. Witkowską (1989/90, s. 289). Fajki tego typu produkowane były jako podstawowy wzór przez cały czas działania fabryki. Stąd też okaz ten datować należy na 2 połowę XVIII w. Druga z fajek z Roścína (ryc. 1:2) sygnowana jest na bocznej stronie stopki imitacją herbu Goudy, na spodniej stronie niewyraźnie odcisniętym znakiem, będącym podróbką znaku Goudy „siedzący lis” (ryc. 3:2). Obydwa rodzaje znaków znane są dla wyrobów z Roścína (E. Zimmermann 1990, tabl. *Sygnatury na fajkach z Roścína (Rostin)*; T. Witkowska 1989/90, s. 294, 296 tabl. 9:12). Cztery fragmenty cybuchów mają napisy pozwalające wnioskować, że pochodzą z manufaktury w Roścínie. Są to: fragment cybucha z napisem ROSTIN (ryc. 1:6), znaleziony na głębokości 1,2-1,4 m od stropu wykopu oraz fragment cybucha zdobionego trzema rzędami prostokątów otoczonych od góry i dołu napisami SALING, GOUDA (ryc. 1:9), znaleziony w warstwie zasypiskowej fosy na gł. 2,6-2,8 m od stropu wykopu. W ostatnim przypadku można uściślić czas powstania fajki. Od roku 1775 manufaktura w Roścínie należała do Isaaka Salingre (T. Witkowska 1989/90, s. 285), i od tego czasu zaczęto sygnować cybuchy napisem SALING bądź SALINGRE. Cybuch ten można więc datować na 4 ćwierć XVIII w. Pozostałe dwa fragmenty cybuchów z Roścína z napisami FABRIQ, ...ABRIQ, (ryc. 1:8, 13), będącymi pozostałością napisu FABRIQ ROSTIN, znaleziono na głębokości 1,2-1,4 m od stropu wykopu.

Fragment cybucha prezentowany na ryc. 1:7, znaleziony na głębokości 1,1-1,3 m od stropu wykopu, zdobiony pasmami prostokątów i zygzaków oraz napisem ...LESIS:, pochodzi z drugiej, działającej od 1753 r na ziemiach polskich, pruskiej manufaktury fajek w Zborowskim (woj. częstochowskie – por. E. Zimmermann 1988, s. 55-58). Zachowany fragment napisu jest częścią sygnatury SCHLESIS (SCHLESIS FABRICE). Napisem tym często sygnowano cybuchy fajek z manufaktury w Zborowskim (E. Zimmermann 1990, s. 56). Natomiast fragmenty cybuchów zdobione czterema pasmami prostokątów i napisem ...SSEN (ryc. 1:14, 15) pochodzą zapewne z fabryki w Weissenspring (Niemcy). Napisy na nich są źle odbitymi napisami WEISSEN, występującymi zwykle w połączeniu z napisem SPRING poniżej pasm prostokątów¹. Fabryka w Weissenspring k. Frankfurtu nad

¹ Informacja p. E. Zimmermana, który posiada w swoich zbiorach takie egzemplarze. W tym miejscu pragnę podziękować p. E. Zimmermannowi za pomoc i konsultację przy pisaniu tego artykułu.

Ryc. 3. Poznań, Brama Wielka. Sygnatury na fajkach jednorodnych (1-5) i lulce (6). Rys. B. Walkiewicz

Odrą powstała w 1765 r. i produkowała fajki do 1835 r, jednakże jej wyroby są jeszcze słabo rozpoznane (por. E. Zimmermann 1992, s. 35). Fragmenty te odkryto na głębokości 1,1-1,3 m i 1,4-1,6 m od stropu wykopu. Pozostałe fragmenty zdobionych cybuchów (ryc. 1:10-12, 16-18) pochodzą zapewne z wytwórni holenderskich z 1 połowy XVIII w. Odkryte zostały w warstwach zasypiskowych fosy na głębokości od 2,6 do 3,4 m od stropu wykopu.

Fajki złożone, tzw. lulki stają się powszechne pod koniec XVII w. Istnieją poważne problemy z określeniem ich pochodzenia, ponieważ nie posiadają one zwykle znaków identyfikacyjnych, a także dlatego, że produkcja tych fajek była znacznie prostsza niż produkcja fajek jednorodnych i mogła odbywać się w zwykłych pracowniach garncarskich zgodnie z lokalnym zapotrzebowaniem (por. E. Zimmermann 1992, s. 46). Spośród sześciu fragmentów lulek, odkrytych na terenie Bramy Wielkiej najciekawszy jest egzemplarz zdobiony motywem roślinnym, który otacza centralnie usytuowanego na stronie tylnej orła. Kryza tej fajki jest spłaszczona, w kształcie kropli, otwór na cybuch otoczony wątkiem roślinnym. Fajka wykonana jest z glinki koloru kremowego (ryc. 2:1). Zalegała ona w warstwie na głębokości 2-2,2 m od stropu wykopu. Podobne egzemplarze, znane z terenów południowych Niemiec, datowane są na 1 połowę XVIII w. (por. M. Schmaedecke 1989, s. 32-33, oraz ryc. 3:1-2). Lulka, przedstawiona na ryc. 2:3, w górnej części cylindryczna, w dolnej baniasta, zdobiona żeberkami, z pogrubioną kryzą, z zieloną polewą posiada analogie wśród fajek odkrytych w Gdańsku, datowanych na lata 1700 - 1735 (por. E. Zimmermann 1992, tabl. 5:3). Niewykluczone jednak, że jest ona nieco młodsza. Znaleziona została w zasypisku fosy Bramy Wielkiej na głębokości 3,4 m od stropu wykopu. Podobnie datować należy lulkę przedstawioną na ryc. 2:2. Jest ona barwy popielatej, w górnej części cylindryczna, w dolnej baniasta, zdobiona kanelurowaniem; obydwie czę-

ści fajki są oddzielone od siebie listwą plastyczną. Na spodniej stronie widnieje słabo czytelna sygnatura. Wystąpiła w warstwie zasypiskowej fosy na głębokości 3,2-3,4 m od stropu wykopu.

Pozostałe trzy fragmenty lulek (zachowane tylko kryzy) pochodzą zapewne z XVIII w. Bliższe datowanie jest w tym przypadku niemożliwe. Są to: fragment łulki barwy czerwonej, zdobiony przy kryzie dookolnym rzędem gęstych nacięć, znaleziony w warstwie zasypiskowej fosy na głębokości 3,2-3,4 m od stropu wykopu (ryc. 2:4), kryza barwy popielatej pochodząca z zasypiska fosy z głębokości 2,6-2,8 m od stropu wykopu (ryc. 2:5), oraz fragment łulki barwy popielatej (ryc. 2:6), z nieczytelną sygnaturą na spodniej stronie w pobliżu kryzy (ryc.3:6), znaleziona w warstwie na głębokości 1,4-1,9 m od stropu wykopu.

Podsumowując można stwierdzić, że fajki znalezione na terenie Bramy Wielkiej w Poznaniu pochodzą z różnych przedziałów XVIII w. Są wśród nich zarówno fajki holenderskie z Goudy, jak i miejscowej produkcji (z wytwórni pruskich). W niektórych przypadkach fajki (przede wszystkim jednorodne) mogą stanowić precyzyjny wyznacznik chronologiczny.

Bibliografia

Duco D.

1982 *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*, Lochem.

Kowalski K. M.

1988 *O perspektywach „Dawnej Fajki Glinianej” słów kilka*, Dawna Fajka Gliniana, nr 1, s. 1-3.

Schmaedecke M.

1989 *Tonpfeifenfunde vom Schlossberg in Freiburg im Breisgau*, Archeologische Nachrichten aus Baden, z. 42, s. 27-33.

Witkowska T.

1989/90 *Manufaktura fajek glinianych z Rościna, gmina Myślibórz*, MZ, t. 35/36, s. 283-300.

Zimmermann E.

1988a *Zborowskie – polska Gouda*, Dawna Fajka Gliniana, nr 2, s. 55-58.

1988b *Fabrique in Rostin*, Dawna Fajka Gliniana, nr 3/4, s. 87- 104.

1990 *Fajki z badań archeologicznych w Rzucewie*, Gdańsk.

1992 *Wybrane zagadnienia z dziejów fajki glinianej*, Gdańsk.

TONPFEIFEN AUS DEM 18. JH. VON DEN ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNGEN DES GROßTORES IN POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Der Gegenstand dieser Erarbeitung ist eine Sammlung von 75 Tonpfeifenfragmente. Die ältesten Exemplare in dieser Sammlung sind zwei holländische Pfeifen, die aus einer Werkstatt in Gouda stammen. Auf Grund der auf ihnen angebrachten Kennzeichen und deren Typologie können sie auf Jahre 1715-1740 datiert werden. Zwei sonstige Köpfe von gleichartigen Pfeifen stammen aus einer preußischen We-

rkstatt in Roscin und werden auf die 2. Hälfte des 18. Jh. datiert. Unter den Pfeifenröhren treten holländische Exemplare aus der 1. Hälfte des 18. Jh. sowie Pfeifenrohrscherben aus Rościn Woi. Gorzów Wlkp. und zwei anderen preußischen Werkstätten - in Zborowskie (Woi. Częstochowa) und Weissenspring (Deutschland) auf, die auf 2. Hälfte des 18. Jh. datiert werden. Die zusammengesetzten Pfeifen vertreten die im 18. Jh. auftretenden Typen, wobei die mit Pflanzenmotiv und mit dem Adlermotiv in der Mitte verzierten, kannelürten und mit Rippen versehenen Exemplare auf die 1. Hälfte des 18. Jh. datiert werden.

Abbildungen

1. Poznań, Großtor. Kopf- (1-5) und Kopfröhrenfragmente (6-18) von den gleichartigen Pfeifen. Gez. B. Walkiewicz

2. Poznań, Großtor. Fregmente von zusammengesetzten Pfeifen (s.g. Tabakspfeifen). Gez. B. Walkiewicz

3. Poznań, Großtor. Signaturen auf gleichartigen Pfeifen (1-5) und einer Tabakspfeife (6). Gez. B. Walkiewicz

Adres autora:

mgr Bogdan Walkiewicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

III, Poznań 1995
253-256

III. KRONIKA

JACEK WRZESIŃSKI

WARSZTATY ARCHEOLOGICZNE – DZIEKANOWICE 22

Organizowanie warsztatów archeologicznych stało się tradycją Oddziału Poznańskiego Stowarzyszenia Archeologów Polskich. W listopadzie 1994 r. na terenie i przy współudziale Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy zorganizowano warsztaty, których tematyka dotyczyła metod i interpretacji związanych z problematyką cmentarzysk. Prezentowano wybrane zagadnienia w oparciu o badania prowadzone na stanowisku Dziekanowice 22, oraz najnowsze wyniki analiz cmentarzysk sandomierszczyzny.

Cmentarzysko wczesnośredniowieczne Dziekanowice 22, obejmujące obszar 2 000 m² i przebadane w 70 %, dostarczyło 221 grobów. W wyniku analizy antropologicznej wyodrębniono 245 osobników (A. J. Wrzesińscy 1992; ci sami 1993). W 112 grobach wystąpiło 240 zabytków. Dotychczasowa analiza zabytków (m. in. monet, kabłączków skroniowych, pochewek noży, itp.), oraz stratygrafii stanowiska (obiekty osady i wkopane w nie groby) pozwalają łączyć początki cmentarza z okresem bezpośrednio po najeździe Brzetysława czeskiego, tj. po 1038 r.

Metoda datowania za pomocą węgla radioaktywnego pozwoliła na określenie horyzontu chronologicznego dwu grobów starszych (grób konia i grób ludzki) niż odkrywane szkielety. Materiał kostny jednego z nich (grób nr 18/92), oraz występujące w jamie kamienie, kości zwierzęce, węgle drzewne poddane zostały szczegółowej analizie (A. J. Wrzesińscy w druku).

Inny problem poruszono przy okazji omawiania wyników analiz zawartości dwu naczyń grobowych. Stwierdzenie w nich pierwiastków biofilnych pozwala przypuszczać, iż w naczyniach tych mogły się znajdować wyselekcjonowane organy zwierzęce (wątroba, serce, mózg itp. – E. Bulska, A. J. Wrzesińscy w druku).

Z badań 1994 r. zaprezentowano dwa groby (wraz z wyposażeniem) – 5-7-letniej dziewczynki i 35-letniego mężczyzny (A. J. Wrzesińscy w tym tomie).

Mgr Anna Wrzesińska (Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy) zaprezentowała niektóre wyniki analiz, które pozwoliły na odtworzenie stanu i dynamiki biologicznej populacji pochowanej na nekropoli w Dziekanowicach. Spośród 245 zmarłych pochowanych na cmentarzysku 31,8% nie dożywało wieku młodocianego, a 39,6% nie dożywało wieku dorosłego. W wiek reprodukcyjny wchodziło 57,5% zmarłych, a zaledwie 4,9% dożywało wieku starczego. Średnia wieku w chwili śmierci dorosłych kobiet wynosi 31,5 lat, a średnia wieku w chwili śmierci dorosłych mężczyzn wynosi 39,7 lat. Podczas badań terenowych odkryto 10 grobów dzieci lub dorosłych z dziećmi zmarłymi w wieku od 0 do 3 miesięcy, oraz 6 grobów dzieci od 3 do 12 miesięcy. Odsłonięto grób młodej kobiety z noworodkiem ułożonym na miednicy (śmierć obojga nastąpiła niewątpliwie w krótkim czasie po porodzie). Materiał dziecięcy – dzieci w wieku *Infans I* – to 60 osobników.

Warto zwrócić uwagę, iż indentyfikacja regularnych grobów noworodków (chowanych w większości w pozycji bocznej) z racji płytkiego zalegania, słabego stanu zachowania i małych rozmiarów nastęcza wiele kłopotów.

Możliwości wynikające ze współpracy archeologii i nauk przyrodniczych przedstawił (na przykładzie paleoekologii) prof. dr hab. Kazimierz Tobolski (Zakład Paleoekologii Czwartorzędu Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Wiedza o działalności antropogenicznej odczytywana zwłaszcza z materiałów roślinnych służy do odtwarzania zmian środowiska, a także przyczynia się do pogłębienia wiedzy archeologicznej. Rejon wokół Ostrowa Lednickiego o czytelnych osadach biogenicznych jest wyjątkowo atrakcyjny przyrodniczo. Współpraca archeologii i peleoekologii na tym terenie zaowocowała utworzeniem w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy laboratorium przy Pracowni Paleoekologicznej muzeum.

Mgr Marek Polcyn z tejże pracowni zaprezentował początki badań fitolitów (I. M. Polcynowie 1993). Powstając wewnątrz komórek roślin, w wyniku wytrącania się związków krzemu pobieranego przez roślinę wraz z wodą, mogą przybierać bardzo charakterystyczne formy. Jako związki krzemu są niezwykle trwałe i mogą przetrwać wszędzie tam gdzie materia organiczna ulega całkowitemu rozłożeniu, a zwęglone szczątki roślin należą do rzadkości. Fitolity mogą stać się dla archeologii źródłem cennych informacji przy odtwarzaniu historii upraw, czy diety pokarmowej człowieka i zwierząt. Można je pozyskiwać z narzędzi krzemiennych oraz zębów.

Duże zainteresowanie towarzyszyło prezentacji metody amplifikacji DNA i omówieniu możliwości wykorzystania badań genetycznych w archeologii.

Mgr Andrzej Rezler (Zakład Biochemii i Biopolimerów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) omawiając eksperyment przeprowadzony na materiale z cmentarzyska w Dziekanowicach (A. Rezler, J. Wrzesiński 1994) przypomniał historię badań genetycznych, omówił zastosowaną metodę i zwrócił uwagę na perspektywy badawcze. Badania na omawianym cmentarzysku mają pomóc w ocenie płci dzieci, a przede wszystkim przy poszukiwaniu więzi rodowych.

Odwzorowanie struktur rodowych na cmentarzyskach jest tematem poszukiwań prowadzonych od szeregu lat przez drdr Teresę i Henryka Rysiewskich (T. i H. Rysiewscy 1987; ci sami 1991; T. Rysiewska 1994). Najbardziej obiecujące rezultaty przyniosła ponowna interpretacja materiałów ze Wzgórza Św. Jakuba w Sandomierzu. Uzyskane wyniki zachęcają do podjęcia dalszych prac na materiale z innych cmentarzysk. H. Rysiewski

(Centrum Zdrowia Dziecka) przedstawił założenia stosowanej przez nich analizy archeologiczno-antropologicznej. Natomiast T. Rysiewska (Instytut Archeologii i Etnologii PAN Warszawa) zaprezentowała uzyskane dotąd wyniki, zaznaczając iż trwające wciąż prace traktować należy jako próby poszukiwań, a stawiane wnioski jako hipotezy. Analiza zależności taksonomicznych, orientacji zmarłych, ich wyposażenia pozwala obserwować zróżnicowanie wewnątrz cmentarzyskowe, a także wzajemne korelacje między cmentarzyskami badanego obszaru. Uzyskane wyniki wskazują, iż nieuchwytnie dotąd związki krewniacze i międzypopulacyjne mogą być przedmiotem dociekań także archeologów.

W żywej dyskusji, która wywiązała się pod koniec prezentacji, przewijały się problemy związane przede wszystkim z badaniem odwzorowań struktur rodowych na cmentarzyskach.

Prezentacja wyników i metod podczas warsztatów archeologicznych – Dziekanowice 22 – była możliwa dzięki współpracy wielu dyscyplin, niekiedy bardzo odległych od archeologii. Zaangażowanie się coraz większej liczby współpracowników przy rozwiązywaniu problemów „archeologicznych” stwarza możliwość obserwacji i interpretacji zjawisk dla archeologii dotąd nieobserwowalnych.

Bibliografia

Bulska E., Wrześciński A. J.

w druku *Zawartość naczyń grobowych – próba analizy i interpretacji*, SL, t. 4.

Polcynowie I. M.

1993 *Formy krzemionki biogenicznej (fitolity) w próbce pobranej z naczynia grobowego znalezionej na stanowisku Dziekanowice 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie*, WSA, t. 2, s. 185-189.

Rezler A., Wrześciński J.

1994 (1995) *Wykorzystanie metod biologii molekularnej w badaniu nekropolii wczesnośredniowiecznych. Próba uzyskania fragmentów informacji genetycznej z kości ludzkich pochodzących z XI w.*, SL, t. 3.

Rysiewska T.

1994 *Struktury krewniacze i związki międzypopulacyjne w Polsce wczesnośredniowiecznej. Próba wnioskowania na podstawie wybranych cmentarzysk sandomierszczyzny*, AP t. 39, z. 1, s. 51-124.

Rysiewscy T.i H.

1987 *Archeologiczne odwzorowania struktury rodowej: jej własności, zmienność oraz hipotetyczne uwarunkowania etniczne*, [w:] G. Labuda i S. Tabaczyński (red.), *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, t. 1, Wrocław, s. 133-152.

1991 (1992) *Kompleks sepulkralno-osadniczy na Wzgórzu Świętojakubskim w Sandomierzu: próba reinterpretacji materiałów*, AP, t. 36, z. 1-2, s. 193-234.

Wrześciński A. J.

1992 *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Dziekanowicach, stan. 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie*, WSA, t. 1, s. 103-112.

1993 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm Łubowo, woj. poznańskie, stan 22 – sezon badawczy 1992*, WSA, t. 2, s. 157-184.

w druku *Grób „pradziejowy” z Dziekanowic, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22*, SL, t. 4.

Adres autora:

mgr Jacek Wrzesiński
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

III, Poznań 1995
257-265

ANDRZEJ B. BIERNACKI, PIOTR PAWLAK

DWADZIEŚCIA PIĘĆ LAT BADAŃ EKSPEDYCJI
ARCHEOLOGICZNEJ UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA
W NOVAE (1970-1994)

Novae – pierwotnie obóz legionowy, strzegący limesu dolnodunajskiego, później miasto rzymskie i wczesnobizantyjskie (Mezja Inferior, Svištov-Bułgaria). Pierwsze wzmianki o Novae notujemy u Claudiusa Ptolemaeusa w *Geographie libri octo* (ok. 100-178 r. n.e.) oraz w *Tabula Peutingeriana* (II/III w., kopia pochodząca z XIII w.) (inne źródła patrz A. Marcinkowska 1979). Obóz legionowy założony został około roku 45/46 prawdopodobnie przez legion *VIII Augusta*, który stacjonował w Novae do roku 69. Jego miejsce zajął następnie legion *V Alaudae*, a od 86 roku legion *I Italica*, przebywający w Novae do połowy IV w (T. Sarnowski 1988).

Systematyczne prace wykopaliskowe w Novae zostały zapoczątkowane w roku 1960 przez Ekspedycję Archeologiczną Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dra Kazimierza Majewskiego na podstawie umowy zawartej pomiędzy Uniwersytetem Warszawskim a Instytutem Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk. W pracach ekspedycji UW od początku uczestniczył prof. dr Stefan Parnicki-Pudełko, późniejszy kierownik Ekspedycji Archeologicznej UAM. Od roku 1961 do prac wykopaliskowych w Novae przystąpiła Ekspedycja Instytutu Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk. Wobec szerokiego zakresu systematycznych i kompleksowych badań na wielkim obiekcie, jakim było uprzednio nie eksplorowane przez archeologów miasto Novae, celowe okazało się utworzenie obok ekspedycji Uniwersytetu Warszawskiego odrębnej organizacyjnie, interdyscyplinarnej ekspedycji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, co nastąpiło w roku 1970. Do momentu powstania dwóch polskich ekspedycji ustalono dość dokładnie przebieg murów obronnych (północnego, południowego i zachodniego), a także odkryto częściowo pozostałości baszt narożnikowych (północno-zachodniej i południowo-zachodniej) oraz bramy zachodniej.

Pierwszym zadaniem ekspedycji archeologicznej UAM było więc kontynuowanie odkrywania pozostałości bram oraz dalsze prowadzenie badania murów obronnych, zmierzające do ustalenia rozmieszczenia i rozpoznania struktury bram i baszt w tzw. sektorze zachodnim miasta.

Brama zachodnia – w latach 1970-1972 odsłonięto całkowicie pozostałości bramy zachodniej (S. Parnicki-Pudełko 1973; A. Biernacki 1975)(ryc. 1,2,3). Pozwoliło to na

wydzielenie trzech faz budowy i funkcjonowania bramy: faza I – koniec I i początek II wieku; faza II – koniec III i początek IV wieku; faza III – okres Anastazjusza i pierwsze lata rządów Justyniana I. Brama I fazy była prawdopodobnie jednoprzjazdowa o szerokości 8,15 m, flankowana dwiema basztami czworokątnymi, ze schodami wiodącymi na mury obronne.

Trudno jest określić, jakiego rodzaju baszty flankowały II fazę bramy zachodniej. Być może, obie baszty lokalizować należy w tym samym miejscu co mury wschodnich pomieszczeń baszt, najmłodszej III fazy budowy bramy. Brama zachodnia w II fazie budowy była dwuprzjazdowa, o łącznej szerokości około 8,00 m. We wschodniej części bramy przejazdy zamykane były najprawdopodobniej dwuskrzydłowymi wrotami.

W fazie III bramę znacznie rozbudowano, wydłużając obie baszty w kierunku zachodnim. Odkryto w nich po dwa pomieszczenia, mniejsze zachodnie i większe wschodnie, połączone ze sobą przejściem. Brama posiadała podwójny przejazd. Odkryto również wejścia do obu baszt od strony wnętrza bramy. Uwzględniając grubość murów obronnych przy bramie zachodniej oraz analogie, można przyjąć, że wysokość murów przy bramie zachodniej w Novae sięgała prawdopodobnie około 12-13 m. Prawdopodobnie taką samą wysokość miały ściany pomieszczeń wschodnich w obu basztach chroniących bramę. Wyższe natomiast o przynajmniej jedną kondygnację musiały być ściany pomieszczeń zachodnich tworzących właściwe wieże ochraniające bramę. Łączna wysokość tych wież mogła dochodzić do około 18-20 m. Wysokość otworów drzwiowych nie powinna była przekraczać 5,00 m.

W odległości około 35 m na południe od bramy zachodniej, odsłonięto fragmenty zachodniego muru obronnego oraz pozostałości baszty wewnętrznej, pochodzące z przełomu I/II w. i zewnętrznej z początków IV w (S. Skibiński 1973).

Brama południowa – w latach 1970-74 prowadzono badania wykopaliskowe bramy południowej (S. Skibiński 1973; tenże 1975; tenże 1978)(ryc. 1,2,3). Odkryte pozostałości tejże bramy pozwoliły wydzielić dwie główne fazy budowlane: faza I – koniec I i początek II wieku; faza II – koniec III i początek IV wieku. W fazie I tworzyły ją dwie w przybliżeniu kwadratowe baszty ograniczające z obu stron przejazd rozszerzający się lekko w kierunku południowym. Brama była dwuprzjazdowa. Szerokość przejazdu wynosiła 8,46 m w części południowej i 7,45 m w części północnej. Należy przypuszczać, iż konstrukcje nad przejazdem posiadały tę samą wysokość co baszty i mur obronny. Zamknięcie bramy od strony południowej stanowiły najprawdopodobniej dwie opuszczane katarakty, natomiast od strony północnej prawdopodobnie dwuskrzydłowe wrota. Komunikacja na górne poziomy umocnień obronnych odbywała się najprawdopodobniej poprzez wnętrza baszt. Wejścia do baszt znajdowały się w północnych ich ścianach.

W drugiej fazie budowy bramy południowej pogrubiono zachodnie i wschodnie ściany obu baszt nadając im w rzucie poziomym formę litery U. Jednocześnie zwężono przejazd, do 6,00 m, czyniąc go jednoprzjazdowym. Zamknięcie bramy stanowiły najprawdopodobniej wrota, chociaż w południowej części mogła też być opuszczana katarakta.

Brama północna – w latach 1970-74 badania ekspedycji UAM koncentrowały się również na badaniach bramy północnej (J. Ziemiński 1973; tenże 1975; L. Czerniak 1978)(ryc. 2,3). W ich wyniku odkryto pozostałości hipotetycznej bramy lub fragmenty tajnego przejścia – poterny, której szerokość zredukowana była zapewne do minimum ze

względu na niekorzystną dla komunikacji konfigurację terenu (skarpa opadająca stromo w kierunku Dunaju). Konstrukcje te datować można nie później niż na połowę IV wieku.

W narożniku północno-zachodnim obozu, w roku 1976, odkryto fragmenty muru obronnego oraz prawdopodobnie pozostałości baszty czy baszt zewnętrznych datowanych na przełom I/II do 1 połowy IV wieku (R. Kirkowski, J. Kotecki, L. Mrozewicz, S. Parnicki-Pudełko 1978)(ryc. 1,2,3).

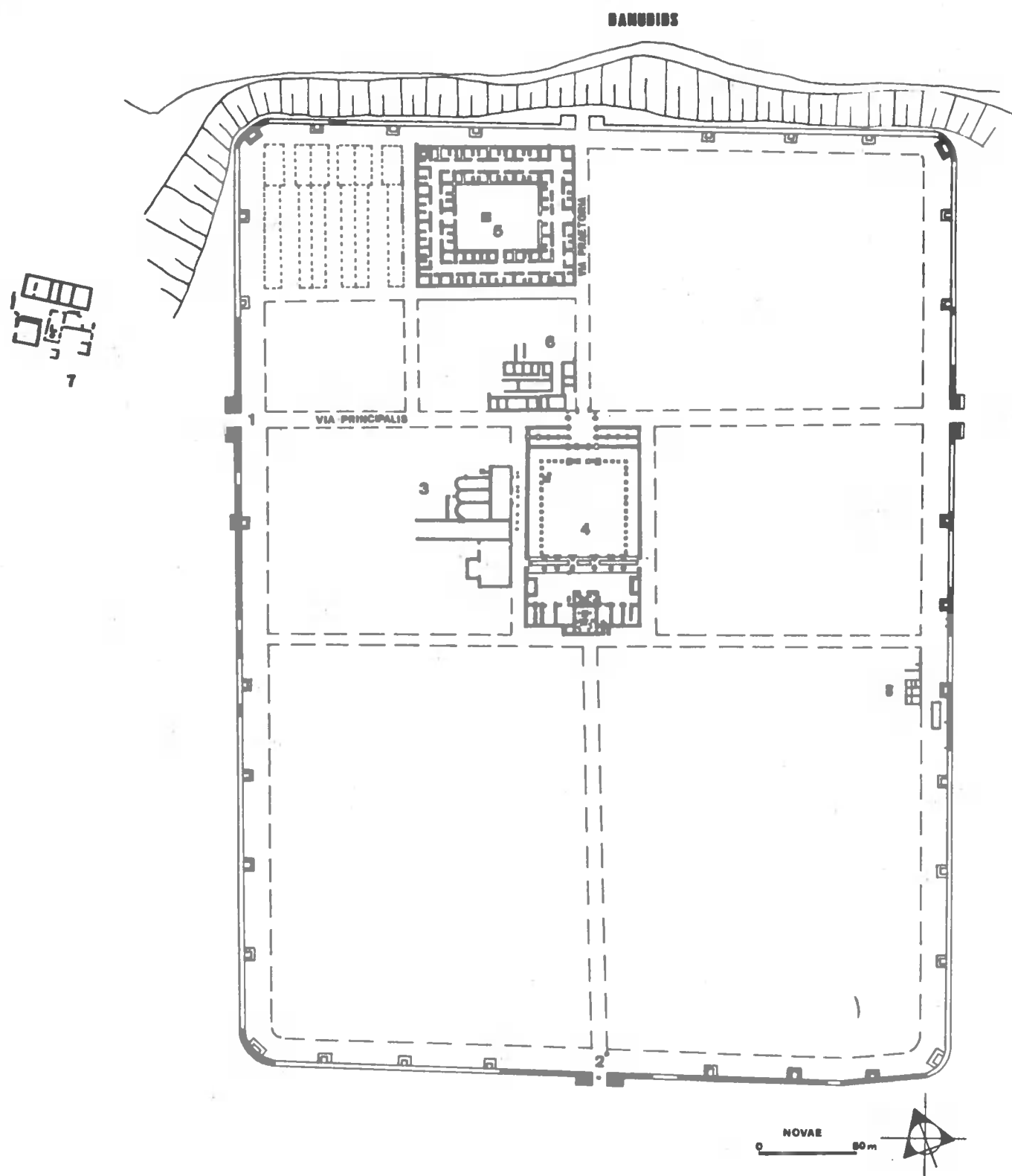
Dotychczasowe badania nad rozwojem fortyfikacji obozu legionowego w Novae pozwalają stwierdzić, że obóz ten pod względem proporcji planu, odpowiadał klasycznym wzorom rozplanowania rzymskich obozów wojskowych (S. Parnicki-Pudełko 1990b). Obóz miał kształt prostokąta z łukowatymi narożnikami. Jego długość wewnątrz murów obronnych, mierzona na osi N-S, wynosiła 486 m, tj. 1620 stóp rzymskich, szerokość natomiast 365 m, tj. 1216 stóp. Ogólna powierzchnia obozu w Novae wynosiła 17,75 ha. Bramy południowa i północna leżały pośrodku krótszych boków obozu, natomiast oś bramy zachodniej i wschodniej (odkrytej przez archeologów bułgarskich) znajdowała się w 1/3 długości dłuższych boków obozu. W świetle dotychczasowych badań można przypuszczać, że najstarsze kamienne mury obronne pochodzą z końca I i początków II wieku (ryc.1). Powiększenie w kierunku wschodnim ufortyfikowanego obszaru Novae i budowa nowego muru wschodniego nastąpiły prawdopodobnie nie wcześniej niż pod koniec III lub na początku IV wieku (ryc. 2). Niewątpliwie najstarszy obóz legionowy w Novae, założony przez legion *VIII Augusta* (45/46 r.), otoczony był ziemnymi fortyfikacjami. Pozostałości takowych, w postaci systemu rowów oraz negatywów po słupach drewnianych baszt, znaleziono po zewnętrznej stronie wschodniego muru obronnego obozu. Prawdopodobnie granice obozu drewniano-ziemnego pokrywały się z granicami obozu, który otrzymał mury kamienne (S. Parnicki-Pudełko 1990b).

Od roku 1970 Ekspedycja Archeologiczna UAM prowadziła także badania w rejonie, gdzie według teoretycznych przesłanek, wynikających z hipotetycznego przebiegu dwóch głównych arterii komunikacyjnych obozu – *via principalis* i *via praetoria*, miała znajdować się komendantura obozu – *principia* (prace nad nimi przejęła od roku 1976 Ekspedycja Uniwersytetu Warszawskiego). Kilkunastoletnie badania wykopaliskowe potwierdziły w pełni istnienie tego zespołu budowli.

W wyniku prac wykopaliskowych prowadzonych po zachodniej stronie kompleksu *principia* (badania Ekspedycji Uniwersytetu im. A. Mickiewicza), odkryto zespół sakralny wczesnochrześcijańskiej bazyliki i rezydencji biskupiej (bazylika „mniejsza”, łaźnie, pomieszczenia mieszkalno-użytkowe) (ryc. 3) oraz znajdujący się pod nimi budynek łaźni z przełomu III/IV w. (ryc. 2) jak również pozostałości jeszcze wcześniejszego zespołu łaźni legionowych z połowy II wieku n.e.¹ (ryc. 1).

Bazylika biskupia – jest jedną z największych bazylik wczesnochrześcijańskich nad środkowym i dolnym Dunajem (ryc. 3). W wyniku dotychczasowych badań wydzielono co najmniej cztery fazy budowy i funkcjonowania kościoła: faza I – bazylika trójnawowa, jednoabsydowa – ostatnia ćwiartka V wieku n.e.; faza II – bazylika trójnawowa, jednoabsydowa z narteksem i dobudowaną do wschodniego muru, południowej nawy bocznej po-

¹ Patrz sprawozdania tymczasowe z poszczególnych kampanii wykopaliskowych Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Novae – *Archeologia*, t. 23-45, 1973-95.

Ryc. 1. Novae. Plan obozu legionu I Italica w I/II w. (badania Ekspedycji UAM: 1– porta principalis sinistra, 2 – porta decumana, 3 – thermae legionis; badania Ekspedycji UW: 4 – principia, 5 – valetudinarium; badania IA BAN: 6 – scamnum tribunorum, 7 – villa extra muros, 8 – contubernia).

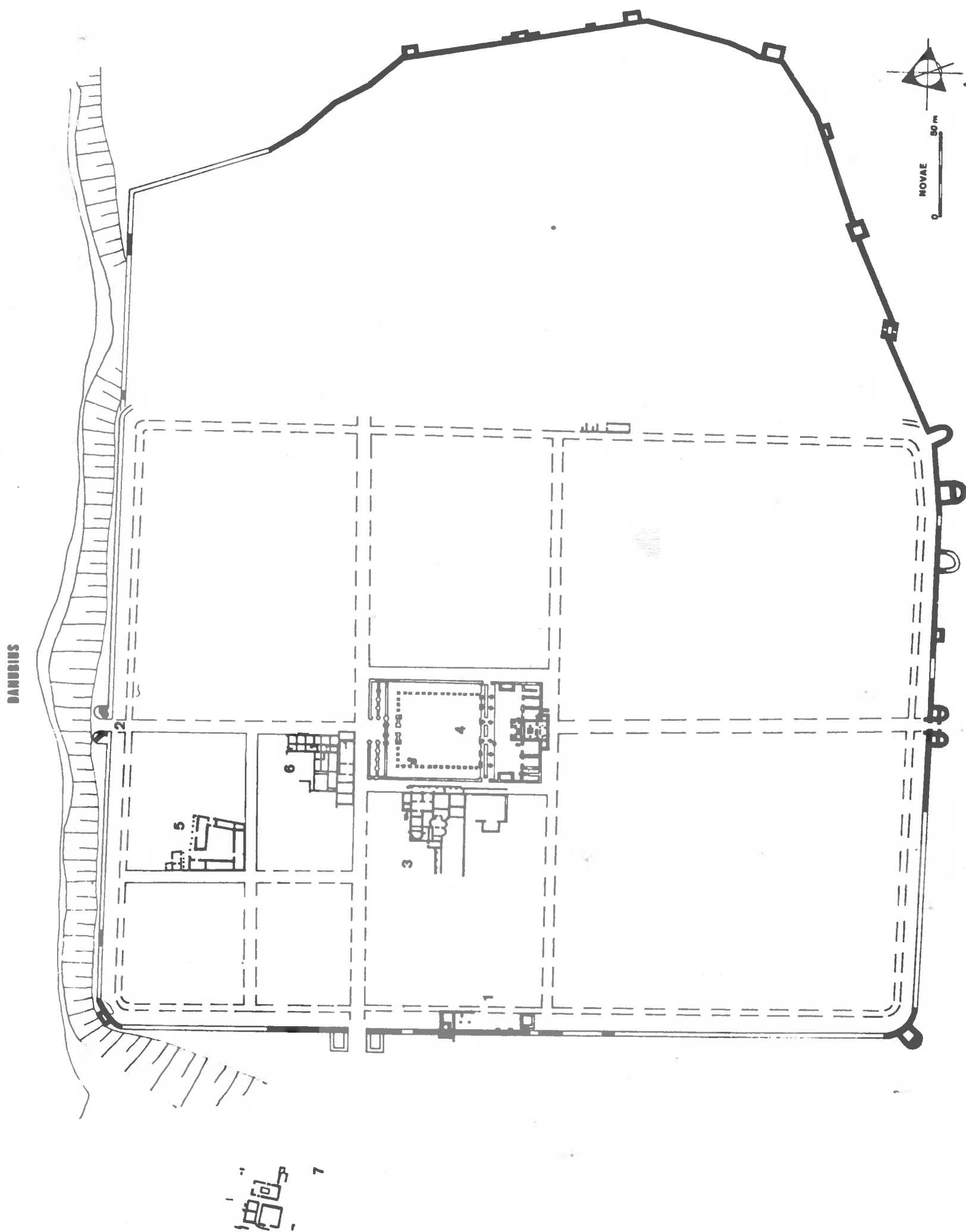
Rys. P.Pawlak

mieszczenia z absydą interpretowanego jako baptysterium lub martyrium – przełom V/VI w.; faza III – bazylika trójnawowa, trójabsydowa z poszerzonym narteksem i zmienionym układem naosu opartym w części ołtarzowej na systemie ośmiu filarów: czterech przyściennych i czterech międzynawowych. Wydzielone prezbiterium i pomocnicze wnętrza liturgiczne – *prothesis* i *diaconicon*. Nastąpiła też zmiana wystroju architektonicznego – m.in. pojawiła się przegroda ołtarzowa i ambona typu konstantynopolitańskiego wykonana z marmuru z Proconesos – pierwsza połowa VI w. (S. Parnicki-Pudełko 1990a; A. Biernacki 1995a); faza IV – bazylika trójnawowa, trójabsydowa z poszerzonym narteksem i baptysterium wydzielonym w południowo-wschodnim narożu południowej nawy bocznej, z basenem chrzcielnym w formie tetrakonchy wrysowanej w koło – druga połowa VI w. Długość wnętrza bazyliki z pierwszej fazy, wraz z naosem i absydą centralną wynosiła

38,70 m. Ogólna długość wnętrza bazyliki, wraz z absydą centralną i narteksem, w drugiej fazie budowy wynosiła 43,16 m; natomiast w trzeciej fazie po poszerzeniu narteksu wzrosła do 44,10 m. Maksymalna długość zewnętrzna bazyliki w trzeciej fazie budowy kształtowała się więc na 46,26 m natomiast szerokość od 24,20 do 24,30 m. (S. Parnicki-Pudełko 1984; tenże 1995; A. Biernacki 1990). Dziedziniec przed bazyliką miał kształt nieregularnego prostokąta o wymiarach 22,83 m /bok E i W/; 13,57 m /bok N/; 14,40 m /bok S/. Odkryty zachodni mur dziedzińca stanowił zarazem zachodni kraniec insuli w ramach późnoantycznego miasta. Wymiar insuli na osi W-E wynosił około 63,00 m, tj. 200 stóp rzymskich.

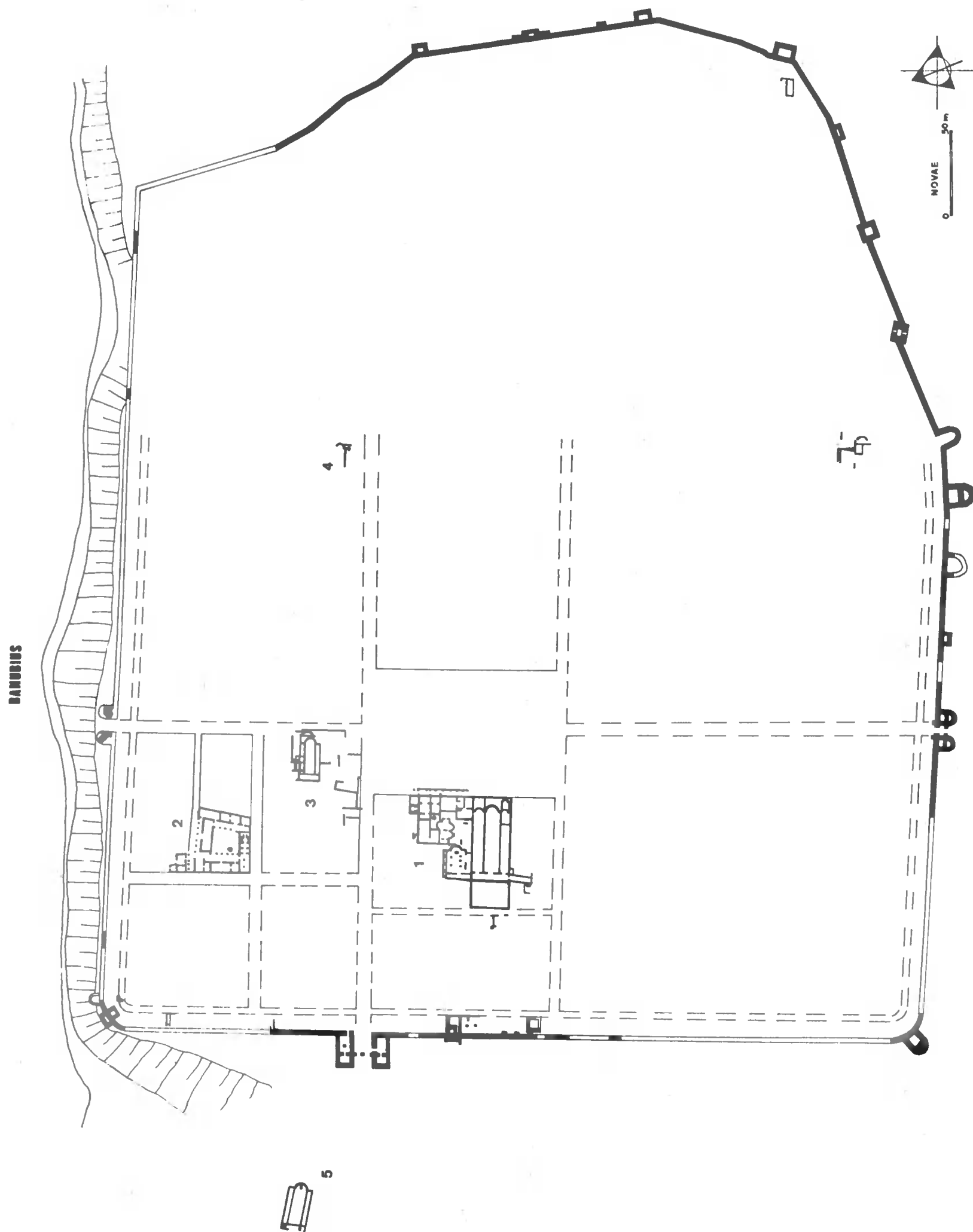
Bazylika mniejsza – usytuowana jest tuż po północno-zachodniej stronie bazyliki biskupiej, od której oddziela ją wąski korytarz szerokości 2,35 m (ryc. 3). Jest to bazylika trójnawowa z absydą centralną i przedsionkiem. Maksymalna długość zewnętrzna bazyliki mniejszej wraz z absydą i przedsionkiem wynosi 16,70 m. Absyda w podstawie ma wymiar równy 3,28 m i głębokość 2.82 m. Jak wynika z dotychczasowych danych, bazylika „mniejsza” miała układ trójnawowy. Drewniana więźba dachowa budowli spoczywała najprawdopodobniej na dwóch rzędach kolumn po trzy w każdym (A. Biernacki, S. Medeksza 1995). Dzięki zachowanym, w większości *in situ*, bazom, trzonom kolumn oraz kapitelom stwierdzić możemy, iż wystrój architektoniczny tej budowli wykonany został w porządku jońsko-rzymskim (planowana jest pełna rekonstrukcja wyglądu tego wnętrza *in situ* w terenie). Bazylika „mniejsza” wzniesiona została najprawdopodobniej nie wcześniej niż w drugiej ćwierci V wieku n.e.

Łaźnie – po północnej stronie bazyliki biskupiej odsłonięto pomieszczenia wchodzące w skład łaźni stanowiących element rezydencji biskupiej (ryc.3). Odkryto *caldarium*, *tepidarium*, *frigidarium*, *apodytherium* i dwa *praefurnia*. Odkrycia ostatnich kampanii umożliwiły określenie pełnych wymiarów budynku łaźni. Wymiary zewnętrzne wynoszą: długość na osi N-S 20,76 m; szerokość na osi W-E 16,70 m. Wymiary wewnętrzne budynku wynoszą 19,80 x 15,35 m. Budynek łaźni wzniesiony został najprawdopodobniej na przełomie III/IV wieku n.e., a w początkach VI wieku wszedł w skład rezydencji biskupiej wraz z pomieszczeniami mieszkalnymi leżącymi po jej wschodniej i północnej stronie. Stwierdzono równocześnie, że część ścian budynku łaźni stanowią wcześniejsze mury zespołu potężnych łaźni legionowych datowanych na 1 połowę II wieku. Północną jego część tworzy układ trzech równoległych do siebie pomieszczeń. Jedno z nich (*caldarium*), miało kształt prostokąta o wymiarach 14,55x5,85-5,95 m, którego zachodnią część stanowił półokrągły basen o średnicy w podstawie 5,95 m i głębokości podstawy 3,70 m (A. Biernacki 1995). W piwnicy hipokaustycznej tego basenu zachowały się *in situ* słupki suspensurowe datowane na przełom III/IV wieku. Przy wznoszeniu budynku łaźni III/IV wiecznej pomieszczenie to podzielono na trzy mniejsze wnętrza. Zaledwie w odległości około 20 m na południe od *via principalis* odkryto duże *praefurnium* obsługujące zapewne opisane wyżej pomieszczenie *caldarium* łaźni z 1 połowy II wieku. Do zespołu tego należy również pomieszczenie *frigidarium*, z prostokątnym basenem (*natatio*) o wymiarach: 9,80x6,50 m. Przy wschodniej ścianie basenu znajdowały się kamienne siedziska oraz dwa ciągi schodów prowadzące do jego wnętrza. Podkreślić należy że cały budynek łaźni legionowych wyposażony był w system hipokaustyczny.

Ryc.2. Novae. Plan obozu legionu I Italica w III/IV w. (badania Ekspedycji UAM: 1 – fragmenty baszt przy zachodnim murze obronnym, 2 – porta praetoria, 3 – thermae; badania Ekspedycji UW: 4 – principia, 5 – villa z portykami; badania IA BAN: 6 – scamnum tribunorum, 7 – villa).

Rys. P. Pawlak

Ryc.3. Novae. Plan miasta późnorzymskiego i wczesnobizantyjskiego (badania Ekspedycji UAM: 1 –zespół sakralny wczesnochrześcijańskiej bazyliki i rezydencji biskupiej; badania Ekspedycji UW: 2 – villa miejska z portykami; badania IA BAN: 3 – bazylika wczesnochrześcijańska, 4 – bazylika wczesnochrześcijańska, 5 – bazylika kommemoratywna). Rys. P. Pawlak

Bezpośrednio po zachodniej stronie budynku łaźni odsłonięto mur kryptoportyku biegnącego na osi N-S, długości 11,66 m. Stwierdzić można, iż łuk kryptoportyku miał formę 1/4 okręgu i opierał się na murze budynku łaźni. W świetle dotychczasowych danych konstrukcję tą łączyć należy z łaźnią legionową datowaną na 1 połowę II wieku (ryc.1).

Kaplica średniowieczna – prowadząc prace sondażowe na terenie północnej części dziedzińca bazyliki biskupiej natrafiono na pozostałości budowli na planie prostokąta, z absydą od strony wschodniej. Budowla ta znajduje się w odległości 1,20 m od zachodniej ściany narteksu bazyliki z II fazy jej budowy. Nowoodkryta budowla ma następujące wymiary wnętrza: długość na osi W-E mierzona od szczytu absydy wynosi 7,50 m, szerokość na osi N-S wynosi 5,05 m. Na podstawie danych stratygraficznych i konstrukcyjnych oraz biorąc pod uwagę rzut poziomy budowli z absydą, należy sądzić, że mamy tutaj do czynienia z obiektem znacznie późniejszym aniżeli kompleks bazyliki biskupiej. Jest to najprawdopodobniej niewielka jednonawowa kaplica chrześcijańska. W Bułgarii tego typu kaplice datowane są na drugą połowę IX-do początków XI wieku (N. Čaneva-Dečevska 1984).

Wśród zabytków ruchomych odkrytych w trakcie dotychczasowych kampanii wykopaliskowych szczególną uwagę zwracają: ponad 140 inskrypcji łacińskich (V. Božilova, J. Kolendo, L. Mrozewicz 1992) i greckich; ponad 900 elementów i detali architektonicznych: trzonów kolumn, baz, kapiteli korynckich, jońsko-rzymskich i toskańskich m.in. o średnicy trzonu kolumny 0,52 m – największych z dotychczas znanych w Novae; fragmenty marmurowych rzeźb: fragmenty torsów i posągów, główka z wyobrażeniem Heraklesa; kamienie żarnowe; ponad 80 ceramicznych lamp oliwnych; bogaty wybór wyrobów ze szkła, kości, brązu i żelaza². Zwraca uwagę również bogaty zespół stempli na ceramice budowlanej. Kolejna kampania wykopaliskowa Ekspedycji Archeologicznej UAM w Novae przewidywana jest w 1996 roku.

Bibliografia

Biernacki A.

1975 *Brama zachodnia – odcinek V*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1972*, Poznań, s. 7-56.

1990 *Remarks on the Basilica and Episcopal Residence at Novae*, Sofia, AAITAB, t. 5, s. 187-208.

1995a *The pulpit in the Episcopal Basilica at Novae (Svistov)(An attempt at a reconstruction)*, BP, t. 7, s. 315-332.

1995b *Novae 1990-1994. Raport z kampanii wykopaliskowych Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, BP, t. 7, s. 364-371.

Biernacki A., Medeksza S.

1995 *An attempt at a spatial reconstruction of the columnar hall in the episcopal residence at Novae*, [w:] *Novae. Studies and Materials I*, Poznań, s. 9-24.

² Patrz przypis 1. Członkowie interdyscyplinarnego zespołu Ekspedycji Archeologicznej UAM przygotowują aktualnie pięć monografii stanowiących opracowania wyników badań rezydencji i bazyliki biskupiej oraz poszczególnych kategorii zabytków ruchomych z Novae. W 1995 roku ukazał się zbiór interdyscyplinarnych artykułów: *Novae. Studies and Materials I*, Poznań.

Božilova V., Kolendo J., Mrozewicz L.

1992 *Inscriptions latines de Novae*, Poznań.

Czerniak L.

1978 *Brama(?) północna – odcinek IX*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1974*, część I, Poznań, s. 25-40.

Čaneva-Dečevska N.

1984 *C'rkovnata arhitektura na p'rvata B'lgarska D'ržava*, Sofija, s. 66-68, ryc. 32-33.

Kirkowski R., Kotecki J., Mrozewicz L., Parnicki-Pudełko S.

1978 *Novae – Sektor Zachodni 1976*, A, t. 29, s. 119-150.

Marcinkowska A.

1979 *Novae w starożytnych i bizantyjskich źródłach pisanych*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1974*, część II, Poznań, s. 137-147.

Parnicki-Pudełko S.

1973 *Brama zachodnia – odcinek V*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1970*, Poznań, s. 11-60.

1984 *Wczesnochrześcijańska bazylika episkopalna w Novae*, BP, t. 1, s. 271-304.

1990a *Ambona wczesnochrześcijańskiej bazyliki biskupiej w Novae*, BP, t. 5, s. 287-308.

1990b *The fortifications in the Western Sector of Novae*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni*, Poznań.

1995 *The Episcopal Basilica in Novae. Archaeological Research 1976-1990*, Poznań.

Sarnowski T.

1988 *Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym wybrzeżu Morza Czarnego*, [w:] N, t. 3.

Skibiński S.

1973 *Sondaże przy murze zachodnim*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1970*, Poznań, s. 61-70;
Brama południowa – odcinek VIII, tamże, s. 71-82.

1975 *Brama południowa – odcinek VIII*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1972*, Poznań, s. 57-80.

1978 *Brama południowa – odcinek VIII*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1974*, część I, Poznań, s. 7-24.

Ziemiński J.

1973 *Brama(?) północna – odcinek IX*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1970*, Poznań, s. 83-90.

1975 *Brama(?) północna – odcinek IX*, [w:] *Novae – Sektor Zachodni 1972*, Poznań, s. 81-96.

Adres autorów:

dr Andrzej B. Biernacki, mgr Piotr Pawlak

Instytut Historii UAM

Ekspedycja Archeologiczna „Novae”

ul. Św. Marcin 78

61-809 Poznań

Wykaz skrótów cytowanych czasopism

- A – Archeologia
AAITAB – Acta Associationis Internationalis Terra Antiqua Balcanica
AP – Archeologia Polski
AŚ – Archeologia Śląska
AUL – Acta Universitatis Lodzianis
BP – Balcanica Posnaniensia
BS – Baltische Studien
EP – Etnografia Polski
FAP – Fontes Archaeologici Posnanienses
FPP – Folia Praehistorica Posnaniensia
IA – Informator Archeologiczny
KHKM – Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
KMP – Kronika Miasta Poznania
M – Mannus
MA – Materiały Archeologiczne
MS – Materiały Starożytne
MSiW – Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne
MW – Materiały Wczesnośredniowieczne
MZ – Materiały Zachodniopomorskie
N – Novaensia
OP – Obzor Praehistorický
PA – Przegląd Archeologiczny
PiME – Prace i Materiały Etnograficzne
PiMMAEŁ – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
PoAn – Pomorania Antiqua
PZ – Przegląd Zachodni
RMiOZZPŚ – Rocznik Muzeów i Ochrony Zabytków Ziemi Polskiej Środkowej
RO – Rocznik Olsztyński
SA – Sprawozdania Archeologiczne
SAn – Silesia Antiqua
SL – Studia Lednickie
SAn – Slavia Antiqua
SiMdDP – Studia i Materiały do Dziejów Pałuk
SRM – Sieradzki Rocznik Muzealny
SSS – Słownik Starożytności Słowiańskich
StA – Studia Archeologiczne
SW – Studia Wczesnośredniowieczne
ŚSA – Śląskie Sprawozdania Archeologiczne
Św – Światowit
WA – Wiadomości Archeologiczne
WSA – Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne
ZOW – Z Otchłani Wieków

OD REDAKCJI

Informujemy, że czasopismo „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” jest periodykiem, ukazującym się w cyklu rocznym. Nadsyłane teksty prosimy opracować według wzorca przedstawionego w tomie III czasopisma. Jednocześnie prosimy o dołączenie do czytelnego egzemplarza maszynopisu dyskietki z tekstem artykułu i informacją o zastosowanym edytorze. Ostatni wymóg podyktowany został wzrastającymi kosztami składu i druku czasopisma.